

ISSN 2078-5534

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

СЕРІЯ ФІЛОЛОГІЧНА

Випуск 76

2024

VISNYK

OF THE LVIV UNIVERSITY

Series Philology

Issue 76

The issue is dedicated to the doctor
of philological sciences,
professor, head of the department
of general linguistics,
Honored Professor
Ivan Franko National University of Lviv

**FLORII SERHIYOVYCH
BATSEVYCH**
(in honor of the 75th birthday)

Scientific journal

Published 1–2 issues per year

Published since 1968

The Ivan Franko
National University of Lviv

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія філологічна

Випуск 76

Випуск присвячено докторові
філологічних наук,
професорові, завідувачеві катедри
загального мовознавства,
заслуженому професорові Львівського
національного університету ім. І. Франка

**ФЛОРИЄВІ СЕРГІЙОВИЧУ
БАЦЕВИЧЕВІ**
(в честь 75-ліття з дня народження)

Збірник наукових праць

Виходить 1–2 рази на рік

Видається з 1986 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Протокол № 33/6 від 29 червня 2022 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ від 28.10.2008 р. № 14615-3586 Р.

Черговий том Вісника Львівського університету (серія філологічна) присвячено авторитетному українському мовознавцеві, доктору філологічних наук, професорові, завідувачеві катедри загального мовознавства Флорієві Бацевичу з нагоди його 75-ліття. Збірник, укладений переважно із статей викладачів філологічного факультету, наочно свідчить про широку палітру їхніх наукових зацікавлень. Статті висвітлюють актуальні питання сучасної філологічної науки у рубриках «Мовознавство» та «Літературознавство і фольклористика». Розділ «Презентації. Рецензії», крім рецензій, містить матеріал наукового семінару, на якому його учасники всебічно розглянули роман Миколи Жулинського «Довкола акордеона».

The latest volume of the Visnyk of Lviv University (Philology Series) is dedicated to the distinguished Ukrainian linguist, Doctor of Philology, Professor, and Head of the Department of General Linguistics, Floryan Batsevych, on the occasion of his 75th birthday. This collection, consisting primarily of articles by faculty members of the Faculty of Philology, vividly reflects the broad range of their scholarly interests. The articles address pressing issues in contemporary philological science in the sections "Linguistics" and "Literary Studies and Folklore." The section "Presentations. Reviews" includes not only reviews but also materials from a scientific seminar, where participants conducted an in-depth discussion of Mykola Zhulynskyi's novel *Around the Accordion*.

Редакційна колегія:

головний редактор – В. М. Івашків, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); заступник головного редактора – З. О. Купчинська, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); відповідальний секретар – І. В. Роздольська, д-р. філол. наук, доц. (ЛНУ ім. Івана Франка);
члени редколегії: Ф. С. Бацевич, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); С. Н. Бук, д-р. філол. наук, доц. (ЛНУ ім. Івана Франка); О. І. Галета, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); О. В. Забуранна, канд. філол. наук, доц. (ЛНУ ім. Івана Франка); І. М. Кочан, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); Г. П. Мацюк, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); М. Олейнік, д-р. філол. наук (докт. габіліт.), ад'юнкт (відділ неологістики, кафедра слов'янських мов; Університет Марії Кюрі-Склодовської, Люблін, Республіка Польща); С. М. Пилипчук, д-р. філол. наук, доц. (ЛНУ ім. Івана Франка); А. Л. Татаренко, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); А. І. Швець, д-р. філол. наук (Інститут Івана Франка НАН України).

Professor V. Ivashkiv - Editor-in-Chief.
Professor Z. Kupchynska - Assistant Editor.
Assistant Professor I. Rozdolska - Managing Editor.
Відповідальний за випуск Роман Крохмальний

Адреса редколегії: Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кімн. 239 Львів, Україна, 79000 тел.: (38) (032) 2394704	Editorial office address: Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska Str., room 239, Lviv, Ukraine, 79000 Tel.: (38) (032) 2394704
---	---

Редактори С. ВІВЧАР, І. ЛОЇК
Комп'ютерна верстка О. ЯНЮК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЮВАЧА:
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 21,69.
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024

УДК 81'27-057.4Бацевич Ф.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12593>

СВІТ СМИСЛІВ ФЛОРІЯ СЕРГІЙОВИЧА БАЦЕВИЧА

Ярослава САЗОНОВА

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
кафедра загального мовознавства і романо-германської філології,
вул. Алчевських, 29, Харків, Україна, 61002*

Занурення в смисли вимагає неабияких інтелектуальних і душевних зусиль від людини і, напевно, неабиякої зацікавленості в розумінні людської природи і законів суспільства, витоків і процесів унормування нашого життя і відносин.

Насмілюся стверджувати таке: короткий огляд праць Ф. Бацевича за останні десять років засвідчує своєрідну «спеціалізацію» автора в межах комунікативно-прагматичного підходу до вивчення мови і лінгвонаратології, а саме – створення типології комунікативних ситуацій (у межах тексту і в усному мовленні), які уможливають вираження певних смислів, і пошуки смислової експлікації й імплікації, з'ясування взаємного впливу смислів і типів дискурсів, потенціалу породження смислів у текстовому вимірі тощо. На думку Ф. Бацевича, сучасна лінгвістика, лінгвонаратологія зокрема, лише останнє десятиліття залучила до об'єктів свого дослідження ці «ненормальні» тексти, а до цього фокусувалася на традиційному текстотворенні, яке ґрунтується на звичній логіці й онтології автора й читача, хоча літературна творчість постмодерну та інших течій продукує тексти іншого характеру. Так у науковому доробку Ф. Бацевича з'явився пласт робіт, де він оперує поняттями «смысл», «комунікативний смысл», «смысловое наповнення», «неприродна наратологія», «смыслоцентр» тощо, за допомогою яких науковець створює методологічну основу лінгвонаратологічного дослідження таких типів текстів.

Певною мірою своє розуміння «смыслу» як лінгво-філософського поняття викладено Ф. Бацевичем у статті «Поняття «смысл» у концепціях Г. Фреге, К. Айдукевича, Львівсько-Варшавській Школі і сучасній лінгвістиці», але головним чином пошук смыслу супроводжує переважну більшість праць Флорія Сергійовича і є лейтмотивом усього наукового доробку останнього десятиліття. Хто, як не людина, щиро зацікавлена у вивченні людської сутності і похідних від неї мовотворчості й культури, шукатиме смисли, їхнє породження й утілення в текстах, створених у зміненому стані свідомості, чи в абсурдних текстах, химерній прозі або чорному гуморі і окреслить риси й основну специфіку українських та іншомовних одивнених текстів? Саме цим пояснюємо намагання відшукати такі нюанси комунікації, які залишаються осторонь мейнстріму сучасного українського мовознавства: розуміння смислового наповнення цих текстів, розуміння відтінків вживання «непомітних» слів (*якось* чи *зрештою*) або пошук смислового навантаження неіснуючого тексту у вигаданому світі художнього тексту (Див. «Ослов-

лення *симулякра*: оповідання Станіслава Лема Робінзонади в аспекті „неприродної” наратології») тощо.

Інтелектуальна і мовна вишуканість текстів, які досліджує Ф. Бацевич, вимагає від науковця особливої тактовності дослідження, постійного перебування на вістрі морально-етичних, естетичних, іноді й психологічних відчуттів. Це найвищий ступінь семіотичного читання, який дає змогу не просто сприймати, а витлумачувати авторські імплікації, що є непростим завданням з огляду на специфіку об'єкта дослідження. Ці тексти насичені інтертекстуальністю й алюзіями, тому їхнє вивчення (для пересічного читача – навіть просте прочитання) вимагає найвищого ступеня ерудиції й інтелектуального багажу, бо передбачуваність чи конвенційність таких текстів низька: інколи смисли, як диявол, криються в деталях. Або ж комунікативне смислове наповнення «багатошарове» і потребує широкої ерудиції від дослідника (наприклад, у праці «Аспекти лінгвопрагматичної організації діалогів Г. С. Сковороди») чи коли автор тексту створює неuzuальні комунікативні смисли естетичного характеру (визначення Ф. Бацевича зі статті «Деформації категорії події в абсурдистському художньому наративі (на матеріалі малої прози Даниїла Хармса)»).

Матеріалом досліджень Ф. Бацевича стали тексти українських і зарубіжних письменників різних епох і літературних напрямів: від Г. Сковороди до Л. Подерв'янського і С. Ушкалова, що дає іншим дослідникам шанс поглянути на процеси текстотворення поза часовими і жанровими межами, з урахуванням смислів, які об'єднують ці тексти на антропоцентричній шкалі норми і девіації. Як вважає Ф. Бацевич, у досліджуваних текстах відбувається своєрідне зникнення розмежування текстів за різними характеристиками, тому науковець досліджує ірреальну реальність, елементи містичного в реалістичному вимірі, одивненість на межі абсурду та інші випадки нетиповості в художніх текстах. Особливу увагу привертають дослідження текстів, однією з жанрових характеристик яких є чорний гумор, що межує з абсурдом, оскільки уявлення про смішне / несмішне і норму / девіацію суб'єктивні, а саме явище, як вказує Ф. Бацевич, повною мірою не осмислене і не визначене. Основною рисою таких текстів учений вважає десакралізацію «високого і недоторканого». Він наводить власне тлумачення «чорному гумору» і, покладаючись на нього, висвітлює смисло- й текстотворення в межах цього жанру, доводячи його особливість і відмінність від інших «ненормальних» текстів.

Привертає увагу ще одна особливість наукового пошуку Флорія Сергійовича, своєрідна антиномія – неперевершене поєднання конкретики, найвищого рівня абстракції і теоретизації. Говорячи про дуже непрості, насичені невирішеними філософськими питаннями лінгвістичні теорії, доводячи свою думку, посиляючись на авторитетних вітчизняних і зарубіжних учених, Ф. Бацевич робить неймовірну річ – перетворює все на зрозумілий науковий продукт, який не лише вчить, доводить і переконує, а й спонукає до подальших пошуків і окреслює перспективу дослідження. Так розкривається основний «смысл» роботи Флорія Бацевича як науковця і наставника – наукова щедрість, яка завжди супроводжується комунікативно підбадьорливим «А давайте ...!».

Неперевершений майстер комунікації, Флорій Сергійович керує і наставляє, у такий спосіб дає поради, що смысл «невдача» глибоко імплікований і жодним чином не образливий, а навпаки: виникає розуміння, що зроблене потрібно лише покращити. Іноді робота з «покращення» переростає у суцільне переписування

фрагмента і розуміння глибинного смислу «невдача», проте, з іншим ефектом – ти дійшов до цього сам. Особливу комунікативну вишуканість Флорій Сергійович виявляє в жанрі рецензування наукових робіт і відгуків на них, де наукова принциповість поєднується з доброзичливістю і бажанням підтримати автора чи молодого науковця, адже перетин межі між смислами «бути» чи «не бути» може вартувати кількох років наукової діяльності.

Глибоке розуміння природи людської душі робить Флорія Сергійовича тим наставником, якого б хотілося мати багатьом: своїм учням він пропонує наукову свободу, яка обмежена лише однією вимогою – бути чесним, тобто здійснювати науковий пошук так, щоб не було соромно ні авторові, ні наставникові. Довіра і свобода завжди є передумовами наукового і професійного спілкування та кооперації з Флорієм Сергійовичем. Так відбувається виховання учнів Флорія Сергійовича – просто, з гумором, неавторитарно, як в ідеалі в нашій уяві мають відбуватися наукові бесіди найвищого академічного гатунку.

Ярослава Сазонова – доцентка, завідувачка катедри загального мовознавства і романо-германської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

ORCID: 0000-0001-9249-448X

Email: sazonova.yu@hnpu.edu.ua

УДК 81:001.891-057.4Бацевич Ф.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12587>

БАГАТОВИМІРНІСТЬ ЯК КРЕДО У НАУЦІ ТА ЖИТТІ

Роман КРОХМАЛЬНИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філологічний факультет, декан
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Соломія БУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра загального мовознавства
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Світлана ГРИГОРУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра загального мовознавства
вул. Університетська, 1, Львів, Україна*

Резюме: Розвідку присвячено науково-дослідницькій, викладацькій та керівницькій діяльності проф. Ф. Бацевича. Досліджено його найцитованіші праці, рецензії на його видання, зібрано відгуки його аспірантів та докторантів про співпрацю з ним як науковим керівником і консультантом. Описано експертну наукову діяльність Ф. Бацевича, роботу кафедри загального мовознавства Львівського університету під його керівництвом.

Ключові слова: професор Ф. Бацевич; наукові праці; рецензії; відгуки; індекс цитованості.

MULTIDIMENSIONALITY AS A CREDO IN SCIENCE AND LIFE

Abstract: The study is devoted to the research, teaching, and leadership activities of Prof. F. Batsevych. His most cited works, reviews of his publications are described, his postgraduate and doctoral students' feedback on cooperation with him as a supervisor and consultant is collected, and his expert scientific activity and the work of the Department of General Linguistics of Lviv University under his leadership are presented.

Keywords: professor F. Batsevych; research works; reviews; feedback; citation index.

Львівський університет – колыска не лише найкращих студентських традицій, а й наукових досягнень. Серед світлих імен, які прославили цей освітній заклад, особливе місце належить Флорієві Сергійовичу Бацевичу – доктору філологічних наук, професору, завідувачеві кафедри загального мовознавства – видатному вченому, досліднику і викладачеві, керівникові.

1. Наукові інтереси та дослідження Флорія Сергійовича різноманітні та багатовимірні, охоплюють широкий спектр мовознавчих напрямів, а близько 500 публікацій, які мають закономірно високий індекс цитованості у відомих наукометричних базах даних, засвідчують про його високий науковий авторитет і вагомий внесок у світову науку: наприклад, Google Scholar фіксує 6 900 його

цитувань (h-індекс 20, i10-індекс 27). Оглянемо лише деякі з них (повний бібліографічний перелік до 2015 р. див.: «Флорій Бацевич: біобібліографічний покажчик» (2016)¹ і присвячений йому збірник праць «Магістр гри слова» (2009)²; публікації від 2015 р. і далі див. у цьому журналі). Запобігання та актуальність висвітлених проблем засвідчують також численні рецензії та відгуки.

У своїй докторській дисертації, присвяченій функційно-ономасіологічним студіям дієслівної лексики (1981), Флорій Сергійович вперше у слов'янському мовознавстві обґрунтував типологію дієслівних предикатів залежно від онтологічних класів імен суб'єктів. Одним із перших в Україні також відкрив двері до галузі **комунікативної лінгвістики** і став абсолютним лідером, опублікувавши там «Нариси з комунікативної лінгвістики: монографія» (2003)³, підручник «Основи комунікативної лінгвістики» (2004), перший в Україні «Словник термінів міжкультурної комунікації» (2007)⁴. Новизна й унікальність підручника «Основи комунікативної лінгвістики» (2004) полягає у комплексному підході: автор розглядає мовленнєву діяльність з різних точок зору, включаючи структурний, функційний і соціокультурний аспекти; враховує сучасні тенденції у комунікації, такі як вплив інтернету та соціальних мереж на мовленнєву поведінку. Праця активно використовує приклади та вправи для демонстрації теорій і концепцій, що допомагає студентам легше розуміти матеріал і застосовувати його на практиці. Також стимулює читачів робити аналіз своєї власної мовленнєвої поведінки, що сприяє розвитку мовленнєвої компетенції та критичного мислення. Загалом підручник вирізняється своїм глибоким аналізом комунікативної лінгвістики, практичним підходом та актуальністю, що робить його цінним ресурсом для вивчення мовленнєвої комунікації⁵.

Флорій Сергійович зробив значний внесок у розвиток **лінгвістичної девіатології та лінгвістичної генології** в Україні, увівши поняття

¹ Флорій Бацевич : біобібліогр. покажч. / М-во освіти і науки України, ЛНУ ім. Івана Франка, Наук. б-ка; уклад. Людмила Панів; авт. передм. Анатолій Загнітко; редкол.: Василь Кметь (голова), Олександр Седляр, Григорій Чопик. Львів, 2016. 112 с.

² Бібліографія праць Флорія Сергійовича [у:] Магістр гри слова: філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Флорія Сергійовича Бацевича / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка; уклад.: О. Ясіновська, Л. Сваричевська. Львів; Луцьк, 2009. С. 439–469.

³ Помірко Р., Паславська А. [Рецензія на:] Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2003. 280 с. Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови» 2003. № 11. С. 439–442.

⁴ Бук С. [Рецензія на:] Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007., Критика. 2008, червень. С. 3; Космеда Т. [Рецензія на:] Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с., [у:] Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць. Харків, 2008. Вип. 24. С. 163–168.

⁵ Бук С. "Комунікативна лінгвістика" від Флорія Бацевича. [Рецензія на:] Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с., [у:] Український гуманітарний огляд. Київ, 2005. Вип. II. С. 193–196; Шумарова Н. [Рецензія на:] Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с., [у:] Стиль і текст. Київ, 2005. Вип. 6. С. 168–173.

комунікативної девіатології і запропонувавши типологію мовленнєвих девіацій з орієнтацією на етапи породження мовлення. В Україні ця типологія стала загальноприйнятою. У своїх монографіях і підручниках (зокрема, у працях «Основи комунікативної девіатології» (2000), «Лінгвістична генологія: проблеми та перспективи» (2005)) та навчальному посібнику «Вступ до лінгвістичної генології» (2006), учений розкрив сутність мовленнєвих девіацій і запропонував теоретичні підходи до їхнього аналізу. У своїх дослідженнях проф. Бацевич аналізує явища, що виходять за межі нормативного мовлення, досліджує їхню природу, причини та вплив на мовленнєву практику. Автор розглянув девіації як невід'ємну частину мовленнєвого процесу, вивчаючи їх у контексті спілкування та соціокультурного середовища. Крім того, розкрив методологічні основи лінгвістичної генології, досліджуючи історичні зв'язки та еволюцію мовних явищ; побачив нові підходи до аналізу мовних структур і розробив теоретичні моделі, які допомагають краще зрозуміти процеси формування та розвитку мови. Уперше в українському мовознавстві Ф. Бацевич створив концепцію сучасної лінгвогенології з орієнтацією на процеси породження мовлення¹.

Також автор опрацював низку малодосліджених категорій **лінгвістичної прагматики**, зокрема модусу, фокусу емпатії, точки зору тощо (монографія «Нариси з лінгвістичної прагматики» (2010)²); у монографії «Частки української мови як дискурсивні слова» (2014) запропонував кілька ідей щодо смислового аналізу дискурсивних слів³.

У працях «Олександр Потебня і Казимеж Твардовський: спроба порівняння лінгвофілософських концепцій» (Проблеми слов'янознавства, 1995), «Філософія мови: історія лінгвофілософських учень» (2008)⁴, «Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси» (2009)⁵ тощо учений звернувся до вагомих

¹ Загнітко А., Ситар Г. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 236 с.; «Лінгвістичні студії: зб. наук. праць». Донецьк 2002, вип. 10, с. 215–218; Феллер М. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 236 с.; «Українська мова та література» 2000, № 35 (вересень), с. 2–3.

² Бук С. [Рецензія на:] *Ф. Бацевич. Нариси з лінгвістичної прагматики*. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.; «Вісник Львівського університету. Серія філологічна» 2011, вип. 52, с. 411–416; Глушенко В. [Рецензія на:] *Ф. Бацевич. Нариси з лінгвістичної прагматики*. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.; «Мовознавство» 2011, № 3, с. 87–90; Загнітко А., Гнатюк Л., Михальченко М. *Новітні виміри лінгвістичної прагматики*. [Рецензія на:] Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.; «Лінгвістичні студії» 2011, вип. 23, с. 298–303.

³ Антоненко Ю. М. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова : монографія*. Львів : ПАІС, 2014. 288 с.; «Вісник Львівського університету. Серія філологічна» 2019, вип. 70, с. 425–429.

⁴ Космеда Т. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Філософія мови: історія лінгвофілософських учень : підручник*. Київ : Академія, 2008. 239 с.; «Мовознавство» 2008, № 6, с. 78–83.

⁵ Бук С. [Рецензія на:] *Ф. Бацевич. Духовна синергетика рідної мови*. Київ: Академія, 2009.; «Критика», 2009, рік XIII, число 11–12 (145–146), с. 23; Корольова А.В. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови*. Київ : Академія, 2009. 190 с., «Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова», серія 9: Сучасні тенденції

лінгвофілософських проблем, зокрема синергетичної природи рідної мови як глибинно символічного, духовного, теoантропокосмічного, притаманного лише людині вияву її сутності.

Останніми роками Флорій Сергійович розробляє концепцію **лінгвонаратології** як синтетичного напрямку філологічних досліджень: (а) запропонував у монографії про Голодомор аналіз травматичних дискурсів¹; (б) опрацював нову типологію нараторів з оперттям на категорії мови; (в) опрацював методику визначення глибин фікціональності художніх наративів; (г) розглянув структуру так званих одивнених текстів крізь призму наратологічних концепцій («Лінгвонаратологія в Україні: сучасний стан і перспективи» (Studia Ukrainika Posnapiensia, 2023), «Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932–1933 років» (2022), «Нариси з теорії тексту: монографія» (2019), «Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні» (2018)²).

Повага до патрона Львівського університету вилилася у започаткуванні на кафедрі загального мовознавства збірника мовознавчих досліджень творів І. Франка «Стежками Франкового тексту» (2007, 2013)³, а далі – в окрему монографію «Художня проза Івана Франка у вимірах сучасної лінгвістики: вибрані статті» (2023).

Професор Ф. Бацевич – автор статей до фундаментальних **енциклопедичних** видань: Українська мова: Енциклопедія, Енциклопедія Львівського університету, Енциклопедія сучасної України.

Багатогранність, працездатність, плідність текстів та ідей Флорія Сергійовича вражають.

2. Важливим аспектом діяльності професора Ф. Бацевича є педагогічна майстерність. Його лекції завжди насичені не лише академічними знаннями, а й глибоким розумінням предмета, вмінням зацікавити студентів інтелектуальними

розвитку мов. Київ 2009, вип. 4, с. 278–280; Мізин К. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови*. Київ : Академія, 2009. 190 с., «Мовознавство» 2009, № 6, с. 81–84.

¹ Мойсієнко А. К. *Український голодомор 1932–1933 років у лінгвонаративному висвітленні*. [Рецензія на:] Бацевич Ф. Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932–1933 років : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 144 с.; «Українське мовознавство» 2023, вип. 1, с. 197–200.

² Гнатюк Л. [Рецензія на:] *Бацевич Ф., Чернуха В. Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри : монографія*. Львів : ПАІС, 2014. 182 с.; «Українське мовознавство» 2015, вип. 1, с. 100–104; Григорук С. І. [Рецензія на:] *Бацевич Ф., Чернуха В. Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні*. Львів : ПАІС, 2018. 260 с.; «Вісник Львівського університету. Серія філологічна» 2019, вип. 70, с. 420–424.

³ Шевченко Л. І. *Франковий текст у варіативності лінгвістичних інтерпретацій*. [Рецензія на:] *Стежками Франкового тексту: комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману «Перехресні стежки» / Ф. С. Бацевич (наук. ред), С. Н. Бук, Л. М. Процак та ін.* Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 376 с.; «Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика». Київ : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2008, вип. XVII, с. 154–161.

викликами та проблемами сучасності. Автор і лектор курсів, які із захопленням вивчають студенти: «Загальне мовознавство», «Теоретичне і прикладне мовознавство», «Філософія мови», «Прагматика», «Текстотворення: лінгвістичні засади», «Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення і текстосприйняття», «Ефективний публічний виступ», «Магістерський семінар зі спеціальності (Прикладна лінгвістика)» та ін.

Його вихованці – це не лише випускники, а й реалізовані науковці та освітяни вищої школи. Професор Ф. Бацевич – вимогливий і демократичний науковий керівник курсових, магістерських, кандидатських і докторських робіт. Різноманіття їхньої тематики (від структуралізму до функційного, когнітивного мовознавства і прагмалінгвістики), охоплення ідіотетнічних мов, лінгвістичного матеріалу та застосованих методів також позитивно дивує. Учений дав поштовх багатьом до наукового пошуку, самореалізації і розкриття індивідуальних зацікавлень, інспірував до написання статей, монографій, словників, посібників і підручників. З нагоди ювілею ми скотактувалися з аспірантами й докторантами Флорія Сергійовича. Наведемо короткий опис їхніх досягнень.

Мартінек С. (кандидатська дисертація «Концептуальна організація та семантична структура іменників зі значенням «водний об'єкт»», 1998), доцент (2002), авторка «Українського асоціативного словника» в 4 т. (2007–2021), активний член Етнолінгвістичної комісії при Міжнародному комітеті славистів (каденція 2018–2023); редакційної колегії журналу *East European Journal of Psycholinguistics* (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна) та групи рецензентів журналу *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* («Етнолінгвістика. Проблеми мови і культури»), Видавництво Університету Марії Кюрі-Скłodовської, Люблін, Польща), тривалий час працювала доцентом на кафедрі загального мовознавства.

Кшановський О. (кандидатська дисертація «Прикметники з просторово-кількісною семантикою в сучасних українській та перській мовах (зіставно-типологічний аналіз лексичних значень)», 1998), доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Зокрема, О. Кшановський пише: «Мій вчитель і науковий керівник студентських робіт і кандидатської дисертації навчив мене всього, але, перш за все, широкому баченню (позамовних!) причин існування мовних явищ. У подальшому саме функційно-типологічний підхід дав мені змогу вперше здійснити цілісний опис усієї системи перської мови в термінах аглютинативного морфологічного типу; вперше визначити лексико-семантичний тип сучасної перської мови щодо позначення в ній просторово-кількісних ознак об'єктів; уперше виявити й описати низку категорій і сформулювати низку граматичних правил сучасної перської мови (зокрема, дієслівну серіалізацію, правило пересування дієслівного наголосу, природу некінцевої позиції у висловленні деяких дієслів у побутово-розмовному мовленні)».

Забування О. (кандидатська дисертація «Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу)», 2003), доцент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича Львівського університету, викладає курси з перекладу, а також «Теоретична граматики та актуальні проблеми лінгвістичних студій японської мови», «Методика викладання японської мови», «Практичний курс японської мови», співавтор підручника та навчальних посібників з

японської мови, перекладач сучасної японської літератури. Про ювіляра О. Забуранна відгукується так: «Наукова інтуїція і відповідальність за розвиток української лінгвістики виявилися і в тому, що у 90-х рр. Флорій Сергійович сприяв відновленню викладання східних мов на філологічному факультеті. Згодом ці курси переросли у кафедру сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича, без якої важко уявити сучасний філологічний факультет. Саме проф. Бацевич дав наукове благословення у світ низці студентів, а згодом і аспірантів, які почали свою наукову діяльність під його керівництвом. Серед них і я. У кандидатській дисертації я досліджувала універсальні механізми антропоцентризму фразеологічного значення на матеріалі української, перської та японської мов. І потім, перейшовши на викладання японської мови, аналізувала японську мову із перспективи загального мовознавства, зокрема проблему взаємодії лексичного і граматичного значення у комунікативних актах. Ми дуже вдячні Флорієві Сергійовичу за цей науковий поштовх і за те, що він ніколи не відмовлявся підтримати львівське сходознавство порадою і добрим словом».

Палінська О. (кандидатська дисертація «Переключення мовного коду в ситуації полілінгвізму (на матеріалі ідіолекту О. Кобилянської)», 2004), науковий співробітник Інституту славистики університету ім. Карла фон Осецького, Ольденбург, Німеччина; успішно розвиває свої наукові інтереси в галузі соціолінгвістики, контактної лінгвістики, лінгводидактики; авторка низки підручників української мови для іноземців. Зокрема, О. Палінська згадує: «Флорію Сергійовичу завдячую передусім пристрасстю до мовознавства як науки, до чіткості і логічності в науковому пізнанні. Ще як науковий керівник моєї першої студентської курсової роботи він показав, наскільки вагомим має бути кожне слово в науковій роботі, наскільки важливо вивірити і критично оцінити кожне джерело. І разом з цим, за словами Ф. Бацевича, наукова робота – це інтрига, це сюжет: “якщо ви нічого нового не додасте до наукового пізнання, пишучи наукову розвідку, якщо вам нудно вже на етапі написання, то ви лише марнуєте час – і свій, і потенційних читачів”. Для мене дуже цінно, що свої перші кроки в науці я могла робити під прискіпливим, але завжди доброзичливим поглядом надзвичайно фахового і разом з тим відкритого наукового керівника. І дотепер і на українських, і на закордонних конференціях можу з приємністю згадувати, що я його колишня аспірантка, на що колеги з різних куточків світу незмінно відгукуються з захватом і глибокою повагою до шановного Ф. Бацевича».

Дерпак О. (кандидатська дисертація «Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов)», 2005), доцент катедри гуманітарної освіти Львівського національного університету природокористування, де викладає дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» для першого (бакалаврського) рівня і «Культура наукової української мови» для другого (магістерського) рівня. У сфері її актуальних наукових зацікавлень залишаються мова реклами, технічна українська термінологія. Зокрема, О. Дерпак висловлює подяку професору: «Флорій Сергійович Бацевич став для мене взірцем Науковця з великої літери, людини-енциклопедії, яка надзвичайно глибоко орієнтується в різних мовознавчих напрямках, багато читає і багато пише. Надзвичайно вдячна за

те, що змогла під його керівництвом увійти у світ українських досліджень мовленнєвих жанрів».

Парасюк Т. (кандидатська дисертація «Функціонально-ономасіологічний аналіз дієслів на позначення емоційних станів у сучасній українській літературній мові», 2005) тривалий час була правою рукою завідувача на кафедрі загального мовознавства, виконуючи обов'язки старшого лаборанта, згодом продовжила свій академічний шлях у Луцькому університеті імені Лесі Українки.

Гонтарук Л. (кандидатська дисертація «Семантична структура запозичень як джерело історико-лексикологічних досліджень (у контексті творів Д. Наливайка та пам'яток XI – першої половини XVII ст.)», 2008), доцент кафедри загального мовознавства Львівського університету, на якій викладає курси «Вступ до мовознавства», «Етнолінгвістика», «Семантика», «Історія лінгвістичних учень», «Текст і його контексти» та ін. Л. Гонтарук розповіла про роботу над кандидатською дисертацією: «Моє кандидатське дослідження під керівництвом Ф. Бацевича було присвячене проблемам історичної лексикології та семасіології. Паралельно вирішувалися проблеми взаємодії української та польської літературних мов у XVI – першій половині XVII ст., серед яких кількісна та якісна характеристика польських запозичень. Було встановлено, що навіть після потрапляння в склад словника української літературної мови полонізм підпадав під ті ж семантичні процеси, які відбувалися з аналогічною лексемою в мові-джерелі. Це явище дало змогу зробити висновки, що дві мови дуже тісно взаємодіяли на рівні літературних варіантів в Україні XVI – першої половині XVII ст. Вдячна Флорію Сергійовичу за велику допомогу та підтримку в часі захисту моєї дисертації, для мене це було надважливо».

Заза Ю. (кандидатська дисертація «Регістрові характеристики ситуації початку комунікативного акту (на матеріалі української, чеської й арабської мов)», 2010), доцент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича Львівського університету, яка викладає арабську мову, теорію граматики, методологію викладання, науково-технічний переклад, арабську як другу іноземну. Зокрема, Ю. Заза поділилася спогадами: «Мій науковий шлях у загальне мовознавство розпочався із підручника “Основи комунікативної лінгвістики”, який я придбала в університетській книгарні далекого 2005 року. Саме тоді я захопилася світом мовленнєвих актів, ситуацій спілкування, міжкультурної комунікації як національно-специфічного мовного коду. Це було своєрідним поштовхом вступити в аспірантуру (заочна форма), яку я закінчила у 2010 році успішним захистом дисертації. Згадую ці роки із вдячністю та задоволенням як роки перших наукових пошуків. Співпраця із Флорієм Сергійовичем як із науковим керівником визначила моє наукове життя – я досі продовжую працювати у сфері соціосеміотики, досліджуючи теорію регістру й впливу регістрових характеристик на різні ситуації спілкування у міжкультурному аспекті. Також я успішно застосовую науково-педагогічні принципи професора у своїй роботі зі студентами. На нашій першій співбесіді Ф. Бацевич сказав слова, які я пам'ятаю досі: “Юлю, говоріть, що хочете сказати. Мені важливо не те, ЩО Ви знаєте, а ЯК Ви думаєте”. Таке стимулювання критичної наукової думки допомогло знайти себе у науці, адже наші зустрічі-обговорення дисертації радше нагадували наукові дискусії з пошуку істинного знання, де він відкидав зайве і скеровував у правильний напрям. Я вдячна Флорієві Сергійовичу не лише за те, що він був керівником моєї наукової роботи,

а й за те, що він є моїм науковим наставником, який допоміг і допомагає усвідомити й відчувати стрункість наукової парадигми».

Чеберяк А. (кандидатська дисертація «Мовленнєвий жанр “відкритий лист”: комунікативно-прагматичні аспекти організації (на матеріалі української, польської, англійської мов)», 2010), доцент романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету, продовжує працювати у галузі загального та зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, лінгвістичної генології, прагмалінгвістики, лінгвокультурології та міжкультурної комунікації. Зокрема, А. Чеберяк висловлює слова вдячності професорові: «У дисертації під керівництвом проф. Бацевича унікальність полягала у виборі об'єкта дослідження – відкритого листа. Тоді вперше в українському мовознавстві у науковий обіг було введено новий емпіричний матеріал, не досліджений раніше у комунікативно-прагматичному аспекті з точки зору теорії мовленнєвих жанрів. Флорію Сергійовичу я буду завжди вдячна за його підтримку, людяність і, так би мовити, доступність у поєднанні водночас з глибиною, ерудованістю та природною інтелігентністю. Щаслива, що мала можливість працювати з ним і взагалі бути дотичною до кафедри загального мовознавства Львівського університету! Невимовно ціную цей досвід! Передаю найщиріші вітання ювілярові та всім колегам на кафедрі!»

Мацкевич А. (кандидатська дисертація «Типологія семантико-прагматичних засобів вираження модальності в українському й арабському публіцистичному тексті», 2014), доцент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича Львівського університету, викладає курси: «Арабська мова (друга східна мова)», «Письмо Близького Сходу», «Вступ в арабську філологію», «Особливості близькосхідної мовленнєвої етнолінгвокультури», «Лінгвістичний аналіз східних текстів», «Історія арабської мови», «Методи і практика сучасного мовознавчого дослідження», «Філологічні та культурологічні студії країн Сходу», «Методологія близькосхідних філологічних студій», продовжує займатися антропоцентричними дослідженнями арабської мови у контексті розвитку сучасного українського сходознавства. Зокрема, А. Мацкевич наголошує: «Без надзвичайно ґрунтовних і цікавих лекцій, консультацій та порад Флорія Сергійовича не уявляю власного становлення як дослідника».

Назарчук Р. (кандидатська дисертація «Об'єктні зв'язки референтно спеціалізованих дієслівних предикатів (на матеріалі української, польської, англійської мов)», 2021), доцент катедри прикладної лінгвістики Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету «Львівська політехніка», викладає курси «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Контрастивна лінгвістика», «Основи теорії мовної комунікації», «Основи прагмалінгвістики». Зокрема, Р. Назарчук зазначає, що: «шеф інфікував любов'ю до дієслова як координаційного центру речення».

Сазонова Я. (докторська дисертація «Феномен страху в текстах жахів: теорія референції та смислотворення», 2018), завідувач кафедри англійської фонетики і граматики (2002–2016, 2021–2023), кафедри загального мовознавства і романо-германської філології (від 2023 р.) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. У її дисертації під керівництвом проф. Ф. Бацевича досліджено текстотворення й текстосприйняття, варіативність смислового наповнення текстів дискурсу жахів. Подальший розвиток наукового пошуку спрямовано на лінгвосеміотичне вивчення смислового навантаження

текстів дискурсу жахів, фентезі, політичного дискурсу тощо. Серед іншого, за сприяння Ф. Бацевича і у співавторстві з ним, опублікувала 2 статті в наукових журналах України. Зараз, працюючи у воєнному Харкові у надскладних умовах постійних обстрілів, повітряних тривог, турбується про своїх колег і студентів, бере участь у міжнародних проєктах й конференціях. Із вдячністю Я. Сазонова пише: «Поштовх, отриманий завдяки науковому, професійному і особистому спілкуванню з ученим, надихає на нові плани й перспективні дослідження, а підтримка в час війни від Флорія Сергійовича і всієї родини Бацевичів неоціненна».

Дяків Х. (кандидатська дисертація «Мовленнєвий жанр «застереження» та засоби його реалізації в українській і німецькій мовах», 2012; докторська дисертація «Когнітивно-дискурсивна реконструкція комунікативних девіацій в українсько- і німецькомовних відеоінтерв'ю», 2020), професор кафедри міжкультурної комунікації та перекладу факультету іноземних мов Львівського університету, 2023–2024 роки – науковий співробітник відділу лексики Ляйбніц-Інституту німецької мови в Маннгаймі, ФРН (проєкт «Мовна динаміка у часи російсько-української війни»), з 2014 – секретар і скарбник Асоціації українських германістів; 2020 р. – лауреат конкурсу «Молодий вчений року» (номінація «Молодий методист року в галузі суспільних і гуманітарних наук») і премій Львівської облдержадміністрації. Стипендіат MSCA4UA фонду Александра фон Гумбольдта, ДААД і фонду Ганса Зайделя. Галузі досліджень: порівняльна типологія германських і слов'янських мов, девіатологія, лінгвістичний аналіз дискурсу, прагматика, теорія мовленнєвих жанрів, медіалінгвістика, порівняльна лексикологія, міжкультурне лінгвокраїнознавство, методика і дидактика викладання німецької мови як іноземної, теорія і практика перекладу.

Про професора Х. Дяків відгукується тепло відгукується: «Співпраця з проф. Ф. Бацевичем триває зі студентських часів, а саме з 2006 року, коли, будучи магістранткою іншого факультету, наважилася попросити у світила лінгвістики Флорія Сергійовича його книгу з лінгвістичної генології, якої не було на той момент у бібліотеці. Згодом мала щастя отримати від професора запрошення в аспірантуру. Захоплююся відданістю науці, скромністю, порядністю і доброзичливістю Флорія Сергійовича Бацевича, а також його витонченим почуттям гумору і жартами, які під час численних консультацій додавали наснаги працювати далі. Надіюся, що колись таки перейму від професора Бацевича вміння вибудовувати лінгвістичні теорії, просто прогулюючись парком або дорогою з університету додому».

Бук С. (кандидатська дисертація «Лексична основа української мови: виділення та системно-структурна організація», 2004; докторська дисертація «Корпусно-лексикографічні та лінгвостатистичні виміри великої прози Івана Франка: словник і текст», 2021), зараз на посаді професора кафедри загального мовознавства викладає курси «Вступ до мовознавства», «Основи наукових філологічних досліджень», «Основи квантитативної лінгвістики», «Корпусна лінгвістика та аналіз тексту» та інші; бере участь у міжнародних проєктах, зокрема у рамках програми «Онлайн-курси цифрової української філології», підтриманої Міністерством освіти та наукових досліджень ФРН та фондом ДААД, навчає студентів з різних університетів України, освіта яких постраждала від російсько-української війни; експерт Національного фонду досліджень України. Саме професор Ф. Бацевич став науковим редактором перших виданих

в українському мовознавстві частотних словників її авторства: «3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови» (2006), «3000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю сучасної української мови» (2006), «Частотний словник роману Івана Франка “Основи суспільності”» (2012), а також посібника «Основи статистичної лінгвістики» (2008).

3. Професор Ф. Бацевич – багатолітній (з 1993 р.) **завідувач кафедри** загального мовознавства, яка здобула повагу в Україні та за кордоном, і слугує бути важливою ланкою гуманітарної освіти у Львівському університеті, забезпечуючи викладання фундаментальних нормативних і вибіркокових курсів на філологічному факультеті та факультеті іноземних мов:

для студентів бакалаврату: «Вступ до мовознавства», «Вступ до прикладної лінгвістики», «Основи когнітивної лінгвістики», «Основи комунікативної лінгвістики», «Історія лінгвістичних учень», «Семантика», «Лінгвoseміотика», «Етнолінгвістика», «Прикладна психолінгвістика», «Вступ до соціолінгвістики», «Мовна політика: світ і Україна», «Мова та ідеологія», «Лінгвістика реклами», «Стратегії мовленнєвого впливу», «Невербальна комунікація» та ін.;

для магістрантів: «Загальне мовознавство», «Теоретичне і прикладне мовознавство», «Філософія мови», «Сучасні методи лінгвістичних досліджень», «Текстотворення: лінгвістичні засади», «Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення і текстосприйняття», «Лінгвістична експертиза усного і писемного мовлення», «Семантико-текстуальна експертиза», «Дискурс-аналіз», «Основи квантитативної лінгвістики», «Корпусна лінгвістика та аналіз тексту», «Багатомовність і мовна політика в ЄС», «Мова, громадська думка та пропаганда», «Створення текстового контенту з проблем взаємодії мови і суспільства», «Рекламний та PR-тексти: жанрова типологія й особливості творення», «Ефективний публічний виступ» та ін.

З 2014 р. на кафедрі введено спеціалізацію «Прикладна лінгвістика». Тут працюють авторитетні науковці, відомі у міжнародних лінгвістичних колах. Це автори монографій, підручників з грифом Міністерства освіти і науки України. Учені кафедри беруть участь у міжнародних наукових форумах та конференціях, міжнародних і всеукраїнських наукових проєктах тощо. Професор Ф. Бацевич – натхненний керівник науково-дослідних проєктів кафедри: «Різномовні тексти і дискурси в соціальнокомунікативних і міжкультурних вимірах» (2019–2022, д/р 0119U002412), «Соціокомунікативні та когнітивні аспекти організації різномовних дискурсів» (2016–2018, д/р 0116U001697), «Актуальні проблеми сучасної дискурсології» (2013–2015, д/р 0113U005126), «Семантико-прагматична організація різномовних дискурсів» (2010–2012, д/р 0110U003154), «Семантика і прагматика у різних виявах сучасної лінгвістичної парадигми» (2005–2009, д/р № 0105U004924), «Семантика, синтактика і прагматика одиниць мови в синхронії та діахронії» (д/р 0103U005927) та ін.

Учасники українсько-польських семінарів «Філософія науки», організованих Міжнародною школою гуманітарних наук Центральної та Східної Європи (Międzynarodowa Szkoła Humanistyczna Europy Środkowej i Wschodniej), з приємністю згадують цікаві, глибокі лінгвофілософські доповіді проф. Ф. Бацевича і спільні міжнародні поїздки (Львів–Варшава, 2002–2007).

Професорові Ф. Бацевичеву вдалося створити у Львівському університеті свою школу комунікативної лінгвістики, яка набула впевнених послідовників (О. Дерпак, Х. Дяків, Ю. Заза, Л. Процак, А. Чеберяк, О. Ясіновська та ін.).

Окрім цього, Ф. Бацевич – заступник голови Вченої ради філологічного факультету, керівник методичного і методологічного семінарів кафедри загального мовознавства. Власник відзнак національного, обласного, університетського рівня: знак Міністерства науки і освіти України «Петро Могила» (2009), почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (Указ Президента України, 2020), грамота Львівської обласної Ради з нагоди 360-річчя ЛНУ ім. І. Франка (2021), заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка (2012), академік (дійсний член) Академії наук вищої школи України (2020).

Експертне слово професора Ф. Бацевича цінують в Україні та за кордоном, тому незмінно запрошують до співпраці: він член 7-ми редколегій періодичних видань, зокрема й таких, як «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», «Slavia Orientalis», «Acta Linguistica»; у різний час був членом 5-ти спеціалізованих рад із захисту дисертацій (Львів, Київ, Одеса), як офіційний опонент брав участь у захисті більш ніж двох десятків дисертацій; у 2008–2012 рр. – член Експертної ради Вищої атестаційної комісії України.

Попри складні умови воєнного часу, професор Ф. Бацевич і колектив кафедри загального мовознавства під його керівництвом продовжує плідно працювати і знаходить належні відповіді на виклики повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

В академічній спільноті професор Ф. Бацевич відомий своєю багатогранністю і поліфонічністю ідей, відданістю принципам наукової доброчесності та етики, доброзичливістю, дотепністю й тонким почуттям гумору, пристрасстю до науки, любов'ю до своєї справи. Нехай заряджені потенціалом глибоких концепцій усні та письмові тексти професора Ф. Бацевича ще довго тішать наші наукові кола! Щиро вітають і бажають Вам многая літа ваші вдячні студенти, аспіранти, докторанти, колеги, колектив кафедри загального мовознавства і філологічного факультету Львівського університету!

Література

Антоненко Ю. М. [Рецензія на:] Бацевич Ф. *Частки української мови як дискурсивні слова : монографія*. Львів : ПАІС, 2014. 288 с.; «Вісник Львівського університету. Серія філологічна» 2019, вип. 70, с. 425–429.

Бібліографія праць Флорія Сергійовича [у:] Магістр гри слова: філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Флорія Сергійовича Бацевича / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка; уклад.: О. Ясіновська, Л. Сваричевська. Львів; Луцьк 2009, с. 439–469.

Бук С. *"Комунікативна лінгвістика" від Флорія Бацевича*. [Рецензія на:] Бацевич Ф. *Основи комунікативної лінгвістики : підручник*. Київ : Академія, 2004. 344 с., [у:] *Український гуманітарний огляд*. Київ 2005, вип. II, с. 193–196.

Бук С. [Рецензія на:] Бацевич Ф. *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ : Довіра, 2007.; «Критика» 2008, червень, с. 3.

Бук С. [Рецензія на:] Ф. Бацевич. *Духовна синергетика рідної мови*. Київ: Академія, 2009.; «Критика», 2009, рік XIII, число 11–12 (145–146), с. 23.

Бук С. [Рецензія на:] Ф. Бацевич. *Нариси з лінгвістичної прагматики*. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.; «Вісник Львівського університету. Серія філологічна» 2011, вип. 52, с. 411–416.

Глущенко В. [Рецензія на:] Ф. Бацевич. *Нариси з лінгвістичної прагматики*. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.; «Мовознавство» 2011, № 3, с. 87–90.

- Гнатюк Л. [Рецензія на:] *Бацевич Ф., Чернуха В. Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри : монографія.* Львів : ПАІС, 2014. 182 с.; «Українське мовознавство» 2015, вип. 1, с. 100–104.
- Григорук С. І. [Рецензія на:] *Бацевич Ф., Чернуха В. Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні.* Львів : ПАІС, 2018. 260 с.; «Вісник Львівського університету. Серія філологічна» 2019, вип. 70, с. 420–424.
- Загнітко А., Гнатюк Л., Михальченко М. *Новітні виміри лінгвістичної прагматики.* [Рецензія на:] Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.; «Лінгвістичні студії» 2011, вип. 23, с. 298–303.
- Загнітко А., Ситар Г. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології.* Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 236 с., «Лінгвістичні студії: зб. наук. праць». Донецьк 2002, вип. 10, с. 215–218.
- Корольова А. В. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови.* Київ : Академія, 2009. 190 с., «Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова», серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов. Київ 2009, вип. 4, с. 278–280.
- Космеда Т. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації.* Київ : Довіра, 2007. 205 с., [у:] *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць.* Харків 2008, вип. 24, с. 163–168.
- Космеда Т. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Філософія мови: історія лінгвофілософських учень : підручник.* Київ : Академія, 2008. 239 с., «Мовознавство» 2008, № 6, с. 78–83.
- Мізін К. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови.* Київ : Академія, 2009. 190 с., «Мовознавство» 2009, № 6, с. 81–84.
- Мойсієнко А. К. *Український голокост 1932-1933 років у лінгвонаративному висвітленні.* [Рецензія на:] Бацевич Ф. Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932-1933 років : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 144 с., «Українське мовознавство» 2023, вип. 1, с. 197–200.
- Помірко Р., Паславська А. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики.* Київ : Академія, 2003, 280 с., «Вісник Львівського університету. Серія "Іноземні мови"» 2003, № 11, с. 439–442.
- Феллер М. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології.* Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 236 с., «Українська мова та література» 2000, № 35 (вересень), с. 2–3.
- Флорій Бацевич : біобібліогр. покажч. /* М-во освіти і науки України, ЛНУ ім. Івана Франка, Наук. б-ка; уклад. Людмила Панів; авт. передм. Анатолій Загнітко; редкол.: Василь Кметь (голова), Олександр Седляр, Григорій Чопик. Львів 2016, 112 с.
- Шевченко Л. І. *Франковий текст у варіативності лінгвістичних інтерпретацій.* [Рецензія на:] Стежками Франкового тексту: комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману «Перехресні стежки» / Ф. С. Бацевич (наук. ред), С. Н. Бук, Л. М. Процак та ін. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 376 с., «Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика». Київ : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2008, вип. XVII, с. 154–161.
- Шумарова Н. [Рецензія на:] *Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник.* Київ : Академія, 2004. 344 с., [у:] *Стиль і текст.* Київ 2005, вип. 6, с. 168–173.

References

- Antonenko Yu. M. [Retsenziia na:] *Batsevykh F. Chastky ukrainskoi movy yak dyskursyvni slova : monohrafiia.* Lviv : PAIS, 2014. 288 s., «Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna» 2019, vyp. 70, s. 425–429.

- Bibliohrafiia prats Floriia Serhiiovycha [v:] Magistr hry slova: filolohichni doslidzhennia, prysviacheni 60-richchiu profesora Floriia Serhiiovycha Batsevycha /* Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka; uklad.: O. Yasinovska, L. Svarychevska. Lviv; Luts'k 2009, s. 439–469.
- Buk S. *"Komunikatyvna linhvistyka" vid Floriia Batsevycha.* [Retsenziia na:] Batsevych F. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky : pidruchnyk.* Kyiv : Akademiia, 2004. 344 s., [v:] *Ukrainskyi humanitarnyi ohliad.* Kyiv 2005, vyp. II, s. 193–196.
- Buk S. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Slovnnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii.* Kyiv : Dovira, 2007., «Krytyka» 2008, cherven, s. 3.
- Buk S. [Retsenziia na:] F. Batsevych. *Dukhovna synerhetyka ridnoi movy.* Kyiv: Akademiia, 2009., «Krytyka», 2009, rik KhIII, chyslo 11–12 (145–146), s. 23.
- Buk S. [Retsenziia na:] F. Batsevych. *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky.* Lviv : PAIS, 2010. 336 s., «Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna» 2011, vyp. 52, s. 411–416.
- Hlushchenko V. [Retsenziia na:] F. Batsevych. *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky.* Lviv : PAIS, 2010. 336 s., «Movoznavstvo» 2011, № 3, s. 87–90.
- Hnatiuk L. [Retsenziia na:] Batsevych F., Chernukha V. *Movna osobystist u simeinomu spilkuvani: leksyko-semantychni vymiry : monohrafiia.* Lviv : PAIS, 2014. 182 s., «Ukrainske movoznavstvo» 2015, vyp. 1, s. 100–104.
- Hryhoruk S. I. [Retsenziia na:] Batsevych F., Chernukha V. *Komunikatyvna osobystist u simeinomu spilkuvani.* Lviv : PAIS, 2018. 260 s., «Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna» 2019, vyp. 70, s. 420–424.
- Zahnitko A., Hnatiuk L., Mykhalchenko M. *Novitni vymiry linhvistychnoi prahmatyky.* [Retsenziia na:] Batsevych F. S. *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky : monohrafiia.* Lviv : PAIS, 2010. 336 s., «Linhvistychni studii» 2011, vyp. 23, s. 298–303.
- Zahnitko A., Sytar H. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Osnovy komunikatyvnoi deviatolohii.* Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2000. 236 s., «Linhvistychni studii: zb. nauk. prats». Donetsk 2002, vyp. 10, s. 215–218.
- Korolova A.V. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Dukhovna synerhetyka ridnoi movy.* Kyiv : Akademiia, 2009. 190 s., «Nauk. chasopys Nats. ped. un-tu im. M.P. Drahomanova», seriia 9: Suchasni tendentsii rozvytku mov. Kyiv 2009, vyp. 4, s. 278–280.
- Kosmeda T. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Slovnnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii.* Kyiv : Dovira, 2007. 205 s., [v:] *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats.* Kharkiv 2008, vyp. 24, s. 163–168.
- Kosmeda T. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Filosofiia movy: istoriia linhvofilosofskykh uchen : pidruchnyk.* Kyiv : Akademiia, 2008. 239 s., «Movoznavstvo» 2008, № 6, s. 78–83.
- Mizyn K. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Dukhovna synerhetyka ridnoi movy.* Kyiv : Akademiia, 2009. 190 s., «Movoznavstvo» 2009, № 6, s. 81–84.
- Moisiienko A. K. *Ukrainskyi holokost 1932-1933 rokiv u linhvonaratyvnomu vysvitleni.* [Retsenziia na:] Batsevych F. *Linhvonaratyvni aspekty rozpovidei ochevydtsiv pro Holodomor v Ukraini 1932–1933 rokiv : monohrafiia.* Lviv : Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2022. 144 s., «Ukrainske movoznavstvo» 2023, vyp. 1, s. 197–200.
- Pomirko R., Paslavska A. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Narysy z komunikatyvnoi linhvistyky.* Kyiv : Akademiia, 2003, 280 s., «Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia "Inozemni movy"» 2003, № 11, s. 439–442.
- Feller M. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Osnovy komunikatyvnoi deviatolohii.* Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2000. 236 s., «Ukrainska mova ta literatura» 2000, № 35 (veresen), s. 2–3.
- Florii Batsevych : biobibliohr. pokazhch. /* M-vo osvity i nauky Ukrainy, LNU im. Ivana Franka, Nauk. b-ka; uklad. Liudmyla Paniv; avt. peredm. Anatolii Zahnitko; redkol.: Vasyl Kmet (holova), Oleksandr Sedliar, Hryhorii Chopyk. Lviv 2016, 112 s.

Shevchenko L. I. *Frankovi tekst u variatyvnosti linhvistychnykh interpretatsii*. [Retsenziia na:] Stezhkamy Frankovoho tekstu: komunikatyvni, stylistychni ta leksykoorafichni vymiry romanu «Perekhresni stezhky» / F. S. Batsevych (nauk. red), S. N. Buk, L. M. Protsak ta in. Lviv : Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2007. 376 s., «Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka». Kyiv : KNU im. T. H. Shevchenka, 2008, vyp. XVII, s. 154–161.

Shumarova N. [Retsenziia na:] Batsevych F. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky : pidruchnyk*. Kyiv : Akademiia, 2004. 344 s., [v:] Styl i tekst. Kyiv 2005, vyp. 6, s. 168–173.

Роман Крохмальний – доцент катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-5993-9632

Email: roman.krokhmalnyy@lnu.edu.ua

Соломія Бук – професор катедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0001-8026-3289

Email: solomija@gmail.com

Світлана Григорук – доцентка катедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0003-4184-9265

Email: svitlana.hryhoruk@lnu.edu.ua

УДК [81:012]Бацевич Ф. "2015-2023"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12588>

**Біобібліографічний показник наукових праць
доктора філологічних наук, професора,
завідувача кафедри загального мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
Флорія Сергійовича Бацевича
(2015–2023 рр.)**

Біобібліографічний показник наукових праць Ф.С. Бацевича вийшов друком у 2016 році
(до 2015 року):

Флорій Бацевич : біобібліогр. показч. / М-во освіти і науки України, ЛНУ ім. Івана Франка,
Наук. б-ка; уклад. Людмила Панів; авт. передм. Анатолій Загнітко; редкол.: Василь Кметь
(голова), Олександр Седляр, Григорій Чопик. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2016.
112 с. (391 позиція).

2015

392. Елементи комунікативного абсурду в п'єсах Миколи Куліша. *Slavia Orientalis*. 2015. Т. LXIV, № 3. S. 551–565.

393. Дискурсивные аспекты межжанровых связей в устном общении. *Gatunki towy i ich ewolucja*. T.V. Gatunek a granice / pod red. Danuty Ostaszewskiej i Joanny Przyklenk. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015. S. 15–23.

394. «Апофатичні» прийоми абсурдизації художнього тексту (на матеріалі прози Даниїла Хармса). *Studia methodologica*. Ternopil', 2015. Issue 40, Spring 2015. P. 90–96.

395. Відгук на дисертацію М. В. Оробінської «Російська рок-поезія: моделювання глибини тексту», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова. Харків, 2015. 190 с. *Филологический сборник*. Харьков : ХНУ им. Г. С. Сковороды, 2015. Вып. 10. С. 145–152.

396. Про один тип паузування в поетичному наративі Тараса Шевченка. *Тарас Шевченко: Апостол правди і науки* : матеріали Міжнар. наук. конф. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. С. 492–502.

397. Между ценнелингом, публицистикой и художественным нарративом (на материале произведения Даниила Андреева «Роза Мира»). *Studia Rossica Posnfiensia*. Poznań, 2015. Vol. 11, cz. 2. P. 5–13.

2016

398. Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка «Перехресні стежки») : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 204 с.

399. Лінгвістика тексту : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 316 с. (у співавторстві з І. М. Кочан).
400. Риторические аспекты концептуализации в абсурдном тексте. *Retoryka tekstu artystycznego. Gry semantyczne* / pod red. Anny Majmieskułow. Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016. S. 27–36.
401. Лингвистический анализ абсурдного художественного текста: аспекты, возможности, перспективы. *Язык и метод. Русский язык в лингвистических исследованиях XXI века* / ред. Дорота Шумска, Кшиштоф Озга. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016. S. 289–297.
402. Абсурдистські художні тексти: спроба типології. *Мовознавство*. 2016. № 1. С. 3–10.
403. Формалізація прагматики: теоретичні виклики і практичні перспективи (на матеріалі часток української мови). *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНУ ім. Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 43. С. 3–9.
404. Между ченнелингом, публицистикой и художественным нарративом (на материале историософского произведения Даниила Андреева «Роза Мира»). *Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды*. 2016. № 1 (56). С. 11–16.
405. Елементи «тваринного нарративу» в малій прозі Івана Франка: лінгвориторичні аспекти. *Дивослово*. 2016. № 4 (709). С. 38–41 (у співавторстві з В. С. Чернухою).
406. Семантико-прагматична роль пауз хезитації в ліриці Тараса Шевченка. *UCRAINICA VII. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* : sborník příspěvků z mizinárodní conference VIII. Olomoucké symposium ukrajinistů střední a východní Evropy. Olomouc 25-27.08.2016. Olomouc : Univerzita Palackého, 2016. S. 238–245.
407. Елементи «одивнення» тексту: невротичні й психотичні аспекти оповідань Ігоря Костецького. *Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць (періодичне видання). Серія : Культура. Мовознавство. Літературознавство*. Тирасполь, 2016. Вип. 3. С. 438–452.
408. Розвиток ідей лінгвістичної прагматики в Україні. *Актуальні проблеми прикладної лінгвістики* : матеріали Міжнар. інтернет-конф. (8–9 листопада 2015 р.). Умань : Візаві, 2016. С. 9–18.
409. Семантико-прагматичні аспекти комунікативної взаємодії в романі Івана Франка «Перехресні стежки». *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2016. Т. CCLXIX. Праці Філологічної секції. С. 432–443.
410. Методологічні засади сучасної лінгвістичної прагматики. *Мовознавство*. 2016. № 6. С. 23–28.
411. Лінгвосеміотика. *Енциклопедія сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17. С. 389–390.
412. Лінгвофілософія. *Енциклопедія сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17. С. 390–391.

2017

413. Прийоми одивнення драматичного твору (на матеріалі п'єси Ігоря Костецького «Близнята ще зустрінуться»). *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2017. No 5. S. 15–25.
414. В якому сенсі художні мовленнєві акти є вторинними і перформативними? *Поміж мов і культур. Методологічний еклектизм і міждисциплінарність сучасного мовознавства* : колективна монографія. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 68–77.
415. Текст як знак: проблеми іконічності. *Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. Серія : Філологія. Педагогіка*. Переяслав-Хмельницький; Кременчук : Щербатих О. В., 2017. Вип. 25. С. 37–44.
416. Мовленнєвий жанр і соціальні статуси учасників спілкування (в аспекті соціолінгвістичної теорії Ю. О. Жлуктенка). *Національна пам'ять у філології: спадщина професора Юрія Олексійовича Жлуктенка* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Львів, 2–3 жовтня 2015 р.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, НТШ ім. Т. Г. Шевченка, 2017. С. 71–80.
417. Проблеми предикації й модальності в одивнених художніх текстах. *Одеський лінгвістичний вісник* : наук.-практ. журнал. Спецвипуск. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 33–37.
418. Модус, модальність і типологія одивнених художніх текстів. *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. праць. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2017. Вип. 24. Т. 1. С. 239–247.
419. Деякі логіко-семіотичні концепції художнього тексту: проблеми, дискусії, перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 228–238.
420. Етнічний комунікативний тип: мовленнєвожанрові та дискурсивні аспекти. *Studia slawistyczne. Etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*. Lublin : Wyd-wo KUL, 2017. No 4. S. 329–337.
421. Недиспозиційні предикати і модальність в одивнених художніх текстах. *Studia Philologica (Філологічні студії)* : зб. наук. праць. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. Вип. 9. С. 3–10.

2018

422. Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 336 с.
423. Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні : монографія. Львів : ПАІС, 2018. 260 с. (у співавторстві з В. С. Чернухою).
424. Комунікативні аспекти українського «чорного гумору» (на матеріалі оповідань Ю. Винничука). *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського нац. педагогічного ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 47. С. 180–188.
425. «На сенсорному дні»: вербальні вияви підсвідомого героїв оповідань І. Франка у світлі лінгвістики змінених станів свідомості. *UCRAINICA VIII. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* : sborník příspěvků z mizinárodní conference VIII. Olomoucké symposium ukrajinistů střední a vy-

chodni Evropy. Olomouc 29–30.08.2018. Olomouc : Univerzita Palackého, 2018. S. 14–19.

426. Недиспозиційність і модальність як категорії одивненого художнього тексту. *Мовознавство*. 2018. № 1. С. 3–14.

427. Прийоми абсурдизації змісту художнього тексту (на матеріалі повісті Ю. Олійника «Хроніка абсурду»). *Актуальні проблеми прикладної лінгвістики* : матеріали Міжнар. інтернет-конф. (м. Умань, 13 лютого 2018 р.). Умань : Візаві, 2018. С. 13–21.

2019

428. «Правдива, жива конвертація освічених людей» у романах І. Франка: лінгвопрагматичні аспекти комунікативних ускладнень у діалогах героїв. *У вимірах слова* : зб. наук. праць на пошану професора Ірини Кочан. Дрогобич : Посвіт, 2019. С. 364–373.

429. Категорія емпатії та процеси породження тексту. *Граматичні читання – Х* : матеріали Міжнар. наук.-теор. конф., 16–17 травня 2019 р. / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ТВОРИ, 2019. С. 91–95.

430. Категорія «річ» в одивненому художньому тексті (на матеріалі прози Д. Хармса). *На сторожі слова* : зб. наук. праць на пошану професора Василя Грещука / відп. ред. Віталій Кононенко. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 41–52.

431. Лінгвальні вияви наративних інстанцій у малій прозі Івана Франка (на матеріалі оповідання «Історія кожуха»). *Іван Франко: «Я єсть пролог...»* : матеріали Міжнар. наук. конгресу до 160-річчя від дня народження Івана Франка (м. Львів, 22–24 вересня 2016 р.) : у 2 т. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. Т. 2. С. 411–418.

432. Акцентоване художнє письмо: лінгвістичні виміри. *Філологія : вісник Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника*. Івано-Франківськ, 2019. Вип. 46. С. 74–77.

433. Емпатія у процесах породження тексту. *Теорія лінгвістичних парадигм* : монографія на пошану професора, члена-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка. Вінниця : ТВОРИ, 2019. С. 215–229.

434. Інтердискурсивність і глибини фікціональності художнього тексту: лінгво-наративні аспекти. *Мовознавство*. 2019. № 4. С. 3–12.

435. Нариси з теорії тексту : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 280 с.

436. Лінгвістичні аспекти «неприродної» наратології: образ автора неіснуючого тексту. *Syudia Linguistica*. 2019. Vol. XV. P. 17–30.

437. Оповідання Івана Франка «Микитичів дуб»: спроба психосемантичного аналізу образів героїв. *Українське літературознавство*. 2019. Вип. 84. С. 32–39.

2020

438. Лінгвонаративні аспекти ідентифікації оповідних інстанцій у художньому тексті. *Мовознавство*. 2020. № 1. С. 29–36.
439. Тексти фантастичного змісту: модусно-модальні аспекти типології. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського нац. педагогічного ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 52. С. 137–147.
440. Лінгвістичні аспекти «неприродної» наратології. *Міжкультурна комунікація в науковому і освітньому просторі* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 28–29 квітня 2020 р. Одеса, 2020. С. 10–14.
441. Актуальні проблеми сучасної лінгвонаратології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2020. Вип. 72. С. 273–281 (у співавторстві з Я. Ю. Сазоною).
442. Модальність переповідності у великій прозі І. Франка. *Грамматика на духа* : збірник статтей в чест на доц. д-р Любка Стоичкова по случай нейната 70-годишнина. Велико Търново : УИ „Св. св. Кирил и Методий.” 2020. С. 398–407.
443. Лінгвальні аспекти абсурдизації сценічної дії в п'єсах Сашка Ушкалова. *Українське слово в гуманітарних дискурсах деіндустріальної епохи* : топографія zbiorowa. Siedlce : W-wo Naukowe IKR[i]BL, 2020. S. 113–122.
444. Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор 1932–1933 років в Україні (у співавторстві з В. С. Чернухою). URL: https://prlingv.at.ua/publ/statti_2017/florij_bacevich_viktorija_chernukha_lingvona_rativni_aspekti_rozpovidej_ochevidciv_pro_golodomor_1932_1933_rokiv_v_ukrajini/4-1-0-94
445. Лінгвальні аспекти містичного наративу (на матеріалі повісті В. Шевчука «Початок жаху»). *Українське мовознавство*. 2020. № 1 (50). С. 109–125.

2021

446. Час «історії» і час «дискурсу» в одивненому художньому наративі. *Збірник наукових праць на пошану професора Таміли Іванівни Панько*. Львів : Растр-7. С. 282–294.
445. Деформації категорій події в абсурдистському художньому наративі (на матеріалі малої прози Даниїла Хармса). *Slavia Orientalis*. Warszawa, 2021. Rocznik LXX, n. 1. S. 139–153.
446. Атмосфера спілкування. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Атмосфера спілкування](https://vue.gov.ua/Атмосфера_спілкування) (дата звернення: 13.12.2021).
447. Лінгвальні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932–1933 років. *Українська мова і література в школах України*. 2021. № 6. С. 9–16.
448. Ословлення симулякра: Оповідання Станіслава Лема «Робінзонади» в аспекті «неприродної» наратології. *Полоністика в світлі традицій і викликів сучасності* : зб. праць з нагоди п'ятнадцятиліття кафедри польської філології Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка / за ред. І. Бундзи, А. Кравчук. Київ : ІНКООС, 2021. С. 52–61.

2022

449. Лінгвістика тексту : підручник. 2-ге вид., доп. і доопр. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 326 с. (у співавторстві з І. М. Кочан).
450. Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932–1933 років : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 144 с.
451. Лінгвальні вияви оповідних голосів у наративі (на матеріалі новели Василя Стефаника «Нитка»). *Slavica Wratislaviensia*. 2022. CLXXVI. S. 131–140. DOI: <https://doi.org/10.19195/0137-1150.176.7>
452. Лінгвонаративні чинники ідентифікації нараторів у романі В. Набокова «Приглашение на казнь». *Slavia Orientalis*. 2022. Rocznik LXXXI, n. 1. S. 163–174.
453. Аспекти мовленнєвожанрової організації «неприродних» наративів (на матеріалі української та російської мов). *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2022. No 10. С. 11–26.
454. Аспекти лінгвопрагматичної організації діалогів Г. С. Сковороди. *Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі. До 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди* : зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. С. 16–19.
455. Поняття «смысл» у концепціях Г. Фреге, К. Айдукевича, Львівсько-Варшавській Школі і сучасній лінгвістиці. *Евристично-правовий потенціал філософсько-освітніх ідей представників Львівсько-Варшавської Школи (1895-1939 рр.) та Віденського гуртка (1922 р.)* : зб. матеріалів учасників I Міжнар. наук.-практ. конф. / Нац. університет «Львівська політехніка» (м. Львів, 27 жовтня 2022 р.). Львів : БОНА, 2022. С. 25–30.

2023

456. Модусно-модальні аспекти динаміки дискурсу наративної історії. *Український світ у наукових парадигмах* : зб. наук. праць Харківського нац. педагогічного ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2023. Вип. 10. С. 64–67.
457. Приторкнутися до наукових глибин ученого. *Професор Лідія Андріївна Лисиченко: життя під знаком філології* : спогади сучасників. Харків : ХІФТ; ХНПУ, 2023. С. 118–121.
458. Лінгвальні аспекти типології нараторів містичних текстів. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського нац. педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман. Харків, 2023. Вип. 58. С. 211–225.
459. Contexts of the realization of discursive words communicative senses (as evidenced by the lexeme *якось*). *Лінгвістичні студії. Linguistic Studies*. 2023. Вип. 45. С. 63–69 (у співавторстві з Я. Ю. Сазоною).
460. Специфіка знакової організації художнього наративу (в світлі лінгвoseміотичної концепції О. С. Мельничука). *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство. II* : зб. наук. праць до 100-річчя від дня народження. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2023. С. 17–29.
461. Лінгвокультурні особливості реалізації мовленнєвих жанрів. *Філософсько-психологічні аспекти духовності у науковій, педагогічній та управлінській*

діяльності : зб. тез IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 вересня 2023 р.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. С. 18–20.

462. Лінгвонаратологія в Україні: сучасний стан і перспективи. *Studia Ukrainika Posnaniensia*. 2023. Vol. XI / 1. Р. 11–27.

463. Наративні контексти та семантика дискурсивних слів (на матеріалі лексеми *зрештою*). *Українська мова*. 2023. № 4 (88). С. 40–48.

464. Ідіоматичність мови і особливості комунікативної поведінки як лінгвокультурологічні проблеми. *Культура. Ідентичність. Сучасність* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 2-3 листопада 2023 р.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. С. 272–275.

465. Художня проза Івана Франка у вимірах сучасної лінгвістики : вибрані статті. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 110 с.

Підготували С. Григорук, С. Бук

МОВОЗНАВСТВО

Тетяна ВИСОЦЬКА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 811.161.2'367.622'366.521'373.45

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12585>

СЛОВОЗМІНА ЗАПОЗИЧЕНИХ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI – XVII ст.¹

Резюме. У статті досліджено формування морфологічної структури іменника, зокрема аналізу варіювання відмінкових закінчень іменників, виявлених у різножанрових пам'ятках української мови XVI–XVII ст. Зафіксовані одиниці – це лексеми на позначення осіб за родом їхньої діяльності. Виявлено й описано подвійні форми іменників чоловічого роду, що в називному відмінку однини закінчувалися на слабкий редукований або на -а(я). Відмінне граматичне оформлення іменників вплинуло і на різний тип їхньої словозміни: іменники з кінцевим слабким редукованим відмінювалися за типом * -ǫ/-jǫ основ, а іменники з фіналлю -а/я – *ā/jā основ. Час входження у мову-реципієнт тієї чи іншої форми неоднаковий. Саме іменники з кінцевим слабким редукованим (окрім слів *вікарій*, *казнодій* та *монарх*) є прикладами церковнослов'янської спадщини і з'явилися в українській мові раніше (їх датують давньоукраїнським періодом), натомість форми на -а є пізнішого поширення – адаптовані у староукраїнській мові під впливом польської, у яку, відповідно, потрапили з латинської.

Ключові слова: іменник, варіант, морфологічна структура, пам'ятка, церковнослов'янська мова.

DECLINATION OF BORROWED MASCULINE NOUNS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XVI – XVII CENTURIES

Abstract. The article presents the study of the formation of the morphological structure of the noun, in particular, the analysis of variation in the case endings of masculine nouns found in monuments of the Ukrainian language of the 16th-17th centuries of various genres. Most of the presented lexemes were used to denote persons by their type of activity. In the proposed investigation, dual forms of the noun of the same gender were identified and described, which in the nominative singular ended in a weak reduced form or in -a(ya). The distinct grammatical design of nouns also affected the different types of their inflection: nouns with a final weak reduced sounds were declined according to the type of * -ǫ/-jǫ stems, and nouns with the ending -a/ya — *ā/jā stems. The time of entry into the recipient language of one or another form is not the same. It is nouns with a final weak reduced (except for the words 'kaznodiya' and 'monarch') that are examples of the Church Slavic heritage and appeared in the Ukrainian language earlier (dating back to the ancient Ukrainian period), on the other hand, forms

¹ Попередні напрацювання про використання варіантних відмінкових форм в українській мові засвідчено в тезах доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова – кордон національної безпеки»: Т. Висоцька, *Подвійні форми іменників чоловічого роду в українській мові*, [у:] «Мова – кордон національної безпеки»: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Львів, 21 лютого 2023 року, Львів: ЛДУ БЖД, 2023, с. 12–16.

with -a are of later distribution - adapted in the Old Ukrainian language under the influence of Polish, in which, accordingly, they came from Latin.

Keywords: noun, variation, monument, morphological structure, Old Ukrainian language.

Постановка проблеми. В українських пам'ятках на межі XVI–XVII ст. яскраво відображено становлення й розвиток граматичної системи української мови. Уже на той час у словозміні іменників фіксуємо морфологічні явища, засвідчені попередніми періодами розвитку, а також виявляємо входження й засвоєння нових елементів, що спричинило появу варіювання відмінкових форм іменників. Одним із таких прикладів слугують іменники чоловічого роду з подвійними формами.

Дослідники української діяхронної лінгвістики розглядають кілька чинників, що зумовлюють морфологічне варіантне побутування іменників у мові українських текстів XVI–XVII ст.: діалектний узус, вплив церковнослов'янської чи старопольської мов, поступовий процес уніфікації відмінювання іменників та ін.¹

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На історичному матеріалі вивчення граматичних варіантів, зокрема варіантних форм іменника, присвячена низка праць українських науковців. Одним із перших, хто звернув увагу на використання саме подвійних форм іменників в українській мові, був П. Житецький, який розглядав «плутання закінчень» і говорив про вплив передовсім польської мови у часи середньокраїнського періоду². У XX–XXI ст. морфологічну варіантність на матеріалі українських джерел різних періодів досліджували: В. Денисюк (XVII–XVIII ст.)³, І. Керницький (XVI ст.)⁴, Л. Марчило (текст *Пересопницького Євангелія*)⁵, В. Мойсієнко (пам'ятки північноукраїнського ареалу XVI ст.)⁶, В. Титаренко

¹ В. Мойсієнко, *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.)*, Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем, Житомир, 2010, № 22, т. 1, с. 114–125; Н. Русаченко, *Варіативність морфонологічних моделей іменної словозміни у староукраїнській мові другої половини XVI–XVIII ст.*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2011, вип. 52, с. 365.

² П. Житецький, *Нарис літературної історії української мови в XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку*, Львів : Укр. вид-во, 1941, с. 80–81.

³ В. Денисюк, *Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVII–XVIII ст.*, «Філологічний часопис» 2016, (1). [у:] <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2016.138066> (10.04.2023).

⁴ І. М. Керницький, *Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст.*, Київ : Наукова думка, 1967.

⁵ Л. Марчило, *До історії форм родового відмінка іменників в українській мові (на матеріалі Пересопницького Євангелія 1556–1561 pp.)*. [у:] <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15961/Marchilo.pdf> (12.03.2023).

⁶ В. Мойсієнко, *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.)*, Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем, Житомир, 2010, № 22, т. 1, с. 114–125.

і Л. Яшук (мова привілеїв Київського міського магістрату)¹, І. Царалунга (XIV–XV ст. і XVI ст.)², Т. Фунікова (XVII ст.)³; на матеріалі текстів XIX – початку XX ст. вийшли праці Л. Колібаби⁴, Т. Коць⁵, І. Шмілик⁶ та ін. У сучасній українській літературній мові загальні теоретичні положення про подвійні форми іменників досліджував І. Матвіяс (виокремив також потрійні форми) і наголошував, що таке використання флексій властиве українській літературній мові впродовж усього її розвитку⁷.

Погоджуємося з міркуваннями науковців, які твердять, що причинами використання паралельних відмінкових форм іменників у середньоукраїнську добу є внутрішні закони мови, вплив живого мовлення, запозичення, відсутність кодифікації мовних норм, що в цілому зумовило «розбалансованість на рівнях мовної системи»⁸.

Мета статті: виявити й проаналізувати використання подвійних форм іменників чоловічого роду в українських пам'ятках XVI–XVII ст.; за можливості простежити процес переймання запозичених іменників і подати час появи варіантних форм, зафіксувати, які форми закріпилися в сучасній українській літературній мові, а які вийшли з ужитку або ж засвідчені у говорах донині.

Виклад основного матеріалу. Українська літературна мова досліджуваного періоду становить синтез народнорозмовних, церковнослов'янських, книжних елементів зі значними домішками полонізмів, почасти богемізмів, латинізмів, грецизмів⁹. Влучно описує мовне тло цього часу Ірина Фаріон: «Як літературні

¹ В. М. Титаренко, Л. В. Яшук, *Фонетико-орфографічна та морфологічна варіантність привілеїв Київському міському магістрату*, Вісник КНЛУ. Серія Філологія, 2022, т. 25, № 1, с. 114–122.

² І. Царалунга, *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.* Хмельницький: ФОП Гонта А., 2017; І. Б. Царалунга, *Варіативність староукраїнської мови у творах Г. Смотрицького*. [у:] http://eprints.zu.edu.ua/18269/1/Царалунга_32.pdf (12.05.2023).

³ Т. В. Фунікова, *Становлення парадигми давального, орудного та місцевого відмінків іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопису» та «Хроніки» Ф. Софоновича)*, Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія Філологія, Харків, 2012, № 994, вип. 64, с. 28–34.

⁴ Л. М. Колібаба, *Подвійні відмінкові форми іменників у лінгвістичній концепції Івана Огієнка*, [в:] Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, вип. XII, 2015, с. 155–162.

⁵ Т. Коць, *Варіантність морфологічних форм іменника в прескрипціях і мовній практиці другої половини XX ст.*, «Мовознавство» 2016, № 2, с. 45–50.

⁶ І. Шмілик, *Варіантні відмінкові форми іменників I відміни в поезії Івана Франка*, Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія, 2022, № 56, с. 156–162.

⁷ І. Г. Матвіяс. *Іменник*, [у:] *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*, Київ : Наук. думка, 1969, с. 55–56.

⁸ І. Б. Царалунга, *Варіативність староукраїнської мови у творах Г. Смотрицького*. [у:] http://eprints.zu.edu.ua/18269/1/Царалунга_32.pdf (12.05.2023).

⁹ О. Горбач, *Українська народня релігійно-християнська термінологія і лексика*, [у:] Горбач О. *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*,

використовують (щоправда, різною мірою) чотири мови: українську, церковнослов'янську (місцевої редакції), польську, латинську. [...] нове дихання латинської мови, дещо віддаленої від церковної латини і наближеної до античної, пістет перед грецькою і змагання церковнослов'янської за гідне місце...»¹.

У староукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. виявлено запозичені іменники, що належать до одного і того ж роду, проте мають різне граматичне оформлення і становлять відмінні парадигматичні системи. За своїм походженням більшість зафіксованих слів – це грецизми, які використовуються на позначення осіб за родом діяльності: *архимандритъ/а*, *євангелистъ/а*, *митрополитъ/а*, *монархъ/а*, *патріархъ/а*, *протопопъ/а* та ін.

Погоджуємося з міркуванням українських науковців про те, що відповідно до періоду розвитку української мови для лексико-тематичної групи назв роду занять мова-донор була неоднаково презентована на українськомовному просторі: для ранніх текстів княжої доби характерними були запозичення з церковнослов'янської мови, що почасти становили кальки з грецької мови²; у часи Великого Князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої – чисельними були запозичення з польської мови безпосередньо або за її посередництва з грецької чи латинської мов, а вже з кінця XVII ст. і далі в мову проникали русизми³.

Таким чином, у процесі переймання українською мовою запозичень важливе значення відіграли мови-донори і мови-посередниці: церковнослов'янська, польська, грецька і латинська⁴.

Фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що іменники чоловічого роду з подвійними формами мали свої типи відмінювання відповідно до закінчення: іменники з флексією на –а/я у називному відмінку однини (митрополита, казно-

Мюнхен, 1993, с. 117; І. П. Чепіга, *Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI–I пол. XVII ст.*, [у:] Жанри і стилі в історії української літературної мови, Київ, 1989, с. 91–92; Ю. Шевельов, *Історична фонологія української мови*, Харків : Акта, 2002, с. 718–719.

¹ І. Фаріон, *Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст.*, Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007, с. 55.

² О. Горбач у дослідженнях про християнську лексику й термінологію підкреслює важливу роль церковнослов'янської мови: «Грецька мова Візантії пройшла через фільтер староболгарщини». Див.: О. Горбач, *Українська народня релігійно-християнська термінологія і лексика*, [у:] О. Горбач, *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*, Мюнхен, 1993, с. 107.

³ С. П. Гриценко, *Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст.*, Київ, 2017, с. 258.

⁴ Прикметно, що в той час «латинізми були невід'ємним складником польської мови» (С. П. Гриценко, там само, с. 68) і вживалися на позначення понять зі сфери релігії (С. П. Гриценко, там само, с. 63), проте в латинську релігійну мовну практику більшість лексем запозичилася з давньогрецької мови і перейняла латинські флексії (М. Д.-Ю. Микитка, *Грецькі запозичення в латинській релігійній термінології (на матеріалі твору «Паломництво Етерії до Святих місць»)*. Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. [у:] <https://www.academia.edu/38653319/> (12.05.2023).

дия та ін.) відмінювалися за типом основ *-ā/-jā- (тобто приймали такі ж відмінкові закінчення, як іменники жіночого роду), натомість ті, що закінчувалися на кінцевий слабкий редукований (митрополить, патріархъ та ін.) або кінцевий м'який приголосний основи (викарий, казнодій), відмінювалися за зразком іменників *-ō/-jō- основ.

Окрім того, в українській мові час фіксації аналізованих форм іменників неоднаковий. Іменники з фіналлю -а/я (митрополита, казнодия та ін.) проникають пізніше, що зумовлено саме польською експансією у середньокраїнському періоді¹, й узгоджуються з прикметниками та займенниками відповідно до семантичної ознаки – родової, а не формально-граматичних показників – афіксів². Більшість іменників із кінцевим слабким редукованим (митрополить, патріархъ та ін.), що є прикладами церковнослов'янської спадщини в українській мові, презентована в українських пам'ятках швидше – у XI–XIII ст.

В українських текстах XVI–XVII ст. на позначення особи, що мала звання «ігумена, настоятеля монастиря; вищого духовного сану» (ЕСУМ, I, с. 90; Пур., с. 25), використовується іменник архимандрить/а: ...**Архимандрить** же розгневався (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 134; 1489, Четья); Во всем поволный слуга и богомолец Вашей Милости, **архимандрита** Жидичинский ... (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 133; Жидичин, 1540); ...отъ **архимандриты** Жидичинского (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 133; Луцьк, 1599); Жалова(л) па(н) игуме(н) Макаре(и) ... на **архима(н)дрыта** печерского (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 134; Київ).

За етимологією слово *архимандрить* походить від грецького Ἀρχιμανδρίτης (СлІнш, с. 70). Форма на слабкий редукований уперше датується в українських текстах у 1174 р. (Срезн., I, с. 30). Натомість форма на голосний архимандрита³ згадується в актовій мові у 1481 р. зі змінною семантикою – на позначення монастиря, який очолював архимандрит (ССУМ, I, с. 80); а в 1540 р. документується у значенні очільника монастиря (СУМ XVI–XVII, вип. 1, с. 133). Припускаємо, що форма на голосний з'явилася під впливом польської мови, у якій засвідчена в 1445 р. (stpol. *archimandryta*) (Stp, вип. 1, с. 42). Польськомовні тексти XVI ст.

¹ П. Житецький, *Нарис літературної історії української мови в XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку*, Львів : Укр.вид-во, 1941, с. 80–81; І. М. Керницький, *Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст.*, Київ : Наук. думка, 1967, с. 12; І. З. Петличний, *Граматичні особливості мови «Літопису Самовидця»*, «Питання українського мовознавства» 1956, кн. 1, с. 76.

² У давньоукраїнських текстах спостерігаємо випадки порушення родової приналежності слова і його узгодження, особливо коли йдеться про іменники на позначення осіб чоловічої статі. Зокрема, у текстах давньоукраїнської мови іменники слуга, судия з основою на *-ā/-jā- узгоджуються з іменними частинами мови за формальними ознаками: *слига десная* (Срезн., III, с. 425) и *вся судья земския* (Срезн., III, с. 601). Уже на той час у мові киеворуського періоду таких прикладів зафіксовано небагато, що свідчить про поступове формування категорії роду відповідно до семантичного для назв істот і формально-граматичного змісту для назв неістот.

³ Прикметно, що форма на -а була засвідчена у Грамоті Полоцького князівства в 1396 р. (на той час територія ВКЛ): «*архимандриты нашего*» (Срезн., I, с. 30).

фіксують побутування подвійних форм цього іменника (SP XVI), однак у сучасній польській мові закріпився варіант на голосний *archimandryta* (SJP PWN).

Уже в пізніших історичних українських лексикографічних працях XIX ст., зокрема у словнику за ред. Б. Грінченка, презентовано дві форми – на приголосний і на голосний (Гр., I, с. 10). У сучасній українській літературній мові нормативним є іменник *архімандрит* і вживається на позначення найвищого духовного сану монахів, титулу ігумена монастиря (СУМ, I, с. 77).

В українській мові XVI–XVII ст. на позначення особи, яка була парафіяльним священником, помічником духівника, функціонує слово латинського походження (лат. *vicarius* – заступник (СлІнш, с.127)) *викарій/я*, що потрапило в українську мову за посередництвом польської. Укладачі історичного словника фіксують форму на приголосний у 1559 р., а на голосний – початок XVII ст. (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56)¹: И просили тые менованые **викарьеве** Луцкие абы тое оповедане ихъ ... до книгъ было записано (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56; Луцьк, 1584); В томъ часе отецъ Иоанъ, витиснувши **викарзю** моего ... (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56; Володимир, 1617); ... **викариѣ** и послушникъ его смѣетъ и важитсѣ тытуломъ церкве святого Спаса тытуловатися (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56, Київ, 1629).

У старопольській мові форма іменника *wikary/wikaryj* відома з 1407р. (Стр, 10, с. 222), а як іменник з подвійними формами – на приголосний і на голосний «*wikaryj/ wikaria*» датується у XVI ст., проте форма на голосний є спорадичною (SP XVI). Як нормативні в сучасній польській мові використовують із різним графічним та фонетичним оформленням варіанти *wikariusz* або *wikary* (SJP PWN); натомість слово *wikaria* зареєстровано з ремаркою «давнє» на позначення «*вікаріату*» (церковно-адміністративна одиниця, яку очолює вікарій) (SJP Dor.).

Сьогодні в богослужбовій практиці римо-католицького і греко-католицького обрядів послуговуються формою на голосний *wikaria* (вікарія), що є лише іменником жіночого роду на позначення особи чернечого сану, яка є помічницею настоятельки згромадження «сестра вікарія» («*Siostra Wikaria*»)². У сучасній українській літературній мові збережено форму іменника чоловічого роду на приголосний – *вікарій* – помічник духовної особи (СУМ, I, с. 671).

Українська мова через церковнослов'янське посередництво успадкувала з грецької мови номен на позначення «творця, укладача Євангелія» – євангеліст (гр. εὐαγγελιστής (ЕСУМ, II, с. 175; СЦЯ)): Марко єв(г)листь... Испісаль в римѣ второе єв(г)ліє (СУМ XVI–XVII, 1556–1561, ПЄ, 128 зв.). Подібні запозички, за спостереженнями С. Гриценко, увійшли в український вжиток або як готовий дериват, або як цілісна неподільна іншомовна одиниця з запозиченим афіксом -*іст/-ист*-³. Веслав Томаш Стефанчик зауважує, що в сучасній польській мові іменники на позначення осіб із іншомовними формантами *-ista/-ysta*, *-ita/-yta*, –

¹ Окрім фонетичних і графічних варіантів цього слова як на голосний, так і на приголосний, зафіксовано і розширення семантики словоформи вікарія – «*посада і будинок вікарія*» (СУМ XVI–XVII, вип. 4, с. 56).

² Львівська Архідієцезія Римо-Католицької Церкви в Україні. Згромадження Малих Сестер Непорочного Серця Марії. [у:] <https://www.rkc.lviv.ua> (12.05.2023).

³ С. П. Гриценко, *Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст.*, Київ, 2017, с. 230.

archa (останній грецького походження < –αρχος) мають закінчення –а і належать до чоловічого роду (*патріарха, монарха* та ін.)¹ (SJP PWN).

Історія побутування цього слова на українськомовному ґрунті сягає Києворуського періоду: найдавніша його фіксація виявлена в Остромировому Євангелії (поч. XI ст.) (Срезн., I, с. 808), згодом у староукраїнських джерелах від XIV ст. і далі (ССУМ, I, с. 343; ІСУМ, I, с. 877).

У XVI ст. писемні українські тексти репрезентують дві форми використання іменника: на кінцевий слабкий редукований або на голосний –а – євангелисть/а: ярмарки два в ърокъ тамъ мети: одинъ на Вознесе́не Госпо́дне, а другій на день светого апостола и **евангелиста** Луки у въ осень (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 52; Вільна, 1528); Якже те́ды **ев(г)листа** мови́ль: всѣ́ речи́ пре(з) него́ стали́ся (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 52 ; поч. XVII ст. Проп.р.137 зв.); Які́й **евангелисть** так тебе́ научи́л, дабы́ и от сына́ духъ святы́й походи́л? (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 52; к. XVI ст. Укр. п. 78).

Подвійні форми аналізованого іменника можуть побутувати в одному й тому ж джерелі, зокрема в Пересопницькому Євангелії: пор. євангелисть/а: Марко **ев(г)листь** ... Испісаль в римѣ́ второе́ ев(г)ліе́ (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 521; 556–1561 ПЄ 128 зв.) ; **Євглиста** поведеа́ть як три волсѣ́ви принесли́ дары́ (ІСУМ, т. 2, 877); **Ев(г)листа** поведеа́ть якъ хс очисти́л недоужного́ члка́ (СУМ XVI–XVII, вип. 9, с. 521; 556–1561 ПЄ 41 зв.).

Щодо форми на голосний *евангелиста*, то її використання в українській мові зумовлене польським впливом – *ewangelista* (від лат. *Evangelista*) (WSJP). Польські джерела вперше фіксують словоформу *ewangelista* з II пол. XIII ст. (SSt, II, с. 348; WSJP), а з XVI ст. побутує фонетичний і графічний варіант *ewanjelista* з розширеною семантикою: на позначення одного із творців, укладачів Євангелія та особи, яка є носієм доброї звістки/новини, проповідником, учителем віри («Ewanjelista: *Głosiciel, szerzyciel ewangelii, nauczyciel wiary, kaznodzieja*») (SP XVI).

Джерела старочеської мови репрезентують лексему зі закінченням на –а *evanjelista* на позначення одного з чотирьох творців канонічного тексту або ж особи, що несла добру вістку, поширювача Євангелія (Sstč). Цей іменник і донині функціонує у чеській літературній мові у цих значеннях (SSč).

Прикметно, що у реєстрі українських лексиконів XVI–XVII ст. подано лише словоформу *евангелисть* і витлумачено її як особу, що несе благу звістку – *благовѣстни(к)* (Зиз, с. 46), *добрый повѣдачъ* (Бер., с. 205).

Джерела «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка подають подвійні форми іменника *евангелисть/а*, датовані XVIII ст. (ІСУЯ, I, 877), натомість ні словники Є. Желехівського й С. Недільського, ні Б. Грінченка вже форми на –а не реєструють, подібно як і автори праці «Руська правопись зі словарцем» початку XX ст. С. Смаль-Стоцький і Т. Гартнер². Зауважимо, що в «Руській правописі» правильним вважають написання цього слова з іншомовним суфіксом

¹ W. T. Stefańczyk, *Kategoria rodzaju i przypadku polskiego rzeczownika: Próba synchronicznej analizy morfologicznej*, Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007, s. 33–34.

² С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, *Руська правопись зі словарцем*, Вінніпег, 1918, 156 с.

–ист- → *євангелист*¹. У сучасній українській мові нормативним залишається варіант *євангелист*, іменник чоловічого роду з нульовим закінченням.

В українській мові у XVI ст. з'явилася лексема *казнодій/казнодия* на позначення «особи, що читає/проповідує казання, або проповідник». За походженням є полонізмом (*kaznodziej/ja*)², якого фіксують у пам'ятках старопольської мови з II половини XIV ст. (SSt, III; SP XVI).

В українських історичних джерелах XVI–XVII ст. (СУМ XVI–XVII ст., вип. 14, с. 13–14) засвідчено подвійні форми іменника на приголосний і на голосний: «И Стефана Зизанего, дида skala школьного и **казнодию** обезчестилесьте ... аж, през комин витиснувшись, утик з Вильни» (Перест., I пол. XVII ст.); Кгда былъ одъ ойца **казнадея** прошоный... (СУМ XVI–XVII ст., вип. 14, с. 16, Луцьк, 1634); «**Казнодия** маєт того спостерігати» (Гал., II пол. XVII ст.); «Читай казання розмаитих **казнодійов**» (Гал., II пол. XVII ст.); «Бо святий Іоанн Златоустий мудрий бив **казнодия**» (Гал., II пол. XVII ст.).

У перекладному словнику Памво Беринда до церковнослов'янської лексики *проповѣдникъ* польський відповідник *казнодѣа* (Бер., с. 102).

У польській мові *kaznodziej* використовується в релігійній сфері дотепер із тією ж самою семантикою «*проповідник*» (WSJP PAN).

У реєстрі словника Є. Желехівського подано похідну форму *прото-казнодій* як полонізм зі значенням «*проповідник*» (Жел., II, 7с. 82). У сучасній українській літературній мові слово вийшло з ужитку, лише в бойківських говірках на позначення «*проповідника*» фіксують лексему *казнодій* (Он., I, с. 335).

Слово *митрополитъ* грецького походження і запозичене в українську мову через церковнослов'янське посередництво (ЕСУМ, III, с. 468; СЦЯ)³. Першою фіксацією цієї лексики на позначення особи, яка мала «найвищий сан/титул у Церкві, очолювала митрополію», є 1398 р.⁴ Укладачі словника українського ділового письменства, окрім словоформи на слабкий редукований, засвідчують із XIV ст. варіант цього іменника з закінченням на -а – *митрополита* (1440 р.), проте кількісно він значно поступався словоформі *митрополитъ* – 1:87 (ССУМ, II, с. 597). Реєстри українських лексиконів XVI–XVII ст. презентують лише варіант *митрополитъ* (Зиз., Бер).

Різноманітні українські пам'ятки XVI–XVII ст. репрезентують обидві форми аналізованого іменника: Тогда я маючи при собі посла(н)ца **митрополита** е(г) мл(©)ти w(т)ца Миха(и)ла вл(д)ку нарече(н)ого митрополи(т)е бы(л) бы мя соромъ ... (КСУМ^{XVI-XVII} Львів, 25 листоп. 1552 р.); которы мана(с)ты(р) уньевскі здавны(х) часовъ есть по(д) мо(е)ю зве(р)хностью и по(д) благослове(н©)вомъ а(р)хиепископа **митрополита киевского** гали(ц)кого и всея руси... (КСУМ^{XVI-XVII}

¹ Там само, с. 11.

² *kaznodziej* < «*każń* w dawnym znaczeniu 'mówienie, głoszenie, polecenie, rozkaz' i -*dzieja*, członu od psł. czasownika **dějati*» (WSJP).

³ О. Горбач, *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*, Мюнхен, 1993, с. 115.

⁴ С. П. Гриценко, *Динаміка лексикону української мови XVI-XVII ст.*, Київ, 2017, с. 867.

Новогрудок, 7 грудня, 1589 р.); **Метрополита**¹ **Кие(в)скі** пишучи в ли(с)те свое(м) аффектова(л)... абы(х) мы волю тую... вповзли (КСУМ^{XVI-XVII} Путятинці, 1636); То теды до Архісщ'енникѡвъ, до Вл(д)къ, до Архіепк(с\п)ѡвъ, до **Мітрополитѡвъ**, и до Патріархѡвъ. А по нас сщ'енника(х), чого воля Пастыря нашегѡ Ха\ потребуе(т)ь (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1637); А пото(м) другого стеньника, я(с)н епревеле(б)ного в Богу, его м(л) в(т)ца **метрополиты** кие(в)ско(г)[о] ... позовь трети(и) по дву(х) и листовъ в(т)ро(ч)ныхъ выданныхъ по(д)днесены(и) (КСУМ^{XVI-XVII} Горошки, 1643); Славныи, где тежъ цнѡты, вкрито прибыли, в Петрѡ **Митрополиту**, яснеся зъявили (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1646); ... абы воевода кіевскіи завше руси(н) былъ,.. абы **митрополита** в сенатѡ столе(ц) мэль... (КСУМ^{XVI-XVII} б.м.н., серд. XVII ст., Львів).

У *Пересторозі* фіксуємо приклади словозміни аналізованого іменника за двома типами: О чом **митрополитѡ** писав непокродь до княжати (Перест., поч. XVII ст.); виписали о собор до **митрополити**, которий був і зложен до Бере-стя (Перест., поч. XVII ст.). На аналогічне співіснування подвійних форм іменни-ка *митрополитѡ/митрополита* вказує О. Горбач у «Требнику» Петра Могили (1646)². На думку науковця, таке паралельне побутування форм свідчить про їхнє неоднакове походження (від церковнослов'янського до латинсько-польського впливу в церковно-релігійній лексиці), що пов'язане з позамовними чинниками: «...ведення полеміки нерідко польською мовою, а в висліді й укладання катехиз-мів та богословських трактатів на польсько-латинський зразок»; «...вони (латин-ські й польські впливи. – Т. В.) не здивують нас, як усвідомити собі, що наші бо-гослови і церковні діячі студіювали тоді по високих школах Польщі, Чехії, Німе-ччини, Італії й Франції»³.

У польській мові появу лексеми *metropolit* датують 1458 р. (SSSt, IV, с. 182) і вважають запозикою з церковнослов'янської мови, а словоформу на голосний *metropolita* – із латинської мови (лат. *metropolita*) (WSJP; SJP Dor.; SJP PWN). Лексикографічні джерела польської мови XVI ст. спорадично документують варі-ант іменника на голосний -а – *metropolita* (4 од.) на відміну від іменника на при-голосний *metropolit* (28 од.); для сучасної польської мови нормативною залиша-ється форма на голосний (WSJP).

У наукових українських лінгвістичних студіях (лексиконах, граматиках) кінця XIX і початку XX ст. як нормативний презентовано іменник із нульовим закін-ченням (Жел., I, 441; Гр., II, 429; Сім., 1919 р.). Проте виявляємо варіювання фо-рми цього іменника в публіцистичних текстах початку XX ст. У статті про «Пас-тирські листи Митрополита Андрея» єпископ Луцький Йосиф Боцян уживає сло-воформу з закінченням -а: «твори пера Преосвященного Митрополити», хоча сам

¹ Прикметно, що в досліджуваних текстах задокументовано фонетичні й графічні варіанти цього слова.

² О. Горбач, *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*, Мюнхен, 1993, с. 121.

³ О. Горбач О. *Зібрані статті II ...*, с. 117–125.

Шептицький підписував особисті листи, використовуючи форму на приголосний «Митрополит Галицький»¹.

У сучасній українській літературній мові закріпилася лексема *митрополит*, за морфологічною характеристикою іменник чоловічого роду з нульовим закінченням, що належить до II відміни (СУМ, IV, с. 721).

В українську мову грецизм *монарх* (гр. *μόναρχος*) на позначення «очільник/глава держави» (СУМ, IV, с. 794) увійшов у 1642 р. через посередництво латинської мови (ЕСУМ, III, с. 506). Можемо припускати, що така часова реалізація лексеми викликана, очевидно, підтримкою старопольської мови, у пам'ятках якої це слово фігурує від 1564 р. у формі на голосний – *monarcha* (SP XVI; WSJP), що є нормативною і дотепер (SJP PWN).

В українських текстах XVI–XVII ст. іменник *монарх* репрезентовано у двох формах – на слабкий редукований і на голосний -а: Також прикладом інших великих цесарей, королев, **монарховъ** потужныхъ, которые колкокротъ тыхъ костеловъ одность, зъ собою розорваную, завжды, зъ великою пильностью и стараньемъ, оные згоды до клюбу лучили и приводили (КСУМ^{XVI-XVII} Варшава, 1569); ... и всѣ инші апостолове, которые... **монархами** Церкви не титулюются, теды и Петръ титулованъ тымъ быти не маеть (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1621); Такъ южъ трудно одного Петра для титуловъ почесныхъ властителемъ и единовладцею чинити, поготовю неслыханого **монарху** въ Церкви... становити (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1621); Але єдна(к) стараюся в тоє жебы до смаку вдячно(с) припадаючи(и) о пера свои ростропне и мудре написано княжатою и **мона(р)хо(м)** вфэрова(л) которыхъ славы для и(х) зацности и достоюности часу бы на(м)нѣ не уме(н)шы(т) (КСУМ^{XVI-XVII} б.м.н., 1636); «В святом крещеніи Василя, **монархи** великого» (Зах. Коп., I пол. XVII ст.); «**Монарха** розгнивався» (Гал., XVII ст.); «Обицая **монарсь**» (Гал., XVII ст.).

І. Ужевич поряд з іменниками чоловічого роду з закінченням –а «*воевода і злочинця*» згадує й іменник *монарха* в граматиці української мови XVII ст. (Уж., с. 11).

Подвійні форми цього іменника засвідчені в українських лексиконах XIX ст., зокрема Є. Желєхівського й С. Недільського (Жел, I, с. 452), Б. Грінченка (Гр., I, с. 980)².

У сучасній українській літературній мові закріпилася форма іменника з нульовим закінченням – *монарх*, що належить до II відміни (СУМ, IV, с. 794).

В українській мові XVI–XVII ст. на позначення найвищого сану в Церкві, звання єпископа побутує церковнослов'янське патріарх: «так и **патриархъ**

¹ А. Шептицький, *Пастирські послання 1899–1914 рр.*, т. 1, Львів : АРТОС, 2007, с. 859–868.

² На нашу думку, потребує уточнення припущення Т. Коць, яка вважає, що запозичені іменники з грецької і латинської мов, зокрема паралельні форми *монарх* і *монарха*, «проіснували в мові досить короткий проміжок часу» (Коць Т. *Варіантність морфологічних форм іменника в прескрипціях і мовній практиці в другій половині XX ст.*, «Мовознавство» 2016, № 2, с. 46–47). За історичними джерелами історія слова *монарха* сягає періоду староукраїнської мови XVI ст.

Посвятив» (Перест., I пол. XVII ст.); **Патриархове** турчинови не дали так много (Зах. Коп., I пол. XVII ст.).

Як калька з грецької мови це слово використовувалося в старослов'янській богослужбовій традиції (ЕСУМ, IV, с. 316–317; ССЯ, с. 443), а згодом поширилося в пам'ятках давньоукраїнської мови (Срезн., II, с. 889), у текстах справочинства XIV–XV ст. (ССУМ, II, с. 130). Первинно історичний матеріал демонструє парадигму відмінювання лексеми **патриархъ** як іменника чоловічого роду з основою на *-ѡ (Срезн., II, с. 889; ССУМ, II, с. 130).

В українських пам'ятках XVI–XVII ст. під впливом польської мови (*patryjarcha/patryjarch*) (SSt, 6, с. 53–54) з'являється ще один тип відмінювання цього іменника, а саме як іменників з *-ā основою відповідно до закінчення -а – **патриарха**: «**Патриарха** константинопольский» (Зах.Коп., I пол. XVII ст.); «**Фотисем-патриархоу**» (Зах.Коп., XVII ст.); «...**патрархи** антохийського» (Зах.Коп., XVII ст.); «Кгда пришов **патріарха** до панства., учинив...» (Перест., I пол. XVII ст.); «Од **патриархи** приихавши» (Перест., I пол. XVII ст.); «**Патриархи** константинопольского» (Гал., II пол. XVII ст.).

Старочеська мова від поч. XIV ст. фіксує лише єдину форму цього іменника – на голосний -а: *patriarcha* (StčS), що й залишається дотепер у сучасній чеській мові (Ssč).

Лексикон Памви Беринди пропонує єдиний варіант іменника – на слабкий редукований — *патріархъ* (Бер., с. 227).

Характерно, що традиція відмінювання слова *патріархъ* в українській мові за двома типами тривала до XX ст. (Б. Грінченко подає паралельні форми (Гр., 4, с. 102)). На відміну від польської мови, де збережена форма на -а (*patryjarcha*) (SJP PWN), у сучасній українській мові залишилася нормативною форма іменника з нульовим закінченням – *патріарх* (СУМ, 6, с. 96).

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. репрезентують використання іменника *протопоп* із різним граматичними оформленням – у називному відмінку однини закінчується на слабкий редукований або на -а: *протопопъ і протопопа* (протоіерей «особа, що отримала титул головного серед ієреїв» (Пур., с. 110)): Рукою многогрешнаго раба вл(д)це кр(с)ти именемъ Михайла Василиевича **протопопы** саноцко(г)[о] (КСУМ^{XVI-XVII} 1556-1561, ПЄ); Водлугъ которого суду их наместник его милости ... пан Манайло Болобан, сполне с **протопопоу** и крылошаны, волною от малженства учинили (КСУМ^{XVI-XVII} Володимир, 1583); А кто бы тому былъ противень и разорялъ бы тое право духовное аще архиепископъ или епи(с)пъ или **протопопа** или попъ или дияконъ ... на такомъ буди неблагословение наше и клятва ... патриарховъ вселенскихъ (КСУМ^{XVI-XVII} Львів, 1586); ... отдаломъ то все до рукъ наместнику и **протопопэ** моему Луцкому Ивану Вацутэ, ему самому и при немъ всимъ презвитеромъ крылошаномъ Луцкимъ (КСУМ^{XVI-XVII} Краків, 1595); Суть тежъ еще высше станы и достоинства въ церкви нашей восточной, яко : **протопопа**, архимандрытъ, владыка, то есть епископъ, архиепископъ, митрополить (КСУМ^{XVI-XVII} Вільно, 1608); Богомыслныи отцэ презвитерове ... **протопопъ** Володимерский, || ... отецъ дияконъ Леонтий и писаръ капитульный ... именем ... архиепископа митрополита Киевского... жалосне скаржили и протестовалисе на месчанъ Володимерскихъ... (КСУМ^{XVI-XVII} Володимир, 1612); Сего ради мы Митрополить Кіевскій... и Бг\обознивиі сщ\енници: **Протопопъ** Віленьскій, Матфей Протопопъ Нвгородскій Іакввъ... събвръ вчинихмъ (КСУМ^{XVI-XVII} Львів, 1614); Пастыръ вашъ и учитель господен отецъ Андрей Му-

жиловский, **протопопа** Слуцкий, пресвитер Спаский, жалосную свою кривду и жаль предложил не только предъ нами, але и пред всею церковью (КСУМ^{XVI-XVII} Київ, 1629).

За походженням лексема *протопопъ* є церковнослов'янською калькою з грецької мови *протопapas* (ССЯ, с. 519). Час появи слова протопопъ в українській мові датують початком XIV ст. – 1423 р. (Срезн., II, с. 1597), а словоформа протопопа засвідчена у 1499 р. (ССУМ, II, с. 267).

Прикметно, що лексикон польської мови XVI ст. фіксує паралельні форми *protopopa-protopop* (SP XVI). У тлумачному словнику польської мови за ред. В. Дорошевського, що охоплює період II пол. XVIII ст. – I пол. XX ст., зареєстровано словоформу на приголосний – *protopop* і вказано на її походження з грецької мови (SJP Dor.).

Реєстр словника Є. Желехівського та С. Недільського подає обидві форми іменника *протопоп-протопопа*, а також синонім-відповідник до цього слова – *протоієрей* (Жел., II, с. 781–782); у словнику за ред. Б. Грінченка презентовано лише варіант на голосний -а : *протопопа* (Гр., III-IV, с. 486). Сучасній українській мові відомий іменник на приголосний – *протопоп* (СУМ, VIII, с. 324), однак у сучасній церковній практиці використовують лексему *протоієрей* (Пур., с. 110).

Висновки та перспективи подальших досліджень. У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. простежено варіювання форм іменників чоловічого роду. Виявлені лексеми є запозиченнями і презентують назви осіб за професією і родом їхньої діяльності у релігійній та адміністративній сферах. Як свідчать аналізовані тексти, морфологічна система української мови відображає архаїчні й нові риси староукраїнської мови. Прикметно, що саме інновації – зафіксовані варіантні форми в системі словозмін іменника чоловічого роду з'явилися під впливом польської мови, у якій більшість аналізованих лексем теж не є питомими словами, а запозиченнями. Відповідно до фактичного матеріалу, староукраїнська мова у період XVI–XVII ст. відчула польський вплив не лише на лексичний склад, а й на граматичну будову, що, своєю чергою, позначилося на побутуванні морфологічних варіантів іменників чоловічого роду. Відтак тексти окресленого періоду засвідчують подвійні форми, одна з яких закінчується на голосний -а, інша на слабкий редукований або м'який приголосний: *вэкарій/вэкарія, митрополитъ/митрополита, патріархъ/патріарха, протопопъ/протопопа* та ін.

Більшість форм іменників на слабкий редукований була відома з давньоукраїнської мови, у яку за посередництвом церковнослов'янської, перейшла з грецької мови. Форми іменників на голосний -а пізнішого походження. У старопольській мові ці іменники адаптувалися за посередництвом латинської, у яку потрапили з грецької мови. Саме іменники-латинізми та іменники-грецизми чоловічого роду у старопольській мові і дотепер мають закінчення -а.

У сучасній українській мові аналізовані іменники чоловічого роду з закінченням на -а не збереглися, а нормативними залишаються ті, які мають нульове закінчення. Іменник *казнодій* виявлений у говірках Бойківщини, у літературній мові не побутує. Іменник *протопоп* вийшов із ужитку, натомість у сучасній церковно-богослужбовій практиці використовують лексему *протоієрей*.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у фіксації морфологічних варіантів української мови XVI–XVII ст. та у їхньому аналізові, що дасть змогу з'ясувати причини такої варіативності загалом і спостерігати за їхнім подальшим

використанням для цілісного розуміння становлення й еволюції системи відмінювання іменників української мови зокрема.

References

- Chepiha I.P., *Kontseptsiya literaturnoyi movy staroukrayins'kykh knyzhnykiv XVI – I pol. XVII st.*, [u:] Zhanry i styli v istoriyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy, Kyiv, 1989, s. 91–92 // Чепіга І.П., *Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI–I пол. XVII ст.*, [y:] Жанри і стилі в історії української літературної мови, Київ, 1989, с. 91–92.
- Denysyuk V., *Variantni formy daval'noho vidminka imennykiv yak movnyy lakmus pysemnykh pam'yatok XVII–XVIII st.*, [u:] Filolohichnyy chasopys, 2016, (1) // Денисюк В., *Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVII–XVIII ст.* Філологічний часопис, 2016, (1). [y:] <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2016.138066> (10.04.2023).
- Farion I., *Mova – krasa i syla: Suspilno-kreatyvna rol ukrainskoi movy v XI–seredyni XIX st.*, Lviv : Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika», 2007 // Фаріон І., *Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI–середині XIX ст.*, Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007.
- Funikova T.V., *Stanovlennya paradyhmy daval'noho, orudnoho ta mistsevoho vidminkiv imennykiv cholovichoho rodu v ukrayins'kiy literaturniy movi XVII st. (na materialy „Synopsisu” ta „Khroniky” F. Sofonovycha)*, [u:] Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya Filolohiya, Kharkiv, 2012, № 994, vyp. 64, s. 28–34 // Фунікова Т.В., *Становлення парадигми давального, орудного та місцевого відмінків іменників чоловічого роду в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопису» та «Хроніки» Ф.Софоновича)*, Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія, Харків, 2012, № 994, вип. 64, с. 28–34.
- Horbach O., *Zibrani statti II. Staty do 1000-littya khrystyianizatsiyi Rusy-Ukrayiny*, Myunkhen, 1993 // Горбач О., *Зібрані статті II. Статті до 1000-ліття християнізації Русь-України*, Мюнхен, 1993.
- Hrytsenko S. P., *Dynamika leksykonu ukrayins'koyi movy XVI–XVII st.*, Kyiv, 2017, 934 s. // Гриценко С. П., *Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст.*, Київ, 2017, 934 с.
- Kernyts'kyi I. M., *Systema slovozmyny v ukrayins'kiy movi. Na materialakh pam'yatok XVI st.*, Kyiv : Nauk. dumka, 1667, 288 s. // Керницький І. М., *Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст.*, Київ : Наук. думка, 1667, 288 с.
- Kolibaba L.M., *Podviyni vidminkovi formy imennykiv u lnhvistychniy kontseptsiyi Ivana Ohiyenka*, [u:] Ivan Ohiyenko i suchasna nauka ta osvita: naukovyy zbirnyk, vyp. XII. 2015, s. 155–162 // Колібаба Л. М., *Подвійні відмінкові форми іменників у лінгвістичній концепції Івана Огієнка*, [y:] Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, вип. XII, 2015, с. 155–162.
- Kots' T., *Variantnist' morfolohichnykh form imennyka v preskryptsiyakh i movniy praktysi v druhiy polovyni XX st.* [u:] „Movoznavstvo” 2016, № 2, s. 45–50 // Коць Т., *Варіантність морфологічних форм іменника в прескрипціях і мовній практиці в другій половині XX ст.* [y:] «Мовознавство» 2016. № 2, с. 45–50.
- Marchylo L., *Do istoriyi form rodovoho vidminka imennykiv v ukrayins'kiy movi (na materialy Peresopnyts'koho Yevanheliya 1556–1561 rr.)* // Марчило Л., *До історії форм родового відмінка іменників в українській мові (на матеріалі Пересопницького Євангелія 1556–1561 pp.)*. [y:] <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15961/Marchilo.pdf> (12.03.2023).

- Matviyas I., *Varianty ukrayins'koyi literaturnoyi movy*, Kyiv : Veles, 1998, 162 s. // Матвіяс І., *Варіанти української літературної мови*, Київ : Велес, 1998, 162 с.
- Matviyas I.H., *Imennyk*, [u:] *Suchasna ukrayins'ka literaturna mova. Morfolohiya*, Kyiv : Nauk. dumka, 1969, s. 55–56 // Матвіяс І.Г., *Іменник*, [у:] *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*, Київ: Наук. думка, 1969, с. 55–56.
- Moysiienko V.M., *Variatyvnist' u staroukrayins'kiy literaturno-pysemniy movi (na prykladi tekstiv pivnichnoukrayins'koho arealu XVI st.)*, [u:] Volyn' – Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyy zbirnyk z rehional'nykh problem. Zhytomyr, 2010, № 22, Т. 1, с. 114–125 // Мойсієнко В. М., *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.)*. Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем, Житомир 2010, № 22, Т. 1, с. 114–125.
- Mykytka M.D.-Yu., *Hrets'ki zapozychennya v latyns'kiy relihiyniy terminolohiyi (na materialі tvorі „Palomnystvo Eteriyi do Svyatykh mist”)*, Naukovyy visnyk Drohobys'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2018 // Микитка М.Д.-Ю., *Грецькі запозичення в латинській релігійній термінології (на матеріалі твору «Паломництво Етерії до Святих місць»)*, Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. [u:] <https://www.academia.edu/38653319> (21.02.2023).
- Petlychnyy I.Z., *Hramatychni osoblyvosti movy Litopysu Samovydtysya*, «Pytannya ukrayins'koho movoznavstva» 1956, kn. 1 // Петличний І.З., *Граматичні особливості мови Літопису Самовидця*, «Питання українського мовознавства» 1956, кн. 1.
- Rusachenko N., *Variatyvnist' morfonolohichnykh modeley imennoyi slovozmyny u staroukrayins'kiy movi druhoyi polovyny XVI–XVIII st.*, [u:] Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna, 2011, vup. 52 // Русаченко Н., *Варіативність морфологічних моделей іменної словозміни у староукраїнській мові другої половини XVI–XVIII ст.*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2011, вип. 52.
- Simovych V., *Hramatyka ukrayins'koyi movy dlya samonavchannya ta v dopomohu shkil'niy nautsi*, Kyiv – Lyaipstik : Ukrayins'ka nakladnya, 1917, 585 s. // Сімович В., *Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*, Київ – Ляйпцік : Українська накладня, 1917, 585 с.
- Smal'-Stots'kyi S., Hartner F., *Rus'ka pravopys' zi slovartsem*, Vinnipeh 1918, 156 s. // Смаль-Стоцкий С., Гартнер Ф., *Руська правопись зі словарцем*, Вінніпег 1918, 156 с.
- Tsaralunha I. B., *Variatyvnist' staroukrayins'koyi movy u tvorakh H. Smotryts'koho* // Царалунга І. Б., *Варіативність староукраїнської мови у творах Г. Смотрицького*. [u:] http://eprints.zu.edu.ua/18269/1/Царалунга_32.pdf (20.01.2023)
- Tsaralunha I., *Variatyvnist' u staroukrayins'kiy literaturno-pysemniy movi XIV–XV st. Khmel'nyts'kuu* : FOP Honta A., 2017 // Царалунга І., *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.* Хмельницький : ФОП Гонта А., 2017.
- Tytarenko V. M., Yashchuk L. V., *Fonetyko-orfohrafichna ta morfolohichna variantnist' pryvileiy Kyuyivs'komu mis'komu mahistratu*, Visnyk KNLU. Seriya Filolohiya, 2022, № 1, t. 25, s. 114–122 // Титаренко В. М., Ящук Л. В., *Фонетико-орфографічна та морфологічна варіативність привілеїв Київському міському магістрату*, Вісник КНЛУ. Серія Філологія, 2022, № 1, т. 25, с. 114–122.
- Sheptyts'kyi A., *Pastyrs'ki poslannya 1899–1914 rr.*, t. 1, L'viv : ARTOS, 2007, s. 859–868 // Шептицький А., *Пастирські послання 1899–1914 рр.*, т. 1, Львів : АРТОС, 2007, с. 859–868.
- Sheveliov Yu., *Istorychna fonolohiya ukrayins'koyi movy*, Kharkiv : Akta, 2002, s. 718–719 // Шевельов Ю., *Історична фонологія української мови*, Харків : Акта, 2002, с. 718–719.

Shmilyk I., *Variantni vidminkovi formy imennykiv I vidminy v poeziyi Ivana Franka*, [u:] Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Filolohiya. 2022, N 56, s. 156–162 // Шмілик І., *Варіантні відмінкові форми іменників I відміни в поезії Івана Франка*, Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2022, № 56, с. 156–162.

Stefańczyk W. T., *Kategoria rodzaju i przypadku polskiego rzeczownika: Próba synchronicznej analizy morfologicznej*, Kraków : Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007, 180 p.

Zhytets'kyu P., *Narys literaturnoyi istoriyi ukrayins'koyi movy v XVII v. Z dodatkom slovnyka knyzhnoyi ukrayins'koyi movy za rukopysom XVII viku*, L'viv : Ukr. vyd-vo, 1941, s. 80–81 // Житецький П., *Нарис літературної історії української мови в XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку*, Львів : Укр.вид-во, 1941, с. 80–81.

Conventional abbreviations and sources

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ І ДЖЕРЕЛА

Бер. Лексіконъ славенорѣсскій и именъ Тлъкованіє, 1627. [y:] <http://izbornyk.org.ua/berlex/be.htm> (12.05.2023)

Гал. Галятовський Іоаникій. Наука, альбо способ зложення казання. *Ключ розумѣня, священником, законником и ляком належачій. З поправою й придатками, от недостойного ієромонаха Іоаникіа Галятовского, ректора и ігумена братства кієвского*, Львів, др-ня Михайла Сльозки, 1665.

Гр. Грінченко Б. Д. Словарь української мови: у 4 т., Київ, 1907–1909.

ЕСУМ Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука, Київ : Наук. думка, 1982–2013, т. I–VI.

Жел. Желеховський Є., Недільський С., *Малоруско-німецький словар*, Львів, 1886, Т. 1–2.

Зах. Коп. Копистенський Захарія. Палінодія (1621–1622). Фрагменти. Подаємо за вид.: *Русская историческая библиотека*, т. IV. *Памятники полемической литературы Западной Руси*, кн. 1, Санкт-Петербург, 1878.

Зиз. Лексис сирѣччү реченѣ, вікратіцѣ сїббраннї. И из словес(н)скаго "зика, напростѣ рускій діле(к)тї истолкованї, Вільно, 1596. [y:] <http://litopys.org.ua/zyzgram/zy.htm> (09.04.2023)

ІСУЯ Історичний словник українського языка. Всеукраїнська академія наук, Науково-го Державного Інституту мовознавства. Словниковий сектор; Т. 1: А–Ж, Під редакцією проф. Є. Тимченка, Зошит 1 (А–Г), Харків; Київ : Державне видавництво України, 1930, 550 с.

КСУМ^{XVI-XVIIст.} Картотека Словника української мови XVI–I пол. XVII, Львів, 1994–2013, вип. 1–16 [зберігається в Інституті українознавства ім.І. Крип'якевича НАН України м. Львова].

Он Онишкевич М.Й., *Словник бойківських говірок*: [у 2 ч.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Київ : Наук. думка, 1984, ч. 1: А–Н, 494, [1] с.

Перест. Пересторога зело потребная на потомные часы православным христіаном, Львів, 1605–1606. Акты, относящиеся к истории Западной России, Санкт-Петербург, 1851, т. 4, № 406, с. 203–236.

Пур. Пуряєва Н., *Словник церковно-обрядової термінології*, Львів : Свічадо, 2001, 160 с.

СлІнш Словник іншомовних слів, ред. О. С. Мельничука, Київ : Гол. ред. УРЕ, 1974, 776 с.

Срезн. Срезневский И. И., Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт-Петербург : Типограф. Императ. акад. наук, 1893–1911, т. I–III.

ССУМ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* : у 2 т., Київ : Наук. думка, 1977–1978, т. I–II.

ССЯ *Старославянский словарь (по рукописям XI–XIII веков)*, Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой, Москва, 1994, 850 с.

СУМ *Словник української мови*: в 11 т., АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [за ред. І. К. Білодіда], Київ : Наук. думка, 1970–1980, Т. I–XI.

СУМ XVI–XVII ст. *Словник української мови XVI–I пол. XVII*. Львів, 1994 – 2013, Вип. 1–16.

Уж. Ужевич І. *Грамматика словенская*, Париж, 1643, 71 с.

ЦС *Полный церковнославянский словарь*: (со внесением в него важнейших древнерус. слов и выражений): [ок. 30 000 слов]: пособие / сост. свящ. Григорий Дьяченко [Репр. воспр. изд. 1900 г.]. Москва: Отчий дом, 2004, 1120 с. [y:] https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriy_Djachenko/polnyj-tserkovnoslavjanskij-slovar/ (12.03.2023).

SP XVI *Słownik Polszczyzny XVI wieku* [edycja internetowa], Wrocław: Instytut Badań Literackich PAN, 1949. [y:] <https://spxvi.edu.pl> (22.03.2023).

SSt *Słownik staropolski*: tomy 1–11 / red. S. Urbańczyk i in., Warszawa : Polska Akademia Nauk, 1960–2002. [y:] <https://pjs.ijp.pan.pl> (27.02.2023).

Ssč *Akademický slovník současné češtiny* [online] (2017–2023). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR. [y:] <https://slovníkcestiny.cz> (07.04.2023).

StčS *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006. [y:] <http://vokabular.ujc.cas.cz> (22.04.2023).

SJP Dor. *Słownik języka polskiego* / red. Witold Doroszewski, Warszawa: PAN, 1958–1968, т. I–X. [y:] <https://sjp.pwn.pl> (03.04.2023).

SJP PWN *Słownik języka polskiego*. <https://sjp.pwn.pl> (16.04.2023)

WSJP *Wielki słownik języka polskiego* PAN. [y:] red.: P. Źmigrodzki, Instytut Języka Polskiego PAN. <https://wsjp.pl> (05.04.2023).

Тетяна Висоцька – доцентка катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0009-0007-8358-3596

Email: tetyana.vysotska@lnu.edu.ua

Зоряна КУПЧИНСЬКА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2'373.23'373.45:930.2(560)"1681"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12589>

УКРАЇНСЬКА АНТРОПОНІМІЯ XVII ст. У МАЛОВІДОМОМУ ТУРЕЦЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДЖЕРЕЛІ. V.

Резюме. Статтю присвячено дослідженню українських антропонімів XVII ст., які засвідчені в маловідомому турецькому історичному джерелі *Дефтер Муфассал 1681 року*. Простудійовано власні назви людей лише на **К – Konstan**. Метою статті є аналіз власних назв, засвідчених у *Дефтері Муфассали 1681 року*. Щоб досягти мети, визначено такі завдання: 1) ознайомити читача з маловідомою турецькою історичною пам'яткою *Дефтером Муфассалом 1681 року*; 2) виокремити українські антропоніми XVII ст.; 3) здійснити аналіз власних назв людей та порівняти їх із сучасним українським антропоніміконом; 4) виявити ті оніми, які на сучасному етапі не зафіксовані. У статті використані описовий метод і методи аналізу та систематизації. Давні антропоніми, виокремлені з історичного джерела, – додаткове джерело антропонімікону, який функціонував на території України у XVII ст. Власні назви людей, що репрезентовані в *Дефтері Муфассали 1681 року*, свідчать про давність таких онімних утворень, адаптацію запозичених імен на україномовному ґрунті. Практична цінність статті полягає в тому, що виявлені та проаналізовані власні назви людей поповнили загальнослов'янський антропонімікон. Встановлено особливості антропонімії, виділеної з турецької пам'ятки *Дефтер Муфассал 1681 року*. Це історичне джерело засвідчує функціонування прізвищ в Україні наприкінці XVII ст.; репрезентований список антропонімів на **К – Konstan** підтверджує, що у XVII ст. був широкий реєстр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті; констатовано великий спектр різноманітних суфіксів, за допомогою яких творилися похідні імена/прізвиська/прізвища.

Ключові слова: антропонімія, запозичені імена, твірна основа, власні назви людей, *Дефтер Муфассал 1681 року*.

UKRAINIAN ANTHROPONYMS OF THE 17TH CENTURY IN A LITTLE-KNOWN TURKISH HISTORICAL SOURCE. V.

Abstract: The article is intended to study Ukrainian anthroponyms of the 17th century, which are recorded in the little-known Turkish historical source *Defter Mufassal of 1681*. The proper names of people starting with **K – Konstan** have been investigated into. The objective of the article is to analyze the proper names recorded in *Defter Mufassal of 1681*. To achieve the objective, the following tasks are defined: 1) to acquaint the reader with the little-known Turkish historical monument *Defter Mufassal of 1681*; 2) to separate Ukrainian anthroponyms of the 17th century; 3) to analyze the proper names of people and compare them with the modern Ukrainian anthroponymicon; 4) to identify those onyms that are not recorded at the present stage. The descriptive well analysis and systematization methods are used in the study. Ancient anthroponyms, extracted from a historical source, are an additional source of the anthroponymicon, which functioned in the territory of Ukraine in the 17th century. The proper names of the people entered into *Defter Mufassal of 1681* testify to the antiquity of such onymic formations, the adaptation of borrowed names on Ukrainian-language grounds. The practical value of the article is that the discovered and analyzed proper names of people supplemented the All-Slavic anthroponymicon. As a result of the investigation, the peculiarities of anthroponyms isolated from the Turkish monument *Defter Mufassal of 1681* have been established. In particular, this historical source testifies to the functioning of surnames in Ukraine in the late 17th century. The

represented list of anthroponyms on **K – Konstan** confirms that there was an extensive register of borrowed proper names, which were adapted on the Ukrainian language basis; a wide range of suffixes with the help of which derived names/surnames were created have been established.

Keywords: anthroponymy, borrowed names, creative stem, proper names of people, *Defter Mufassal of 1681*.

Антропонімікон формувався впродовж багатьох століть. Досліджуючи власні назви людей у діяхронії, науковці повинні опиратися на історичні джерела, однак не вся джерельна база оприлюднена до сьогодні. Є такі пам'ятки історії, які постають з небуття і на сучасному етапі. Поява нових джерел інформації, зокрема історичної пам'ятки XVII ст. *Дефтера Муфассала 1681 року*, сприяє оприлюдненню та вивченню твірних основ антропонімів, засвідчених у ній. В українській антропоніміці¹ є низка досліджень, у яких репрезентовано історичні прізвищеві назви людей, однак залишається поза увагою значний масив антропонімів, що «приховані» в маловідомих пам'ятках, до яких належить *Дефтер Муфассал 1681 року*. Саме історична антропонімія свідчить про діяхронну тяглість власних назв, тому важливим завданням сучасної ономастики є створення вичерпного банку антропонімів, які функціонують тепер і засвідчені в минулому.

Одним із важливих завдань сучасної ономастики є створення повного переліку власних назв, які функціонують/функціонували в українському онімному просторі. Це можна зреалізувати засобами лексикографічного опису. Українська лексикографія має значні напрацювання в царині антропонімії². Вагомим внеском у вирішення проблеми формування повного банку антропонімів є праці

¹ Р. І. Осташ, *До походження прізвищевих назв Реєстру (Спроба етимологічного словника). Реєстр Війська Запорозького 1649 року: транслітерація тексту*, Київ : Наукова думка, 1995, с. 517–567; С. М. Пахомова, *Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах: монографія*, 2-е вид., Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012, 344 с.; І. Д. Фаріон, *Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII–початку XIX ст. (з етимологічним словником)*, Львів, 2001, 371 с.; І. В. Єфименко, *Українські прізвищеві назви XVI ст.*, Київ, 2003, 168 с.; Л. О. Кравченко, *Прізвища Лубеничини*, Київ : Факт, 2004, 198 с.; В. В. Денисюк, *Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII–XVIII ст.*, Київ : Міленіум, 2006, 203 с.; Л. Ящук, *Імена та імена-прізвища розряду «potina personalia» як джерело прізвищевих назв Житомирщини XVI–XVII ст.*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019, Вип. 71, част. II, с. 35–44.

² Ю. Редько, *Словник сучасних українських прізвищ* : у 2 т., Т. 1, Львів : НТШ, 2007, 720 с.; Т. 2, Львів : НТШ, 2007, 1438 с.; Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська, *Власні імена людей: словник-довідник*, Київ : Наукова думка, 2005, 334 с.; *Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьщини)*, Чернівці : Букрек, 2002, 424 с.; О. Слюсар, *Словник буковинських прізвищ*, Чернівці : Рута, 2005, 432 с.; І. І. Трійняк, *Словник українських імен*, Київ : Довіра, 2005, 509 с.; І. Д. Фаріон, *Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII–початку XIX ст. (з етимологічним словником)*, Львів : Літопис, 2001, 371 с.; П. П. Чучка, *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*, Львів : Світ, 2005, 703 с.; П. П. Чучка, *Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник*, Ужгород : Ліра, 2011, 428 с.

В. П. Шульгача¹. Опрацювання індексу онімів *Дефтера Муфассала 1681 року* сприятиме поповненню українського антропонімікону в діяхронії.

Метою статті є аналіз власних назв, засвідчених у цьому маловідомому турецькому історичному джерелі. Щоби досягти мети, визначаємо такі **завдання**: 1) ознайомити читача з турецькою історичною пам'яткою *Дефтер Муфассал 1681 року*; 2) виокремити українські антропоніми XVII ст.; 3) здійснити аналіз власних назв людей і порівняти їх із сучасним українським антропоніміконом; 4) виявити ті оніми, які на сучасному етапі не зафіксовані. У статті використані описовий метод і методи аналізу та систематизації. Для аналізу обрано 120 антропонімів на **К** – **Konstan**.

Ця стаття є продовженням низки досліджень онімікону, який почерпнуто з історичної пам'ятки *Дефтер Муфассал 1681 року*².

Дефтер Муфассал 1681 року – турецька історична пам'ятка, яка уможливила вивчення соціально-економічних і певною мірою політичних відносин в Османській імперії (Порті) починаючи з XV ст. Це – докладні переписи (*mufassal* у перекладі означає «докладний») провінцій імперії – *еялетів* (*eyalet*), які містять назви міст (*kal'e*), містечок (*varoş*), сіл (*kariye*), відомості про підвладне, головню християнське, населення (*re'aya*), що повинно було сплачувати податки й різні додаткові побори натурою й готівкою³. У Порті традиційно документацію вели турецькою мовою, але арабською графікою.

Пам'ятку оприлюднив відомий польський історик Даріуш Колодзейчик. У своєму виданні *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe* (Part I: Text, Translation, and Commentary, Kyiv – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. 672 p., 6 maps.) вчений (він укладач та автор коментарів) подав текст Муфассала сучасною турецькою мовою, транскрибуючи латинкою.

Науковий інтерес представляє також *Дефтер Кам'янецького еялету*, що функціонував у 1672–1699 рр. на території Подільського воєводства внаслідок того, що Польща за Бучацьким мирним договором 1672 р. цією землею поступилася Порті. Про це йдеться в монографії Д. Колодзейчика⁴, цінність якої, як зазнача-

¹ В. П. Шульгач, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, Ч. I–VI, Київ : Довіра, 2008–2019.

² З. О. Купчинська, *Дефтер Муфассал 1681 року – унікальне джерело українського онімікону*, [у:] Студії з ономастики та етимології. 2019–2020, відп. ред. В. П. Шульгач, Київ, 2021, с. 124–144; З. О. Купчинська, *Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія, 2021, вип. 1 (45), с. 281–289; З. О. Купчинська, *Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. III*, [у:] Студії з ономастики та етимології. 2021–2022, відп. ред. В. П. Шульгач, Київ, 2022, с. 118–132; З. О. Купчинська, *Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. IV*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія, 2022, вип. 1(47), с. 167–179.

³ М. Крикун, *Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали*, Львів : НТШ, 2011, с. 603.

⁴ D. Kołodziejczyk, *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*, Warszawa : Oficyna Wydawnicza «Polczek» Polskiego Czerwonego Krzyża, 1994, 264 s.

ють рецензенти цієї книги, зумовлена тим, що автор у науковий обіг увів турецькі рукописні джерела й обґрунтував низку історичних питань, що стосуються Поділля 1672–1699 рр.¹

Про рукопис *Дефтера Муфассала 1681 року*, його частини, палеографічні особливості, його укладачів тощо уже йшлося в окремих публікаціях².

Текст *Дефтера Муфассала* – це описи міст та сіл Кам'янецького, Меджибізького, Барського та Язловецького санджаків. Особливу наукову вагу має довідковий апарат цього видання. Представлено десять таблиць, карти, глосарій, індекси антропонімів. Дуже інформативним серед додатків є конкорданс турецьких відповідників українським власним назвам. В *Індексі власних назв* подано чотири позиції: 1) транслітерація (запис латинкою того, як звучала назва); 2) арабське написання; 3) інтерпретація власної назви; 4) сторінка в *Дефтері*. У статті опускаємо арабський запис та потрактування цієї назви в Д. Колодзейчика, для нас дуже важливим є транслітероване українське звучання антропоніма. Ми не можемо бути абсолютно впевненими в тому, що цей запис української власної назви правильний, але переконані, що затранскрибовані форми антропонімів максимально наближаються до реального звучання цих онімів у XVII ст. Доказом цього є: 1) сучасні відповідники-пропріативи; 2) похідні форми від зафіксованих в *Дефтері* антропонімів. Тому, аналізуючи український антропонімікон цього історичного турецького джерела, будемо обов'язково зважати на цих два аспекти. Назви, що не виявлені на сучасному етапі, які ми фактично гіпотетично відтворюємо, позначаємо *.

Kaban [303] (Кабан < апелятив кабан (запозичення з тюркських мов (ЕСУМ II, 330). Сьогодні засвідчено понад тисячу одиниць такого прізвища і похідні: Кабаненко, Кабанюк, Кабанчук, Кабанник, Кабанченко. <https://ridni.org/karta/>.

Kaçılenco [89] (*Качіленко/*Качиленко (< Качіло/Качило + -енк(о) < кач- (< качати) + -ил(о) (пор. Колотило, Топило (Редько 2023, 273)). Жодного варіанту цього антропоніма сьогодні на карті України нема, однак споріднені назви функціонують (пор. Качило, Качилов, Качілов, Качилин). <https://ridni.org/karta/>.

Kaçınıy [72] (*Качіній/*Качиній (< Качін/Качин + -ій (пор. Криклій, Палій, Бедрій, Чолій) (Редько 2023, 281–282) < Кача + -ін/-ин (пор. Николин, Хомин (Редь-

¹ A. Dziubiński, *Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk, Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699, Warszawa, 1994, 264 s., Przegląd Historyczny, 1995, N 86/1, s.107–111; Z. Wójcik, Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699, Warszawa, 1994. 264 s., „Kwartalnik Historyczny” 1995, rocz. CII, s. 3–4; М. Крикун, Рец. на кн.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s., Вісник Львівського університету. Серія історична, Львів, 1998, вип. 33, с. 290–295.*

² З. О. Купчинська, *Дефтер Муфассал 1681 року – унікальне джерело українського онімікону*, [у:] Студії з ономастики та етимології, 2019–2020, відп. ред. В. П. Шульгач, Київ, 2021, с. 124–144; З. О. Купчинська, *Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія, 2021, вип. 1 (45), с. 281–289; З. Купчинська, *Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі*. IV, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія, 2022, вип.1 (47), с. 167–179.

ко 2023, 193). Можна, очевидно, кореневе кач- пов'язувати із дієсловом *качати*. У сучасному українському антропоніміконі немає таких прізвищ, але є споріднені назви. <https://ridni.org/karta/>.

Kaçmarus [320] (*Качмарус (< Качмар + -ус (пор. Димус, Ходус (Редько 2023, 314) < апелятив качмар = корчмар (Ред. I, 448)). На сучасному етапі такого прізвища не засвідчено, проте маємо велику кількість споріднених (Качмар, Качмарик, Качмарук, Качмарчук тощо). <https://ridni.org/karta/>.

Kaçur [185, 367] (Качур < апелятив качур = селезень (Ред. I, 449)). Прізвище в Україні сьогодні поширене, маємо майже п'ять тисяч його носіїв і чимало похідних (Качура, Качурак, Качуряк, Качірка, Качурко, Качурченко тощо). <https://ridni.org/karta/>.

Kalınık [54, 145] (Калінік/Калиник (< Каленик/Калиник (Тр., 163)). Обидва варіанти власної назви маємо у сучасному антропоніміконі. <https://ridni.org/karta/>.

Kalita [185] (Каліта/Калита (< апелятив калита = гаманець (Ред. I, 429)). Сучасне прізвище Калита має на сучасному етапі майже три тисячі носіїв. <https://ridni.org/karta/>.

Kalturık [278] (*Кал(ь)турнік/*Кал(ь)турник (< Кал(ь)турний + -ік/-ик (пор. Білик, Масник (Редько 2023, 270)) < Кал(ь)тур + -н (пор. Гарматний, Хуторний (Редько 2023, 183)) < Кал(ь)т (Ред. I, 431) + -ур (пор. Мамчур, Шептур (Редько 2023, 314)). Жоден варіант антропоніма не зберігся до сьогодні.

Kamilo [27–28] (*Каміл(ь)о (< Каміл(а) ? (Тр., 165)). Про такі зменшені форми імен веде мову В. Сімович, зазначаючи, що вони почали виникати в західній частині України у XV сторіччі. Вони склалися, на його думку, під впливом інших власних імен на -о, паралельно до жіночих здрібнених власних імен на -я. Справа в тому, що в українській ономастиці є декілька імен із спільним пнем для чоловіків і жінок (Антін – Антоніна, Олександр – Олександра), і треба думати, що ймення на -ьо виринули насамперед у тій групі чоловічих імен на основі такої асоціації чи пропорції: Зіновія – Зіновій = Зінька – Зінько = Зіня – Зіньо. Ця думка В. Сімовича досить переконлива (Редько 2023, 291). На сучасному етапі такого антропоніма не засвідчено, однак маємо похідні (Камілов, Каміловкін). <https://ridni.org/karta/>.

Kandedenko [88] (*Кандеденко (< Кандид/Кандидій (Тр., 165) + -енк(о) (пор. Адаменко, Власенко (Редько 2023, 253)). На сучасному етапі антропоніма Кандеденко не засвідчено, маємо споріднене Кандедалова. <https://ridni.org/karta/>.

Kapıtenko [263] (Капітенко/Капитенко (< Капитон/Капит (Тр., 165–166) + -енк(о)). Обидва варіанти прізвища зафіксовані й на сучасному етапі.

Kapleş [114] (*Каплеш (< Капля + 1) -еш? (пор. -ешк(о) Бобешко, Кривешко (Редько 2023, 266); 2) -иш (пор. Гладиш, Кутиш (Редько 2023, 280)). На сьогодні прізвища Каплеш не засвідчено, маємо варіант Каплиш у сучасному українському антропоніміконі та похідні. <https://ridni.org/karta/>.

Karaş [186, 359] (Караш (< Кара (< 1) апелятив кара = покарання, покута; 2) апелятив тюркського походження kara = чорний (Чуч., 250)) + -аш (пор. Федаш, Худаш (Редько 2023, 241). У сучасному українському антропоніміконі таке прізвище функціонує. <https://ridni.org/karta/>.

Karçımın [233] (*Карчімін/*Карчимин (< польський апелятив *karczemy* = корчемний, шинковий (Ред. I, 443)). Такі форми оніма занепали. <https://ridni.org/karta/>.

Karp [143] (Карп (< 1) Карп(о) (Тр., 167); 2) апелятив *карп*). Таке прізвище функціонує й сьогодні. <https://ridni.org/karta/>.

Kasanenko [280] (*Касаненко (< Касян (Тр., 168) + -енк(о)). Прізвища Касаненко нема в сучасному антропоніміконі України, а є Касяненко. <https://ridni.org/karta/>.

Kasdenko [113](*Касденко (< Каст(а) (Тр., 168) + -енк(о)). Такий антропонім сьогодні втрачений. <https://ridni.org/karta/>.

Kasımçenko [169] (*Касімченко/*Касимченко (< Касімко/Касимко + -енк(о) < Касім/Касим (Ред.І, 443) + -к(о) (пор. Наумко, Федько (Редько 2023, 289)). Обидва варіанти прізвища втрачені, однак є багато споріднених антропонімів із арабським запозиченим іменем Касим. <https://ridni.org/karta/>.

Kasper [246] (Каспер (< Каспер/Гаспар (із грецької Gasparēs [y:] <https://lexicography.online/onomastics/superanskaya>). На карті України маємо прізвище Каспер та споріднені антропоніми. <https://ridni.org/karta/>.

Kasperek [320] (*Касперек (< Каспер/Гаспар (із грецької Gasparēs) + -ек (пор. Бичек, Бурачек, Євтушек <https://uk.wiktionary.org/>). На сьогодні в Україні такий антропонім утрачений.

Kasperenko [175] (*Касперенко (< Каспер/Гаспар (із грецької Gasparēs) + -енк(о)). На сучасному етапі такого прізвища нема в українському антропоніміконі.

Kasrayrad [232] (*Касрайрад (< походження оніма затемнене, можливо, це пов'язано з помилковим записом у пам'ятці. Скидається на те, що ця назва складна).

Kastor [118] (*Кастор (< Кастор/Касторій (Тр., 168)). Омонімного прізвища на сучасному етапі нема, однак є споріднені антропоніми. <https://ridni.org/karta/>.

Kasyan [58, 65, 81, 82, 96, 100, 111, 118, 121, 123, 133, 159, 164, 241, 336, 347, 353] (Касян (< Касян (Тр., 168)). Таке прізвище функціонує на сучасному етапі, маємо чимало похідних: Касянов, Касянюк, Касяник, Касянчук тощо. <https://ridni.org/karta/>.

Kaşan [116] (Кашан (< 1) Касян (Тр., 168) Палаталізація **с** в **ш**, очевидно, відбулася під впливом **j**; 2) Каша (< апелятив каша) + -ан (пор. Кишкан, Лозан (Редько 2023, 233)). Таке прізвище функціонує сьогодні, є похідні. <https://ridni.org/karta/>.

Kaşım [135] (*Кашім/*Кашим (< 1) Касім/Касим (Ред.І, 443); 2) Каша (< апелятив каша) + -им (пор. Борим, Гудим (Редько 2023, 273–274)). На сьогодні засвідчені лише похідні від цього антропоніма (Кашимов). <https://ridni.org/karta/>.

Kaşpirenko [185] (Кашпіренко/Кашпиренко (< Каспер/Гаспар (із грецької Gasparēs) + -енк(о)). Обидва варіанти цієї власної назви зафіксовані в Україні. <https://ridni.org/karta/>.

Kavka [277] (Кавка (< апелятив кавка = галка). На сьогодні є майже 800 носіїв такого прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Kazemir [268] (Каземір/Каземир (< Казимир (Тр., 162)). Таке прізвище маємо в сучасному українському антропоніміконі, є похідні. <https://ridni.org/karta/>.

Kazimij [328] (*Казімії/*Казимій (< Казим + -ій (пор. Дачій, Стецій (Редько 2023, 282) (< Казимир (Тр., 162)). У доступних джерелах не вдалося виявити на сучасному етапі ці антропоніми.

Kınav [299] (*Кінав/*Кинав (< можливо, ця назва пов'язана з наступною). Сьогодні такої назви нема. <https://ridni.org/karta/>.

Kınaver [58–60, 186] (*Кінавер/*Кинавер < апелятив кін-авер у перекладі означає розгніваний, войовничий¹. У сучасному антропоніміконі України цих антропонімів нема.

Kırıçko [275] (Кірічко/Киричко (< Кіріч/Кирич + -к(о) < Кір/Кир + -іч/-ич < Кір/Кир)). Обидва варіанти функціонують в сучасній Україні <https://ridni.org/karta/>.

Kırık [93, 231, 276, 364] (Кірік/Кирик (< Кирик (Тр., 173)). Омонімне прізвище поширене в Україні, є засвідчено 2323 його носіїв, чимало похідних. <https://ridni.org/karta/>.

Kırıkura [185] (*Кірікура/*Кирикура (< Кіріч/Кирич + -ур(а) (пор. Стахура, Яцура (Редько 2023, 313)). Обидва антропоніми на сьогодні втрачено.

Kırilo [178] (Кіріло/Кирило (< Кирило (Тр., 173)). І як ім'я, і як прізвище на сьогодні цей антропонім функціонує. <https://ridni.org/karta/>.

Kırivenki [359] (*Кірівенкі/*Киривенки (< Кірів(л)/Кири(л) + -енк(о) < Кирило (Тр., 173)). Правдоподібно, форма множини свідчить, що в *Дефтері* записано цілу родину Кіріл(в)енків/Кирил(в)енків. Прізвищ Кірівенко/Киривенко на сучасному етапі не засвідчено, однак антропнім Кириленко має понад 10 тисяч носіїв. <https://ridni.org/karta/>.

Kırivonos [301] (*Кірівонос/*Киривонос; правдоподібно, запис цього антропоніма zdeформований, походить, очевидно, від «кривий ніс», в сучасному антропоніміконі цих прізвищ нема, однак маємо понад чотири тисячі носіїв прізвища Кривонос. <https://ridni.org/karta/>.

Kırırlı [363] (*Кіріріло/*Киририло (< Кирило (Тр., 173)). Цей фонетичний варіант сьогодні відсутній.

Kıryakun [72] (*Кірякун/*Кирякун (< Кир'як (Тр., 173) + -ун (пор. Павлун, Федун (Редько 2023, 313)). Таких прізвищ на сучасному етапі нема на карті України, але є споріднені антропоніми. <https://ridni.org/karta/>.

Kıfa [48, 58, 97, 165, 340] (Кіфа/Кифа (< Кіфа/Кифа (Тр., 175)). Прізвища Кіфа і Кифа сьогодні мають своїх носіїв. <https://ridni.org/karta/>.

Kıfor [38, 40, 46, 88?, 94, 100, 102, 126] (Кіфор/Кифор (< 1) Кіфа/Кифа (Тр., 175)) + -ор(а) (пор. Феджора, Габора (Редько 2023, 295); 2) усічення від Никифор (Тр., 250–151)). Обидва прізвища належать до сучасного антропонімікону України. Існує чимало споріднених власних назв. <https://ridni.org/karta/>.

Kıforıy [170] (*Кіфорій/*Кифорій (< усічення від Никифор (Тр., 250–151) + -ій (пор. Карпій, Кузій (Редько 2023, 282)). На сьогодні такі прізвища не існують на території України. <https://ridni.org/karta/>.

Kıfus [89] (*Кіфус/*Кифус (< Кіфа/Кифа (Тр., 175) + -ус (пор. Гринус, Дмитрус (Редько 2023, 282)). У сучасному українському антропоніміконі обидва варіанти втрачені.

Kıp [226] (*Кіп/*Кип (< від усіченого Кіфа/Кифа (Тр., 175)). На сьогодні носіїв прізвищ *Кіп/*Кип нема, але багато похідних: Кіпа, Кипа, Кипич, Кипень тощо. <https://ridni.org/karta/>.

¹ Farsça-Türkçe Lûgat, فرهنگ فارسی, Yazan Arif Etik. Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Farsça Öğretmeni, İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi Yayınları, 1968, с. 351.

Kipenko [109] (Кіпенко/Кипенко (< Кіп/Кип + -енк(о) < від усіченого Кіфа/Кифа (Тр., 175)). І Кіпенко, і Кипенко є на сучасній карті України. <https://ridni.org/karta/>.

Kirelenko [55] (Кіренко/Киреленко (< Кирило (Тр., 173) + -енк(о)). Маємо на сучасному лише кілька носіїв фонетичних варіантів Кіренко/Киреленко прізвища Кириленко (10678 од.) <https://ridni.org/karta/>.

Kirenko [118] (Кіренко/Киренко (< Кір/Кир + -енк(о)). І Кіренко, і Киренко є на сучасній мапі України. <https://ridni.org/karta/>.

Kirilo [32, 33, 76, 92, 147, 155, 314, 298] (Кіріло/Кирило (< Кирило (Тр., 173)). Обидва прізвища є на сьогодні. <https://ridni.org/karta/>.

Kiryak [92, 172] (Кіряк/Кир'як (< Кир'як (Тр., 173)). На сучасному етапі є кілька носіїв обидвох варіантів прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Kirin [277] (Кірін/Кирін (< 1) Кирін (Тр., 175); 2) Кір(а)/Кир(а) + -ин (пор. Химин, Хомин (Редько 1966, 93)). Є незначна кількість носіїв цих варіантів прізвища.

Kiryus [91] (*Кірюс/*Кирюс (< Кирій (Тр., 173) + -ус (пор. Димус, Ходус (Редько 2023, 314)). Ці варіанти у сучасному антропоніміконі не зафіксовані.

Kistun [363] (Кістін/Кистин (< Кість(я) + -ин (пор. Кудрин, Кузин (СПЧ, 196) < Костянтин/Кость/Кість (Тр., 182)). Обидва варіанти засвідчено на мапі сучасної України. <https://ridni.org/karta/>.

Klim [41, 49, 55, 62, 121, 135, 142, 153, 159, 168, 237, 249, 327, 331–32, 334, 340] (Клім/Клим (< Клим (Тр., 177–178)). Носіїв прізвища Клим є понад три тисячі, Клім – лише 168 одиниць; маємо багато похідних від обидвох варіантів. <https://ridni.org/karta/>.

Klimarenko [178] (*Клімаренко/*Климаренко (< Клімар/Климар + -енк(о) < Клим + -ар (пор. Чоботар, Мухар (Редько 2023, 235–236)). У сучасному українському антропоніміконі нема такого прізвища, однак зафіксовано: Самуїл Климаренко, Василь Климаренко. <https://ridni.org/karta/>.

Klimas [263] (Клімаш/Климаш (< Клім/Клим + -аш (пор. Кінаш, Михаш (Редько 2023, 241) < Клим (Тр., 177–178)). Обидва антропоніми функціонують на сучасному етапі.

Klimec [107] (*Клімеч/*Климеч/Клімець/Климець (< Клім/Клим + *-еч/-ець (пор. Іванець, Максимець (Редько 2023, 264) < Клим (Тр., 177–178)). Прізвище Климець зафіксовано, а Клімеч/Климеч ні, однак є похідні Кимечко. <https://ridni.org/karta/>.

Klimechenko [90, 314] (*Клімеченко/*Климеченко (< Клімеч/Климеч + -енк(о) < Клим (Тр., 177–178)). Обидва варіанти не збереглися до сьогодні.

Klimenko [90, 92, 107, 127, 264, 313, 318] (Кліменко/Клименко (< Клім/Клим + -енк(о) < Клим (Тр., 177–178)). В Україні майже тридцять вісім із половиною тисяч носіїв прізвища Клименко, а Кліменко – майже три тисячі. <https://ridni.org/karta/>.

Klimenovec [135] (*Кліменовеч/*Клименовеч/*Кліменовець/*Клименовець (< Кліменов/Клименов + -еч/-ець (пор. Климець, Корнієць (Редько 2023, 264) < Клімен/Климен + -ов (пор. Васьків, Захарків (Редько 2023, 189) < Клем/Клементій (Тр., 178)). Жоден із варіантів прізвища сьогодні не функціонує, однак маємо засвідчену споріднену назву Клименов. <https://ridni.org/karta/>.

Kliment [249] (*Клімент/*Климент (< Климент (Тр., 178)). Як прізвища ці антропоніми не функціонують, однак є чимало похідних: Клименов, Климентович, Климентій, Климентенко тощо. <https://ridni.org/karta/>.

Klimko [18, 88, 94, 133, 175, 231–32, 262, 328] (Клімко/Климко (< Клім/Клим + -к(о) (пор. Валько, Гнатко (Редько 2023, 288) < Клим (Тр., 177–178)). Обидва варіанти прізвища засвідчені, однак превалює Климко. <https://ridni.org/karta/>.

Klin [170, 181] (Клін/Клин (< очевидно, маємо справу з фонетичною помилкою у записі імені Клим (Тр., 177–178)). В Україні є кілька носіїв обох варіантів прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Klitas [89] (*Клітас/*Клитас (< Кліт/Клит + -ас (пор. Демидас, Курилас (Редько 2023, 236) < очевидно, маємо справу з фонетичною видозміною у записі імені Клет (Тр., 177)). У доступних джерелах не вдалося підтвердити існування таких прізвищ.

Kodosiy [121] (*Кодосій (< фонетично змінене Тодосій < Феодосій (Тр., 381)). На сьогодні ми не виявили прізвища Кодосій, але є 38 носіїв прізвища Кодос. <https://ridni.org/karta/>.

Kohud [358] (Когуд (< фонетично змінений апелятив діалектного *когут* = півень (СУМ IV, 207)). На сьогодні маємо двох носіїв такого прізвища.

Kokonko [279] (*Коконко (< правдоподібно, від апелятива *кокон* = шкаралупа (ЕСУМ II, 504) + -к(о) (пор. Головка, Соломко (Редько 2023, 288)). На сучасному етапі нам не вдалося виявити такого прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Kokor [173] (Кокор (< діалектне *кокор*, який став основою для утворення прикметника *кокірний* = привабливий (Ред.І, 492)). На сучасній мапі України є прізвище Кокор. <https://ridni.org/karta/>.

Kokorenko [98] (Кокоренко (< Кокор + -енк(о)). Засвідчено 10 носіїв такого прізвища.

Kokosta [322] (*Кокоста (< походження затемнене). У сучасному українському антропоніміконі нам не вдалося виявити такого прізвища, однак є такі фіксації: Йоанн Кокоста, Petri Kokosta, Kristiina Kokosta. <https://ridni.org/karta/>.

Kolak [146–47] (Колак (< 1) апелятив *колак* = кулак; 2) Коля + -ак (пор. < Андрійчак, Юрчак (Редько 2023, 226) < Микола (пор. Коляка, Коляко) (Тр., 229)). Сьогодні маємо 37 носіїв прізвища Колак. <https://ridni.org/karta/>.

Kolasko [300] (*Коласко (< Колас + -к(о) (пор. Валько, Гнатко (Редько 2023, 288) < Коля + -ас (пор. Коляс, Юрас (Редько 2023, 236)). Прізвища Коласко на сучасному етапі не засвідчено, однак є 95 носіїв антропоніма Коляско. <https://ridni.org/karta/>.

Kolatenko [110] (*Колатенко (< Колат + -енк(о) < Кола(я) + -ат (пор. Конат, Процев'ят (Редько 2023, 239) < Микола (Тр., 229)). Прізвище Колат функціонує на сучасному етапі, Колатенко – занепало. <https://ridni.org/karta/>.

Kolbasçık [327] (*Колбасчік/*Колбашчик (< апелятив ков(л)баска (< ков(л)баса – запозичення з турецької *külbasti* (ЕСУМ II, 480) + -к(а) + -ик/-чик?)). Про відіменниковий словотворчий тип із суфіксом -щик (-чик), який не був дуже поширений в українській, на відміну від російської та білоруської мов, писав

І. Ковалик¹. Матеріал *Дефтера* засвідчує лише один приклад такої агентивної назви. Саме таких прізвищ на сьогодні не зафіксовано, але маємо споріднені: Ковбас, Ковбаско, Ковбасюк (СПЧ, 179), Ковбашук. <https://ridni.org/karta/>.

Koldafiy [16] (*Колдафій (< походження оніма затемнене, можливо, це пов'язано з помилковим записом у пам'ятці. Можливо, твірна основа запозичена, однак формант -ій свідчить про україномовну адаптацію).

Koleçnik [94] (Колечнік/*Колечник (< Колечн(ий)/Колечн(ий) + -ік/-ик (пор. Колісник, Мечник (Редько 2023, 270) < апелятив коло/колесо? Важко категорично стверджувати, що це саме так, бо могла бути помилка в записі чи транслітерації, однак прізвище Колечнік існує на мапі України. <https://ridni.org/karta/>.

Kolestiy [185] (*Колестій (< Колест(а) + -ій (пор. Гулій, Зорій (Редько 2023, 283). Походження твірної основи затемнене, однак словотвірний суфікс засвідчує, що ця власна назва належить до українського антропонімікону. На сучасному етапі нема такого прізвища, але маємо споріднене Колестинська. <https://ridni.org/karta/>.

Kolindanko [249] (*Колінданко/*Колинданко (< Коліндан/Колиндан + -к(о) (пор. Музичко, Неділько (Редько 2023, 288) < Колінда/Колинда + -ан (пор. Куцан, Лисан (Редько 2023, 233) < польський апелятив *kolęda* = коляда (Ред.І, 495)). На сучасному етапі таке прізвище не зафіксоване. <https://ridni.org/karta/>.

Kolod [175] (*Колод/Колот (пор. (Колот, Колотило) <https://ridni.org/karta/>) (< 1) дієслово *колот-и-ти*; 2) апелятив *колода*). У сучасному антропоніміконі маємо прізвище Колот (понад 1000 од.), Колод — занепало. <https://ridni.org/karta/>.

Kolotan [308] (*Колотан (< очевидно, дієслівний корінь *колот-и-ти* + -ан. «Висловлюємо припущення, що суфікс -ан походить саме від пасивних дієприкметників минулого часу, які і стали моделлю для утворення прізвищ від іменникових і прикметникових основ» (Редько 2023, 234)). Таке прізвище не зафіксоване, є споріднені (Колот, Колотило). <https://ridni.org/karta/>.

Koltun [327] (Колтун (< апелятив ков(л)тун = жмут збитого волосся (СУМ IV, 206)). Прізвище Колтун на сучасному етапі є, однак більш поширеним є Ковтун (майже 25 тисяч носіїв). <https://ridni.org/karta/>.

Kolubanik [273] (*Колубанік/*Колубаник (< Колубан/Колубан + -ик (пор. Федик, Хомик (Редько 2023, 269)) < Колуб/Колуб + -ан (пор. Костан, Сухан (Редько 2023, 233)) < Колуб/апелятив *колуб?*). У сучасному українському антропоніміконі є Колуб, Колубай, Колубат, Колубатко, однак Колубаник не засвідчено. <https://ridni.org/karta/>.

Komarik [331] (Комарік/Комарик (< апелятив *комар* (= комаха) + -ик). І Комарик, і Комарік засвідчені на сучасному етапі як прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Komarıs [230] (*Комаріс/*Комарис (< апелятив *комар* (= комаха) + -ис (пор. Котис, Матис (Редько 2023, 276)). Ні один з варіантів не засвідчений сьогодні на мапі України. <https://ridni.org/karta/>.

Komarnıçıs [242] (*Комарнічіс/*Комарничис (< Комарніч/Комарнич + -ис (пор. Котис, Матис (Редько 2023, 276) < Комарн(ий)/Комарн(ий) + -іч/-ич (пор. Сини-

¹ І. І. Ковалик, *Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами*, Ч. І, Львів : Видавництво Львівського університету, 1958, с. 27–30.

чич, Чаплич (Редько 2023, 279) < Комар/Комар + -н (пор. Пасічний, Шклярний (Редько 2023, 149) < апелятив *комаp* (= комаха)). Обидва варіанти прізвища занепали. <https://ridni.org/karta/>.

Komrat [230] (Комрат (< Конрад (Тр., 180), очевидно, запис був здійснений із незначними фонетичними відхиленнями. На сьогодні зафіксовано таке прізвище і його похідні. <https://ridni.org/karta/>.

Konaş [28?, 144, 159, 284, 300] (Конаш (Тр., 179) (< Кон (Тр., 179) + -аш (пор. Петраш, Юраш (Редько 2023, 241) < Конон). Таке прізвище виявлено в сучасному українському антропонімі, засвідчено його похідні. <https://ridni.org/karta/>.

Konaşenko [110] (Конашенко (< Конаш (Тр., 179) + -енк(о) < Конон). Таке прізвище сьогодні функціонує. <https://ridni.org/karta/>.

Konaşko [234] (Конашко (< Конаш (Тр., 179) + -к(о) (пор. Музичко, Неділько (Редько 2023, 288) < Конон)). На сучасному етапі цей онім засвідчено <https://ridni.org/karta/>.

Konaver [175] (*Конавер, можливо, ця назва пов'язана з Кінавер/Кинавер. Див. вище.

Konçar [273] (Кончар (< апелятив кончар = зброя. <https://slovnyk.ua/index>). На сьогодні функціонують прізвища Кончар, Кончаров, Кончаренко. <https://ridni.org/karta/>.

Kondaçenko [318] (*Кондаченко (< Кондак + -енк(о) < Конд(а) (< хорватське ім'я Кондрат (Чуч., 280)) + -ак (пор. Микитчак, Федорчак (Редько 2023, 226)). Таке прізвище не зафіксоване на сучасному етапі, є похідне Кондаченков. <https://ridni.org/karta/>.

Kondan [137, 236, 257, 258] (*Кондан (< Конд(а) (< хорватське ім'я Кондрат (Чуч., 280)) + -ан (пор. Луцан, Лисан (Редько 2023, 233)). Нам не вдалося виявити таке прізвище на сучасному етапі. <https://ridni.org/karta/>.

Kondanenko [110] (*Конданенко (< Кондан + -енк(о) < Конд(а) (< хорватське ім'я Кондрат (Чуч., 280)) + -ан (пор. Луцан, Лисан (Редько 2023, 233)). Такий антропонім сьогодні на території України не функціонує. <https://ridni.org/karta/>.

Kondanik [146] (*Конданік/*Конданик (< Кондан + -ік/-ик (пор. Федорик, Юрчик (Редько 2023, 269) < Конд(а) (< хорватське ім'я Кондрат (Чуч., 280)) + -ан (пор. Луцан, Лисан (Редько 2023, 233)). На сучасному етапі такого прізвища не зафіксовано. <https://ridni.org/karta/>.

Kondano [234] (*Кондано (< Кондан + -о (пор. Васьо, Федьо (Редько 2023, 291) < Конд(а) (< хорватське ім'я Кондрат (Чуч., 280)) + -ан (пор. Луцан, Лисан (Редько 2023, 233)). Такий антропонім втрачено. <https://ridni.org/karta/>.

Konderiçe [26] (*Кондеріче/*Кондерице. Походження назви затемнене, правдоподібно, через некоректний запис у пам'ятці. Очевидно, твірна основа пов'язана із хорватським іменем Кондрат (Чуч., 280).

Kondina [232] (Кондіна/Кондина < Конд(а) (< хорватське ім'я Кондрат (Чуч., 280)) + -ін(а)/-ин(а) (пор. Костина, Яцина (Редько 2023, 275). Обидва варіанти прізвища функціонують і сьогодні. <https://ridni.org/karta/>.

Kondirad [75] (*Кондірад/*Кондирад (< хорватське ім'я Кондрат (Чуч., 280)). Обидва варіанти прізвища втрачені.

Kondra [164, 165] (Кондра (< Кондра/Кондрат/Кіндрат (Тр., 175–176)). Засвідчено 540 носіїв такого прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Kondrad [33, 50, 54–55, 57, 77, 101–02, 141, 145, 152, 159, 169, 185, 225, 232, 237, 274, 279, 357, 361] (Кондрад (< Кондрат/Кіндрат (Тр., 175–176)). На сучасному етапі маємо таке прізвище. <https://ridni.org/karta/>.

Kondras [231] (Кондрас (< Кондрас/Кондрат/Кіндрат (Тр., 175–176)). В українському антропоніміконі зафіксовано таке прізвище та його похідні. <https://ridni.org/karta/>.

Kondrat [228, 249, 264] (Кондрат (< Кондрат/Кіндрат (Тр., 175–176)). На сьогодні засвідчено і таке прізвище, і його похідні. <https://ridni.org/karta/>.

Kondreç [171] (*Кондреч/*Кондрець (< Кондр/Кондрат (Тр., 175–176) + -еч/-ець (пор. Василець, Климець (Редько 2023, 264)). У сучасному українському антропоніміконі таких прізвищ нема, але маємо такі фіксації: Augusta Kondretz, Helen Kondretz. <https://ridni.org/karta/>.

Kondro [131] (Кондро (< Кондро/Кондрат/Кіндрат (Тр., 175–176)). На сучасній мапі України зафіксовано таке прізвище і його похідні. <https://ridni.org/karta/>.

Kondruş [238] (*Кондруш (пор. Кондрушко (Тр., 176) (< Кондр/Кондрат (Тр., 175–176) + -уш (пор. Микуш, Петруш (Редько 2023, 318)). На сьогодні прізвища Кондруш не вдалося зафіксувати, однак є його похідні: Кондрушенко, Кондрушин тощо. <https://ridni.org/karta/>.

Koneç [145] (*Конеч/Конець (< Конон (Тр., 179) + -еч/-ець (пор. Іванець, Лазарець (Редько 2023, 264)). На сьогодні маємо 33 носіїв прізвища Конець, а Конеч не зафіксовано, однак є похідні, що засвідчують про його існування: Конечко, Конечук. <https://ridni.org/karta/>.

Koniçar [210] (*Кониچار/*Кониچار (< Коніч(к)/Кониц(к) + -ар (пор. Козяр, Пічка (Редько 2023, 235) < Коніч(к)/Кониц(к) + -іч(к)/-ич(к) (пор. Воронич, Рибич, Котик, Сомик (Редько 2023, 279, 269). Ці антропоніми не збереглися, але маємо споріднені: Кониченко, Конічек, Конічук, Коничев, Конічик. <https://ridni.org/karta/>.

Konılan [135] (*Конілан/*Конилан (< Коніл(о)/Конил(о) + -ан (пор. Луцан, Лисан (Редько 2023, 233) < Конь/Конь + -ил(о) + (пор. Іванило, Решетило (Редько 2023, 273)). Обидва варіанти втрачені, але є споріднені: Конилов, Конилович, Конілець. <https://ridni.org/karta/>.

Konilenko [226] (*Коніленко/*Кониленко (< Коніл(о)/Конил(о) + -енк(о) < Конь/Конь + -ил(о) + (пор. Іванило, Решетило (Редько 2023, 273)). У сучасному українському антропоніміконі цих назв нема. <https://ridni.org/karta/>.

Konokpa [154] (*Конокпа (пор. Piotr Konokpa. <https://ridni.org/karta/>; Simon Konokpa, Andrzej Konokpa). У сучасному українському антропоніміконі такої назви не вдалося виявити, її походження затемнене. Можливо, семантика твірної основи пов'язана з апелятивом конопля. Можливий і помилковий запис у пам'ятці.

Kononko [88] (Кононко (< Конон (Тр., 179) + -к(о) (пор. Сидорко, Яремко (Редько 2023, 289)). На сьогодні є 202 носії цього прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Kononosraf [263] (*Кононосраф (< походження оніма затемнене, можливо, це пов'язано з помилковим записом у пам'ятці. Скидається на те, що ця назва складна).

Konopasenko [225] (*Конопасенко (< 1) апелятив *конопас* = пастух (СинонімиУМ, 339); Конопас (пор. Козопас, Коновал, Конокрад) + -енк(о)). Нам не вдалося виявити на сучасному етапі такого прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Konotevka [308, 341] (*Конотевка (< конотувати = помічати (Гр.П, 278)) + -евк(а)). Такий онім на сьогодні занепав. <https://ridni.org/karta/>.

Konovec [359] (*Коновеч/Коновець (< Конов/Конов + -еч/-ець (пор. Зубець, Кабанець (Редько 2023, 265) < апелятив конов = горнято (Гр.П, 278)). Лише прізвище Коновець збереглося до сьогодні. <https://ridni.org/karta/>.

Konovka [314] (Коновка (< апелятив коновка = відро (СУМ IV, 261)). На сучасному етапі є понад двісті носіїв такого прізвища. <https://ridni.org/karta/>.

Konrad [351] (Конрад (< Конрад (Ред. I, 503). На сучасній карті України засвідчено таке прізвище і похідні від нього. <https://ridni.org/karta/>.

Konstan [146] (Констан (< Константин/Костянтин (Тр., 182)). Такого оніма в сучасному українському антропонімії немає, але є похідні: Константюк, Констанчук тощо. <https://ridni.org/karta/>.

Висновки:

Турецька пам'ятка *Дефтер Муфассал 1681 року* засвідчує в Україні на кінець XVII ст. функціонування прізвищевих назв, які не завжди можемо чітко розмежувати з іменами чи прізвищами.

Репрезентований список антропонімів на **К** – **Konstan** підтверджує, що у XVII ст. існував широкий реєстр запозичених власних імен, які адаптувалися на українському мовному ґрунті.

Законстатовано великий спектр різноманітних суфіксів, за допомогою яких творилися похідні імена/прізвища/прізвищеві назви (-ак, -ан, -ар, -аш, -енк(о), -ець, -ик, -ил(о), -ин, -ич, -ій, -к(о), -ук та інші).

Більшість антропонімії належить до загальнослов'янського канонічного іменника, хоча засвідчено кілька відапелятивних назв (Kaban, Karp, Konovka).

Виявлено антропоніми із затемненим походженням твірних основ: Kasrayrad, Koldafiy, Konoposraf. Тут, звичайно, можемо аргументувати помилковими записами, адже ця пам'ятка XVII ст. написана турецькою мовою, але арабською графікою.

Зі 120 назв на **К** – **Konstan** засвідчено такі, які:

1) не виявлені на сучасному етапі, знаходимо їх у похідних назвах: **Kaçilenko** (*Качіленко/*Качиленко), **Kaçınıy** (*Качиній/*Качиній), **Kaçmarus** (*Качмарус), **Kalturuk** (*Кал(ь)турнік/*Кал(ь)турник), **Kamilo** (*Каміл(ь)о), **Kandedenko** (*Кандеденко), **Kapleç** (*Каплеш), **Karçimin** (*Карчімін/*Карчимин), **Kasanenko** (*Касаненко), **Kasdenko** (*Касденко), **Kasımçenko** (*Касімченко/*Касимченко), **Kasperek** (*Касперек), **Kasperenko** (*Касперенко), **Kasrayrad** (*Касрайрад), **Kastor** (*Кастор), **Kaşım** (*Кашім/*Кашим), **Kazimij** (*Казимій/*Казимій), **Kınav** (*Кінав/*Кинав), **Kınaver** (*Кінавер/*Кинавер), **Kırıkura** (*Кірікура/*Кирикура), **Kırivenki** (*Кірівенкі/*Киривенки), **Kırivonos** (*Кірівонос/*Киривонос), **Kırrılo** (*Кірріло/*Киррило), **Kıryakun** (*Кірякун/*Кирякун), **Kıforiy** (*Кіфорій/*Кифорій), **Kıfus** (*Кіфус/*Кифус), **Kıp** (*Кіп/*Кип), **Kiryus** (*Кірюс/*Кирюс), **Klımarenko** (*Клімаренко/*Климаренко), **Klımeçenko** (*Клімеченко/*Климеченко), **Klımenoveç** (*Кліменовеч/*Клименовеч / *Кліменовець/*Клименовець), **Klıment** (*Клімент/*Климент), **Klıtas** (*Клітас/*Клитас), **Kodosiy** (*Кодосій), **Kokonko** (*Коконко), **Kokosta** (*Кокоста), **Kolasko** (*Коласко), **Kolatenko** (*Колатенко), **Kolbaşçık** (*Колбасчік/*Колбашик), **Koldafiy** (*Колдафій), **Kolestiy** (*Колестій), **Kolındanko** (*Колінданко/*Колинданко), **Kolotan** (*Колотан), **Kolubanık**

(*Колубанік/*Колубаник), **Komaris** (*Комаріс/*Комарис), **Komarničis** (*Комарнічіс/*Комарничис), **Konaver** (*Конавер), **Kondačenko** (*Кондаченко), **Kondan** (*Кондан), **Kondanenko** (*Конданенко), **Kondanik** (*Конданік/*Конданик), **Kondano** (*Кондано), **Konderiče** (*Кондеріче/*Кондериче), **Kondirad** (*Кондірад/*Кондирад), **Kondreč** (*Кондреч/*Кондрець), **Kondruš** (*Кондруш), **Koničar** (*Конічар/*Коничар), **Konilan** (*Конілан/*Конилан), **Konilenko** (*Коніленко /*Кониленко), **Konokpa** (*Конокпа), **Kononosraf** (*Кононосраф), **Konopasenکو** (*Конопасенко), **Konotevka** (*Конотевка). Їх налічуємо найбільше (понад 60 одиниць).

2) виявлені й у сучасному українському антропоніміконі: **Kaban** (Кабан), **Kačur** (Качур), **Kalita** (Каліта/Калита), **Kalimik** (Калінік/Калиник), **Kapitenko** (Капітенко /Капитенко), **Karaš** (Караш), **Karp** (Карп), **Kasper** (Каспер), **Kasyan** (Касян), **Kašan** (Кашан), **Kašpirenکو** (Кашпиренко/Кашпиренко), **Kavka** (Кавка), **Kazemir** (Каземір/Каземир), **Kiričko** (Кірічко/Киричко), **Kirik** (Кірік/Кирик), **Kirilo** (Кіріло/Кирило), **Kifa** (Кіфа/Кифа), **Kifor** (Кіфор/Кифор), **Kipenko** (Кіпенко /Кипенко), **Kirelenکو** (Кіренко/Киренко), **Kirenکو** (Кіренко/Киренко), **Kirilo** (Кіріло /Кирило), **Kiryak** (Кіряк/Киряк), **Kirin** (Кірін/Кирін), **Kistin** (Кістін /Кистин), **Klim** (Клім/Клим), **Klimaš** (Клімаш/Климаш), **Klimenko** (Кліменко/Клименко), **Klimko** (Клімко/Климко), **Klin** (Клін/Клин), **Kohud** (Когуд), **Kokor** (Кокор), **Kokorenکو** (Кокоренко), **Kolak** (Колак), **Koltun** (Колтун), **Komarik** (Комарік/Комарик), **Komrat** (Комрат), **Konaš** (Конаш), **Konašenko** (Конашенко), **Konaško** (Конашко), **Končar** (Кончар), **Kondina** (Кондіна /Кондина), **Kondra** (Кондра), **Kondrad** (Кондрад), **Kondras** (Кондрас), **Kondrat** (Кондрат), **Kondro** (Кондро), **Kononکو** (Кононко), **Konovka** (Коновка), **Konrad** (Конрад), **Konstan** (Констан). Серед них є утворені й від апелятивів, і ті, що семантично пов'язані з запозиченими власними назвами.

3) частково виявлені в сучасному українському антропоніміконі: **Klimeč** (*Клімеч/*Климеч/Клімець/Климець), **Kolečnik** (Колечнік/*Колечник), **Kolod** (*Колод/Колот), **Koneč** (*Конеч/Конець), **Konoveč** (*Коновеч/Коновець).

List of abbreviations

ЕСУМ – *Etymologichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy*: u 7 t., Kyiv : Naukova dumka, 1983–2012, T. I–VI // *Етимологічний словник української мови*: у 7 т., Київ: Наукова думка, 1983–2012, т. I–VI.

Ред. I – Red'ko Yu., *Slovnyk suchasnykh ukrainskykh prizvyshch* : u 2 t., T. 1, Lviv : NTSh, 2007, 720 s. // Редько Ю., *Словник сучасних українських прізвищ* : у 2 т., Т. 1, Львів, 2007, 720 с.

Ред. II – Red'ko Yu., *Slovnyk suchasnykh ukrainskykh prizvyshch*: u 2 t., T. 2, Lviv : NTSh, 2007, 1438 s. // Редько Ю., *Словник сучасних українських прізвищ*: у 2 т., Т. 2, Львів: НТШ, 2007, 1438 с.

Редько 2023 – Red'ko Yu., K. *Suchasni ukrayins'ki prizvyshcha (pokhodzhennya, slovotvir, poшиrennya)*, L'viv : LNU im. Ivana Franka, 2023, 552 s. // Редько Ю. К., *Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, поширення)*, Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023, 552 с.

СПЧ – *Slovnyk prizvyshch: praktychnyi slovozmінno-orfohraфichnyi (na materialі Chernivetchyny)*, Chernivtsi : Bukrek, 2002, 424 s. // *Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)*, Чернівці : Букрек, 2002, 424 с.

ССинонімівУМ – Vusyk O. S., *Slovník synonymiv ukrajins'koyi movy : ponad 2500 synonimichnykh hnizd*, Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan, 2013, 576 s. // Вусик О. С., *Словник синонімів української мови : понад 2500 синонімічних гнізд*, Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013, 576 с.

СУМ – *Slovník ukrajins'koyi movy : v 11 t.*, AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida, Kyiv, 1970–1980 // *Словник української мови : в 11 т.*, АН УРСР. Інститут мовознавства, за ред. І. К. Білодіда, Київ, 1970–1980.

Тр. – Triiniak I. I., *Slovník ukrainskykh imen*, Kyiv : Dovira, 2005, 509 s. // Трійняк І. І., *Словник українських імен*, Київ : Довіра, 2005, 509 с.

Чуч. – Chuchka P. P., *Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichnyi slovník*, Lviv : Svit, 2005, 703 s. // Чучка П. П., *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*, Львів : Світ, 2005, 703 с.

References

Denysyuk V. V., *Antroponimy v ukrajins'kyi istoriohrafichnyi tradytsiyi druhoyi polovyny XVII–XVIII st.* Kyiv : Milenium, 2006, 203 s. // Денисюк В. В., *Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII–XVIII ст.*, Київ : Міленіум, 2006, 203 с.

Yefymenko I. V., *Ukrayins'ki prizvyshchevi nazvy XVI st.*, Kyiv, 2003, 168 s. // Єфименко І. В., *Українські прізвищеві назви XVI ст.*, Київ, 2003, 168 с.

Kovalyk I. I., *Pytannya imennykovoho slovotvoru v skhidnoslovnyans'kykh movakh u porivnyanni z inshymy slovnyans'kymy movamy. CH. I*, L'viv : Vydavnytstvo L'vivskoho universytetu, 1958, s. 26–40 // Ковалик І. І., *Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами, Ч. I*, Львів : Видавництво Львівського університету, 1958, с. 26–40.

Kravchenko L. O., *Prizvyshcha Lubenshchyny*, Kyiv : Fakt, 2004, 198 s. // Кравченко Л. О., *Прізвища Лубенщини*, Київ : Факт, 2004, 198 с.

Krykun M., *Podilske voievodstvo u XV–XVIII stolittakh*. [u:] *Statti i materialy*, Lviv : NTSh, 2011, 734 s. // Крикун М., *Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали*, Львів : НТШ, 2011, 734 с.

Krykun M., *Rets. na kn.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa. 1994. 264 s., [u:] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna. Lviv. 1998, vyp. 33, s. 290–295 // Крикун М., *Рец. на кн.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa, 1994. 264 s., [y:] Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1998, вип. 33, с. 290–295.

Kupchyn'ska Z. O., *Defter Mufassal 1681 roku – unikal'ne dzherelo ukrajins'koho onimikonu*, [u:] *Studiyi z onomastyky ta etymolohiyi*. 2019–2020, vidp. red. V. P. Shul'hach, Kyiv, 2021, s. 124–144 // Купчинська З. О., *Дефтер Муфассал 1681 року – унікальне джерело українського онімікону*, [y:] *Студії з ономастики та етимології*. 2019–2020, відп. ред. В. П. Шульгач, Київ, 2021, с. 124–144.

Kupchyn'ska Z. O., *Ukrayins'ka antroponimiya XVII st. u malovidomomu turets'komu istorychnomu dzhereli*, [u:] *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Filolohiya*, 2021, vyp. 1 (45), s. 281–289 // Купчинська З. О., *Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі*, [y:] *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 2021, вип. 1 (45), с. 281–289.

Kupchyn'ska Z. O., *Ukrayins'ka antroponimiya XVII st. u malovidomomu turets'komu istorychnomu dzhereli. III*, [u:] *Studiyi z onomastyky ta etymolohiyi*. 2021–2022, vidp. red. V. P. Shul'hach, Kyiv, 2022, s. 118–132. // Купчинська З. О., *Українська антропонімія*

- XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі. III, [у:] Студії з ономастики та етимології. 2021–2022, відп. ред. В.П. Шульгач, Київ, 2022, с. 118–132.
- Kupchyn's'ka Z. O., *Ukrayins'ka antroponimiya XVII st. u malovidomomu turets'komu istorychnomu dzhereli*. IV, [у:] Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Filolohiya, 2022, вип. 1 (47), с. 167–179 // Купчинська З., *Українська антропонімія XVII ст. у маловідомому турецькому історичному джерелі*. IV, [у:] Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія, 2022, вип. 1 (47), с. 167–179.
- Ostas R. I., *Do pokhodzhennya pryzvyshchovykh nazv Reyestru (Sproba etymolohichnoho slovnyka)*, [у:] *Reyestr Viys'ka Zaporoz'koho 1649 roku: transliteratsiya tekstu*, Kyiv : Naukova dumka, 1995, с. 517–567 // Остап Р. І., *До походження прізвищевих назв Реєстру (Спроба етимологічного словника)*, [у:] Реєстр Війська Запорозького 1649 року: транслітерація тексту, Київ : Наукова думка, 1995, с. 517–567.
- Pakhomova S. M., *Evolutsiya antroponimnykh formul u slov'yans'kykh movakh: monohrafiya*, 2-е vyd., Uzhhorod : Vydavnytstvo O. Harkushi, 2012, 344 s. // Пахомова С. М., *Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах: монографія*, 2-е вид., Ужгород : Видавництво О. Гаркуші, 2012, 344 с.
- Redko Yu., *Slovnyk suchasnykh ukrainskykh pryzvyshch*: u 2 t., T. 1, Lviv : NTSh, 2007, 720 s.; T. 2, Lviv : NTSh, 2007, 1438 s. // Редько Ю., *Словник сучасних українських прізвищ*: у 2 т., Т. 1, Львів: НТШ, 2007, 720 с.; Т. 2, Львів: НТШ, 2007, 1438 с.
- Skrypnyk L. H., Dziatkivska N. P., *Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidny*, Kyiv : Naukova dumka, 2005, 334 s. // Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П., *Власні імена людей: словник-довідник*, Київ : Наукова думка, 2005, 334 с.
- Slovnyk pryzvyshch: praktychnyi slovozmynno-orfohrafichnyi (na materialy Chervonechchyny)*, Chernivtsi : Bukrek, 2002, 424 s. // *Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини)*, Чернівці : Букрек, 2002, 424 с.
- Sliusar O., *Slovnyk bukovynskykh pryzvyshch*, Chernivtsi : Ruta, 2005, 432 s. // Слюсар О., *Словник буковинських прізвищ*, Чернівці : Рута, 2005, 432 с.
- Triiniak I. I., *Slovnyk ukrainskykh imen*, Kyiv : Dovira, 2005, 509 s. // Трійняк І. І., *Словник українських імен*, Київ : Довіра, 2005, 509 с.
- Farion I. D., *Ukrainski pryzvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny kin. XVIII – poch. XIX st. (z etymolohichnym slovnykom)*, Lviv : Litopys, 2001, 371 s. // Фаріон І. Д., *Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII–поч. XIX ст. (з етимологічним словником)*, Львів : Літопис, 2001, 371 с.
- Chuchka P. P., *Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk*, Lviv: Svit, 2005, 703 s. // Чучка П. П., *Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник*, Львів : Світ, 2005, 703 с.
- Chuchka P. P., *Slovianski osobovi imena ukrainsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk*, Uzhhorod : Lira, 2011, 428 s. // Чучка П. П., *Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник*, Ужгород : Ліра, 2011, 428 с.
- Shulhach V. P., *Narysy z praslavianskoi antroponimii*, chast. I–VI, Kyiv : Dovira, 2008–2019 // Шульгач В. П., *Нариси з праслов'янської антропонімії*, ч. I–VI, Київ : Довіра, 2008–2019.
- Yashchuk L., *Imena ta imena-pryzvys'ka rozryadu „nomina personalia” yak dzherelo pryzvyshchevykh nazv Zhytomyrshchyny XVI–XVII st.*, [у:] Visnyk L'viv's'koho universytetu. Seriya filolohichna, L'viv : L'viv's'kyu natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka, 2019, вип. 71, chast. II, с. 35–44 // Яшук Л., *Імена та імена-прізвиська розряду «nomina personalia» як джерело прізвищевих назв Житомирщини XVI–XVII ст.*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019, вип. 71, част. II, с. 35–44.

Dziubiński A. *Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s., Przegląd Historyczny, 1995, № 86/1, s. 107–111.*

Farsça-Türkçe Lûgat, فرهنگ فارسی, Yazan Arif Etik, Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Farsça Öğretmeni, İstanbul : Salâh Bilici Kitabevi Yayınları, 1968, 466 s.

Kołodziejczyk D., *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699, Warszawa : Oficyna Wydawnicza «Polczek» Polskiego Czerwonego Krzyża, 1994, 264 s.*

Kołodziejczyk D., *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufasssal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary, Kyiv; Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004, 672 p., 6 maps.*

Wójcik Z., *Recenzja ks.: Dariusz Kołodziejczyk. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa, 1994. 264 s., „Kwartalnik Historyczny” 1995, rocz. CII, s. 3–4.*

<https://ridni.org/karta/>

Зоряна Купчинська – завідувач катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0003-0000-0345

Email: zoryana.kupchynska@lnu.edu.ua

Уляна ДОБОСЕВИЧ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2'0''16/17':271.4-725(477)-043.2

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12590>

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVIII СТ. В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВАСИЛЯ ЩУРАТА

Резюме. У статті проаналізовано та узагальнено роль греко-католицького духовенства в контексті становлення й утвердження української літературної мови у XVIII ст. на матеріалі рукописів Василя Щурата «Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв.» та «Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвитку літературної мови в Західній Європі, Росії, Польщі та на Україні». Метою статті є залучити в науковий обіг різноманітний матеріал цих рукописів, який ще не оприлюднений, а відтак потребує осмислення у площині функціонування української мови насамперед у церковно-релігійній сфері впродовж другої половини XVIII ст. – завершального етапу середньокраїнського періоду. Завдання: 1) виокремити у текстах рукописів екстралінгвальні чинники, завдяки яким відбувалося активне запровадження української мови в релігійну сферу; 2) інтерпретувати їх у широкому мовотворчому контексті; 3) визначити місце проаналізованих факторів в утвердженні української мови. Рукописи викладів Василя Щурата відбивають своєрідне авторське бачення процесів становлення української літературної мови XVIII ст., насичене різноманітними фактами та коментарями й узагальненнями. Особливо цінним є висвітлення ролі Української греко-католицької церкви, зокрема чернечого ордену ЧСВВ, у мовотворчих процесах. У руслі сучасних концепцій історії мови та соціолінгвістики синтезовано ті зовнішні чинники, які сприяли утвердженню висхідних мовотворчих напрямів: 1) книгодрукування у широкому та різноманітному тематично-жанровому діапазоні; 2) розвиток освіти для українського духовенства; 3) церковна місійна практика і, ширше, обрядовість; 4) роль особистості в мовотворчих процесах; 5) приклади публічного вживання; 6) наукові зацікавлення та студії.

Ключові слова: Василь Щурат, історія української літературної мови, греко-католицьке духовенство.

THE ROLE OF THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CLERGY IN ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE XVIIIth CENTURY IN VASYL SHCHURAT'S INTERPRETATION

Summary. The article analyses and summarises the role of the Greek-Catholic clergy in formation and establishment of the Ukrainian literary language in the 18th century on the basis of Vasyl Shchurat's manuscripts „Nationalization of the Ukrainian literary language in the XVII and XVIII centuries” and „People's faith in power of a word. An overview of the main factors that contributed to the development of the literary language in Western Europe, Russia, Poland and Ukraine”. The purpose of the article is to introduce into the scientific discourse the diverse material of the manuscripts which has not been published yet, and therefore requires reflection in the plane of functioning of the Ukrainian language, primarily in church and religious spheres during the second half of the XVIII century – the final stage of the middle Ukrainian period. The following tasks have been determined: 1) to single out extralinguistic factors in the manuscripts, due to which the Ukrainian language was actively introduced into the religious sphere; 2) to interpret them in a broad linguistic context; 3) to determine the

role of the analysed factors in establishment of the Ukrainian language. Vasyl Shchurat's manuscripts reflect his own vision of the processes of establishment of the Ukrainian literary language in the XVIII century, characterized by the abundance of various facts, comments and generalizations. It is important to highlight the role of the Ukrainian Greek-Catholic church and also, in this context, the role of the monastic order OSBM in language processes. In line with modern concepts of the history of the language, as well as sociolinguistics, the following external factors, which contributed to establishment of the uprising language creating areas, have been synthesized: 1) book printing in a wide and diverse thematical and genre range; 2) the development of education for the Ukrainian clergy; 3) church missionary practice, and more broadly, ritualism; 4) the role of personality in language creating processes; 5) the examples of public usage; 6) scientific interests and studies.

Keywords: Vasyl Shchurat, the history of the Ukrainian literary language, The Greek-Catholic clergy.

Роль церкви в утвердженні суспільного статусу та піднесенні престижу української мови впродовж тисячоліть її формування була великою, а в окремі періоди й визначальною. Вплив різноманітних церковних інституцій, духовних практик, релігійної літератури особливо виразно можна простежити у середньоукраїнський період (друга половина XIV – кінець XVIII ст.). Це пов'язано насамперед із екстралінгвальними чинниками. Хронологічно відлік активного долучення церкви як суспільної формації до мовотворчих процесів сягає кінця XV ст. – від масштабних загальноєвропейських рухів Відродження, Гуманізму та Реформації, які знайшли відгомін на українських теренах і покликали до життя, до прикладу, Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. (переклад сакрального тексту «виروضуміння ради люду християнського посполитого») і цілу низку різножанрових релігійних творів, адаптованих до більших чи менших локальних суспільних запитів чи різних практик, які в підсумку ставали потужним чинником становлення української мови на живій розмовній основі спочатку через призму бачення у ній практичної потреби, а згодом і потенціалу стати мовою релігії. Панорамно цей процес можна окреслити як такий, у якому релігія (церква) упродовж століть набирає ролі своєрідного «колективного автора» дискурсу, у якому переплітаються різномовні вияви – церковнослов'янський, грецький, латинський, польський і щоразу активніше та впевненіше проявляє себе український. Цей шлях був поступовим і не завжди лінійним, однак у цілому простежувалася певна тенденція: від фонетичних чи морфологічних особливостей, які з'являлися спочатку випадково – як описки, а згодом – як свідомо запроваджені елементи живої мови (кількісно і якісно урізноманітнюючись та поглиблюючись аж до впровадження вузьколокальних діалектних рис) до цілісного бачення української мови як мови релігії.

Через призму соціолінгвістичного підходу варто подивитися на церкву як на вагомий суспільний сегмент, що має свою мовну концепцію і провадить власну мовну політику. У перспективі українського мовознавства – цілісно підняти й осмислити цей різноаспектний (навіть зважаючи на різноманіття конфесій) пласт у мовотворчому вияві. У різноманітті сучасних мовознавчих студій у цьому контексті виокремлюється особливий напрям – релігійна лінгвістика, яка реалізується у різних концептуальних методах і підходах: жанрово-стилістичному, відповідно до якого релігійну мову розглядають як функціональний стиль української мови з особливими принципами його побудови та функціонування; лінгвокультурологічний – із використанням концептуального аналізу різних релігійних явищ і процесів у мовній площині; комунікативний – із опорою на теорію мовленнєвих актів та їх застосування в релігійній практиці; лексикографічні дослідження з

акцентами на лексиці, семантиці, фразеології та етимології релігійної мови¹. Сьогодні актуалізований також соціолінгвістичний підхід до аналізу мовно-релігійних явищ. Цілком доречним виглядає поєднання соціолінгвістичного підходу з новітніми напрямками в осмисленні історії української літературної мови, а саме «в синтезованому поєднанні двох ракурсів науково-теоретичного дослідження – вузьколокалізованого, що дає можливість об'ємніше, стереоскопічніше представити закономірності мовно-літературного розвитку і врегулювання, спричинені психолого-соціальними, культурними факторами поступу літературної мови в окремо окреслений період із відтворенням «інтелектуального, емоційного образу носія мови, урахування суто лінгвального, включеного в ту ж часову площину погляду на статус і перспективи розвитку літературної мови, насамперед як мовного коду культури»². Серед критеріїв об'єктивного осмислення діахронних процесів мовотворення одним із домінантних є «визначення впливу мовних явищ на мовну свідомість носіїв лінгвальної субстанції»³. Соціолінгвістичний аспект, а особливо в історичній ретроспективі у поєднанні з релігійним суспільним контекстом належить до маловивчених, а тому одним із важливих завдань є «ввести матеріал про українську мовну дійсність», а отже, «дослідники подібних питань мали б враховувати результати, отримані в працях з історії літературних мов, культури мови, історії мовознавства, соціології, демографії, історії, філософії, культурології, релігієзнавства тощо, необхідні для опису взаємодії мови та соціуму в історичному розвитку»⁴. Отже, у методиці дослідження різних періодів, тенденцій і явищ є суттєвими всі фактори мовного функціонування – від зовнішніх (екстралінгвальних), які пов'язані з історичним, суспільним та культурним тлом, і до внутрішніх, що відбиті у мовній тканині тексту (чи сукупності текстів) певними фонетичними, морфологічними, синтаксичними, лексичними та іншими особливостями. Цілісна картина мовної еволюції складається поступово, із окремих зовнішніх і внутрішніх фактів у різних життєвих виявах. Одним із таких сегментів і є дослідження впливу релігійного чинника на розвиток і утвердження української мови – актуалізований в останні десятиріччя аспект, який ще потребує різновекторного аналізу.

Маловивчений, однак перспективний напрям – визначення ролі Української греко-католицької церкви в історії становлення й утвердження української мови. О. Горбач⁵, М. Лесюк⁶, Г. Мацюк⁷, М. Мозер⁸, В. Німчук⁹, І. Фаріон¹⁰, J. Getka¹¹ –

¹ Див.: П. Спасенко, *Релігійна лінгвістика в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку*, *Studia linguistica*, 2013, Вип. 7, с. 121–128.

² Л. Шевченко, О. Ніка, *Концептуалізація історії української літературної мови*, [у:] Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика, 2003, Вип. 8, с. 17.

³ Л. Шевченко, О. Ніка, *Концептуалізація історії...*, с. 20.

⁴ Г. Мацюк, *Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання*, Мова і суспільство, 2010, Вип. 1, с. 15.

⁵ О. Горбач, *Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народну мову XIX–XX вв.*, Наукові записки Українського вільного університету, Мюнхен, 1988, Ч. 13.

⁶ М. Лесюк, *Роль греко-католицького духовенства в розвитку української літературної мови в Галичині*, [у:] Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині, Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014, с. 677–695.

автори сучасних мовознавчих студій, присвячених різним аспектам цієї тематики. Історія досліджень попередніх десятиліть чи навіть століть – переважно ідеологічно заангажована. Показовими є різновекторні погляди П. Житецького та І. Франка на роль УГКЦ. Характеризуючи мовотворчі процеси, які передували появі «Енеїди» Івана Котляревського, Павло Житецький так інтерпретував роль чернечого ордену ЧСВВ, який належить до УГКЦ, щодо мовних питань: «Для них (василіан) народна мова була тільки знаряддям релігійної боротьби... Це метод педагогічного пристосування до народу, зовсім не розрахований на те, щоб викликати в ньому самодіяльність думки і почуття»¹. Опонуючи йому, Іван Франко висловив таку думку: «Що се значить, що унія опиралася на польську культуру? Ми знаємо, що в XVIII ст. українці унії належали до Польщі, що висше уніатське духовенство було спольонізоване, видавало багато польських книжок, навіть в обороні руських партикулярних інтересів – се факти і ми їх розуміємо. Але не менше певні факти, що русини унії не зробилися поляками, писали по-руськи, не любили поляків і польського пановання, а належність до унії не перешкоджувала їм бути й вільнодумцями і українськими патріотами»². Це були, по суті, перші наукові кроки в осмисленні ролі УГКЦ у мовному становленні українців – і одразу ж контрверсійні. Загалом негативну тенденцію підтримувала зі зрозумілих причин і совєцька влада. Проте процес повернення неупередженості, а відтак і справедливості був і є неминучим. І проявився та щоразу під новим кутом зору проявляється, наприклад, в історичних студіях з елементами соціолінгвістичного аналізу: «Якщо екуменічні здобутки уніатства належать до його безсумнівних переваг, то безумовно негативну роль відіграло те, що Унійна Церква поволи, але неухильно спольщувалася мовно. Літургію ще традиційно відправляли «по-руськи», але проповіді та інші церковні чини щораз

⁷ Г. Мацюк, *Граматичний аспект мовознавчої діяльності греко-католицького духовенства в Галичині (перша половина XIX ст.)*, [у:] Християнство й українська мова, Львів, 2000, с. 396–404.

⁸ М. Мозер, *Уживання української мови греко-католицькою церквою в Галичині (1772–1859)*, [у:] Причинки до історії української мови, Харків. Харківське історико-філологічне товариство, 2008, с. 474–561.

⁹ В. Німчук, *Християнство й українська мова*, «Українська мова» 2001, № 1, с. 11–30.

¹⁰ І. Фаріон, *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива*, Львів: Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2015, 656 с.; І. Фаріон, *Отець Маркіян Шашкевич – український мовотворець. Лінгвістичний феномен на тлі світового романтизму*, Львів: Свічадо, 2007, 136 с.

¹¹ J. Getka, *Polskojęzyczne druki bazylikańskie (XVIII wiek)*, Warszawa, 2013, 344 s.; J. Getka, *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*, Warszawa, 2017, 315 s.

¹ П. Житецький, «Енеїда» Котляревського и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века, [у:] П. Житецький, *Вибрані праці. Філологія*, Київ, 1987, с. 182.

² І. Франко, П. Житецький – «Энеида» И. П. Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века, «Киевская Старина» 1899, X–XII, 1900, I–III: Рецензія, [у:] ЗНТШ, 1900, Т. 38, с. 34.

частіше ставали польськомовними, спонтанно, через полонізацію кліру, призводячи до спольщення парафіян. Утім, більшою мірою це стосувалося вищого та міського духівництва, бо сільські священники, як уже згадувалося, були далекими від польської мови та культури (а точніше від культури взагалі, оскільки поліпшення церковної організації впродовж XVIII ст. так і не встигло докотитися до сільських попів, матеріально нужденних, неосвічених і цілком залежних від шляхти – власників поселень, що входили до певної парафії)»¹. У працях із царини культурології теж не оминули увагою греко-католицьку церкву, аналізуючи її діяльність на перетині мовної й суспільної площин, зокрема чин Митрополита Кипріяна Жоховського (1674–1694), який «добився від Риму заборони латинізаційної діяльності на українських теренах чернечого ордену василіан», налагодив книговидавництво українською мовою, відкрив у Римі українську колегію, а тому «саме при ньому формується думка про уніатську церкву як захисницю української національної духовності, зникає упередженість щодо неї як засобу полонізації українців» і «конфесія ця дедалі більше поставала в ролі чинника національного самозбереження українства»².

Актуальним завданням є всебічне висвітлення ролі греко-католицької конфесії, спираючись на засади того, що УГКЦ – церква з європейською орієнтацією в суспільно-релігійній діяльності, зокрема й у мовному плані. Упродовж чотирьох із половиною століть діяльності цієї конфесії мовні пріоритети змінювалися, однак, наприклад, у XX ст. (як і в багатьох випадках у попередніх століттях) є чіткі підстави стверджувати україноцентризм у її мовній політиці. Промовистим є історичний факт, пов'язаний із процедурою укладення Берестейської унії. Синодальна заява-декларація від 2 грудня 1594 р., до якої долучилися Іпатій Потій, Кирило Терлецький та Бернард Мацейовський, була написана спершу староукраїнською, а потім польською і латинською мовами, про що свідчать архіви Ватикану, а згодом, на аудієнції в Папи, послання теж було зачитано спочатку мовою оригіналу – руською-староукраїнською³. Власне, ще на етапі утворення УГКЦ засвідчила позицію щодо мовних питань та певну (позитивну для української мови) тенденцію щодо їхнього вирішення. Міхаель Мозер стверджує, що і надалі ця конфесія дотримувалася тієї ж концепції, маючи змогу «продовжувати в XVIII–XIX ст. власні мовні традиції та брати участь у розбудові нової літературної мови. Ба більше – і в Галичині, й на Закарпатті мовне відродження було справою майже виключно греко-католицьких священників»⁴. Тому кожен факт діяльності УГКЦ, що проєктується на мовні питання, потребує фіксації й інтерпретації і є важливим у висвітленні зазначеної проблематики.

У працях українських мовознавців закладено підвалини досліджень ролі УГКЦ в історії української мови, однак залишається ще велике поле для різноаспектних студій. Зокрема, у багатьох випадках залишається ще недостатньо висві-

¹ Н. Яковенко, *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, Київ : Критика, 2006, с. 493.

² А. Колодний. *Християнські засади національної культури*, [в:] *Історія української культури* : у 5 т., Т. 3, Київ : Наукова думка, 2003, с. 51–52.

³ І. Фаріон, *Суспільний статус...* с. 375–377.

⁴ М. Мозер, *Уживання української мови...* с. 559.

тленим період XVIII ст. У відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника зберігають важливі для окресленої тематики документи, у яких викладено факти й роздуми Василя Щурата – «Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв. (виклади проф., др. В. Щурата)»¹, а також нотатки під назвою «Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвиткові літ. мови в Зах. Європі, Росії, Польщі та на Україні»². Рукописи не датовані. Можна припустити, що це були конспекти викладів у час роботи доктора філософії Василя Щурата в Таємному університеті у Львові, де він читав лекції з історії мови та літератури. У контексті мовних питань висвітлено позицію та розглянуто заходи чернечого ордену Української греко-католицької церкви Чину святого Василя Великого, спрямовані на задоволення потреб вірян-українців у рідній мові. Це один із чинників витворення і скріплення національної ідентичності та національної свідомості українців. Різномісний матеріал цих рукописів – і окремі факти, і елементи мовного аналізу текстів, і певні узагальнення – ще не оприлюднений, а відтак потребує залучення до наукового обігу й осмислення у площині вже відомих тез про особливості функціонування української мови насамперед у церковно-релігійній сфері упродовж другої половини XVIII ст. – завершального етапу середньоукраїнського періоду. Це і становить мету пропонованої статті. Аналіз цих рукописів здійснено крізь призму таких завдань: 1) виокремити у текстах рукописів екстралінгвальні чинники, завдяки яким відбувалося активне запровадження української мови в релігійну сферу; 2) інтерпретувати їх у широкому мовотворчому контексті; 3) визначити місце проаналізованих факторів в утвердженні української мови.

Концептуальні засади, із позиції яких В. Щурат розглядає процеси літературного мовотворення, викладені у рукописі «Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвиткові літ. мови в Зах. Європі, Росії, Польщі та на Україні». Оцінюючи з погляду діакронії та в порівняльному плані загальні напрями творення писемно-літературної мови в Україні, Польщі та Росії, автор стверджує, що усі процеси відбувалися у загальноєвропейському суспільно-культурному полі, і при цьому зауважує, що хронологічно найраніше до цих процесів долучилися саме на українських землях. Цьому сприяли такі чинники – церковний, державний і матеріальний. У нотатках автор у край лаконічний, коли коментує названі вище фактори, тож можна лише припускати, що в контексті церковного (реформ. (скорочення належить В. Щуратові. – У. Д.) місія – можливо, вплив ідей Реформації) та державного (емансипація – імовірно, національно-визвольні рухи) чинників мав на увазі ті етапи творення літературно-писемної мови, які в історичній ретроспективі тривали упродовж XVI – першої половини XVII ст., що, зрештою, закономірно, бо мовотворчі процеси саме в цей час були максимально наповненими, багатограними і впевнено входили в народнорозмовне русло. Щодо матеріального чинника – каталізатором стало поширення книго-

¹ В. Щурат, *Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв. (виклади проф., др. В. Щурата)*, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. 206, № 354, п. 7, 21 арк.

² В. Щурат, *Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвиткові літ мови в Зах. Європі, Росії, Польщі та на Україні*, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. 206, № 358, п. 7, 2 арк.

друкування, яке зробило книжку доступною, разом із тим популяризуючи мовотворчі тенденції. На думку професора, пошуки і знахідки тогочасних письменників, які активно запроваджували розмовний варіант у писемний узус у гумористичному ключі (мабуть, ідеться про авторів інтермедій, адже в цьому жанрі народнорозмовне джерело проявилось найактивніше) теж долучилися до мовотворчих процесів. Цей невеликий за обсягом рукопис завершується розміркуваннями В. Щурата про мову як явище у філософській площині: «Все духовне життя – то продукт історичної традиції. Бо вона корениться в мові... Слово варте найбільшої віри в народа... Душу народа пізнати – значить пізнати його мову»¹.

Основну увагу в тексті рукопису «Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв. (виклади проф., др. В.Щурата)» зосереджено на зовнішніх чинниках, які сприяли утвердженню руської-української мови передусім у церковному житті УГКЦ, а відтак і в ширшому культурно-суспільному контексті. Структура викладу доволі мозаїчна, однак містить цілу низку промовистих фактів і дотичних роздумів автора, підпорядкованих темі викладів. Із огляду на це аналізований текст можна умовно поділити на кілька тематично взаємопов'язаних блоків, у яких висвітлено питання освіти (насамперед для духовенства), церковної обрядовості і пов'язаних із нею практичних заходів, книгодрукування у релігійній сфері, публічного вживання української мови, а також ролі особистості у поширенні певних мовних принципів та ідей.

Передусім Василь Щурат визначає взаємостосунки між греко-католиками і Римом та москвою – очевидно, інтерпретуючи їх як два полюси релігійного життя, між якими, власне, і опинилася греко-католицька церква у геополітичному контексті, наголошуючи на різниці саме у мовній політиці: «Бачимо, що Рим починає поступати цілком інакше..., ніж рівночасно Москва, яка, вважаючи церкву середником помосковщення У. (України. – У. Д.), видає указ за указом, які стремлять до змоскалізування не тільки самої мови, а навіть і вимови тексту...»². Саме з другої половини XVII ст. на підросійських теренах набирають обертів процеси лінгвоциду, які на початковому етапі стосувалися церковної сфери, а згодом поширилися і на інші – освіту, світське життя тощо. Це якраз увиразнює специфічні московські підходи до нищення руської-української ідентичності – спрямовувати заборони в ту точку, яка є кульмінаційною на даному етапі мовотворення. На цьому тлі ті українські землі, які не були підпорядковані московщині (а у викладах В. Щурата йдеться про події, що відбувалися переважно на українських землях, які входили до складу Польщі), стають своєрідним «оберегом» і провідником тих мовотворчих процесів, які були окреслені й розвивалися раніше – з другої половини XVI ст. Вони стосувалися головним чином запровадження живої мови в релігійне письменство. Ці ідеї продовжує втілювати у життя друкарня при Почаївській лаврі, початки якої сягають 30-х років XVIII ст. Науковець наголошує на тому, що видавничий рух був активним і стосувався різних сфер життя. Сучасні дослідники підтверджують цей факт, адже з часів заснування друкарні і підпорядкування її Василянському чернечому ордену, попри усі труднощі, з якими створювали й відновлювали заклад, насиченість видавничого процесу була висо-

¹ В. Щурат, *Народна віра* ..., арк. 1а.

² В. Щурат, *Націоналізація*..., арк. 2а.

кою (у цих хронологічних рамках найбільш продуктивним виявився період 1772–1795 рр.¹. Різноманіття друкованої продукції і, за словами В. Щурата, «зміцнений видавничий рух» підтверджують сучасні дослідники: «жанровий репертуар видань Почаївського Успенського монастиря XVIII–першої третини XIX ст. складають богослужбні книги, видання катехитичного змісту, ораторсько-проповідницька література, підручник з богослів'я, духовні пісні, світські видання, поетичні твори. Досить широко представлені в репертуарі почаївського друку українські пісні релігійного змісту»². У фокусі уваги В. Щурата перебувала переважно та частина видань, метою якої було передати релігійний зміст для світських людей. Це передусім катехизми 1776 р. М. Мариновича, 1778 та 1797 рр., «Народовіщаніє» 1768 та 1778 рр. – «дуже простий катихизм з повсякденними повчаннями», у якому «катихитична частина зложена мовою, зближеною з народною, а повчальна писана церковнослов'янською мовою»³.

«З ширшого літературного інтересу» В. Щурат серед іншого згадує «Образ примирення грішного чоловіка з Богом» Сторожевського 1756 р. і цінну, на його думку, «Іфіку Ієрополітику» Филиповича з руською передмовою візитатора львівської дієцезії Миколи Шадурського, що його згодом М. Возняк охарактеризує як одного з патріотично зорієнтованих діячів, «відомого з ініціативи й енергійної праці по задуманому пляну» та такого, що «просвіта рідної країни лежала йому на серці»⁴. Із ім'ям М. Шадурського пов'язана також видана у 1770 р. в Почаєві книжка виключно світського змісту «Політика світська» – унікальна щодо тематики і мовного аспекту пам'ятка, яка яскраво демонструє народнорозмовні мовотворчі явища того часу. Автор викладів не оминув увагою й історичних праць, серед яких «найпопулярніша лектура до 70–80 рр. XIX ст.»⁵ «Гора Почаєвська», що мала кілька перевидань. Особливо цінними стали тексти духовних пісень, які «друкувалися як додаток – відома пісня про чудодійну перемогу над турками 1675 р. під Почаєвом «Весело співайте, челомъ ударяйте...». У виданнях 1772 та 1793 рр. до названої пісні додається ще одна – «Пречистая Дево Мария Рускаго краю». У виданні «Гори Почаївської», що вийшло, не раніше 1815 р., окрім двох названих вище пісень, уміщено ще одну популярну пісню на честь Почаївської Богородиці, що часто входила до репертуару лірників – «Пасли пастыры овцы на горе»⁶. Отже, короткий перелік тих видань, на яких акцентує

¹ Див.: І. Альмес, *Книгозбірні у соціокультурному просторі чернецих спільнот Львівської єпархії XVIII–XVIII ст.*, Львів, 2018. [у:] <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=437> (17.06.2024); Ю. Мартинів, *Видавнича діяльність Почаївської Лаври*, Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки, 2012, Вип. 3.33, с. 97–102.

² О. Железняк, *Жанровий репертуар та тематична класифікація кириличної видавничої продукції друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII–першої третини XIX ст.*, Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 2013, Вип. 37, с. 370.

³ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 26–3а.

⁴ М. Возняк, *Український «savoir-vivre» з 1770 р.*, Україна: науковий трьохмісячник українознавства, 1914, Кн. 3, с. 40.

⁵ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 3а.

⁶ О. Железняк, *Жанровий репертуар...*, с. 368.

В. Щурат, свідчить про їхню різноманітність та увагу не лише до релігійних, але й до світських питань, а також – у мовотворчому аспекті – про поступове проникнення живої мови в тексти, що в поєднанні з іншими чинниками і сприяло онародненню літературно-писемної мови.

Загалом цей сегмент не лише у видавничій діяльності, але й у практичному втіленні ставав дедалі вагомішим чинником поступового впровадження живої мови у церкву на різних рівнях. Так, до прикладу, з 1783 р. – заснування у Львові Духовної семінарії і запровадження теології в університетські студії та рівночасно можливості навчатися у цих закладах українцям – рух за народнорозмовну основу принаймні у спілкуванні з простими людьми зміцнюється, витісняючи таким чином латину, оскільки «ретори, що виходили з тодішніх латинських шкіл..., на селі ставали безпорадними і дурними, бо не вміли говорити з народом». Тому у 1786 р. виходить урядове розпорядження, «силою якого управа семінарії має науку катехизму і гомілій вести в себе вдома по-руськи... Приказано також питомцям подавати на письмі вироблені по-українськи проповіді і науки катехизмові»¹. Взоруючись на орден єзуїтів, василіани формували хорошу освітню базу, яка опиралася і на європейські напрацювання (латиною), і одночасно на народнорозмовну мову. Таке поєднання певний час, на думку В. Щурата, видавалося складним, оскільки при збільшенні доступу до освіти в семінарії та у Львівському університеті українці виявляються не цілком готові: «Наплив кандидатів стає більшим, але приготування в них для слухання латинських викладів не рівне, так що непідготовані стають скоро завадою... і тому уряд у 1786 р. видає розпорядження, щоб кандидати в семінарію виказувалися не лише скінченням 17-ти літ життя, а й скінченням роком філософії (7 кл. гімназії)»². Це частково ставало приводом до своєрідної колізії між двома різними мовами, яку в силу обставин потрібно було швидко долати. Аналогічне явище можна помітити й у діяльності мандрівних дяків, яким теж доводилося пристосовувати набуті знання до мовних запитів селян, а відтак шукати для цього адекватне мовне вираження. Це ще раз засвідчує спільний внутрішній вектор мовного розвитку різних частин на той час політично роз'єднаних українських земель.

У стінах Львівської семінарії питання вирішують на користь української мови – у січні 1786 року виходить урядове розпорядження, «силою якого управа семінарії має науку катехизму і гомілій вести в себе вдома по-руськи, а в липні 1786 р. його розширили і приказали по-руськи викладати моральну догматику і пасторальну. Приказано також питомцям подавати на письмі вироблені по українськи проповіді і науки катехизмові та перекладати це властям семінарійним, а ті при кінці року мали знов перекладати правительственным властям»³. У Львівському університеті на філософсько-теологічному відділі теж запроваджують україномовні виклади. Таким способом в духовному освітньому середовищі плекали інтелігенцію, яка вийшла з народу і вертається до народу з його ж мовою – а це надзвичайно важливий фактор в утвердженні народної мови. Мотиви цього В. Щурат окреслює так: «Досвід учить, що молоді духовники і ті, що поза своїми

¹ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 10а.

² Там само.

³ Там само.

книгами не читають нічого в народній мові, вступаючи в свій обов'язок, не знають народної мови, через що в проповідях і науках є для народу незрозумілі»¹. Безперечно, практичний чинник виявляється домінантним, однак він стає пунктом відліку до піднесення престижу народної мови. Певною перешкодою у цьому мовотворчому процесі стає церковнослов'янська мова, яку в книжному форматі на той час асоціюють з русинами-українцями. Прикладом може слугувати теологічний трактат Петра Лодія «Наставлення любомудрія», репрезентований як переклад для українських студій, який, однак, в основі залишається церковнослов'янським.

Відповідаючи на питання «Яка ж це була русина?», В. Щурат висвітлює ще одну проблему: «Про правдиву українську мову не мали поняття. До того були обаламучені власними книжними традиціями» – церковнослов'янська мова довгий час була «видимим знаком національної (релігійної. – У. Д.) свідомості...»². І саме XVIII ст. із непростим шляхом пошуків власної мовної ідентичності, не тотожної церковнослов'янській мові, стало часом переходу «від літературно-писемного білінгвізму донціонального періоду і періоду формування нації до єдиної національної літературної мови»³, що суголосно й назві аналізованого рукопису лекції В. Щурата.

«Поступ і розвій мови в напрямі знаціоналізованя» відбувався і завдяки популярній на той час практиці Василянських місій. Парафіяльні місії від перших років формування ЧСВВ були важливим елементом його праці з мирянами – для пошуку чи укріплення прихильників віри. У перші роки йшлося, однак, не стільки про місії, як просто про поширення серед народу основ християнського віровчення. Серед документів, які регулювали місійну діяльність, особливо цікавим, на думку В. Щурата, є лист о. Цезаря Стебновського, написаний близько 1739–1740 рр. Автор звітує про мовну ситуацію та відповідно до цього пропонує методологію місії в двох частинах. Перша частина листа присвячена території Литви, де Унійна Церква вже добре закорінена, а друга стосується теренів, де переважає православне населення. Значну увагу звернено на обрядовість, оскільки обряди – це перший чинник, котрий дозволяє православним зблизитися зі Східною Католицькою Церквою, послаблює перші упередження та стереотипи. Як підкреслював о. Цезар, «треба наголошувати, що обряди, звичаї і *руська мова* в Літургії (*l'idioma volgare della Messa*) зберігаються передовсім тому, що Рим (Апостольська столиця) все це точно *зберігати наказує*»⁴.

У 1739 році постала Руська провінція Василіанська під Покровом Богородиці з центром у Почаєві. В. Щурат наголошує: «В тім розвитку нової провінції починається перевага українського елемента... Українці, не шляхта, але хлопи, як їх звали серед аристократії, приходять до управи. І в згаданому вже видавничому

¹ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 106.

² Там само, арк. 17а.

³ В. Передрієнко, *Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі*, Київ : Наукова думка, 1979, с. 3.

⁴ *Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae*, Vol. II: 1731–1760, Romae 1779, р. 37–64.

рухові якраз Василіани сеї нової провінції беруть велику участь»¹, таким чином поєднуючи видавничу справу із місійним рухом. Прикладом такого синтезу може слугувати посібник «Methodus missionum», який спершу переписували вручну, а 1772 р. надрукували в Почаєві. У цьому посібнику є важливі вказівки, які стосуються мовних питань, зокрема рекомендують: «у проповідях і катехизуванні послугоувалися українською мовою» і далі з уточненням: «Коли на місіях зберуться українці і поляки, то проповідувати кождим окремо в їх мові». Якщо у цьому контексті і спробувати відшукати мотиви, то вони матимуть суто практичний характер – «Василіани чинять так, як і всі місіонарі, котрих не обходить нація, але котрі приноровляються до більшості», добре розуміючи успішність україномовної проповіді у відповідному середовищі. Мова ставала при тому не лише раціональним інструментом, але й чинником емоційного впливу: «Вражіння української місійної проповіді скріплювалося вражінням цілої місії. А що вражіння це було сильне не тільки на селян, але й на інтелігентів, засвідчують спомини цього часу»². Це забезпечувало водночас і практичні потреби, і духовні запити, і разом з тим підносило престиж української мови не лише серед простого люду, а й формувало певні рідномовні ідеї серед інтелігенції. Упродовж 1775–1781 рр. було здійснено 60 місій, з яких залишилися протоколи, що, як стверджує автор викладів, зберігалися в архіві Василіан у Львові (цей аспект варто у перспективі розвитку теми взяти до уваги). До прикладу, протоколюючи хід місії в галицькому селі Волевичі 1770 р., проповідник о. Сорочинський нотує, що проповіді були виголошені народною руською мовою.

Проповіді забезпечували раціональний вплив місії, а емоційний складник втілювали релігійні пісні. Антологія «Богогласник», видана у Почаєві 1790 р., узагальнила пісенний репертуар. У мовному аспекті пісні були неоднорідні – у рукописному форматі пісень виявили значно більше, ніж у друкованому; а ті рукописні, які увійшли до «Богогласника», мають дещо модифікований вигляд, причому редактори прагнули уникати простих і вульгарних виразів, а іноді й народної мови³. Такі ж спостереження знаходимо і у В. Щурата: «... Ці релігійні пісні мають інший вигляд мовний в рукописі, а інший – в друку»; тобто рукопис репрезентує мову цих пісень, дуже зближену з народною, а в друкованому варіанті тексти часто поправлені на церковнослов'янський лад. Добір мови часто залежав від умов, за яких виконували пісню: «Справа мається так, що в нас, окрім церковнослов'янського тексту, витворюється для світського вжитку другий рівнорядний текст посполитий, зближений до живої мови, а поруч цього постає ще текст третій, ще більше зближений до народної мови. Всі ці три тексти були рівночасно плекані для трьох відмінних цілей»⁴. Пісні мали три редакції тексту, залежно від місця та осіб, які брали участь: у церкві звучав церковнослов'янський варіант, а під час походу, процесії не так ретельно дотримувалися усталених церковних мовних канонів, а відтак звучали вже «тексти посполиті», які більшою чи меншою мірою відбивали народнорозмовну стихію. Згодом це

¹ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 36.

² Там само, арк. 46.

³ О. Железняк, *Жанровий репертуар...*, с. 367.

⁴ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 5а–5б.

стало узвичаюватися в друку – якщо збірки церковних пісень видавали у «мете-ликовому» форматі, то спостерігалася тенденція «посполитизувати мову», тобто максимально наближати її до живої розмовної.

Очевидно, роль місій у такому форматі набувала ширшого контексту – не лише релігійного просвітництва та залучення, але й пробудження народної свідомості та самоідентифікування саме за мовним чинником. Чи не тому у 1781р. виходить урядова заборона ходити на місії та відпустити, оскільки, за словами В. Щурата, австрійський уряд боявся місійних виявів поза кордонами держави (ідеться про Почаїв), а відтак «скасував місії, а фонди, призначені для їх організації, обернув на утримання парохій та шкіл»¹.

У контексті запровадження в церковний ужиток живої розмовної мови в аналізований період показовою є концепція мови та пов'язана з нею діяльність Юліана Добриловського – василіянина, відомого на той час проповідника. Василь Щурат присвячує йому окрему частину своїх викладів, а також згодом публікує статтю «Український проповідник і поет з кінця XVIII ст.»². Життєпис Ю. Добриловського у викладах, як зазначає автор, спирається на хроніку в періодичному виданні «Світ» за 1906–1907 роки. Географія його служіння охоплює Кременець, Підгірці, Львів, Броди, Угерники, Жовкву, Крехів, Бучач. У викладах зосереджено увагу на двох аспектах діяльності – релігійно-проповідницькому та поетичному. У першому аспекті варто залучити до осмислення історичних мовотворчих процесів Ю. Добриловського як автора «гадки уживати посполитої мови в книжках, призначених для друку, а замість посполитих слів уживати діалектів при виголошенні проповідей»³ і збірника «Науки парохіяльні на неділи і свята урочистія цілого року: з Евангелій подлуг обряду греческого розположених, з приданієм при конци науки при шлюбі, двох наук при погребені, и на Пятки святого Великого поста, о Страстех Христовых ... з славенско-рускаго на простый и посполитый языкъ Рускій преложенныя», укладачем якого він був і який двічі виходив друком у Почаєві 1792 та 1794 рр. Підхід до узгодження усталених норм церковного книгодрукування церковно-слов'янською мовою з практичними потребами застосовувати живу розмовну мову у цьому збірнику Ю. Добриловський сформулював двічі – у зверненні до преосвященного архиерея Стефана Левинського та безпосередньо у передмові до читача. У зверненні укладач зазначив (подаємо у сучасній транслітерації зі збереженням авторської пунктуації): «Діло сіє парохіальних поученій... простим і найпосполитшим (!) діалектом... по силі і могутству переведох і перетолковах»⁴. Значно ширші роздуми зі своєрідним філологічним баченням і трактуванням діалектного різноманіття української мови того часу (мабуть, хронологічно першим у такому розгорнутому контексті!) Ю. Добриловський подав у передмові

¹ Там само, арк. 8.

² В. Щурат, *Український проповідник і поет з кінця XVIII ст.*, [у:] В. Г. Щурат, *Вибрані праці з історії літератури*, Київ, 1963, с. 101–103.

³ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 13а.

⁴ Ю. Добриловський, *Науки парохіальні на неділи і свята урочистія цілого року: з Евангелій подлуг обряду греческого розположених, з приданієм при конци науки при шлюбі, двох наук при погребені, и на Пятки святого Великого поста, о Страстех Христовых*, Почаїв : Друкарня Успенського монастиря, 1792, [12], 294 арк. 4°, с. 9а.

«к Благоговійному і Всечестному Читателю»: «Відомо бо єсть тобі Благоговійний Читателю, же в руской сей простой, в Полщи звичайной і посполитой бесіді, слова і способи їх вираження, суть рожніі, і не всім єднакові: на Волиню іншіі, на Подолу, і на Оукраїні іншіі, в Полісю іншіі, ведлуг своего звичаю мають люде, якоби свойственний свой язык, і інший способ бесіди і слов вираження. Для того в єдином том наук предложеніі, не могах всім... угодити. Но ти, Всечестный і Благоговійный Читателю, поневаж всегда з людми твоєї пастві врученними, живещи, і с ними всегда бесідуєши, добре способ їх бесіди, і слов вираження знаєши, для того латво можєши сія краткіє науки читаючи, так їм слова виражати, як они между собою бесідовати обикоша, і як їм приятнійше, і ко спасенному їх пожиткови угоднійше будет»¹. Таким чином укладач збірника проповідей «легалізує» їх виголошення живою розмовною мовою, що мало би стати максимально ефективним у навчанні основ християнського життя і прищепленні відповідних етичних регулятивів. Василь Щурат так інтерпретує настанови Ю. Добриловського: «Автор дає проповідникові апробату послуговуватися в стичності з простим народом діалектами. Для проповідника він пише посполитою мовою, яка у всіх сторонах повинна бути зрозуміла, але річчю священика є незрозумілі для народа слова посполитої мови пояснити відповідним діалектним ідіомом»². Якщо розглядати ці настанови в ширшому діахронному контексті, то вони є продовженням традиції учительних Євангелій, які були особливо популярними наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. і так само максимально в писемному узусі наближали мову викладу до розуміння простих людей. Варто наголосити і на тому, що ця мовотворча концепція набула розвитку і продовження, зокрема, в тому, що «народомовні традиції Ю. Добриловського ще за його життя (у 1816–1817 рр.) підхопив бучацький василіянин о. Мацієвський, який укладав проповіді народною мовою»³.

Другий аспект діяльності Ю. Добриловського – поетичний, де він проявив себе як автор пісень «Дай нам, Боже, добрий час» і «Станьмо, браття, в коло», а також «Слава наша най не загибає» (про часи козаччини) і, ймовірно, «Як то тяжко, як то трудно знести час розлуки». Василь Щурат дає високу оцінку цьому поетично-пісенному доробку: «Добриловський не представляється як звичайний віршомаз і може сміло стати з Вагилевичем і Головацьким»⁴. Примітно, що автор викладів особливо зосереджений на пісні «Слава наша най не загибає», пов'язуючи її появу ще й науковим інтересом василіян щодо історичних студій, який має широкий соборний контекст, коли «давні зв'язки Галичини з Україною почали відживати в історичній свідомості»⁵.

Отже, В. Щурат уперше осмислив діяльність Ю. Добриловського в контексті утвердження української мови як мови церкви і літератури на галицьких теренах. Цілком слушною є думка науковця про те, що працю Ю. Добриловського в цер-

¹ Там само, с. 11–12.

² В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 56.

³ П. Шкраб'юк, *Монаший Чин отців василіян у суспільно-культурному житті України*, Львів : Місіонер, 2005.

⁴ В. Щурат, *Націоналізація...* арк. 136.

⁵ Там само, арк. 166.

ковній сфері і в літературному процесі можна інтерпретувати в загальноукраїнському контексті – на одному рівні, до прикладу, із Антоном Головатим (автор твору «Пісня Черноморскаго войска, по полученіи на землю Высочайшихъ грамотъ сочиненная», надрукованого українською мовою 1792 р.) як попередника, причому не лише М. Шашкевича у локальному масштабі Галичини, але й І. Котляревського в загальноукраїнському.

Роль особистості у піднесенні престижу української мови В. Щурат ілюструє прикладом греко-католицького священника, єпископа Львівського, Галицького і Кам'янецького Петра Білянського, який, пильно дбаючи про богословську освіту, так само ревно обстоює українську мову як насамперед практичний інструмент з огляду на тодішні суспільні запити і виклики. Він долучається і до світського освітнього процесу у такий спосіб, що «зобов'язує парохів на початку шкільного року виголошувати проповіді про пожиток науки, і ті проповіді мали бути виголошені в народній мові»¹. У церковній сфері з його іменем пов'язана низка освітніх проєктів, як-от: заснування Духовної семінарії для греко-католиків у Львові (1783 р.) та пропагування руської (української) мови в Провізоричному науковому інституті в руській мові (*Studium rutenum*). На прохання єпископа П. Білянського у 1786 р. виходить урядовий розпорядок, згідно з яким необхідно вести науку катехизму і гомілій по-руськи. У контексті його різноаспектної діяльності є численні факти, що засвідчують проукраїнську позицію, яка проявляє себе і в питаннях мови: «Коли в р. 1786 вніс Щавницький просьбу о посаду генер. вікарія, кваліфікував його Білянський: „Щавницький по 1) не знає плавно руської (*ruthenum*) мови, котрою говорить тутешнє населеннє, рівнож доси не володіє польською мовою, до чого сам признається. 2) Як чужинець не знає обичаїв і звичаїв тутешнього населення...», і далі – «висші церковні уряди, писав він (П. Білянський. – У. Д.), повинні діставати тубильці, щоби молодіж бачила в тім заохоту і спонуку до висших студій; питомців повинен виховувати галицький уродженець, котрий знає мову, звичаї і обичаї Галичини»; а в іншому контексті читаємо: «Скородинський... володіє дуже добре руською мовою (*lingua ruthena*) і зуміє не тільки нею писати, але й нарід, в разі потреби, поучити в якійбудь справі. Знаннє те є особливо генер. вікарієви доконечне при візитаціях у гірських околицях, де люди иншої мови не розуміють, при поладнуванню справ, у яких найчастійше тільки руської мови уживатися мусить, а також при загріванню до сповнювання обов'язків парохів старої дати. Скородинський має дуже велику вправу в научанню темного простолюддя; свідком того єпископ і всі, що тому прислухувалися. Знаючи нові методи катехизування, так потрібні для простолюддя, тим легше зуміє він навчити й парохів про їх обов'язки»². Таким чином, завдяки активній діяльності єпископа П. Білянського українська мова здобувала місце в навчальному процесі та служінні греко-католицьких священників – відбувалася українізація теологічних студій, а відтак українська мова поширювалася передусім у практиці проповідей.

Викладені вище факти використання живої розмовної мови стосувалися переважно одного соціального сегменту – спілкування з народом, яке з практичного

¹ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 106.

² А. Андрохович, *Львівське „Studium ruthenum”*, ЗНТШ, 1927, Т. 146, с. 45–55.

боку стало стимулом переходу на спільну комунікативну платформу. Однак про всеохопність процесів залучення живого мовотворчого джерела у церковну сферу свідчать і інші вияви, про які згадує у викладах В. Щурат: «Але не тільки у зіткненню з простим народом уживають Василіани простої мови»¹. На офіційних зборах представників духовенства неодноразово виносять постанови вживати простонародної мови: до прикладу, Генеральна капітула в Берестю 1772 р. ухвалила, щоб у провінціях намагалися запровадити народну мову в навчанні моральної теології; у монастирі Збаража заведено руські (українські) виклади теології; у Бучачі виголошували проповіді по-руськи (про це також згадано у бучацькій хроніці). У висліді маємо ситуацію, описану у Василіанському шематизмі (Львів, 1817): «Студенти Поляки говорили по-руськи, кождий вмів служити до Служби Божої, під час якої все співано по-руськи. А префект сам, хоч «*smarował nałajem po polsku*», ніколи інакше не говорив, як по-руськи»².

Окремої уваги заслуговує публічне використання української мови в офіційному спілкуванні. В. Щурат наводить факт, як «Василіани 1787 року маніфестуються рушизною (руською мовою) перед королем Станіславом Августом Понятовським, який завітав на Україну, де мав з'їхатися з Катериною і австрійським цісарем Йосифом II. В описі цієї зустрічі було зазначено, що короля вітали в мовах латинській, польській, українській, німецькій, грецькій»³.

Аналізуючи зовнішні фактори, які сприяли поширенню та утвердженню української мови, В. Щурат не оминув увагою проявів зацікавлення цією мовою в науковому аспекті. У 1767 р. з друкарні братства при церкві Св. Трійці у Львові виходить книжка латинського монаха-реформата, історика, мовознавця, філософа, перекладача, автора багатьох наукових праць Станіслава Ключевського «*O początku, dawności, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego zdania*», де автор, осмислюючи історію польської мови, принагідно порушує питання слов'янських мов і називає їх «посестрами», а «найповажнішою між ними, найдавнішою посестрою їх, на його думку, є українська мова». Серед аргументів С. Ключевського виокремлено такі: «1) руська мова має мати найбільшу подібність в словах до первісної слов'янської мови, бо населення земель Київщини, Брацлавщини, Білої Русі, Сівері було осілим, автохтонним; 2) простота народу, котрий не знає жадних вимислів і не бавиться в жадні науки; 3) руська мова згоджується з багатьма іншими мовами – чехами, сербами тощо»⁴. На сьогодні тези С. Ключевського, як і його історичні праці, «незважаючи на енциклопедичну обізнаність автора, не становили високої наукової цінності через бракування критичного аналізу історичних міфів про походження слов'ян»⁵, однак важливо те, що знаний на той час науковець звернув свій погляд на українську мову, високо оці-

¹ В. Щурат, *Націоналізація...* арк. 7а.

² Там само, арк. 7б.

³ Там само, 11б.

⁴ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 18а–18б.

⁵ С. Булатова, *Рукопис праці Станіслава Домініка Ключевського „Lechus historiae Polonae restitutus” (1773р.) у контексті славістичних ініціатив Юзефа Олександра Яблоновського*, Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку, 2015. [у:] <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/470> (17.06.2024).

нив її, указав на її автохтонність та давність на наших теренах. Авторитет мовознавця тієї епохи разом з популяризацією його мовознавчої розвідки стали одним із вагомих чинників зростання престижу української мови.

Отже, рукописи викладів В. Щурата відбивають своєрідне бачення процесів становлення української літературної мови XVIII ст., насичене різноманітними фактами та авторськими коментарями й узагальненнями. Особливо цінним є осмислення ролі УГКЦ (і в цьому контексті чернечого ордену ЧСВВ) у мовотворчих процесах. Цілоком у руслі сучасних концепцій історії мови та соціолінгвістики автор інтерпретує ті зовнішні чинники, які сприяли утвердженню висхідних мовотворчих напрямів: 1) книгодрукування у широкому та різноманітному тематично-жанровому діапазоні; 2) розвиток освіти для українського духовенства; 3) церковна місійна практика і, ширше, обрядовість; 4) роль особистості в мовотворчих процесах; 5) приклади публічного вживання; 6) наукові зацікавлення та студії. Усі ці фактори професор В. Щурат розглядає крізь призму запровадження, уживання, розвитку, популяризації й вивчення української мови. Аналізований матеріал, синкретичний за своєю природою, увиразнює роль релігійних інституцій у локальних і загальноукраїнських тенденціях творення й утвердження української мови завершального етапу середньоукраїнського періоду.

References:

- Almes I., *Knyhozbirni u sotsiokulturnomu prostori chernechykh spilnot Lvivskoi yeparkhii XVII–XVIII st.*, Lviv, 2018. [y:] <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=437> // Альмес І. *Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII – XVIII ст.*, Львів, 2018. [y:] <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=437>
- Androkhovych A., *Lvivske «Studium ruthenum»*, ZNTS, 1927, T. 146, S. 39–118 // [Андрохович А. Львівське «Studium ruthenum», ЗНТШ, 1927, Т. 146, С. 39–118.](#)
- Bulatova S., *Rukopys pratsi Stanislava Dominika Klechevskoho «Lechus historiae Polonae restitutus» (1773r.) u konteksti slavistychnykh initsiatyv Yuzefa Oleksandra Yablonovskoho*, [y:] Naukovyi potentsial slavistyky: istorychni здобутky ta tendentsii rozvytku, 2015. [y:] <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/470> // Булатова С. *Рукопис праці Станіслава Домініка Клечевського «Lechus historiae Polonae restitutus» (1773р.) у контексті славістичних ініціатив Юзефа Олександра Яблоновського.* Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку, 2015. [y:] <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/470> (17.06.2024).
- Vozniak M., *Ukrainskyi «savoir–vivre» z 1770 r.*, [u:] *Ukraina: naukovyi trokhmisiachnyk ukrainoznavstva*, 1914, Kn.3, s. 35–55 // [Возняк М., Український «savoir–vivre» з 1770 р., Україна : науковий трьохмісячник українознавства, 1914, Кн.3, с. 35–55.](#)
- Horbach O., *Movostyl novitnikh perekladiv Sv. Pysma na ukrainsku narodnu movu XIX – XX vv.*, [u:] *Naukovi zapysky Ukrainskoho vilnoho universytetu*, Miunkhen, 1988, Ch.13 // Горбач О., *Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народну мову XIX–XX вв.*, Наукові записки Українського вільного університету, Мюнхен, 1988, Ч. 13.
- Zhelezniak O., *Zhanrovyi repertuar ta tematychna klasyfikatsiia kyrylychnoi vydavnychoi produktsii drukarni Pochaivskoho Uspenskoho monastyria XVIII–pershoi tretyny XIX st.*, [u:] *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 2013, Vyp. 37, s. 355–37 // Железняк О., *Жанровий репертуар та тематична класифікація кириличної видавничої продукції друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII*

- *першої третини XIX ст.*, Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 2013, Вип. 37, с. 355–371.
- Zhytetskyi P., *«Eneyda» Kotliarevskoho y drevneishyi spysok ee v svyazy s obzorem malorusskoi lyteratury XVIII veka*, [u:] Zhytetskyi P., *Vybrani pratsi. Filolohiia*, Kyiv, 1987 // Житецький П., *«Енеида» Котляревського и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века*, [y:] П. Г. Житецький, *Вибрані праці. Філологія*, Київ: Наукова думка, 1987.
- Kolodnyi A., *Khrystyianski zasady natsionalnoi kultury*, [u:] *Istoriia ukrainskoi kultury u 5-tu t.*, Т. 3, Kyiv : Naukova dumka, 2003, s. 43–66 // Колодний А., *Християнські засади національної культури*, [y:] *Історія української культури у 5-ти т.*, Т. 3, Київ : Наукова думка, 2003, с. 43–66.
- Lesiuk M., *Rol hreko-katolytskoho dukhovenstva v rozvytku ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni*. [u:] *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni*, Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2014, s.677–695 // Лесюк М., *Роль греко-католицького духовенства в розвитку української літературної мови в Галичині*, [y:] *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*, Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014, с. 677–695.
- Martyniv Yu., *Vydavnycha diialnist Pochaivskoi Lavry*, *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho*. [u:] *Istorychni nauky*, 2012, Vyp. 3.33, s. 97–102 // Мартинів Ю., *Видавнича діяльність Почаївської Лаври*, *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*, 2012, Вип. 3.33, с. 97–102.
- Matsiuk H., *Hramatychnyi aspekt movoznavchoi diialnostihreko-katolytskoho dukhovenstva v Halychyni (persha polovyna XIX st.)*, [u:] *Khrystyianstvo y ukrainska mova*, Lviv, 2000, s. 396–404 // Мацюк Г., *Граматичний аспект мовознавчої діяльності греко-католицького духовенства в Галичині (перша половина XIX ст.)*, [y:] *Християнство й українська мова*, Львів, 2000, с. 396–404.
- Matsiuk H., *Suchasna sotsiolinhvistyka: tendentsii v rozvytku teorii i zavdannia*, [u:] *Mova i suspilstvo*, 2010, Vyp.1, s.15 // Мацюк Г., *Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання*, *Мова і суспільство*, 2010, Вип. 1, с. 15.
- Mozer M., *Uzhyvannia ukrainskoi movy hreko-katolytskoiu tserkvoiu v Halychyni (1772–1859)*, [u:] *Prychynky do istorii ukrainskoi movy*, Kharkiv : Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2008, s. 474–561 // Мозер М., *Уживання української мови греко-католицькою церквою в Галичині (1772–1859)*, [y:] *Причинки до історії української мови*, Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008, с. 474–561.
- Nimchuk V., *Khrystyianstvo y ukrainska mova*, [u:] «Ukrainska mova» 2001, № 1, s. 11–30 // Німчук В., *Християнство й українська мова*, «Українська мова» 2001, № 1, с. 11–30.
- Peredriienko V., *Formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy XVIII st. na narodnii osnovi*, Kyiv : Naukova dumka, 1979 // [Передрієнко В., Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. Київ : Наукова думка, 1979.](#)
- Spasenko P., *Relihiina linhvistyka v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku*, [u:] *Studia linguistica*, 2013, Vyp. 7, s. 121–128 // Спасенко П., *Релігійна лінгвістика в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку*, [Studia linguistica](#), 2013, Вип. 7, с. 121–128.
- Farion I., *Otets Markiian Shashkevych — ukrainskyi movotvorets. Linhvistychnyi fenomen na tli svitovoho romantyzmu*, Lviv : Svichado, 2007, 136 s. // Фаріон І., *Отець Маркіян Шашкевич – український мовотворець. Лінгвістичний феномен на тлі світового романтизму*, Львів : Свічадо, 2007, 136 с.

Farion I., *Suspilnyi status staroukrainskoi (ruskoi) movy u XIV–XVII stolittiakh: movna svidomist, movna diisnist, movna perspektyva*, Lviv : Vydavnytstvo Natsionalnoho un–tu «Lvivska politekhnikha», 2015, 656 s. // Фаріон І., *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива*, Львів : Видавництво Національного ун–ту «Львівська політехніка», 2015, 656 с.

Franko I., P. Zhytetskyi – «Eneyda» Y. P. Kotliarevskoho y drevneishyi spysok ee v sviazy s obzorom malorusskoi lyteratury XVIII veka, «Kuevskaia Staryna» 1899, X–XII, 1900, I–III: Retenziia [u:] ZNTS: 1900, T. 38 // Франко І., П. Житецький – «Энеида» И. П. Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века, «Киевская Старина» 1899, X–XII, 1900, I–III: Рецензия, [y:] ЗНТШ, 1900, T. 38.

Shevchenko L., Nika O. *Kontseptualizatsiia istorii ukrainskoi literaturnoi movy*, [u:] Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka, 2003, Vyp. 8, s. 17–20 // Шевченко Л., Ніка О. *Концептуалізація історії української літературної мови, Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 2003, Вип. 8, с. 17–20.

Shchurat V., *Narodna vira v sylu slova. Vyklad osnovnykh chynnykiv, shcho pospriali rozvytkovi lit movy v Zakh. Yevropi, Rosii, Polshchi ta na Ukraini*, Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki imeni V. Stefanyka, f. 206, № 358, p.7, 2 ark. // Щурат В., *Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвитку літ.мови в Зах. Європі, Росії, Польщі та на Україні*, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. 206, № 358, п. 7, 2 арк.

Shchurat V., *Natsionalizatsiia ukrainskoi literaturnoi movy v XVII i XVIII vv. (vyklady prof., dr. V. Shchurata)*, Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki imeni V. Stefanyka, f. 206, № 354, p.7, 21 ark. // Щурат В., *Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв. (виклади проф., др. В. Щурата)*, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. 206, № 354, п. 7, 21 арк.

Shchurat V., *Ukrainskyi propovidnyk i poet z kintsia XVIII st.* [u:] V. H. Shchurat, Vybrani pratsi z istorii literatury, Kyiv, 1963, s. 101–103 // Щурат В. *Український проповідник і поет з кінця XVIII ст.*, [y:] В. Г. Щурат. Вибрані праці з історії літератури, Київ, 1963, с. 101–103.

Yakovenko N., *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoi Ukrainy*, Kyiv : Krytyka, 2006, 581 s. // Яковенко Н., *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, Київ : Критика, 2006, 581 с.

Getka J. *Polskojęzyczne druki bazylińskie (XVIII wiek)*, Warszawa, 2013, 344 s.

Getka J. *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylińskie XVIII wieku*, Warszawa, 2017, 315 s.

Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae, Vol. II : 1731—1760, Romae 1779, r. 37–64

Уляна Добосевич – доцентка катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0009-0004-1367-7931

Email: ulyana.dobosevych@lnu.edu.ua

Ірина КУЗЬМА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-057.4Ковалик І.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12567>

З НИЗИН ДО ВЕРШИН: НАУКОВИЙ ШЛЯХ ІВАНА КОВАЛИКА

Резюме: У статті подано короткий життєпис Івана Ковалика, показано тернистий шлях здібного юнака-патріота до світла високої науки і його повну відданість справжній українській філологічній ідеї попри складні обставини. Доробок мовознавця заслуговує уваги й системного опрацювання. Глибокі наукові розвідки, методичні праці, посібники, що збагатили різні мовознавчі галузі, зокрема українську морфеміку й дериватологію, ономастику, морфологію і синтаксис, фонологію і фонетику, лексикологію, семасіологію і лексикографію, діалектологію, термінологію, стилістику, лінгвістику тексту, історію української мови, історію лінгвістичних учень, славістику, порівняльне та загальне мовознавство, дотепер залишаються недочитаними, недооціненими, недооціненими. Стаття містить короткий огляд наукової спадщини Івана Ковалика, що становить 215 праць (серед яких 10 монографій), а також бібліографію українських мовознавців, які присвятили свої наукові розвідки різним питанням доробку вченого.

Ключові слова: Іван Ковалик, дериватологія, словотвірна система, ономастика, морфологія.

Iryna Kuz'ma

FROM LOW TO TOP: THE SCIENTIFIC PATH OF IVAN KOVALYK

Abstract: The article contains a short biography of Ivan Kovalyk, shows the thorny path of a capable young patriot to the light of high science, his complete dedication to the true Ukrainian philological idea despite difficult circumstances (an allusion to the life and creative path of Ivan Franko). The work of a linguist deserves attention and systematic processing. Scientific investigations, methodical works, scientist's manuals have enriched various linguistic fields, in particular Ukrainian morphemics and derivatology, onomastics, morphology and syntax, phonology and phonetics, lexicology, semasiology and lexicography, dialectology, terminology, stylistics, text linguistics, history of the Ukrainian language, history of linguistics student, Slavic studies, comparative and general linguistics... The article provides a brief overview of the scientific heritage of Ivan Kovalyk, which amounts to 215 works (including 10 monographs), and also collects and systematizes the bibliography of Ukrainian linguists who devoted their scientific explorations to various studies of the scientist.

Keywords: Ivan Kovalyk, derivatology, derivational system, onomastics, morphology.

«Як син селянина-руси́на, вигодований чорним селянським хлібом, працюю твердих селянських рук, почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали» (Іван Франко)¹.

¹ І. Франко. *Де́що про себе само́го*. [у:] <https://frankovi.com.ua/ivan-franko-deshho-pro-sebe-samogo/>.

Ім'я професора Івана Ковалика добре відоме в українському і слов'янському мовознавстві. Його праці часто цитовані в україністиці і славистиці. Насамперед це стосується дериватологічних студій, які становлять найбільший і найвагоміший доробок ученого. Менше знайомі є дослідження в інших лінгвістичних галузях. Багатогранна наукова спадщина корифея українського мовознавства дотепер не до кінця осмислена й опрацьована, тому, на жаль, і недооцінена. Незаперечною є **актуальність** системного огляду **наукового доробку** вченого, зібрання бібліографії українських мовознавців, які присвятили свої **наукові розвідки** різним питанням, порушеним у студіях І. Ковалика, а також **доповнення його життєпису** на основі **спогадів сучасників** і раніше опублікованих коротких **енциклопедичних довідок**. Ідеї І. Ковалика не втратили значущості й донині, а його праці заслуговують уважного прочитання сучасних дослідників, оскільки мають не тільки теоретичну і практичну цінність у певній галузі, а й глобальне методологічне і загальнонаукове значення. З об'єктивних суспільно-політичних причин у біографії професора також є невідомі епізоди, деякі інформаційні розбіжності. Крім того, неоднозначне граматичне трактування слова в контексті зумовило сумнівне поширення в публікаціях про І. Ковалика двох різних назв його рідного села: Млини (род. Млинів, місц. у Млинах) і Млинів (род. Млинова, місц. у Млинові). Припущення про можливе перейменування не підтвердилося. Вирішити це питання допомогла праця мовознавця, у назві якої вжитий згаданий топонім, *Типологія системи словотвору прізвищ жителів села Млинів Жешівської області ПНР, 1967*¹ (форма родового множинної власної назви *Млинів* була помилково потрактована як початкова).

Отож народився Іван Іванович Ковалик 16 лютого 1907 р. в Млинах – українському селі колишнього Яворівського повіту, що тепер у Перемишльському повіті Підкарпатського воєводства Польщі. У 1952–1970 роках парохом Покровської млинівської церкви був о. Михайло Вербицький, і саме тут він написав мелодію до нашого національного гімну «Ще не вмерла Україна»².

Батьки мовознавця, неписьменні селяни, жили у великій скруті. Саме тому життєвий старт здібного до науки юного І. Ковалика, завжди вірного своїм цінностям, є алюзією до філософії життя його духовного батька Івана Франка³, який був взірцем для мовознавця протягом усього наукового шляху.

Спочатку І. Ковалик навчався у Млинівській початковій школі, а з 1917 р. – в Українській державній чоловічій гімназії міста Перемишля, яку закінчив у 1926 р. та склав матуру. Час гімназійного навчання припав на період свободи в національному вихованні дітей і молоді. Тоді учні разом із професорами урочисто відзначали всі українські пам'ятні дати, гуртом співаючи «Боже великий, єди-

¹Перевидано: І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, Ч. 2, Львів – Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

² Р. Маленков, *Польща. Млини. Пантеон автора гімну України*. [у:] <https://ukrainaincognita.com/zakordon/polshcha/pidkarpatske-voevodstvo/mlyny-panteon-avtora-gimnu-ukrainy>.

³ В. Грещук, *Іван Іванович Ковалик (1907–1989)*, «Етнос і культура» 2011–2012, № 8–9, с. 213–217.

ний». Однак на початку 1930-их років ця атмосфера істотно змінилася внаслідок політичних державних заборон¹.

У 1926 р. І. Ковалик вступив до духовної семінарії в Перемишлі, а в 1928 р. покинув теологію і став студентом гуманітарного факультету Львівського університету, який закінчив у 1933 р., здобувши ступінь магістра філософії в галузі слов'янської філології. У злиденні студентські роки доводилося важкою працею заробляти на хліб – товк на дорозі каміння². У 1933–1934 рр. навчався у докторантурі Львівського університету на україністиці, яку тоді очолював відомий польський україніст Ян Янів, що у всьому підтримував молодих українських мовознавців, керував лінгвістичним гуртком. Докторант І. Ковалик (разом із Михайлом Онішкевичем та Юліаном Редьком) відвідував заняття гуртка, публікуючи свої перші дослідження на сторінках часопису «Рідна мова», редактором якого був Іван Огієнко. Незважаючи на блискучий старт молодого перспективного вченого, його шлях до світла високої науки й визнання виявився тернистим: І. Ковалик був українцем і вірним ідеї та своїм переконанням патріотом, хоч жив у надзвичайно складну епоху різних політико-ідеологічних режимів. Через доповідь про дієслівний словотвір, виголошену українською мовою на II Міжнародному з'їзді славистів у Варшаві 1934 р., і через статтю, подану до друку українською мовою, був змушений залишити докторантуру, а також позбавлений права вчителювати навіть у школі. Успішному науковцеві, талановитому й високоосвіченому випускникові Львівського університету, який ще з гімназійних років знав грецьку, латинську та німецьку мови, мав ґрунтовні знання з україністики й полоністики, довелося працювати в пекарні. Вечорами він навчався у ремісничій школі, укладаючи словник пекарської термінології (утрачений під час війни) і збираючи матеріал для майбутніх лінгвістичних досліджень. У 1937 р. І. Ковалик знайшов прихисток у професора Іларіона Свенціцького на посаді наукового співробітника Українського національного музею, хоч виконував там ще й обов'язки бібліотекаря, екскурсовода, бухгалтера, адміністратора³. У той час написані ранні праці мовознавця: *Характеристика мови творів В. Стефаника*, *Характеристика стилю мови творів Стефаника*, *Стефаникове назовництво (Методи і техніка назовництва у творах В. Стефаника)*, *Функції дієслівних приростків в українській мові*, *Назалізація приголосних в українських говорах*, *Наворотні дієслова типу: ламати, прощати, потопати в світлі будови української мови*, *Багатство складених наворотних творил в українському дієслові* // *Рідна мова*. Варшава, 1937–

¹ У. Єдлінська, *Професор Іван Ковалик: епізоди життя і творчості*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 207–209.

² М. Худаш, *Світла пам'ять про вченого*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 182–188.

³ Ю. Редько, *Спогади про товариша*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 205–206; У. Єдлінська, *Професор Іван Ковалик: епізоди життя і творчості*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 207–209; Л. Коць-Григорчук, *Щедро виряджав у дорогу*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 207–209.

1939¹. У 1939 р. І. Ковалик став викладачем кафедри української мови Львівського державного університету, якою керував Василь Сімович, а в 1940–1941 – його аспірантом. У 1941–1942 рр. науковець був змушений знов повернутися до пекарської справи – працював службовцем у Львівському хліботресті, водночас викладаючи в ремісничій школі. У 1944 р. мовознавець обійняв посаду старшого викладача кафедри української мови Львівського державного університету імені Івана Франка, у 1946 р. – посаду доцента. У 1949 р. захистив кандидатську дисертацію на тему *«Многократні дієслова в українській мові в порівнянні з іншими слов'янськими мовами»*, а в 1961 р. отримав ступінь доктора філологічних наук, захистивши дисертацію *«Питання словотвору іменників східнослов'янських мов у порівнянні з іншими слов'янськими»*. У 1963 р. став професором Львівського університету. У непростий тоталітарний період 1950–1973 рр. учений завідував кафедрою української мови Львівського університету, вивівши її на найвищий науково-методичний рівень, зумівши згуртувати талановиту патріотичну студентську молодь і підготувати собі надійну зміну вірних учнів-послідовників. Початок 1970-их років став найважчим часом для кафедри, моторошним періодом утисків, переслідувань, репресій, звільнень, різних заборон (наприклад, наказ про припинення роботи над *Словником мови творів Івана Франка*, видання якого вже навіть було погоджене в Міністерстві освіти). Усе, що виплекав мудрий, умілий, одержимий кафедральними ідеями керівник, було зруйновано. У 1973 р. безпартійного І. Ковалика позбавили посади завідувача, і він, незважаючи на загальноукраїнське і міжнародне визнання, на успіх і високий авторитет у наукових колах, під тиском принизливих звинувачень, змушений був попрощатися з рідною кафедрою. Тоді професор переїхав до Івано-Франківська (перед тим, маючи троє дітей, «добровільно» відписав на користь держави пів власного скромного будинку на вул. Г. Квітки-Основ'яненка у Львові). В Івано-Франківському педагогічному інституті І. Ковалик очолював кафедру української мови з 1973 до 1983 року. Повернувшись до Львова, у 1983–1986 рр. читав лекції як професор-консультант у Дрогобицькому державному педагогічному інституті, працівники якого організували останню урочисту конференцію з нагоди 80-річного ювілею вченого. Помер Іван Іванович Ковалик 12 квітня 1989 р. у Львові, похований на Янівському цвинтарі².

¹ *Бібліографія праць Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 225.

² Життєпис викладено на основі збірної інформації, почерпнутої з праць: В. Грещук, *Учений, педагог, людина: до 100-річчя від дня народження професора І. Ковалика, «Українська мова»* 2007, № 1, с. 82–86; В. Грещук, *Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство*, [у:] В. Грещук, *Студії з українського мовознавства. Вибрані праці*, Івано-Франківськ, 2009, с. 504–515; М. Демський, *Ковалик Іван Іванович*, [у:] *Українська мова: Енциклопедія*, Київ : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2007, с. 267; *Іван Ковалик*, *Українська мова. Хрестоматія: в 3 кн., Кн. 2*, Укладачі: М. Железняк, Г. Козачук, Київ, 2014, С. 15–18; *Іван Ковалик у спогадах колег і учнів*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 178–224; І. Ощипко, *Ковалик як учений*, [у:] *Методичні читання «Словотвірна та семантична структура української лексики»*, присвячені пам'яті засновника дериватологічної школи на Україні проф. І. Ковалика. Тези доповідей, Львів, 1991; І. Ощипко, *Іван*

В історію мовознавчої науки І. Ковалик увійшов як різноплановий дослідник, коло наукових зацікавлень якого вражає широтою: це не тільки українська морфеміка й дериватологія, ономастика, морфологія і синтаксис, фонологія і фонетика, лексикологія, семасіологія і лексикографія, діалектологія, термінологія, стилістика, лінгвістика тексту, історія української мови, історія лінгвістичних учень, а й славістика, порівняльне та загальне мовознавство. Наукова спадщина вченого становить 215 праць, серед яких 10 монографій (декілька у співавторстві). Ім'я професора асоціюється насамперед із фундаментальними дериватологічними студіями, які становлять найбільший і найвагоміший його доробок в українському і слов'янському мовознавстві (понад 80 праць)¹. Найуживаніші терміни, якими послуговуються сучасні дериватологи, належать І. Коваликові, функціонують у його інтерпретації, а основні засади дериватологічної концепції мовознавця викладені у таких найвідоміших працях: *Питання слов'янського іменникового словотвору*, 1958; *Вчення про словотвір*, 1958, 1961; *Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах*, 1964; *Своєрідні особливості іменникового словотвору української мови*, 1965; *Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце в системі науки про мову*, 1979; *Семантична функція кореня в словотвірному гнізді*, 1983 та ін.² Учений беззаперечно обґрунтував необхідність виділити дериватологію в окрему мовознавчу дисципліну зі спеціальним предметом дослідження, власною проблематикою та системою наукових понять, а також зі специфічними прийомами й методами вивчення словотвору і словотворення, визначивши місце словотвірного рівня у структурі й системі мови. Він також чітко розмежував паронімні стрижневі поняття дериватології *словотвірний* (стосується системи словотвору) і *словотворчий* (служить для творення, пов'язаний зі словотворенням), *словотвір* (система) і *словотворення* (процес). Основним і вирішальним при встановленні лінгворівнів мовознавець уважав виділення їхніх одиниць. Для словотвірної системи основною такою одиницею мовознавець визнав *дериватему*, яка характеризується відповідною словотвірною формою та словотвірним значенням і в якій виявляється відповідний *словотвірний тип*. *Дериватемою* як узагальненому інваріантові підлягають усі структурно однотипні *деривати* (чітке розмежування рівня мови й мовлення у словотворі). Система словотвору, підпорядкована системі мови в цілому, за концепцією І. Ковалика, містить такі різнорівневі взаємозалежні величини: *словотвірний тип*, *словотвірний розряд*, *словотвірна категорія*, *словотвірний клас*. *Словотвірний тип* – найменша комплексна одиниця, що становить єдність

Ковалик – завідувач кафедри української мови Львівського університету ім. І. Франка, [в:] Українська філологія: досягнення і перспективи. Львів, 1995; О. Сербенська, *Професор Іван Ковалик, його доба та оточення*, «Дзвін» 2002, № 9, с. 103–110; З. Терлак, *Ковалик Іван Іванович*, [в:] Енциклопедія сучасної України, Київ, 2013, т. 13, с. 456.

¹ І. Ощипко, *Ковалик як учений*, [у:] Методичні читання «Словотвірна та семантична структура української лексики», присвячені пам'яті засновника дериватологічної школи на Україні проф. І. Ковалика. Тези доповідей, Львів, 1991, с. 4.

² Перевидано: І. Ковалик, *Вчення про словотвір. Вибрані праці*, Част. 1, Івано-Франківськ–Львів, 2007, 404 с.

1) *частиномовної належності твірної бази*, 2) *дериваційного форманта* і 3) *словотвірного значення конкретних дериватів*. Сукупність семантично однорідних словотвірних типів – це *словотвірний розряд*. Словотвірна категорія об'єднує споріднені словотвірні розряди, а сукупність усіх словотвірних категорій однієї частини мови – це *словотвірний клас*. Сукупність словотвірних класів різних частин мови становить систему словотвору певної мови. Цінним у дериватологічному доробку І. Ковалика є також виявлення української національної специфіки дериваційної системи в загальнослов'янському контексті, опрацювання словотвірної семантики, зокрема типів *словотвірного значення*, характеристика і класифікація *кореневих* й *афіксальних морфем* за різними параметрами (функціями, походженням, структурою, фонемним складом і його мінливістю...), розмежування *кореня* й *кореневого слова*, *синхронії* та *діахронії* у словотворі й морфеміці, типологія *способів словотворення*, розроблена методика проведення *морфемного* і *словотвірного розбору*, а також методика та методологія укладання й опису *словотвірних гнізд* із обов'язковим урахуванням і *структури*, і *семантики* твірних і похідних. Український дериватолог ще в 1950-их роках звернув увагу на необхідність двобічного вивчення словотвору – через призму не тільки *словотворчих афіксів*, а й *твірних баз*. Це й спонукало учнів І. Ковалика (В. Грещука і його послідовників) до написання нових основоцентричних праць і до формування нового напрямку в науці про словотвір – *основоцентричної дериватології*. Про питання словотвору в науковій спадщині І. Ковалика див. ще розвідки Василя Грещука¹ та Євгенії Карпіловської².

Менш зніми є фундаментальні ономастичні дослідження І. Ковалика, предметом яких стали географічні назви й антропоніми, а також їхні взаємозв'язки з відповідними апелятивами. Автор висвітлював різні, часто дискусійні, питання топоніміки, гідроніміки й антропоніміки, а саме: *ономатизації*, *трансономатизації* і *деономатизації*; *семантичної структури* власних назв і їхнього місця у сфері мови й мовлення; спільного й відмінного між загальною і власною назвою; аналізував оніми у словотвірному аспекті (*Топоніми і гідроніми у сфері мови і мовлення*, 1966; *Про ономатизацію, трансономатизацію і деономатизацію*, 1969; *Смислова структура власних імен*, 1969; *Про інформацію власних назв у сфері мови і мовлення*, 1974; *Про власні і загальні назви в українській мові*, 1977; *Словотворча будова української топоніміки*, 1960; *Словотвір особових імен в українській мові (здрібно-пестливі утворення)*, 1965; *Типологія системи словотвору прізвищ жителів села Млинів Жешівської області ПНР*, 1967; *Українські*

¹В. Грещук, *Іван Ковалик як дериватолог*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 7–13; В. Грещук, *Дериватологічна концепція Івана Ковалика*, [в:] І. Ковалик, *Вчення про словотвір. Вибрані праці*, Івано-Франківськ – Львів, 2007, с. 6–20; В. Грещук, *Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство*, [у:] Грещук В. *Студії з українського мовознавства. Вибрані праці*, Івано-Франківськ, 2009, с. 504–515; В. Грещук, *Концепція порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов проф. Івана Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64, ч. I, с. 14–20.

²Є. Карпіловська, *Концепція словотвору І. Ковалика в контексті сучасної слов'янської дериватології*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64, ч. I, с. 21–31.

топоніми з суфіксами *-ищ-е, -нищ-е, -лищ-е, -бищ-е, -овищ-е, -иськ-о, -овиськ-о* на загальнослов'янському фоні, 1970¹. Така наукова спадщина 1960–1970-х років не втратила актуальності донині, вона заслуговує особливої уваги сучасних дериватологів та ономастів, оскільки має не тільки практичну цінність, а й методологічне й загальнонаукове значення. Аналіз власних особових і географічних назв у працях І. Ковалика став не тільки значним кроком до *системного опрацювання антропонімікону й топонімікону* української літературної мови та її діалектів у загальнослов'янському контексті, до виявлення закономірностей і особливостей онімного творення, спільного й відмінного в деривації онімів та апелятивів, а й підставою до численних цінних узагальнень, що стосуються української *словотвірної системи* в діахронії та синхронії, а також місця ономастичного в цій системі: 1. Більшість власних назв утворюється за загальномовними дериваційними моделями засобами і способами, характерними і для апелятивів. Специфічне онімне словотворення трапляється значно рідше. 2. Саме власна назва може зберігати історичну пам'ять про архаїчні словотвірні типи, що в сучасній мові відсутні на апелятивному матеріалі. 3. Характеристика словотвірної системи мови буде об'єктивною і повною тільки тоді, коли вона опиратиметься на аналіз усіх словотвірних типів, до яких послідовно залучатимуться всі деривати, у тому числі і власні назви. Завдання й перспективи українських дериватологічних та ономастичних досліджень, які окреслив І. Ковалик (зокрема вивчення словотвору в тісному зв'язку з ономастикою, а також вироблення схеми ономастичного аналізу, обов'язковим елементом якого буде вияв зв'язку між онімом і його твірною базою – загальною чи власною назвою), залишаються актуальними для нас і тепер. Особливо це стосується вивчення специфічного онімного словотворення, що не має відповідних словотвірних моделей в апелятивній деривації. Докладніше про І. Ковалика-ономаста див. статтю Ірини Кузьми².

Вагомим є внесок І. Ковалика і в українську граматику, особливо в морфологію: теоретичне обґрунтування принципів поділу слів на частини мови з урахуванням *семантичних, морфологічних, словотвірних і синтаксичних* чинників, питань *частиномовної (категорійної) семантики* (лінгвальна величина, що виявляється у лексичних значеннях відповідних частин мови як абстрактне в конкретному, як загальне в індивідуальному), співвідношення *лексичного і граматичного* в частиномовному значенні, проблем *граматичних (семантико-граматичних) категорій* у мові й мовленні, *граматичних значень* і різних типів *граматичних форм*, а також опис морфологічної системи українського дієслова. Усе це стало надійною базою для формування категорійної граматики сучасної української мови. Граматичну спадщину І. Ковалика містять такі основні праці: *Вступ, 1969*³; *Про граматичні категорії в сфері мови і мовлення, 1966*; *Теоретичні питання граматики, 1969*; *Логіко-лінгвальна природа категоріальних значень частин мови, 1970*; *Граматичні категорії в сучасній українській мові та методи їх*

¹ Перевидано: І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, ч. 2, Львів; Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

² І. Кузьма, *Питання онімного словотворення в науковій спадщині Івана Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2019, вип. 71 (1), с. 79–84.

³ *Сучасна українська літературна мова: морфологія*, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ, 1969, 583 с.

вивчення, 1973; *Про лінгвальні категорії, їх властивості і види*, 1980; *До питання про поняттєві і мовні категорії*, 1987 та ін.¹ Про І. Ковалика-граматиста див. ще статтю Володимира Барчука².

Проблеми фонетики й фонології, зокрема асиміляції та дисиміляції приголосних у слов'янських мовах, історичні зміни в системі голосних фонем української мови з IX до XX ст., дискусійне питання довгих приголосних фонем у сучасній українській мові (учений переконував, що при встановленні довгих приголосних фонем слід використовувати фонологічні опозиції не тільки початкових форм і їхніх афіксальних похідних, а й усіх можливих словоформ) найповніше відображені в дослідженнях: *Назалізація і деналізація приголосних у слов'янських мовах*, 1953; *Історичні зміни диференційних ознак системи голосних фонем у давньоруській і українській мовах*, 1963; *Історія системи голосних фонем у староукраїнській і українській мовах*, 1963; *Про довгі приголосні фонем в сучасній українській літературній мові*, 1973³. Аналіз фонологічно-фонетичної спадщини І. Ковалика див. у статтях Володимира Пілецького⁴.

Діалектологічні студії І. Ковалика (*Слово «треба» в українських говірках і літературній мові*, 1948; *Деякі загальнотеоретичні питання перспективної діалектології (на матеріалах процесу літературної нормалізації живої народно-розмовної мови населення сучасної Львівщини)*, 1965; *Про синхронію і діахронію в діалектології*, 1965; *Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у іменниковому словотворі*, 1977 та ін.⁵) – це висвітлення питання типології фонем у діалектах, співвідношення синхронії й діахронії, статистики й динаміки, взаємодії діалектів з літературною мовою, проблеми нівелювання місцевих особливостей мови і загрози олітературнення діалектного мовлення, аналіз конкретних фонетичних, лексико-семантичних, граматичних і особливо словотвірних явищ у говорах української мови. Наукове осмислення актуальних питань цієї галузі має особливу цінність насамперед тому, що є результатом багаторічної участі мовознавця як наукового консультанта в діалектологічних експедиціях, які відбувалися з метою збору матеріалу живого мовлення для «Атласу української мови». Лінгвогеографічне дослідження діалектів, зокрема картографування словотвірних явищ в АУМ, увійшло в «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас». Саме карти лексико-словотвірної серії дають змогу виявити і ступені спорі-

¹ Перевидано: І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, ч. 2, Львів–Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

² В. Барчук, *Засади категоріології в працях І. Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64, ч. I, с. 130–137.

³ Перевидано: І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, ч. 2, Львів–Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

⁴ В. Пілецький, *Дискусійні питання української фонології в працях Івана Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64, ч. I, с. 232–237; В. Пілецький, *Фонологічні студії Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 62–64.

⁵ Перевидано: І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, ч. 2, Львів–Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

джености слов'янських мов, і національну специфіку кожної з них. Про І. Ковалика-діалектолога див. праці Ярослави Закревської¹ та Оксани Костів².

Іван Ковалик як лінгвостиліст і лексикограф відомий вже згаданими вище ранніми розвідками про мову В. Стефаника (збереглися частково), а також ґрунтовними дослідженнями художнього слова в цілому. Роздуми над естетичною функцією слова в художньому тексті, а також над науковим словом Івана Франка (*Текст як об'єкт лінгвістичного аналізу*, 1984; *Типологічна лінгвостилістична інтерпретація ліричного героя «Каменярів» І. Франка*, 1975; *Текстологічні спостереження над художніми текстами твору Івана Франка «Гімн»*, *Питання лінгвостилістики у працях І. Франка*, 1985; *Наукова лінгвістична проблематика в працях Івана Франка*, 1965; *Іван Франко про методи наукового пізнання*, 1968; *Питання наукознавства у працях Івана Франка*, 1968)³, написання першого українського підручника з лінгвістики тексту⁴, робота разом зі студентами над створенням картотек для словників мови В. Стефаника (1947–1948) та І. Франка (перервана заборобою на початку 1970-их), на основі яких пізніше були укладені словопоказчики⁵ у співавторстві з І. Ощипко та Л. Полюгою, вироблення методології і методики укладання словників мови художніх творів письменників (*Принципи укладання словника мови І. Я. Франка*, 1968; *Про типологічну інтерпретацію художнього слова та вияв майстерності у Словнику мови творів І. Франка*, 1969; *Наукові основи побудови Словника мови художніх творів Василя Стефаника*; *Наукові філологічні основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка*, 1972)⁶ становлять вагомий внесок у розвиток різних галузей української мовознавчої науки, а саме: лінгвістичний аналіз тексту, лінгвостилістика, письменницька лексикографія, лінгвістичне франкознавство, у тому числі й наукове лінгвістичне франкознавство, основоположником якого, безсумнівно, був І. Ковалик. Огляд доробку мовознавця в цих галузях див. також у статтях І. Ощипко⁷, І. Кочан⁸, Л. Невідомської⁹.

¹ Я. Закревська, *Діалектологічні студії у творчому доробку Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 27–31.

² О. Костів, *Іван Ковалик і проблеми сучасної діалектології*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64 (2), с. 197–203.

³ Перевидано: І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, ч. 2, Львів–Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

⁴ І. Ковалик, Л. Мацько, М. Плющ, *Методика лінгвістичного аналізу тексту*, Київ, 1984, 118 с.

⁵ І. Ковалик, І. Ощипко, *Художнє слово Василя Стефаника: матеріали для Словопоказчика до новел В. Стефаника*, Львів, 1972, 102 с.

І. Ковалик, І. Ощипко, М. Полюга, *Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики*, Львів, 1990, 264 с.

⁶ Перевидано: І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, ч. 2, Львів–Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

⁷ І. Ощипко, *Іван Ковалик – лінгвостиліст*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 20–23.

⁸ І. Кочан, *Лінгвістичний аналіз тексту в інтерпретації Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 56–61.

І. Ковалик-термінознавець вирішував проблеми упорядкування, систематизації, нормалізації й кодифікації понять науки й техніки, докладно аналізуючи українську лінгвістичну термінологію (особливо словотвірну, а також ономастичну та граматичну), розробляв методологічні засади дослідження термінів, що стало надбанням не тільки україністики, а й славістики (*Логіко-лінгвістична проблематика технічної термінології у слов'янських мовах*, 1969; *До упорядкування системи українських ономастичних термінів*, 1976; *Про систематизацію українських ономастичних термінів*, 1976; *Словотвірний чи словотворчий?*, 1981)¹. Докладніше про термінологічну наукову спадщину професора див. у статті І. Кочан².

Питання історії української мови завжди були особливо актуальними для І. Ковалика, про що свідчать його ґрунтовні історичні коментарі при аналізі більшості синхронних явищ різних мовних рівнів, зокрема, словотвору, граматики, фонології, фонетики. Науковець також є автором спеціального дослідження з історичного синтаксису (*Заперечні речення в листах і універсалах гетьмана Богдана Хмельницького*, 1955)³, у якому, аналізуючи різні формально-граматичні і функційні типи заперечення в мові XVII ст., він акцентує на виразній морфологічно-синтаксичній українській особливості – уживанні прямого додатка в родовому відмінку при заперечних перехідних дієсловах. Більш докладно про історію мови в науковому доробку І. Ковалика див. у статті Д. Гринчишина⁴.

Цікавили дослідника і проблеми загального мовознавства, зокрема різних лінгвістичних теорій, методології і методики дослідження, розвитку термінології, історії лінгвістичної думки (*Програма курсу «Загальне мовознавство», 1980⁵ та Підручник для студентів спеціальності «Українська мова і література»⁶*). Про це див. у статті І. Галенко⁷. Дослідження І. Ковалика з україністики і славістики

⁹ Л. Невідомська, *Іван Ковалик і проблеми лексикографування мови художніх творів*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 14–19.

¹ *Бібліографія праць Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 225–232; І. Ковалик, *Вчення про словотвір: вибрані праці*, ч. 1, Івано-Франківськ–Львів, 2007, 404 с.; І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, ч. 2, Львів–Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

² І. Кочан, *Термінознавчі дослідження професора Івана Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64 (2), с. 300–309.

³ І. Ковалик, *Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці*, ч. 2, Львів–Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

⁴ Д. Гринчишин, *Іван Ковалик – дослідник історії мови*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 50–55.

⁵ *Бібліографія праць Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 231.

⁶ І. Ковалик, С. Самійленко, *Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки*, Київ, 1985, 214 с.

⁷ І. Галенко, *Проблеми загального мовознавства у працях професора Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 32–49.

часто мають широкий загальнолінгвістичний контекст, а тому й неоціненну загальномовознавчу вартість.

Професор Іван Ковалик як автор ґрунтовних досліджень заклав науковий фундамент багатьох галузей мовознавства, а як талановитий педагог, український патріот, шляхетний, доброзичливий і вимогливий керівник, відданий науці дослідник своїм прикладом виховав гідних учнів-послідовників, які передають світло душі й розуму свого Вчителя наступним поколінням.

References

Barchuk V., *Zasady katehoriolohii v pratsiakh I. Kovalyky*, Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna, 2017, vup. 64, ch. I, s. 130–137 // Барчук В., *Засади категоріології в працях І. Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64, ч. I, с. 130–137.

Bibliohrafiia prats Ivana Kovalyky, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyky. Lviv, 2003, s. 225–232 // *Бібліографія праць Івана Ковалика*, [y:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 225–232.

Demskyi M., *Kovalyk Ivan Ivanovych*, [w:] *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Kyiv : *Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana*, 2007, s. 267 // Демський М., *Ковалик Іван Іванович*, [в:] *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : *Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана*, 2007, с. 267.

Franko I. *Deshcho pro sebe*. [y:] <https://frankovi.com.ua/ivan-franko-deshho-pro-sebe-samogo/> (10.06.2024). // Франко І. *Дещо про себе*. [y:] <https://frankovi.com.ua/ivan-franko-deshho-pro-sebe-samogo/> (10.06.2024).

Greshchuk V., *Deryvatolohichna kontseptsii Ivana Kovalyky*, [w:] Ivan Kovalyk. *Vchennia pro slovotvir. Vybrani pratsi*, Ivano-Frankivsk – Lviv, 2007, s. 6–20 // Грещук В., *Дериватологічна концепція Івана Ковалика*, [в:] Іван Ковалик. *Вчення про словотвір. Вибрані праці*, Івано-Франківськ–Львів, 2007, с. 6–20.

Greshchuk V., *Ivan Ivanovych Kovalyk (1907–1989)*, „Etnos i kultura” 2011–2012, № 8–9, s. 213–217 // Грещук В., *Іван Іванович Ковалик (1907–1989)*, «Етнос і культура» 2011–2012, № 8–9, с. 213–217.

Greshchuk V., *Ivan Kovalyk yak deryvatoloh*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyky, Lviv, 2003, s. 7–13 // Грещук В., *Іван Ковалик як дериватолог*, [y:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 7–13.

Greshchuk V., *Kontseptsiiia porivnialnoho doslidzhennia slovotvoru slovianskykh mov prof. Ivana Kovalyky*, Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna, 2017, vup. 64, ch. I, s. 14–20 // Грещук В., *Концепція порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов проф. Івана Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64, ч. I, с. 14–20/

Greshchuk V., *Uchenyi, pedahoh, liudyna: do 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora I. Kovalyky*, „Ukrainska mova” 2007, № 1, s. 82–86 // Грещук В., *Учений, педагог, людина: до 100-річчя від дня народження професора І. Ковалика*, «Українська мова» 2007, № 1, с. 82–86.

Greshchuk V., *Vnesok Ivana Kovalyky v ukrainske i slov'ianske movoznavstvo*, [u:] Greshchuk V. *Studii z ukrainskoho movoznavstva. Vybrani pratsi*. Ivano-Frankivsk, 2009, s. 504–515 // Грещук В., *Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство*, [y:] Грещук В. *Студії з українського мовознавства. Вибрані праці*. Івано-Франківськ, 2009, с. 504–515.

Halenko I., *Problemy zahalnoho movoznavstva u pratsiakh profesora Ivana Kovalyky*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyky, Lviv, 2003, s. 32–49 //

Галенко І., *Проблеми загального мовознавства у працях професора Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 32–49.

Hrynchysyn D., *Ivan Kovalyk – doslidnyk istorii movy*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s. 50–55 // Гринчишин Д. *Іван Ковалик – дослідник історії мови*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 50–55.

Iedlins'ka U., *Profesor Ivan Kovalyk: epizody zhyttia i tvorchosti*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s. 207–209 // Єдлінська У., *Професор Іван Ковалик: епізоди життя і творчості*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 207–209.

Ivan Kovalyk u spohadakh koleh i uchniv, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s. 178–224 // *Іван Ковалик у спогадах колег і учнів*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 178–224.

Ivan Kovalyk, [w:] *Ukrainska mova. Khrestomatiia: v 3 kn. Knyha 2. Ukl.: M. Zhelezniak, H. Kozachuk*, Kyiv, 2014, s. 15–18 // *Іван Ковалик*, [в:] *Українська мова. Хрестоматія: в 3 кн. Книга 2. Укл.: М. Железняк, Г. Козачук*, Київ, 2014, с. 15–18.

Karpilovska Ye., *Kontseptsii slovotvoru I. Kovalyka v konteksti suchasnoi slovianskoi deryvatolohii*, Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna, 2017, vyp. 64, ch. I, s. 21–31 // Карпіловська Є., *Концепція словотвору І. Ковалика в контексті сучасної слов'янської дериватології*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64, ч. I, с. 21–31.

Khudash M., *Svitla pam'iat pro vchenoho*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s. 182–188 // Худаш М., *Світла пам'ять про вченого*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 182–188.

Kochan I., *Linhvistychnyi analiz tekstu v interpretatsii Ivana Kovalyka*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s. 56–61 // Кочан І., *Лінгвістичний аналіз тексту в інтерпретації Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 56–61.

Kochan I., *Terminoznavchi doslidzhennia profesora Ivana Kovalyka*, [u:] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna, 2017, vyp. 64 (2), s. 300–309 // Кочан І., *Термінознавчі дослідження професора Івана Ковалика*, [у:] Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64 (2), с. 300–309.

Kostiv O., *Ivan Kovalyk i problemy suchasnoi dialektolohii*, Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna, 2017, vyp. 64 (2), s. 197–203 // Костів О., *Іван Ковалик і проблеми сучасної діалектології*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64 (2), с. 197–203.

Kots'-Hryhorchuk L., *Shchedro vyriadzhav u dorohu*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s. 207–209 // Коць-Григорчук Л., *Щедро виряджав у дорогу*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 207–209.

Kovalyk I., *Vchennia pro slovotvir. Vybrani pratsi, chast.1*, Ivano-Frankivsk – Lviv, 2007, 404 s. // Ковалик І., *Вчення про словотвір. Вибрані праці, част. 1*, Івано-Франківськ – Львів, 2007, 404 с.

Kovalyk I., Matsko L., Pliushch M., *Metodyka linhvistychnoho analizu tekstu*, Kyiv, 1984, 118 s. // Ковалик І., Мацько Л., Плющ М., *Методика лінгвістичного аналізу тексту*, Київ, 1984, 118 с.

Kovalyk I., Oshchypko I., *Khudozhnie slovo Vasylia Stefanyka: materialy dlia Slovopokazhchyka do novel V. Stefanyka*, Lviv, 1972, 102 s. // Ковалик І., Ощипко І., *Художнє слово Василя Стефаника: матеріали для Словопоказчика до новел В. Стефаника*, Львів, 1972, 102 с.

Kovalyk I., Oshchypko I., Poliuha M., *Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka. Metodychni vkazivky z rozvytku leksyky*, Lviv, 1990, 264 s. // Ковалик І., Ощипко І., Полюга М., *Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики*, Львів, 1990, 264 с.

Kovalyk I., *Pytannia ukrainskoho i slovians'koho movoznavstva. Vybrani pratsi*, ch. 2, Lviv; Ivano-Frankivsk, 2008, 496 s. // Ковалик І., *Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці*, ч. 2, Львів; Івано-Франківськ, 2008, 496 с.

Kovalyk I., Samiilenko S., *Zahalne movoznavstvo. Istoriia linhvistychnoyi dumky*, Kyiv, 1985, 214 s. // Ковалик І., Самійленко С., *Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки*, Київ, 1985, 214 с.

Kuz'ma I., *Pytannia onimnoho slovotvorennia v naukovi spadshchyni Ivana Kovalyka*, Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna, 2019, vyp. 71 (1), s. 79–84 // Кузьма І., *Питання онімного словотворення в науковій спадщині Івана Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2019, вип. 71 (1), с. 79–84.

Malenkov R. *Polshcha. Mlyny. Panteon avtora himny Ukrainu* [u:] <https://ukrainaincognita.com/zakordon/polshcha/pidkarpatske-voevodstvo/mlyny-panteon-avtora-gimnu-ukrainy>. // Маленков Р., *Польща. Млини. Пантеон автора гімну України*. [y:] <https://ukrainaincognita.com/zakordon/polshcha/pidkarpatske-voevodstvo/mlyny-panteon-avtora-gimnu-ukrainy>.

Nevidoms'ka L., *Ivan Kovalyk i problemy leksykohrafuvannia movy khudozhnikh tvoriv*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s.14–19 // Невідомська Л., *Іван Ковалик і проблеми лексикографування мови художніх творів*, [y:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с.14–19.

Oshchypko I., *Ivan Kovalyk – linhvostylist*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s. 20–23 // Ощипко І., *Іван Ковалик – лінгвостиліст*, [y:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 20–23.

Oshchypko I., *Ivan Kovalyk – zaviduvach kafedry ukrainskoi movy Lvivskoho universytetu im. I. Franka*, [w:] *Ukrainska filolohiia: dosiahnennia i perspektyvy*, Lviv, 1995, s. 145–150 // Ощипко І., *Іван Ковалик – завідувач кафедри української мови Львівського університету ім. І. Франка*, [v:] *Українська філологія: досягнення і перспективи*, Львів, 1995, с. 145–150.

Oshchypko I., *Kovalyk yak uchenyi*, [u:] *Metodychni chytannia «Slovotv. ta semant. struktura ukr. leksyky»*, prysviacheni pam'iaty zasnovnyka deryvatol. shkoly na Ukraini prof. I. Kovalyka. Tezy dopovidei, Lviv, 1991, s. 4 // Ощипко І., *Ковалик як учений*, [y:] *Методичні читання «Словотв. та семант. структура укр. лексики»*, присвячені пам'яті засновника дериватол. школи на Україні проф. І. Ковалика. Тези доповідей, Львів, 1991, с. 4.

Piletskyi V., *Dyskusiini pytannia ukrainskoi fonolohii v pratsiakh Ivana Kovalyka*, Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna, 2017, vyp. 64, ch. I, s. 232–237 // Пілецький В., *Дискусійні питання української фонології в працях Івана Ковалика*, Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2017, вип. 64, ч. I, с. 232–237.

Piletskyi V., *Fonolohichni studii Ivana Kovalyka*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyka, Lviv, 2003, s. 62–64 // Пілецький В., *Фонологічні студії Іва-*

на Ковалика, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 62–64.

Red'ko Yu., *Spohady pro tovarysha*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyky, Lviv, 2003, s. 205–206 // Редько Ю., *Спогади про товариша*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 205–206.

Serbens'ka O., *Profesor Ivan Kovalyk, yoho doba ta otochennia*, „Dzvin” 2002, № 9, s. 103–110 // Сербенська О., *Професор Іван Ковалик, його доба та оточення*, «Дзвін» 2002, № 9, с. 103–110.

Suchasna ukrains'ka literaturna mova: morfolohiia, za zah. red. I. K. Bilodida, Kyiv, 1969, 583 s. // *Сучасна українська літературна мова: морфологія*, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ, 1969, 583 с.

Terlak Z., *Kovalyk Ivan Ivanovych*, [w:] *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*, Kyiv, 2013, t. 13, s. 456 // Терлак З., *Ковалик Іван Іванович*, [в:] *Енциклопедія сучасної України*, Київ 2013, т. 13, с. 456.

Zakrevs'ka Ya., *Dialektolohichni studii u tvorchomu dorobku Ivana Kovalyky*, [u:] Zbirnyk prats i materialiv na poshanu profesora Ivana Kovalyky, Lviv, 2003, s. 27–31 // Закревська Я., *Діалектологічні студії у творчому доробку Івана Ковалика*, [у:] Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика, Львів, 2003, с. 27–31.

Ірина Кузьма – доцентка катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0009-0008-8640-0019

Email: iryna.kuzma@lnu.edu.ua

Галина МАЦЮК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2'27'276.5:355.11"2014-2023"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12568>

ЛЕКСИЧНА БАЗА ВІЙСЬКОВИХ ПСЕВДОНІМІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗАХИСНИКІВ: ДИНАМІКА ЗМІН¹

Резюме: Статтю присвячено розкриттю військових псевдонімів як одного із показників міжособистісної комунікації військовослужбовців у період російсько-української війни 2014–2023 рр. Завдання дослідження – схарактеризувати лексичну базу цих одиниць, розкривши передумови її розвитку та порівнявши з лексичною базою позивних противника. Застосована для аналізу теорія становить взаємодію положень про системність лексики та мовної діяльності, про сутність і функції неофіційного імені на війні у зв'язку зі змістом соціолінгвістичних категорій «неофіційне ім'я», «сленг», «соціогрупа». База даних включає 500 позивних українських учасників російсько-української війни, 500 псевд із минулого століття (для встановлення передумов розвитку лексичної бази сучасних неофіційних імен) та 500 неофіційних імен ворога (для порівняння лексичних баз неофіційних імен українських військовослужбовців і противника). Зіставний та біографічний методи аналізу дозволили отримати нові результати про динаміку лексичної бази позивних у середовищі представників професійно-соціальної групи «українські військовослужбовці». Застосований якісний підхід до лексикологічного аналізу проблеми сприяє формуванню теорії інтерактивної соціолінгвістики.

Ключові слова: соціолінгвістика, соціогрупа, військовий сленг, неофіційне ім'я, військовий псевдонім/позивний, лексична база військових псевдонімів/позивних.

LEXICAL DATABASE OF THE UKRAINIAN DEFENDERS' MILITARY PSEUDONYMS: DYNAMICS OF CHANGES

Abstract: The article is dedicated to revealing the military pseudonym as one of the interpersonal communication markers of the Ukrainian defenders in the period of the Russian-Ukrainian war in 2014-2023. The aim of the research is to characterize the lexical database of these units, revealing the prerequisites for its development and comparing it with the lexical database of the enemy's military nicknames. The theory applied to the analysis consists of the interaction of statements about the systematic approach of the vocabulary and language activity, the essence and functions of an unofficial name in the war in connection with the content of the sociolinguistic categories „unofficial name”, „slang”, „social group”. The database includes 500 call signs of Ukrainian military servicemen, 500 pseuds of the past century (to establish the prerequisites for the development of the lexical database of modern unofficial names), and 500 unofficial names of the enemy (to compare the lexical databases of the Ukrainian servicemen's unofficial names and the enemies' ones). Comparative and biographical methods of analysis made it possible to obtain new results about the lexical database dynamics of call signs among representatives of the professional and social group „Ukrainian military servicemen”.

¹ Стаття є частиною роботи виконаної в проєкті „Documenting Ukraine” (Institute for Human Sciences, Vienna, Austria) і розширеною версією публікації: Halyna Matsyuk, *Language and war in Ukraine: Unofficial names in the socio-group „Ukrainian military” as a marker of interpersonal communication*, „Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences”, 2022, № 57, p. 197–213.

The applied qualitative approach to the lexicological analysis of the problem contributes to the formation of the theory of interactive sociolinguistics.

Keywords: sociolinguistics, socio-group, military slang, unofficial name, military pseudonym/call sign, the lexical database of military pseudonyms/call sign.

Вступ. Після праці Олексі Горбача *Арго українських вояків*¹ і тривалої перерви у вивченні військового сленгу мовознавці знову почали досліджувати його структуру та функціонування². Сьогодні аналізу потребує одна із нових його ознак – псевдоніми, або прибрані конспіративні імена у професійній комунікації українських захисників, учасників російсько-української війни 2014–2023 рр.³. У публікаціях про війну журналісти знайомлять суспільство з цими неофіційними для цивільного життя назвами як додатково прибраними в соціогрупі «українські військовослужбовці» щодо офіційних імен та прізвищ, юридично закріплених та отриманих в органах реєстрації актів цивільного стану. Військові псевдоніми вже частково стали об'єктом лінгвістичного аналізу⁴, правда, білі плями в їхній інтерпретації все ще залишаються. Серед невивчених є питання про лексичну базу творення конспіративних імен українських солдатів і командирів, про зв'язок позивних українських військовослужбовців російсько-української війни і псевд захисників України минулого століття (оскільки цей зв'язок виокремлює й обґрунтовує самостійну номінативну традицію в українській культурі), про ознаки конспіративного іменування в середовищі ворога, комунікація якого на лінії фронту буває відомою нашим військовим (до слова: аналіз позивних ворога до сьогодні обмежувався характеристикою імен терористів із тимчасово окупованих українських територій⁵, однак знайдені в кінці лютого 2022 р.⁶ документи противника

¹ О. Горбач, *Арго українських вояків*, Наукові записки Українського Вільного Університету в Мюнхені, 1963, ч. 7, с. 138–173.

² О. Я. Андріянова, *Уживання військового жаргону в мовленні курсантів*, Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Мовознавство. Перекладознавство, 2019, № 40, с. 5–10; Т. М. Левченко, *Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика*, Автореферат на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук, Луцьк, 2021; І. Литовченко, *Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд)*: монографія, Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2016.

³ *Конспіративні імена українських воїнів виникали на різних етапах війни: в роки Антитерористичної операції на сході України (14.04.2014–30.04.2018), під час Операції об'єднаних сил (30.04.2018– 23.02.2022) та повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України з 24 лютого 2022 р.*

⁴ Л. Кравченко, *Мотиви номінацій позивних українських бійців – учасників бойових дій російсько-українського конфлікту на сході України*, „ТЕКА Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych”: czasopismo, nacz. red. M. Ołdakowska-Kuflowa, Lublin : Wyd-wo Uniw. Przyrodnic. w Lublinie, 2016, vol. XI, s. 80–85; Н. Шульська, *Номінативна характеристика позивних імен бійців АТО, уживаних у мові ЗМІ*, Наукові записки Тернопільського національного університету, сер. Мовознавство, 2017, № 1 (27), с. 342–347; Р. Яцків, *Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань – позивні військовослужбовців Збройних сил України: семантичні паралелі*, [у:] Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. пр., відп. ред. М. Федурко, Дрогобич : Посвіт, 2014, с. 99–106 та ін.

⁵ Н. М. Шульська, *Неофіційні антропоніми терористів в українських мас-медіа*, Записки з ономастики, 2015, вип. 18, с. 802–812.

дозволяють зрозуміти, як неофіційні імена ворога маркують його як «іншого»). Тому завдання статті – схарактеризувати лексичну базу творення неофіційних імен українських солдатів і командирів, акцентуючи на передумовах її формування та на порівнянні з лексичною базою конспіративних імен противника. Отримані результати актуальні для поглиблення теорії інтерактивної соціолінгвістики про міжособистісну комунікацію в середовищі професійно-соціальної групи «українські військовослужбовці».

Коротка історія вивчення неофіційних імен військових в українському мовознавстві. Для позначення конспіративних імен дослідники використовують різні терміни: укр. *псевдонім, псевдо, позивний, військовий позивний*, дефініція яких неусталена. Спершу автори праць вивчали псевдоніми як окремий клас неофіційних імен у межах національної антропосистеми. Псевдоніми вважали самоназвами (індивідуальними чи груповими); ці факультативні одиниці, не регламентовані законодавством, обирав сам іменований; вони не належали до спадкових найменувань (що зближувало псевдоніми із прізвиськами); цими мотивованими назвами носії імен характеризують себе¹. Однак такий підхід був логічним для вивчення неофіційного ономастикону творчих осіб. Розумінню лінгвістичних ознак неофіційних імен посприяли дослідження істориків про національно-визвольну боротьбу українців у 40–60-х рр. минулого століття. Виявилося, що військові псевдоніми були не обов'язково самоназвами, адже їх могли давати й інші люди з середовища; появу неофіційних імен зумовлювала сувора конспірація, тому носії змінювали свої псевдоніми у зв'язку зі зміною кола довірених осіб, і для розуміння мотивації вибору імен потрібні роз'яснення їхніх носіїв².

Позивні як ознака військового сленгу учасників війни, що розпочалася у 2014 році і триває досі, стали новим об'єктом аналізу мовознавців з 2015 р. Автори праць почали вивчати структуру й функціонування *псевдонімів-позивних* в українських збройних силах формуваннях під час проведення Антитерористичної операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС) на Сході України. Закріпилася думка, що для номінації представників середовища «українські військовослужбовці» XXI ст. термін *позивний* найбільше відповідає змісту позначуваного поняття, саме цей відповідник вживають солдати й командири. Позивний – це ідентифікатор радіозв'язку під час передачі команд³, його мета – приховати справжні імена та прізвища. Біографічні відомості про українських військових із масмедійних публікацій свідчать про те, що сучасні позивні можуть створювати солдати, командири чи товариші по службі і що ці імена виникають навіть під впливом певних фактів чи подій мирного періоду життя їхніх носіїв. Найважливіші функції позивного як різновиду антропоніма такі: номінативна (виокремлює бійця чи

⁶ Служба безпеки України з 27 лютого 2022 р. публікувала на сторінках українських мас-медіа покинуті на полі бою документи, у тому числі списки неофіційних імен (Апостроф, 27.02.2022; деровінниця, 06.03.2022 та ін.).

¹ П. П. Чучка, *Українські псевдоніми: статус, структура і функції*, Наукові записки Кіровоградського державного педуніверситету ім. В. Винниченка, серія : Філол. науки (мовознавство), 2001, вип. 37, с. 82–83.

² В. В. Німчук, *Про українську псевдонімію та криптонімію*, «Українська мова» 2002, № 2, с. 30–58.

³ *Бойовий статут сухопутних військ Збройних сил України*, ч.ІІ, Київ, 2016, с. 26.

командира); езотерична (маскує, приховує носія офіційного імені та прізвища); диференційна (відрізняє носія неофіційного імені від інших членів соціогрупи). Якщо біографічна інформація допомагає встановити мотив вибору одиниці для позивного, то можна говорити про інформативну функцію імені (несе якусь інформацію про носія), характеристичну (номінує особу за її певною ознакою) чи експресивну (підкреслює особливі фізичні чи інтелектуальні риси людини). На цей час створено обґрунтовані моделі й способи творення позивних, проаналізовано функціональні особливості, формальні вимоги до імен, типовий розмір (кількість одно-, дво-, три- і чотирискладових), впливи таких соціальних параметрів, як регіон походження, стать, освіта і мова спілкування (українська, російська чи суржик) носія неофіційного імені, укладено перший словник позивних воїнів АТО¹.

Методологія і база даних аналізу. Неофіційне ім'я як індивідуальний знак акумулює і зберігає значну культурно-історичну інформацію й формує своєрідний соціокультурний портрет українських захисників, «іншість» якого підтверджує неофіційний іменник противника.

У статті відштовхуємося від положень про основоположний принцип системності одиниць лексики та його зв'язок із мовною діяльністю: «щомиті мовна діяльність передбачає водночас усталену систему і розвиток, щомиті вона одночасно є і сучасним явищем, і продуктом минулого»². Ці вихідні теоретичні засади аналізу дозволяють розглянути лексичну базу, яка є в основі творення неофіційних імен ХХ і ХХІ ст., як певну систему одиниць. Її, подібно до термінологічних систем³, можна аналізувати шляхом виокремлення тематичних груп одиниць. До кожної з них входять слова, об'єднані не за лексико-семантичними зв'язками, а на підставі позамовних, тобто логічних співвіднесень із предметами та явищами зовнішнього світу. Тому тематична група охоплює слова, виділені й об'єднані на основі спільних предметно-логічних зв'язків однієї й тієї ж частини мови. Звідси поняття тематичної групи доносить ідею семантичного розвитку не окремих слів, а цілих груп лексем, об'єднаних предметно-логічною єдністю.

Також беремо до уваги соціолінгвістичне розуміння термінів *неофіційне ім'я*, *соціальна група* і *сленг*. Щодо мирного життя відомо, що люди (вчителі, військові

¹ Л. Белей, *Позивні учасників АТО й ООС – творення та функціонування*, «Мовознавство» 2020, № 3, с. 49–62; Ю. Копитко, *Словник-довідник неофіційних імен воїнів двадцять першого століття (на матеріалі біографічних текстів про бійців АТО)*, [у:] Копитко Ю., *Неофіційний іменник в соціогрупі «військові»: семантика і структура (на матеріалі біографічних текстів)*, Магістерське дослідження студентки VI курсу; керівник – Мацюк Г.П., Львів, 2021, с. 174–260; Л. Кравченко, *Лексична база позивних українських бійців – учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р.*, [у:] *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, ч. II, Варшава – Івано-Франківськ, 2015, с. 224–237; С. Петрова, *Позивні українських військовослужбовців-жінок, учасниць АТО/ООС: словотвірний аспект*, Філологічні студії, 2020, вип. 11, с. 74–78 та ін.

² Ф. Сосюр, *Курс загальної лінгвістики*, пер. з фр. Андрій Корнійчук, Костянтин Тищенко. Київ, 1991, с. 19.

³ К. Шеремета, *Тематичні групи англomовних термінів фахової мови вищої освіти США*, „Advanced Linguistics” N 8, 2021, с. 107.

чи політики), узявши неофіційні імена, набувають відчуття комфорту¹. Однак враховуємо ще й виокремлене в теорії українських ономастів положення про основне призначення неофіційних імен на війні бути ще й засобом конспірації та радіозв'язку.

Дослідження неофіційних імен бійців і командирів у середовищі військових передбачає увагу до поняття «соціальна група». Загальноприйнята в соціолінгвістиці думка, що це середовище людей, які перебувають у постійній взаємодії і сповідують спільні цінності². Правда, потрібно відразу конкретизувати інформацію про цінності носіїв неофіційних імен: представники групи «українські військовослужбовці» об'єднані ідеями захисту незалежності України та українського народу, у той час як вороги сповідують потребу знищення і цієї держави, і народу.

Погоджуючись з положенням про те, що позивні, як правило, для широкого загалу невійськових є антропонімами з утраченою мотивацією³, все ж спробуємо його дещо розвинути. Опис позивних у публікаціях про учасників війни дозволяє зрозуміти мотиви використання лексем у ролі позивних. Тому застосування біографічного методу сприяє встановленню мотивації неофіційних імен військових.

Позивні як показники міжособистісної комунікації між військовослужбовцями є водночас одиницями військового сленгу, оскільки за своєю природою це внутрішньогрупове мовлення створене для підтримки групової солідарності й формування соціальної дистанції членів середовища (іншими словами, представників соціогрупи «українські військовослужбовці») від сторонніх⁴.

База даних для аналізу включає 500 позивних українських учасників АТО/ООС із «Книги пам'яті полеглих за Україну» (далі – Кп), із центральних та обласних мас-медіа⁵, що подають інформацію про українських бійців і командирів після початку повномасштабного вторгнення ворога на територію України 24 лютого 2022 р. Біографії воїнів, які часто містять і їхні позивні, дозволяють виокремити мотиви використання лексем із різних тематичних груп для повторної номінації військових. Правда, важливо зрозуміти, чи такі тенденції у формуванні лексичної бази позивних учасників російсько-української війни є ознакою саме ХХІ ст. Тому у статті проаналізовано зв'язок цієї бази з лексичною базою псевдонімів ХХ ст. на прикладі 500 неофіційних імен українських учасників національно-визвольної війни 40–60-х рр. минулого століття, їх фіксує ще не опрацьоване ономастами джерело *Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Матеріали до біографій (з архівних документів)*. Ред. Мирослав Горбаль. *Літопис УПА. Львів–Горонто : Літопис УПА, 2002. Т. 36* (далі – Літопис). Також у роботі вперше систематизовані неофіційні імена противника; для аналізу використано

¹ D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 152.

² J. Swann, A. Deumert, Th. Lillis, R. Mesthrie, *A Dictionary of Sociolinguistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004, p. 293.

³ Н.Шульська, *Номінативна характеристика позивних імен бійців АТО, уживаних у мові ЗМІ*, «Наукові записки Тернопільського національного університету», сер. Мовознавство, 2017, № 1 (27), с. 343.

⁴ J. Swann, A. Deumert, Th. Lillis, R. Mesthrie, *A Dictionary of Sociolinguistics ...*, p. 281.

⁵ Назви цих джерел подані зі скороченням у списку Джерел. Усі медійні джерела доповнені датами випусків.

500 позивних із залишених на полі бою документів ворога, які опублікувало загальноукраїнське суспільно-політичне інтернет-ЗМІ «Українська правда» (УП-1, 02.03.2022); це позивні одного з підрозділів батальйонної тактичної групи 810-ї окремої бригади морської піхоти Чорноморського флоту російської федерації: 450 позивних солдат і 52 позивних командирів.

Теоретичні засади дослідження дозволили застосувати екстралінгвістичний принцип у лексикологічній характеристиці лексичної бази творення неофіційних імен. У його основі лежить зіставлення слів із тими реаліями, які вони позначають. Опрацьовувати базу даних допомагали якісні методи, зокрема, зіставного аналізу (для виявлення ознак подібності й відмінності складу тематичних груп лексичної бази, від якої утворюються українські та російські неофіційні імена ХХІ ст.), а також біографічний метод (посприяв висвітленню мотивації вибору неофіційних імен українських солдатів і командирів). Застосування цих методів свідчить про наявний лексикологічний інструментарій вирішення одного з аспектів соціолінгвістичної проблеми.

Важливо розкрити характеристику тематичних груп лексичної бази сучасних позивних українських військових на підставі аналізу передумов її формування та порівняння з лексичною базою неофіційних імен ворога.

Обговорення результатів. Щоб охарактеризувати лексичну базу сучасних позивних, спершу з'ясуємо передумови її формування, оскільки за ознакою «національно-визвольна боротьба» російсько-українська війна ХХІ ст. пов'язана з боротьбою українців за визволення від нацизму та радянського тоталітаризму в 40–60-х рр. ХХ ст. Неофіційні імена цього періоду засвідчують їхню лексичну базу, яку формували тематичні групи онімів та апелятивів. Вони, за повторного використання для номінації осіб, зазнавали трансонімізації, тобто переходу онімів у новий розряд власних назв, та онімізації – переходу апелятивів у власні назви.

Приклади трансонімізації

Таблиця 1

Тематичні групи-оніми лексичної бази	Псевдоніми
«історичні герої»	Байда, Богун, Гонта
«прізвища»	Войнаровський, Гордієнко, Савченко
«чоловічі імена»	Андрій, Антон, Аркадій, Богдан
«жіночі імена»	Ванда, Ірина, Люба, Надія
«назви річок»	Дон, Горинь, Збруч, Прут

Одиниці виокремлених тематичних груп лексичної бази онімів ілюструють важливу ознаку: власні назви, які обрали солдати й командири для повторної номінації, відображали світ традиційної культури української людини. Він охоплював близьких за духом історичних героїв, нескорених у боротьбі проти ворогів українського народу, а також знайомих кожному українцеві звиклих систем чоловічих і жіночих імен та географічних назв, історично пов'язаних із життям укра-

їнського населення. Неофіційні імена могли утворюватися від розмовних форм чоловічих (*Василько, Дмитрусь, Івась* та ін.) чи жіночих імен (*Марійка, Наталка, Славка* та ін). Здебільшого одиниці лексичної бази були частовживаними, тому що їх багато разів використовували для номінації учасники національно-визвольної боротьби (*Андрій, Тарас, Левко* та ін).

Приклади онімізації

Таблиця 2

Тематичні групи-апелятиви лексичної бази	Псевдоніми
«назви учасників козацьких війн та української революції 1917–1921 рр.»	Гайдамака, Козак, Січовик
«назви занять чи професій людини»	Коваль, Косар, Кучер
«назви зовнішніх та внутрішніх ознак людини»	Босий, Буйний, Веселий, Вірний
«назви членів сім'ї»	Вуйко, Стрик, Стрий
«назви дерев та кущів»	Береза, Верба, Ліщина, Калина
«назви тварин, птахів та комах»	Вовк, Їжак, Ворон, Горобець, Комар, Муха
«назви етносів та етнічних груп»	Чех, Бойко, Гуцул, Циган
«назви кольорів та їх відтінків»	Білий, Блакитний, Вороний, Голубий

Лексичні одиниці тематичних груп-апелятивів, використані для творення неофіційних імен, як і тематичні групи онімів, теж відображали звичний світ повсякденності української людини, її зв'язок із природою.

Можна виокремити й інші ознаки лексичної бази псевдонімів ХХ ст. Так, із метою реалізації конспіративної функції імен, носії ніколи не використовували для найменування такі відповідники, які б підкреслювали їхні власні ознаки у псевдах: *Лисий* мав густе волосся, а *Малий* міг бути велетнем. Лексична база не містила псевдонімів, похідних від присвоєних імен при народженні чи від форм офіційних прізвищ. Чоловіки обирали для псевдонімів апелятиви жіночого роду (*Ластівка, Калина* та ін.). До того ж один і той самий боєць чи командир міг мати два або й більше неофіційних імен, тому що українські учасники національно-визвольної війни змінювали групи, у яких вони воювали. Одиниці лексичної бази псевдонімів передавали ознаки української літературної мови та в поодиноких випадках діалектні впливи чи впливи російської й польської мов, а головне – ніколи не підкреслювали статус носія неофіційного імені, тобто не розмежовували солдатів і командирів.

Що ж до лексичної бази творення позивних українських військових російсько-української війни 2014–2023 рр., то вона теж включає виокремлені за логічною ознакою тематичні групи онімів та апелятивів. Оними, використані для повторної номінації особи, зазнають трансонімізації: *Адам* – ім'я першої людини, *Адам* – позивний командира-танкіста, полковника Збройних сил України Євгена Межевкіна. Апелятиви ж піддаються онімізації, оскільки із загальних назв пере-

ходять у розряд власних назв: *артист* – назва професії і *Артист* – неофіційне ім'я Володимира Труша, у мирному житті викладача факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка. Приклади підтверджують, що об'єднані в тематичні групи лексичної бази оніми та апелятиви ілюструють продовження номінативної традиції минулого в умовах нового століття.

Лексична база сучасних позивних містить нові одиниці тематичних груп «прізвища»: *Махно, Моцарт, Пікассо, Спілберг, Скрудж, Франко, Шумахер* (Кп-1) та «чоловічі імена»: *Алекс, Джон, Елвіс, Рауль, Ромео* (Кп-2). Правда, на цьому фоні звузили свій склад тематичні групи «історизми» та «жіночі імена». Тематичні групи-апелятиви лексичної бази теж збагачені новими одиницями, зокрема: «назви професій» містять лексеми *артист, егер, морпех, фізрук, фізик* (Кп-3) та ін.; «назви родинних відносин»: *бать, дід, дед, кум* (Кп-4); «назви людей за етнічно-національними ознаками»: *араб, грек, італієць, іспанець, казах, киргиз, латиш, литовець, німець, поляк* та ін. (Кп-5); «назви тварин»: *бізон, бульдог, єнот, пума* (Кп-6). У складі цих груп часто не актуалізуються одиниці, які були в минулому столітті. Крім того, помітно скоротився набір одиниць тематичної групи «назви дерев та кущів»: можливо, однією із причин цього може бути віддалення сучасного воїна від фольклорної традиції з її символізмом, закріпленням за назвами цієї групи (однак Святослав Паламар, один із командирів Окремого загону спеціального призначення «Азов» Національної гвардії України, має неофіційне ім'я *Калина*). У цілому лексична база позивних ХХІ ст. ілюструє, насамперед, розширення, а подекуди часткове або й повне заміщення новими одиницями складу тематичних груп, які були характерними для минулого століття.

З'явилися й нові тематичні групи лексичної бази сучасних позивних. Серед них «імена літературних героїв, героїв кіно- та мультфільмів»: *Акеда, Арамис, Балу, Бетмен, Ватсон, Немо, Портос, Санта* (Кп-7); «імена міфічних героїв»: *Зевс, Еней, Кащей, Леший, Пегас, Прометей, Шайтан* (Кп-8) і невелика група «імена із значенням кількості»: *сімнадцятий, сороковий, третій, Яша-два, 24-ий* (Кп-9). Лексична база позивних ХХІ ст. містить більше (порівняно з минулим століттям) російськомовних форм. Але це й не дивно, тому що відповідники відображають сучасну мовну ситуацію в Україні, тобто вживання в міжособистісній комунікації військових не тільки української мови, але й суржику чи російської мови.

Ще одну ознаку лексичної бази позивних, зокрема мотиви вибору одиниць для повторної номінації військових, можна виокремити на основі публікацій журналістів, які доносять до суспільства інформацію про учасників російсько-української війни разом із описами позивних.

Адам – позивний, отриманий від інших бійців. Суспільство знає мотивацію позивного з жовтня 2019 р.: носій позивного (командир) полковник Євген Можевікін був завжди першим у бою (АрміяІnf-1, 18.10.2019). Нове інтерв'ю з ним виявляє особливості взаємодії *людина* – неофіційне ім'я: носій позивного спершу не сприйняв свого неофіційного імені, бо вважав, що його логічно пов'язати із номером танка, і тільки з часом звик до позивного *Адам* (Versii.if.ua, 31.03.2022).

Апостол – позивний воїна, присвоєний йому дівчатами, які помітили його особливі очі в мирний час у 2013 р. Після 24 лютого 2022 р. вся Україна загово-

рила про носія позивного: Євген Ісаєв, *Апостол*, рятував дітей із зони бойових дій (20 хвилин, 09.03.2022).

Поет – позивний бійця з передової (прізвище опущене), який пише вірші (Канал 24, 08.03.2022).

Литвин – неофіційне ім'я воїна Іллі Хренова з Мінська, який воював у білоруській роті територіальної оборони батальйону «Азов» і загинув у боях за Бучу (Новинарня, 04.03.2022). Відомо, що одне зі значень лексеми *литвин* – «білорус» (Словарь: 363).

Полтава – позивний 24-річного Богдана Параки з м. Гадяча Полтавської області, отриманий на фронті (Полтавщина, 28.03.2022).

Танос – позивний командира батальйону Артема (прізвище опущене), утворений від прізвиська його улюбленого kota *Танос* (Суспільне, 09.03.2022).

Сімдесят дев'ятий – позивний командира, легендарного комбрига Валерія Гудзя; неофіційне ім'я пов'язане із 10-річною службою в 79-му парашутно-десантному полку (АрміяInf-2, 16.03.2022) та ін.

Таким чином, лексична база сучасних позивних містить у своєму складі спільні для двох століть тематичні групи, які зазнають розвитку під впливом змінених реалій сучасного життя і глобалізаційних тенденцій. Якщо в минулому українські солдати та командири частіше обирали імена, утворені від імен та прізвиськ відомих в історії українців, то сьогодні лексична база позивних включає імена політичних діячів, акторів, художників, спортсменів, письменників із України та різних країн світу. Крім того, тематичні групи з минулого століття сьогодні оновлені ще й лексемами, пов'язаними з культурою, флорою і фауною різних країн. Правда, у деяких тематичних групах сучасної лексичної бази перелік відповідників у порівнянні з минулим століттям скоротився.

Лексична база сучасних позивних збагачена новими тематичними групами, зокрема, «імена літературних героїв, героїв кіно- і мультфільмів» та «імена міфічних героїв». Приклади засвідчують і граматичні ознаки позивних, зокрема російськомовні форми і кількісно невелику групу позивних із числівниками.

Повторювані тематичні групи лексичної бази і їх одиниці, уникнення логічного неофіційного імені з числівником, як і використання в ролі позивного іменника не чоловічого, а жіночого роду (щойно згаданий псевдонім *Калина*) – ці ознаки виявляють зв'язок із неофіційними іменами українських військових минулого століття. Він підтверджує наявність у середовищі сучасних українських військових вже усталеної номінативної традиції, яка здатна гнучко відображати змінюваний світ.

Усе сказане дозволяє виокремити сутнісні ознаки в характеристиці лексичної бази сучасних позивних українських військових, які захищають Україну у війні, що розпочалася у 2014 році, зв'язок із лексичною базою псевдонімів ХХ ст., перевагу у складі тематичних груп онімних та апелятивних одиниць (іменників та прикметників) над кількісними (числівниковими) лексемами, апеляція до світу та України, нейтральність щодо диференціації *солдат-командир*.

Щоб підкреслити саме ці ознаки лексичної бази сучасних позивних українських військових, розкриємо лексичну базу сучасних позивних ворога. Насамперед, помітно, що російські позивні командного складу та солдатів утворені за різними моделями. Позивні російських командирів за морфологічними ознаками мають двокомпонентну структуру *іменник + числівник*. За лексичними показниками ці позивні утворені лише від невеликої групи онімів і, здебільшого, від різних груп

апелятивів. Серед тематичних груп позивних російських командирів є: «назви міст, міських об'єктів, рік»: *Кабул-32, Енисей-71, Колизей-68, Терек-68*; «назви осіб за родом діяльності»: *Гравер-67, Пахарь-63, Боец-62, Драгун-99, Лакей-45, Витязь-07, Пират-83, Стрелок-93*; «назви тварин, риб і комах»: *Комар-02, Пирания-34, Оса-02, Орел-53, Волк-38, Скорпион-39*; «назви природних явищ»: *Гроза-53, Пурга-80, Снег-97, Буря-80, Скала-38*; «назви комунікативної діяльності»: *Рассказ-21, Беседа-31* (УП-1, 02.03.2022). Підкреслю, що в міжособистісній комунікації російських командирів із адресатами відбувається скорочення позивного до цифри, про що свідчить зафіксований очевидцем приклад мовлення російського командира із позивним 90-й з українськими працівниками Чорнобильської АС (УП-2, 01.04.2022).

Лексичну базу позивних російських солдатів формують тематичні групи онімів та апелятивів без числівників. Так, тільки єдина тематична група «назви міст, міських об'єктів, рік, озер, морів, територій» лексичної бази містить оніми, які зазнали трансонімізації: *Анапа, Арбат, Артек, Выборг, Варна, Гурзуф, Кубань, Самара, Сибирь, Байкал, Десна, Донец, Каспий, Ладога*. У складі апелятивів лексичної бази тематична група «назви осіб за родом діяльності» охоплює відповідники *боцман, визирь, геолог, гусар, диктор, донор, дублер, ковбой, кузнец, курьер, пилот, турист*; «назви тварин, риб і комах» включають одиниці *соболь, енот, лиса, фазан, кит, норка, ястреб*; «назви природних явищ» – *буран, град, зенит, ливень, метеор, отлив, прилив*. Є тематичні групи, відсутні в лексичній базі позивних командирів, зокрема: «назви дерев і кущів»: *береза, верба, вишня, елка, кедр, пихта, сосна, чинара*; «назви плодів»: *айва, зерно, жолудь, кокос*; «назви хімічних елементів»: *азот, боксит, висмут, железо, магний, метан, морфий, ртуть, свинец, селен, тантал*; «назви зброї»: *гильза, копье, кортик, мина, пика, рапира*; «назви літературних жанрів і родів»: *былина, лирика, ода, опера, сатира, пролог* (УП-1, 02.03.2022).

Очевидно, що основна особливість лексичної бази російських позивних полягає у використанні її відповідників для різних моделей неофіційних назв командирів і солдатів. Незначна кількість одиниць входить у групу онімів, які позначають географічні об'єкти, які, очевидно, близькі для їхніх носіїв. За винятком цієї групи, всі інші тематичні групи лексичної бази позивних утворені від апелятивів. Позивні не відображають людини як діяча, лише частково пов'язані із природою та культурою росії і здебільшого розкривають тільки матеріальний світ навколо носіїв неофіційних імен. Про це свідчать тематичні групи «назви хімічних елементів», «назви зброї», «назви літературних жанрів і родів», відсутні в лексичній базі позивних українських військових.

Висновки. Це дослідження розкриває один із фрагментів міжособистісної комунікації представників української соціогрупи «військовослужбовці», зокрема їхні позивні в період російсько-української війни. Аналіз проблеми здійснено на підставі застосування принципу системності лексики, теорії соціальної сутності неофіційного імені та змісту категорій «військовий псевдонім» / «позивний», «соціогрупа», «сленг» щодо лексичної бази, від якої утворювалися неофіційні імена українських військових.

Отримані результати засвідчують, що формування лексичної бази позивних українських воїнів ХХІ ст. продовжує номінативну традицію минулого століття. У складі тематичних груп сучасної лексичної бази позивних є оніми й апелятиви,

пов'язані своєю семантикою із культурним життям людини, природою та світом. Можна висловити припущення, що саме зв'язок із неофіційними іменами ХХ ст. сьогодні перешкоджає створювати позивні українських військових за логічним принципом (наприклад, за номером бойової машини, яку обслуговує борець) та відображати ієрархію носіїв імен *солдат-командир*. А це ознаки, типові для позивних противника. Крім того, одиниці й тематичні групи лексичної бази імен ворога за семантикою відповідників зрідка пов'язані з людиною чи культурою росії та світу і виразно апелюють до категорій із матеріальних сфер життя.

Перспектива подальшого аналізу проблеми полягає в лексикографічному опрацюванні неофіційних імен українських захисників у час повномасштабного вторгнення ворога для формування засобами мовознавства пам'яттєвого дискурсу про оборонців України у надскладних умовах війни.

Sources

20 хвилин Oliynyk L., *Pro vryatovanu divchynku i amputovanu stopu. Heroyichna istoriya vinnyts'koho „Apostola” Yevhena Isayeva*, „20 khvylyn. Pysshesh ty! Komentuye Vinnytsya”, 9 bereznya 2022 r. // Олійник Л., *Про врятовану дівчинку і ампутовану стопу. Героїчна історія вінницького «Апостола» Євгена Ісаєва*, «20 хвилин. Пишеш ти! Коментує Вінниця», 9 березня 2022 р. vn.20minut.ua/lyudi/pro-vryatovanu-divchinku-i-amputovanu-stopu-istoriya-muzhnogo-vinnitsk-11534879.html (11.01.2023).

Апостроф SBU *opublikovala sekretni dani rosiys'kykh viys'kovykh*, „Apostrof”, 27 lyutoho 2022 r. // СБУ опублікувала секретні дані російських військових, «Апостроф», 27 лютого 2022 р. apostrophe.ua/news/society/accidents/2022-02-27/uznali-vse-paroli-i-shifyri-sbu-opublikovala-sekretnye-dannye-rossiyskih-voennyih-foto/260696 (21.04.2023).

АрміяInf-1 *Proslavlenyy tankist „Adam” – Heroi Ukrainy*, „ArmiyaInform”, 18 zhovtnya 2019 r. // Прославлений танкіст «Адам» – Герой України, „АрміяInform”, 18 жовтня 2019 р. armyinform.com.ua/2019/10/18/proslavleniy-tankist-adam-geroj-ukrainy/ (12.05.2023).

АрміяInf-2 *Ostannye interv'yu lehendarnoho kombryha Valeriya Hudzya*, „ArmiyaInform”, 16.03.2022 // Останнє інтерв'ю легендарного комбрига Валерія Гудзя, „АрміяInform”, 16.03.2022. armyinform.com.ua/2022/03/16/ostannye-intervyu-legendarnogo-kombryga-valeriya-gudzya/ (27.05.2023).

Полтавщина *Zakhyschayuchy Ukrainu, zahynuly desyatero viys'kovykh z Poltavshchyny*, „Poltavshchyna”: Internet-vydannya. 28 bereznya 2022 r. [poltava // Захищаючи Україну, загинули десятеро військових з Полтавщини](https://poltava.to/news/65451/), «Полтавщина»: Інтернет-видання. 28 березня 2022 р. poltava.to/news/65451/ (16.05.2023).

Канал 24 *Viys'kovyy z pozyvnyim „Poet” peredav nizhni slova pryvitannya kokhaniy, mami ta don'tsi z peredovoyi*, „Kanal 24”, 8 bereznya 2022 r. // Військовий з позивним «Поет» передав ніжні слова привітання коханій, мамі та доньці з передової, «Канал 24», 8 березня 2022 р. 24tv.ua/viyskoviy-pozivnim-poet-peredav-nizhni-slova-privitannya-kohaniy_n1896743 (19.03.2023).

Кп-1 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu*. <https://memorybook.org.ua/>: Chernyshov Oleksiy Viktorovich („Makhno”); Petrenko Vasyl' Vasyl'ovych („Motsart”); Dzeryn Anton Mykolayovych („Pikasso”); Kurnosenko Mykola Yuriyovych („Spilberh”); Skrut Rostyslav Stefanovych („Skruzh”); Mark Hrehori (Markiyan Hryhoriy) („Franko”); Latchenko Artur Viktorovich („Shumakher”) // Книга пам'яті полеглих за Україну. <https://memorybook.org.ua/>: Чернишов Олексій Вікторович («Махно»); Петренко Василь Васильович («Моцарт»); Дзерин Антон Миколайович («Пікассо»); Курносенко Микола

Юрійович («Спілберг»); Скрут Ростислав Стефанович («Скрудж»); Марк Грегори (Маркіян Григорій) («Франко»); Латченко Артур Вікторович («Шумахер»).

Кп-2 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu: Khudolyey Oleksandr Serhiyovych* („Aleks”); Yevych Oleh Serhiyovych („Dzhon”); Alekseychuk Vladyslav Volodymyrovych („Elvis”); Mel'nykov Oleksandr Yuriyovych („Raul”); Atishev Radyslav Oleksandrovych („Romeo”) // *Книга пам'яті полеглих за Україну: Худолей Олександр Сергійович* («Алекс»); Євич Олег Сергійович («Джон»); Алексейчук Владислав Володимирович («Елвіс»); Мельников Олександр Юрійович («Рауль»); Атішев Радислав Олександрович («Ромео»).

Кп-3 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu: Trush Volodymyr Vasylovych* („Artyst”); Bakal Anatoliy Ivanovych („Yeher”); Vorobyov Serhiy Mykolayovych („Morpyekh”); Mistsevych Pavlo Volodymyrovych („Fizruk”), Zebin Eduard Mykolayovych („Fyzik”) // *Книга пам'яті полеглих за Україну: Труш Володимир Васильович* («Артист»); Бакал Анатолій Іванович («Єгер»); Воробйов Сергій Миколайович («Морпех»); Місцевич Павло Володимирович («Фізрук»), Зебін Едуард Миколайович («Фізик»)

Кп-4 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu: Vasyuk Oleh Oleksandrovych* („Batyа”); Holovko Anatoliy Oleksandrovych („Did Talib”); Lepetyukha Vasylovych („Dyed”); Tatarchuk Yuriy Volodymyrovych („Kum”) // *Книга пам'яті полеглих за Україну: Васюк Олег Олександрович* («Батя»); Головка Анатолій Олександрович («Дід Таліб»); Лепетюха Василь Васильович («Дед»); Татарчук Юрій Володимирович («Кум»).

Кп-5 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu: Panchuk Volodymyr Feliksovych* („Arab”); Yelefteriadi Valeriy Stepanovych („Hrek”); Pikizhov Oleksandr Valeriyovych („Italiyets”); Sidlets'kyi Serhiy Yuriyovych („Ispanets”); Matyukhin Viktor Oleksiyovych („Kazakh”); Dyadchenko Serhiy Petrovych („Kyrhyz”); Bezsmertnyy Artur Anatoliyovych („Latysh”); Shvets' Oleksandr Serhiyovych („Lytovets”); Romanov Artem Hennadiyovych („Nimets”); Shyshak Valeriy Kazymirovych („Polyak”) // *Книга пам'яті полеглих за Україну: Панчук Володимир Феліксович* («Араб»); Єлефтеріади Валерій Степанович («Грек»); Пікізов Олександр Валерійович («Італієць»); Сідлецький Сергій Юрійович («Іспанець»); Матюхін Віктор Олексійович («Казах»); Дядченко Сергій Петрович («Киргиз»); Безсмертний Артур Анатолійович («Латиш»); Швець Олександр Сергійович («Литовець»); Романов Артем Геннадійович («Німець»); Шишак Валерій Казимірович («Поляк»).

Кп-6 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu: Shul'ha Anatoliy Vasylovych* („Bizon”); Shveds'kykh Serhiy Olesiyovych („Bul'doh”); Barsukov Andriy Yuriyovych („Yenot”); Romanov Serhiy Mykolayovych („Puma”) // *Книга пам'яті полеглих за Україну: Шульга Анатолій Васильович* («Бізон»); Шведських Сергій Олексійович («Бульдог»); Барсуков Андрій Юрійович («Снот»); Романов Сергій Миколайович («Пума»).

Кп-7 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu: Troyits'kyi Mykola Dmytrovych* („Akela”); Napriyenko Dmytro Vitaliyovych („Aramis”); Shemchuk Vasylovych („Balu”); Bohdanov Serhiy Viktorovych („Betmen”); Kremez Oleh Mykhaylovych („Watson”); Boyko Yuriy Mykolayovych („Nemo”); Vasylenko Roman Leonidovych („Portos”); Mel'nychuk Romah Viktorovych („Santa”) // *Книга пам'яті полеглих за Україну: Троїцький Микола Дмитрович* («Акела»); Напрієнко Дмитро Віталійович («Арамис»); Шемчук Василь Віталійович («Балу»); Богданов Сергій Вікторович («Бетмен»); Креме́з Олег Михайлович («Ватсон»); Бойко Юрій Миколайович («Немо»); Василенко Роман Леонідович («Портос»); Мельничук Роман Вікторович («Санта»).

Кп-8 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu: Zeylyk Volodymyr Mykolayovych* („Zevs”); Anton Viktorovych („Eney”); Dahunov Dmytro Anatoliyovych („Kashchey”); Varenys Oleh Volodymyrovych („Lyeshyy”); Karpa Taras Stepanovych („Pehas”); Hrynychshyn Maksym Ivanovych („Prometey”); Yarovyu Mykyta Oleksandrovych („Shaytan”) // *Книга пам'яті полеглих за Україну: Зейлик Володимир Миколайович*

(«Зевс»); Антон Вікторович («Еней»); Дагунов Дмитро Анатолійович («Кашей»); Варенис Олег Володимирович («Леший»); Карпа Тарас Степанович («Пегас»); Гринчишин Максим Іванович («Прометей»); Яровий Микита Олександрович («Шайтан»).

Кп-9 *Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu: Karabin Serhiy Ihorovych („Simnadtsyaty”); Filipchuk Ihor Yaroslavovych („Sorokovy”); Syrotenko Serhiy Vasyl'ovych („Tretiy”); Omel'chenko Roman Mykolayovych („Yasha-dva”); Stefaryuk Stepan Stepanovych („24-yu”) // Книга пам'яті полеглих за Україну: Карабін Сергій Ігорович («Сімнадцятий»); Філіпчук Ігор Ярославович («Сороковий»); Сиротенко Сергій Васильович («Третій»); Омельченко Роман Миколайович («Яша-два»); Стефарук Степан Степанович («24-ий»).*

Літопис *Knyha polehlykh chleniv OUN i voyakiv UPA L'vivshchyny. Materialy do biografiy (z arkhivnykh dokumentiv), red. Myroslav Horbal'. Litopys UPA. L'viv – Toronto: Litopys UPA, 2002, t. 36 // Книга полеглих членів ОУН і воїнів УПА Львівщини. Матеріали до біографій (з архівних документів), ред. Мирослав Горбаль. Літопис УПА. Львів – Торонто: Літопис УПА, 2002, т. 36.*

Новинарня *U boyakh za Buchu zahynuv bilorus'ky dobrovolets', veteran ATO „Lytvyn”, „Novynarnya. Novyny Ukrainy, sheho voyuye”, 04.03.2022 // У боях за Бучу загинув білоруський доброволець, ветеран АТО «Литвин», «Новинарня. Новини України, що воює», 04.03.2022. novynarnia.com/2022/03/04/u-boyah-za-buchu-zahynuv-biloruskyj-dobrovoletz-veteran-ato-lytvyn/ (26.01.2023).*

Словарь *Slovar' ukraïns'koyi movy, v 4-kh t., za red. V. Hrinchenka, Kyiv, 1907–1909, t. 2, s. 363 // Словарь української мови, в 4-х т., за ред. Б. Грінченка, Київ, 1907–1909, т. 2, с. 363.*

Суспільне *Zubar D., „Misto stalo duzhe druzhnim”. Yak Odesa hotuyet'sya do sprotyvu ahresiyi RF, „Suspil'ne”, 9 bereznya 2022 // Зубар Д., «Місто стало дуже дружнім». Як Одеса готується до спротиву агресії рф, «Суспільне», 9 березня 2022. suspilne.media/215620-misto-stalo-duze-druzhnim-ak-odesa-gotuetsa-do-sprotyvu-agresii-rf/ (19.03.2023).*

УП-1 *Tayemni dokumenty rosiyan: plan viyny proty Ukrainy buv rozrakhovanyu na 15 dib, „Ukrayins'ka pravda”, 2 bereznya 2022 r. // Таємні документи росіян: план війни проти України був розрахований на 15 діб, «Українська правда», 2 березня 2022 р. www.pravda.com.ua/news/2022/03/2/7327539/ (25.04.2023).*

УП-2 *Kalatur A., Rosiyan rozhrabuvaly ChAES i hotel' poryad – vynesly navit' vydelky i lozhky, „Ukrayins'ka pravda”, 1 kvitnya 2022 r. // Калатур А., Росіяни розграбували ЧАЕС і готель поряд – винесли навіть виделки і ложки, «Українська правда», 1 квітня 2022 р. www.pravda.com.ua/news/2022/04/1/7336231/ (13.04.2023).*

деповінниця *Karma v diyi: pid Mykolaevom ukraïns'ki sylovyky rozhromyly zradnykiv, yaki v 2014 rotsi pereyshly na bik rosiyi, „Depovinnitsya”, 6 bereznya 2022 r. // Карма в дії: під Миколаєвом українські силовики розгромили зрадників, які в 2014 році перейшли на бік росії, «Деповінниця», 6 березня 2022 р. vn.depo.ua/rus/vn/karma-v-dii-pid-mikolaevom-ukrainski-siloviki-rozgrotili-zradnikiv-yaki-v-2014-rotsi-pereyshli-na-bik-rosii-202203061431944 (14.04.2023).*

Versii.if.ua *Prokopuk I., „Kadyrivtsi ssut'sya tak samo, yak i reshta moskaliv”, – Heroj Ukrainy z pozyvnyu Adam, „Versii.if.ua”, 31.03.2022 // Прокопук І., «Кадирівці єся так само, як і решта москалів», – Герой України з позивним Адам, „Versii.if.ua”, 31.03.2022. versii.if.ua/novunu/kadyrivtsi-ssutsya-tak-samo-yak-i-reshta-moskaliv-geroj-ukrainy-z-pozyvnyu-adam/ (17.03.2023).*

References

- Andriyanova O. Ya., *Uzhyvannya viys'kovoho zharhonu v movlenni kursantiv*, Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchyykh navchal'nykh zakladakh. Movoznavstvo. Perekladознавство, 2019, № 40, s. 5–10 // Андріянова О. Я., *Уживання військового жаргону в мовленні курсантів*, Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Мовознавство. Перекладознавство, 2019, № 40, с. 5–10.
- Beley L., *Pozyvni uchashnykiv ATO u OOS – tvorennya ta funktsionuvannya*, „Movoznavstvo” 2020, № 3, s. 49–62 // Белей Л., *Позивні учасників АТО й ООС – творення та функціонування*, «Мовознавство», 2020, № 3, с. 49–62.
- Boyovyy statut sukhoputnykh viys'k zbroynykh syl Ukrainy, ch. II, Kyiv, 2016 // *Бойовий статут сухопутних військ Збройних сил України*, ч. II, Київ, 2016.
- Chuchka P. P., *Ukrayins'ki psevdonimy: status, struktura i funktsiyyi*, Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzh. peduniversytetu im. V. Vynnychenka, seriya: Filol. nauky (movoznavstvo), 2001, вип. 37, s. 82–83 // Чучка П. П., *Українські псевдоніми: статус, структура і функції*, Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка, серія: Філол. науки (мовознавство), 2001, вип. 37, с. 82–83.
- Crystal D., *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge : Cambridge University Press, 1995.
- Horbach O., *Arho ukrayins'kykh voyakiv*, Naukovi zapysky Ukrayins'koho Vil'noho Universytetu v Myunkheni, 1963, ch. 7, s. 138–173 // Горбач О., *Арго українських вояків*, Наукові записки Українського Вільного Університету в Мюнхені, 1963, ч. 7, с. 138–173.
- Kopytko Yu., *Slovyk-dovidnyk neofitsynykh imen voyiniv dvadtsyat' pershoho stolittya (na materialy bihrafichnykh tekstiv pro biytsiv ATO)*, [u:] Kopytko Yu., *Neofitsyny imennyk v sotsiogrui „viys'kovi”: semantyka i struktura (na materialy bihrafichnykh tekstiv)*, Mahisters'ke doslidzhennya studentky VI kursu; kerivnyk: prof. H. P. Matsyuk, L'viv, 2021, s. 174–260 // Копитко Ю., *Словник-довідник неофіційних імен воїнів двадцять першого століття (на матеріалі біографічних текстів про бійців АТО)*, [у:] Копитко Ю., *Неофіційний іменник в соціогрупі «військові»: семантика і структура (на матеріалі біографічних текстів)*, Магістерське дослідження студентки VI курсу; керівник: проф. Г. П. Мацюк, Львів, 2021, с. 174–260.
- Kravchenko L., *Leksychna baza pozyvnykh ukrayins'kykh biytsiv – uchashnykiv ozbroienoho konfliktu na skhodi Ukrainy v 2014 r.*, [u:] *Tendentsiyyi rozvytku ukrayins'koyi leksyky ta hramatyky*, ch. II, Varshava; Ivano-Frankivs'k, 2015, s. 224–237 // Кравченко Л., *Лексична база позивних українських бійців – учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р.*, [у:] *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, ч. II, Варшава; Івано-Франківськ, 2015, с. 224–237.
- Kravchenko L., *Motyvy nominatsiy pozyvnykh ukrayins'kykh biytsiv – uchashnykiv boyovykh diy rosiys'ko-ukrayins'koho konfliktu na skhodi Ukrainy*, „TEKA Komisji Polsko-Ukrainiskich Związków Kulturowych”: czasopismo, nacz. red. M. Ołdakowska-Kuflowa, Lublin : Wyd-wo Uniw. Przyrodnic. w Lublinie, 2016, vol. XI, s. 80–85 // Кравченко Л., *Мотиви номінацій позивних українських бійців – учасників бойових дій російсько-українського конфлікту на сході України*, „TEKA Komisji Polsko-Ukrainiskich Związków Kulturowych”: czasopismo, nacz. red. M. Ołdakowska-Kuflowa, Lublin: Wyd-wo Uniw. Przyrodnic. w Lublinie, 2016, vol. XI, s. 80–85.
- Levchenko T. M., *Substandartna leksyka v movi zasobiv masovoyi komunikatsiyyi: stylistyka i prahmatyka*, Avtoref. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra filol. nauk, Luts'k, 2021 // Левченко Т. М., *Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика*, Автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук, Луцьк, 2021.
- Lytovchenko I., *Dynamichni protsesy u viys'koviy leksytsi ukrayins'koyi movy (nazvy zbroiy, amunitsiyyi, sporud)*: monohrafiya, Kryvyi Rih: Vyd. R. A. Kozlov, 2016, 206 s. //

- Литовченко І., *Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд):* монографія, Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2016, 206 с.
- Nimchuk V. V., *Pro ukrayins'ku psevdonimiyu ta kryptonimiyu*, „Ukrayins'ka mova” 2002, № 2, s. 30–58 // Німчук В. В., *Про українську псевдонімію та криптонімію*, «Українська мова» 2002, № 2, с. 30–58.
- Petrova S., *Pozyvni ukrayins'kykh viys'kovosluzhbovtiv-zhinok, uchasnys' ATO/OOS: slovotvirnyy aspekt*, Filolohichni studiyi, 2020, вип. 11, s. 74–78 // Петрова С., *Позивні українських військовослужбовців-жінок, учасниць АТО/ООС: словотвірний аспект*, Філологічні студії, 2020, вип. 11, с. 74–78.
- Shul's'ka N. M., *Neofitsyni antroponimy terorystiv v ukrayins'kykh mas-media*, Zapysky z onomastyky, 2015, вип. 18, s. 802–812 // Шульська Н. М., *Неофіційні антропоніми терористів в українських мас-медіа*, Записки з ономастики, 2015, вип. 18, с. 802–812.
- Shul's'ka N., *Nominatyvna kharakterystyka pozvnykh imen biytsiv ATO, uzhyvanykh u movi ZMI*, Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho universytetu, ser. Movoznavstvo, 2017, № 1 (27), s. 342–347 // Шульська Н., *Номінативна характеристика позивних імен бійців АТО, уживаних у мові ЗМІ*, Наукові записки Тернопільського національного університету, сер. Мовознавство, 2017, № 1 (27), с. 342–347.
- Sosyur F., *Kurs zahal'noyi linhvistyky*, per. z fr. Andriy Korniychuk, Kostyantyn Tyshchenko. Kyiv, 1991 // Сосюр Ф., *Курс загальної лінгвістики*, пер. з фр. Андрій Корнійчук, Костянтин Тищенко. Київ, 1991.
- Sheremeta K., *Tematychni hrupy anhlomovnykh terminiv fakhovoyi movy vyshchoyi osvity SSHA*, Advanced Linguistics, 8, 2021 // Шеремета К., *Тематичні групи англомовних термінів фахової мови вищої освіти США*, Advanced Linguistics, 8, 2021.
- Swann J., Deumert A., Lillis Th., Mesthrie R., *A Dictionary of Sociolinguistics*, Edinburgh : Edinburgh University Press, 2004.
- Yatskiv R., *Psevdonimy uchasnkyiv natsional'no-vyzvol'nykh zmahan' – pozyvni viys'kovosluzhbovtiv Zbroynykh syl Ukrayiny: semantychni paraleli*, [u:] Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri: zb. nauk. pr., vidp. red. M. Fedurko, Drohobych : Posvit, 2014, s. 99–106 // Яцків Р., *Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань – позивні військовослужбовців Збройних сил України: семантичні паралелі*, [у:] Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. пр., відп. ред. М. Федурко, Дрогобич : Посвіт, 2014, с. 99–106.

Галина Мацюк – професор катедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0001-8601-4742

Email: halyna.matsyuk@lnu.edu.ua

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Євген НАХЛІК

Львів, Інститут Івана Франка НАН України

Ореста БАСА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2.9Франко І., Кобилянська О.:305

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12569>

ІВАН ФРАНКО Й ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА: ЛІТЕРАТУРНІ ВЗАЄМИНИ В ГЕНЕРАЦІЙНИХ І ГЕНДЕРНИХ КООРДИНАТАХ

Резюме: У статті вперше найповніше й системно простежено й осмислено розвиток творчих взаємин Івана Франка та Ольги Кобилянської – українських письменників різних літературних поколінь (1870-х і 1880-х). У контексті тогочасного українського літературного процесу, реалістичного та модерністського художніх напрямів, у генераційному та гендерному вимірах, із опертям на джерела висвітлено їхнє заочне й очне знайомство, епізодичні зустрічі та живе спілкування, принагідне листування О. Кобилянської з І. Франком та його дружиною Ольгою, Франкове публікування прозових творів О. Кобилянської у львівському журналі «Літературно-науковий Вісник», спробу Кобилянської видати у своєму німецькому перекладі збірку новелістики українських письменників із Франковою передмовою та його оповіданням, характеристику й оцінку художньої прози О. Кобилянської у літературно-критичних та історико-літературних працях І. Франка. Розглянуто вірш Франка *Ф. Р. (Дівчино, каменю дорожочинний...)*, у підтексті якого прочитується персональна присвята письменниці (опублікований у модерністському альманаху «За красою», виданому на честь О. Кобилянської).

Ключові слова: І. Франко, О. Кобилянська, «Літературно-науковий Вісник», модернізм, реалізм, фемінізм, українсько-німецькі літературні зв'язки.

IVAN FRANKO, OLHA KOBYLANSKA: LITERARY RELATIONS IN GENERATIONAL AND GENDER COORDINATES

Abstract: The article is the first to trace and comprehend the development of creative relations between the Galician Ivan Franko and the Bukovinian Olha Kobylianska, Ukrainian writers of different literary generations (1870s and 1880s), in a complete and systematic way. In the context of the Ukrainian literary process of that time, realist and modernist artistic trends, in the generational and gender dimensions, with the use of sources, the author highlights their distance and face-to-face acquaintance, episodic meetings and live communication, and occasional correspondence between O. Kobylianska and I. Franko and his wife Olha, Franko's publication of Kobylianska's prose works in the Lviv journal „Literaturno-naukovy Vistnyk” („Literary and Scientific Herald”), Kobylianska's attempt to publish a collection of short stories by Ukrainian writers in her German translation, with Franko's preface and a story, and I. Franko's characterization and assessment of O. Kobylianska's fiction in his literary criticism and historical and literary works. The author analyzes the poem by

Franko F. R. (*Girl, precious stone...*), in the subtext of which one can read a personal dedication to the Bukovinian writer (published in the modernist almanac „For Beauty”, edited in honor of O. Kobylanska).

Keywords: Ivan Franko, Olha Kobylanska, „Literaturno-naukovy Vistnyk”, modernism, realism, feminism, Ukrainian-German literary relations.

Іван Франко й Ольга Кобилянська належали до різних письменницьких поколінь (70-х і 80-х років XIX ст.), виховувалися в різних етнічно-культурних регіонах (Галичина й Буковина), соціально-родинних середовищах, здобули неоднакову освіту, зазнали різних літературних впливів. Різниця поколінь, культурно-освітні та гендерні (чоловік / жінка) відмінності позначилися на їхніх творчих взаєминах. Частково літературні зв'язки письменників висвітлені в публікаціях Володимира Вознюка, Михайла Гнатюка, Тамари Гундорової, Богдана Мельничука, Ярослави Мельничук, Соломії Павличко, Марка Павлишина, Мар'яни Челецької, Ростислава Чопика та ін. Назріла потреба якомога повніше й глибше, притому системно, охопити й осмислити їхні творчі взаємини в їх розвитку, у контексті тогочасного українського літературного процесу, у генераційному та гендерному вимірах, опираючись на джерела, відповідно застосовуючи біографічний, джерелознавчий, контактено-генетичний, рецептивний, історико-порівняльний і гендерний підходи.

Заочне знайомство.

Спроба Кобилянської опублікуватися в альманаху «Перший Вінок» (1884–1887)

Із Франковими творами Ольга Кобилянська познайомилася, за її ж спогадами, датованими 21 березня 1926 р.¹, завдяки подрузі молодості Софії Окуневській (у заміжжі – Морачевська), яка доводилася родичкою Наталії Кобринській. Із ними обома О. Кобилянська познайомилася 1881 р. С. Окуневська, Н. Кобринська та її брат, студент медичного факультету Віденського університету, провідник товариства українських студентів «Січ» Євген Озаркевич, у якого О. Кобилянська була закохана, мали вплив на формування її української національної самосвідомості². 25 вересня 1884 р. О. Кобилянська записала у щоденнику, що вчора, 24 вересня, приходив Євген (Геньо, точніше в діалекті: Геню) й, коли вони лишилися самі, «розповідав про Франка, Терлецького, про те, як їх було арештовано»³. Олена Ляуфлер, героїня твору Кобилянської *Людина, повість з жіночого життя, присвячена Н. Кобринській*, згадує про книжку Дмитрія Писарєва *Пчели*⁴, яка вийшла у

¹ О. Кобилянська, *Д-р Софія Окуневська-Морачевська*, [в:] О. Кобилянська, *Зібрання творів*: у 10 т., Чернівці : Букрек, 2022, т. 9, с. 276.

² О. Баса, *Її лілеї (твори О. Кобилянської про неї саму)*, «Молода Нація» 1997, № 5, с. 38; А. Швець, *Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах*, Львів, 2018, с. 184.

³ О. Кобилянська, *Щоденники*, [в:] О. Кобилянська, *Зібрання творів*: у 10 т., Чернівці : Букрек, 2022, т. 9, с. 71. «Щоденники» надруковані в перекладі з нім. Ельпідифора Панчука (Там само, с. 340).

⁴ О. Кобилянська, *Людина*, [у:] О. Кобилянська, *Зібрання творів*: у 10 т., Чернівці : Букрек, 2016, т. 4, с. 48.

видавничій серії радикального спрямування «Дрібна Бібліотека» (Львів, 1879), що її готував комітет у складі І. Белея, М. Павлика, І. Франка та ін.¹

Іванові Франкові ім'я молодой письменниці з Буковини стало відоме в 1884–1885 рр. У записній книжці за ті роки під заголовком *До альманаха*, маючи на увазі **жіночий альманах «Перший Вінок»**, що готувався до друку з ініціативи Н. Кобринської, І. Франко планував опублікувати «О. Кобилянської новелу»². Однак 1887 рік, коли альманах побачив світ, не став роком літературного дебюту О. Кобилянської, за що згодом І. Франко у статті *Маніфест «Молодой музи»* взяв відповідальність на себе: «Я ані на хвилю від першої появи Ольги Кобилянської на полі нашої літератури не сумнівався про її талант. Правда, перше її оповідання, написане для «Першого вінка» німецькою мовою, я признав невартим друку задля його солодкаво-сентиментального, марлітівського³ стилю, і панна Кобилянська з часом помирилася з моїм осудом. Але її пізніші оповідання, такі як *Людина*, *Битва*, наповняли мене подивом для її незвичайного таланту»⁴. Як спостеріг Марко Павлишин, «незважаючи на часто висловлювану прихильність до Марліт і на Франкову заувагу про надмір у Кобилянської марлітівського сентименталізму, Кобилянська досить рано віддалилася від цього взірця. Тільки в повісті *Гортенза* зустрічаємо густий марлітівський сюжет зі щасливим подружнім кінцем. Визначальну рису марлітівського стилю – легко зневажливу іронію, що мала підносити автора над дією і легітимізувати авторитетні, як правило, соціально консервативні судження, Кобилянська ніколи не наслідувала. Прийомом романів Марліт, який тривалий час відчувався у творчості Кобилянської, був принциповий, ідеалістичний, емоційно чуйний та мислячий тип героїні»⁵.

На запрошення Н. Кобринської до друку в альманаху О. Кобилянська запропонувала Софії Окуневській спершу новелу німецькою мовою *Vision* (*Привид*, перекладають також *Видиво*), яку й прочитала їй 3 листопада 1885 р.⁶ Перші твори О. Кобилянської були написані німецькою мовою, тому для альманаху їх потрібно було перекласти. Проте цю алегоричну новелу редакція альманаху (а конкретніше, очевидно, Н. Кобринська й С. Окуневська) відхилила з цензурних міркувань, і О. Кобилянська взялася за написання нового твору, що і засвідчує її щоденниковий запис від 9 березня 1886 р.: «Зоя [Софія Окуневська. – Є. Н.] каже, що мій *Привид* мав би подобатися, люди назвали його прогресивним, але, тому що він спрямований проти влади і релігії, бояться його прийняти до друку, бояться, щоб не конфіскували... Мене просили, щоб я

¹ Б. Якимович, *Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти*, Львів, 2006, с. 41–72.

² Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [далі – ІЛ], ф. 3, од. зб. 194.

³ Марлітівський стиль – від імені німецької письменниці Євгенії Марліт (Marlitt, справжнє прізвище: Йон, Eugenie John, *1825 – †1887). Її творами захоплювалася О. Кобилянська.

⁴ І. Франко, *Маніфест «Молодой музи»*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, Київ : Наукова думка, 1982, т. 37, с. 413–414.

⁵ М. Павлишин, *Ольга Кобилянська: прочитання*, Харків : Акта, 2008, с. 27.

⁶ О. Кобилянська, *Щоденники*, с. 139.

написала маленьку новелу, я її написала...»¹. Очевидно, небавом Кобилянська написала й надіслала до альманаху нову новелу. Як видно зі щоденникового запису від 24 квітня 1886 р., на той час вона перебувала в невіданні: «Цікаво, чи мою новелу приймуть до альманаху?»². Сумніви виявилися немарними – надісланий новий твір забракувала Н. Кобринська; у листі до І. Франка від 12 квітня 1886 р., запитавши, певно, про *Привид*: «Що буде з Кобилянської оповіданням?» – вона повідомила: «Она мені прислала друге, але дуже нужденне»³. Тим новим твором (другим із надісланих) не міг бути текст *Голубка і дуб*, адже він був написаний пізніше. 14 травня 1886 р. О. Кобилянська занотувала в щоденнику: «Недавно написала фантазію про себе й Іванка (*Голубка і дуб*) [...]. Я хочу цю новелу й тут також написати і дати заголовок *Йоганнес*»⁴. Згодом в автографі письменниці дала новелі «народницьку» назву *Людина з народу* (власне, в німецькому оригіналі *Ein Mann aus dem Volke*) й датувала твір 11 травня 1886 р.⁵

О. Кобилянська 2 червня 1886 р. записала в щоденнику: «Учора писала мені Зося, що мою новелу прийняли до друку, але її буде змінено, бо вона подібна до новели, яку написала Кобринська. Все-все стало в мені на дибки [...] я не бажаю, щоб мою новелу було прийнято зі співчуття. Сама Натальця просила мене написати для альманаху...»⁶. Йшлося про редакторську переробку оповідання О. Кобилянської *Вона вийшла заміж* (власне, *Sie hat geheiratet*, первісний варіант майбутньої повісті *Людина*), подібного до оповідання Н. Кобринської *Задля кусника хліба* («Зоря» 1884, № 20–22), – у листі до Олександри Куліш від 2 червня 1886 р. Н. Кобринська повідомляла про зміст майбутнього альманаху: «З оповідань: [...] одно Ольги Кобилянської з життя нашої інтелігенції на взір *Задля кусника хліба*»⁷. Кобилянська спершу емоційно не погоджувалася на переробку: «[...] славна Натальця з гордістю гуски змінила мою новелу? Мого обурення ніхто не може зрозуміти...»⁸. Проте після листовного запиту до О. Кобилянської від 24 березня 1887 р. («Ваша новелька [...] з редакції, може, трохи інакше вийде, як Ви її написали»⁹) Н. Кобринська в листі до І. Франка від 4 квітня 1887 р. сповістила, що «оповідання Кобилянської можна так друкувати», як воно є у нього (тобто зі змінами Н. Кобринської), бо має на це листовну згоду

¹ Там само, с. 144.

² Там само, с. 149.

³ Н. Кобринська, *Лист до Івана Франка від 12 квітня 1886 р.* (Відділ рукописів та текстології) ІЛ ім. Т. Г., Шевченка, ф. 3, од. зб. 1608, арк. 292.

⁴ О. Кобилянська, *Щоденники*, с. 152.

⁵ Див. коментар: Там само, с. 325.

⁶ О. Кобилянська, *Щоденники*, с. 153.

⁷ Н. Кобринська, *Лист до Олександри Куліш від 2 червня 1886 р.* (Відділ рукописів та текстології) ІЛ ім. Т. Г., Шевченка ІЛ, ф. 19, од. зб. 4.

⁸ О. Кобилянська, *Щоденники*, с. 154.

⁹ Н. Кобринська, *Лист до Ольги Кобилянської від 24 березня 1887 р.* (Відділ рукописів та текстології) ІЛ ім. Т. Г., Шевченка ІЛ, ф. 14, од. зб. 752, арк. 3.

авторки¹. Та все ж «Перший Вінок» вийшов друком у червні 1887 р. без твору О. Кобилянської. Видається, що останнє слово було за І. Франком.

Про історію з невдалим дебютом О. Кобилянської згадував Осип Маковей: «Написала вона 1886 року коротке оповідання п[ід] з[аголов]ом *Вона вийшла заміж*. Н. Кобринська прийняла його до свого «Першого вінка», але Іван Франко, котрий порятував сей альманах, не видрукував його. Я маю тепер се оповідання в руках і бачу, що воно й не заслуговувало на друк, але авторка його у свій час покладала на нього великі надії – ну, і розчарувалася дуже гірко»². Аналогічної думки про Франкову причетність до невдачі О. Кобилянської в «Першому Вінку» дотримувалася й Олена Пчілка: «На превеликий жаль, сталося так, що твір дуже талановитої авторки (тоді ще маловідомої) Кобилянської zostався забракованим. Доля хотіла, щоб якраз це її оповідання забракував Франко. Таким чином, єдиний із письменників, що мав дорадчий голос, спричинився до такої шкоди для альманаху. До самої редакції альманаху я не була причетна, а тому, яке це саме було оповідання Кобилянської – я не знаю»³.

Згодом Олег Бабишкін зауважив, що некоментована згадка Франка у статті *Маніфест «Молодої музи»* про два твори Кобилянської поруч – її перше оповідання й пізніше *Людина* – викликає сумнів, чи справді надісланим твором Кобилянської до «Першого Вінка» і відхиленням рукою Франка твором був твір *Вона вийшла заміж*, як твердив О. Маковей, адже, «якби Франко знав першу редакцію “Людини” – оповідання “Вона вийшла заміж”, він використав би той факт, що Кобилянська доробляла твір саме за його, Франка, порадами, як важливий аргумент у боротьбі з декадентами, які звинувачували Франка в тому, що своєчасно не добачив таланту Кобилянської. Та Франко нічого не говорить про те, що він знав і критикував саме перший варіант *Людини*»⁴. Володимир Вознюк допускає, що «друге, але дуже нужденне» могло бути оповідання Кобилянської *Вона вийшла заміж* (перша чистова редакція рукопису німецькою мовою датована 1887 р.), у сюжетній лінії якого є «чимало спільного» з оповіданням Н. Кобринської *Задля кусника хліба*, а «завершення майже однакове», проте припускає, що під згаданим у статті *Маніфест «Молодої музи»* першим твором О. Кобилянської, відхиленням од друку, «І. Франко, найімовірніше, мав на увазі *Привид* або ж *Людину з народу*»⁵. Однак немає відомостей, що О. Кобилянська надіслала до альманаху новелу *Ein Mann aus dem Volke*. Щодо суперечностей між тим, що О. Кобилянська називала другий твір, який ще тільки мала написати, «невеличкою новелою», Н. Кобринська –

¹ Н. Кобринська, *Лист до Івана Франка від 4 квітня 1887 р.* (Відділ рукописів та текстології) ІЛ ім. Т. Г., Шевченка ІЛ, ф. 3, од. зб. 1615, с. 676.

² О. Маковей, *Ольга Кобилянська (літературно-критична студія)*, [в:] *Ольга Кобилянська в критиці та спогадах*, Київ : Держлітвидав України, 1963, с. 46.

³ Олена Пчілка, *Автобіографія*, [в:] Олена Пчілка, *Оповідання з автобіографією*, Харків: Рух, 1930, с. 34.

⁴ О. Бабишкін, *Ольга Кобилянська: Нарис про життя і творчість*, Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1963, с. 43.

⁵ В. Вознюк, *До питання про участь О. Кобилянської в альманасі «Перший вінок»*, Науковий вісник Чернівецького університету, Чернівці : Книги – XXI, 2004, вип. 216/217, с. 60–62.

«новелькою», тоді як насправді текст *Sie hat geheiratet* у чистовому варіанті обіймає 76 сторінок учнівського зошита¹, то варто мати на увазі неусталеність жанровизначальної термінології в тогочасному українському літературознавстві. Авторка називала другий надісланий твір «новелою», Н. Кобринська – то «оповіданням» (цитовані вище листи до І. Франка від 12 квітня 1886 р. та від 4 квітня 1887 р. і до О. Куліш від 2 червня 1886 р.), то «новелькою» (лист до Кобилянської від 24 березня 1887 р.), то «повістю» (лист до І. Франка від 24 березня 1887 р.)², а І. Франко – «оповіданням»³.

Узагалі, у В. Вознюка на підставі епістолярних матеріалів, зокрема архівних, склалося враження, що «вплив І. Франка на те, чи потрапить твір О. Кобилянської до альманаху «Перший вінок», був мінімальним»⁴. Однак з листів Н. Кобринської до І. Франка та Ольги Франко, а також зі свідчень О. Маковея, Олени Пчілки, Уляни Кравченко видно, що І. Франко був головним редактором «Першого Вінка», проте не хотів цього афішувати. Він таки причетний до неучасті О. Кобилянської в цьому виданні⁵.

Із наявних джерел відомо, що О. Кобилянська надіслала до редакції альманаху два твори – *Vision* і *Sie hat geheiratet*. Чи надсилала ще якийсь твір – відомостей немає. Обидва тексти були в І. Франка, як видно з листів Н. Кобринської до нього від 12 квітня 1886 р., 24 березня і 4 квітня 1887 р. Перший з них Н. Кобринська й С. Окуневська відхилили самі, але за погодженням із І. Франком, через антиурядове й антирелігійне спрямування. Уміщення другого твору в своїй переробці Н. Кобринська погодила з О. Кобилянською і повідомила про це І. Франка, проте після цього повість у «Першому Вінку» не з'явилася. Згодом сам Франко признався, що визнав «невартим друку» «оповідання» Кобилянської німецькою мовою, призначене для «Першого Вінка». Щоправда, згадав про це у статті, написаній через двадцять років після виходу альманаху, коли вже, напевно, не пам'ятав ані назви відхиленого твору, ні його змісту, а закарбував собі в пам'яті лише те, що ранні твори О. Кобилянська писала в сентиментальному марлітівському стилі. Очевидно, твором О. Кобилянської, що його І. Франко вилучив з рукопису «Першого Вінка», був таки *Sie hat geheiratet* (Вона вийшла заміж).

Схоже, про Франкову роль в упорядкуванні «Першого Вінка» О. Кобилянська мало що знала, адже контактувала із С. Окуневською і Н. Кобринською. Тому невдала спроба надрукуватися в альманаху не зблизила її з І. Франком, але й не віддалила від нього.

¹ Там само, с. 60.

² Н. Кобринська, *Лист до Івана Франка* (Відділ рукописів та текстології) ІЛ ім. Т. Г. Шевченка ІЛ, ф. 3, од. зб. 1608, с. 677.

³ І. Франко, *Маніфест «Молодої музи»*, с. 413.

⁴ В. Вознюк, *До питання ...*, с. 61.

⁵ А. Швець, «Я з Кобилянською добре жила, живу і буду жити...» (Наталія Кобринська та Ольга Кобилянська: амплітуда життєтворчих взаємин), Науковий вісник Чернівецького університету, Чернівці : Книги – ХХІ, 2012, вип. 585/586, с. 185–186; А. Швець, *Жінка з хистом Аріадни ...*, с. 244–257.

Особисте знайомство (жовтень–листопад 1890 р.)

За припущенням В. Вознюка, О. Кобилянська використовувала подорожі до Болехова 1889-го і 1890 р. «для того, щоб побувати у Львові, очевидно, насамперед маючи на меті особисто познайомитися з Іваном Франком»¹. Мабуть, усе-таки не «насамперед», а принагідно, бо щоденникові записи такого її бажання не виявляють (узагалі в щоденниках О. Кобилянської, які містять нотатки від 1 листопада 1883 р. до 19 квітня 1891 р., є лише одна-єдина згадка про І. Франка – у цитованому вище записі від 25 вересня 1884 р.). Перший раз О. Кобилянська гостювала в Болехові у Н. Кобринської з першої декади липня – до половини вересня 1889 р.² Зокрема 31 липня 1889 р. вона занотувала у щоденнику: «Кобринська хоче мене [познайомити] з двома нашими найбільшими письменниками»³. У коментарі упорядника висловлено здогад: «Йдеться, очевидно, про І. Франка та М. Павлика»⁴. Проте вранішній щоденниковий запис О. Кобилянської від 1 серпня 1889 р. спростовує цю гіпотезу щодо І. Франка, натоді одруженого, й водночас спонукає припустити, що знайомство мало відбутися з матримоніальною метою: «Скрегочу зубами: додому, додому, додому! [...] А вони частують мене тут двома літераторами: один поганий, до того ж бідний, другий багатий і глухий. Оба вони інтелігентні. А я сміюсь і мовчу. Але в глибині душі не сміюся на добре. Так. Хай би вони тільки наближалися до мене [...]. Я звикла до гордих картин. Моє почуття смаку прямо-таки незрівнянне»⁵. Можливо, справді одним із тих письменників (далі про зустрічі з ними у щоденнику не згадано) мав бути М. Павлик, «поганий, та ще й бідний» (під поганим мався на увазі, правдоподібно, непривабливий на вигляд), бо більш ніж через пів року, 26 лютого 1890 р., О. Кобилянська занотувала: «Фотографію Павлика (Михайла – українського літератора) надіслала мені Кобринська. Не можу рішитися стати його дружиною»⁶.

16 вересня 1889 р. Кобилянська записала в щоденнику, що «вперше була у Львові»⁷. Якби й хотіла тоді зустрітися з І. Франком, то не мала змоги: 16 серпня він був утретє заарештований і перебував у слідчій в'язниці, відомій під назвою «Бригідки», до 20 жовтня 1889 р. (поліційні протоколи від 16 серпня і 29 жовтня 1889 р.⁸).

Час і місце свого **очного знайомства з І. Франком – жовтень–листопад 1890 р.** у Львові – і те виняткове враження, яке письменник справив на неї, О. Кобилянська зафіксувала щоденниковим записом, зробленим у листопаді

¹ В. Вознюк, *Про Ольгу Кобилянську: Нові матеріали. Роздуми. Знахідки*, Київ : Дніпро, 1983, с. 72–73.

² Див. щоденникові записи від 20 липня до 16 вересня 1889: О. Кобилянська, *Щоденники*, с. 234–238.

³ Там само, с. 236.

⁴ Там само. Це повторення примітки сорокарічної давності: «Мова йде, очевидно, про І. Франка та М. Павлика» (О. Кобилянська, *Слова зворушеного серця*, с. 326).

⁵ О. Кобилянська, *Щоденники*, с. 236.

⁶ Там само, с. 241.

⁷ Там само, с. 238.

⁸ *Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965*, Київ : Наукова думка, 1966, с. 126, 134.

1890 р. вже в Димці (тепер с. Димка належить до Глибоцької ТГ Чернівецького району Чернівецької обл.): «Місяць була у Болехові. Зося [Софія Окуневська. – О. Б.] одружилася. Була в неї на весіллі. Потім тиждень у Львові, познайомилася з Павликом – з ним я б ніколи не одружилася, ніколи. Познайомилася також з Франком і з так званими радикалами. Нічого не справило на мене таке враження, як Франко. Зі всієї моєї подорожі залишився в пам'яті Ібсен, якого я із захопленням читала...»¹. Ця нотатка досить промовиста: І. Франко як особистість справив неабияке враження на О. Кобилянську, проте в пам'яті закарбувався письменник-модерніст Генрік Ібсен, творами якого вона захопилася. Тоді між І. Франком і О. Кобилянською, яка ще не була впевнена у своїх літературних силах, предметної розмови й налагодження творчих стосунків, очевидно, не відбулося, оскільки навіть після особистого знайомства О. Кобилянська воліла спілкуватися з ним через посередників.

Неоднозначне ставлення Кобилянської до Франка від 1891 р. до середини осені 1898 р.

Свій перший твір українською мовою - «новелу *Льорелай* (первісний варіант повісті *Царівна*). О. Кобилянська надіслала до редактора двотижневика «Народ» М. Павлика 29 лютого 1891 р й у супровідному німецькомовному листі прохала опублікувати її в цьому журналі². 12 березня 1891 р. письменниця занотувала в щоденнику: «Павлик написав мені чудового листа про мою працю. Але чи буде вона друкуватися – не знаю, Франко повинен вирішувати це...»³. 28 березня / 9 квітня 1891 р. М. Павлик писав до О. Кобилянської про *Льорелай*: «[...] Франко ще не прочитав Вашої повісти, а тим часом я дозволив собі дати її прочитати О. Пчілці та Лесі Українці, і вони так собі вподобали Вашу повість, що конче намагаються, щоб я віддав її до «другого жіночого Вінка», котрий думають небавом видати»⁴. 12 квітня 1891 р. у листі-відповіді М. Павликові (також німецькою мовою) О. Кобилянська погоджувалася з його пропозицією передати той самий «твір для альманаху» і на те, щоби М. Павлик переслав його упорядниці – Олені Пчілці. При цьому цікавилася: «Я була б рада почути Вашу і Франкову думку про те, в якій галузі літератури я могла б бути корисною. Чи Франко не жахається моєї мови?»⁵.

У листі до М. Павлика від 4/16 березня 1891 р. з Відня Леся Українка зазначила, що їй «дуже сподобалась *Лор[елая]*», і в авторці «повісті» вона побачила «правдивий літературний таланти», «письмелку нової школи,

¹ О. Кобилянська, *Щоденники*, с. 244.

² О. Кобилянська, *Твори*, Київ : Держлітвидав України, 1963, т. 5, с. 249–251. Автограф листа зберігається у Франковому фонді в ІЛ: ф. 3, од. зб. 1607, с. 669–672, 537–538; листа датовано: «29/2 891. Глібока», притому цифру 6 у зазначенні дня виправлено на 9, а назву села подано українською мовою – див. с. 669; у друку це датування адресантки чомусь випущено й натомість подано датування упорядника: «26 лютого 1891 р.».

³ О. Кобилянська, *Щоденники*, с. 247.

⁴ Ф. Погребенник, *Зв'язки Лесі Українки з Буковиною*, [у:] *Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження*, Київ : Вид-во АН УРСР, 1961, вип. 3, с. 296.

⁵ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 253–254.

неоромантичної», хоча «писана ся повість якось немов двома стилями разом: дуже романтичним і чисто натуралістичним»¹. Водночас Леся Українка зауважила: «[...] мені здається, що *Лор[елея]* для «Народа» не придатна: дуже довга та й по ідеях *для вас* мало поступова, [...] ми хочемо її собі загорнути для «Другого вінка», – він же таки буде видаватися, і то не в довгому часі, як тільки збереться матеріял. Отже, ся повість, гадаю, відповідніше для «Другого вінка», ніж для «Народа»². Пересилаючи цього листа Лесі Українки О. Кобилянській, М. Павлик у листі до неї від 1/13 квітня 1891 р. ідеологічно настановляв її: «А все-таки матеріалістичний світогляд людини найправдивіший, він здоровий, мов холодний, здоровий вітер серед спекоти в долині, що вимітає всяку нечисть з межі людей. Дух могучий, проймаючий наскрізь, він вже повів і в штуці, і в новіших реальних творах. Він віє з Вашої *Лорелай*, хоть в ній поетичний світ, – це одно другому не вадить»³. Підтримуючи намір О. Кобилянської писати українською мовою, М. Павлик, однак, не міг сприяти її модерністським зачинам, адже саме з його подання на установчому з'їзді РУРП, що відбувся у Львові 4–6 жовтня 1890 р., третій пункт максимальної програми партії був ухвалений у такій редакції: «В с п р а в а х к у л ь т у р н и х стоїмо на ґрунті позитивної науки, за раціоналізмом в справах віри і реалізмом в штуці [...]»⁴. М. Павлик навіть намагався залучити О. Кобилянську до партійної діяльності радикалів, але письменниця відмовилася брати участь у II з'їзді РУРП 3–5 жовтня 1891 р. у Львові (лист до М. Павлика від 11 жовтня 1891 р.⁵). «Другий Вінок» не був підготований до друку.

У рецензії на першу книжку серії «Жіноча Бібліотека», яку почала видавати Н. Кобринська, – «збірник праць різних авторів» «Наша Доля» (Стрий, 1893) – І. Франко констатував, що в ньому надрукована стаття *Звістки з заграниці і з краю «Ольги Кобилянської і Н. К.»*⁶. Точна назва: *Звістки з заграниці і краю*. Це інформаційні матеріали, що містять огляд жіночого руху в світі (правд, товариства й освіта жінок, їхня участь у політичному та громадському житті, державних установах). Спочатку подано дотичні до різних країн повідомлення О. Кобилянської («Америка. Япон. Англія і Ірляндія. Швеція, Норвегія і Данія. Франція. Іспанія. Німеччина. Росія»), за підписом «Списала Ольга Кобилянська» (с. 79–87), відтак – Н. Кобринської (с. 87–93; підп. крипт. Н. К.).

Як українська письменниця О. Кобилянська стала відомою в 1894–1896 роках завдяки публікаціям у народовських часописах – львівському журналі «Зоря» (повість *Людина* 1894, № 19–23; нариси *Impromptu phantasie й Мати Божя*: 1895, відповідно № 3 і № 23), чернівецькій газеті «Буковина» (нариси *Час, Жебрачка і Мужик*: 1895, відповідно № 33, 18.V; № 39. 28.V і № 84, 15.VIII; повість *Царівна*: 1896, № 100–169, 20.V–14.VIII; нарис *Битва*: 1896,

¹ Леся Українка, *Листи: 1876–1897*, Київ : Комора, 2016, с. 123.

² Там само, с. 124.

³ Е. Панчук, *Леся Українка і Ольга Кобилянська*, «Вільна Буковина» 1941, № 2, с. 114.

⁴ *Програма Руско-української радикальної партії*, «Народ» 1890, № 20, с. 301; В. Будзиновський, *Смішне в поважнім*, «Нові Шляхи» 1930, т. 9, с. 65, 66.

⁵ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 254–257.

⁶ І. Франко, *Жіноча бібліотека, видає Наталія Кобринська*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, 1981, т. 29, с. 202.

№ 77–80, 19.IV–23.IV) та ілюстрованому додатку до «Буковини» – журналі «Неділя» (новела *Банк рустикальний*: 1895, № 13, 7.VI; гумореска *Він і Вона*: 1895, № 21, 25.VIII; № 22, 8.IX). У «Зорі» твори О. Кобилянської надрукували відповідальний редактор О. Маковей (був ним з 1894 р. до № 6 за 1895 р.) та упорядник і редактор літературно-наукової частини Василь Лукич (В. Л. Левицький; 1891 № 6 – 1896), а в «Буковині» – теж О. Маковей, який редагував її від квітня 1895 р. (№ 13) до листопада 1897 р. (№ 258). О. Маковей ще й видав *Царівну* окремою книжкою в Чернівцях 1896 р., накладом «Буковини» та з власною передмовою. Допомогавав також Олександр Колесса, котрий, як зізналася О. Кобилянська в листі до О. Маковея від 13 січня 1899 р., «корегував» мову *Людини*¹.

У листі до О. Маковея від 7 грудня 1898 р. письменниця вирізняла його серед тих, до кого вона як літературна дебютантка зверталася по допомогу: «Добре, що пишете про мене. Відмовляють Вам декотрі смак літер[атурний]. Если б Ви його не мали, чому звертали все увагу на мої письма [твори. – *Є. Н.*]? А люди кажуть, що в мене талант. Франко мав скорше мої письма як Ви, а славний Остап Терлецький, до котрого молилась ціла родина Озаркевичів і Окуневських, читав мою н а й п е р ш у новелку (по-німецьки писану [...]); Кобринська *legte sie ihm zu Füßen. Er geruhte es durchzulesen* [поклала її до його ніг. Він зволив прочитати її (нім.). – *Є. Н.*] і сказав: „Panienki nie mają zajęcia i piszą za parawanem romansiki” [«Панни не мають що робити й пишуть за ширмою романсики» (польс.). – *Є. Н.*]. Морачевська сказала мені се – мене мало що обходило тогди, хто Терлецький (я доперва тепер у Львові його пізнала – поганий, як чорт!), але я плакала тогди на таке. Щоправда, Кобринська одна додавала охоти, Колесса другий, а відтак прийшли Ви, та й зробили найбільше. [...] Ви пишете, що «пришпилите» мене ще в «Віс[ник]», дасте літератський паспорт, і щоб я «ішла в мир»². Цією «найпершою новелкою», яку Кобилянська дала С. Окуневській, а та через Е. Озаркевича – Н. Кобринській для передачі О. Терлецькому, була, за здогадом В. Вознюка, *Гортенза*³ (*Hortense, oder Ein Bild aus einem Mädchenleben*, 1880 (*Гортенза, або Нарис із життя однієї дівчини*)).

А спроби Кобилянської надрукувати свої твори за сприяння І. Франка попервах не мали успіху. *Льорелай* його не зацікавила (може, він і не ознайомився із цією повістю). У листі до О. Маковея від 14 серпня 1895 р. О. Кобилянська прохала: «Будьте ласкаві написати до Франка по *Св. Івана* [*У св. Івана. – О. Б.*], [...] я би написала до нього сама, але се би так вийшло, що я розгнівалася на нього, що він не друкує його, та й відбираю його, тим часом я не маю його у себе вдома переписаного і боюсь, щоб не закинувсь де у Фр[анка]...»⁴. Щодо цього вона висловила й у листі до О. Колесси від 15 вересня 1895 р.: «Що *Св. Івана* п. Франко не прийняв – не здивувало мене; повинна-м була собі то сама сказати і не давати його йому зовсім. Не маю його ще дома, але просила-м Маковея постаратись про нього. І – най відтак робить

¹ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 390.

² Там само, с. 375–376.

³ В. Вознюк, «*Маю повну поезії ідею...*», «Жовтень» 1978, № 11, с. 131–132.

⁴ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 280.

собі з ним, що хоче»¹. Автограф новели *У св. Івана* зберігається в особовому фонді Івана Франка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка [далі – ІЛ]². А вперше цю новелу надруковано в журналі «Зоря» (1896, № 12), напевно, за сприяння О. Маковея.

Зблизившись із О. Маковеєм, який друкував її твори, О. Кобилянська в листі до нього від 10–13 січня 1898 р., відгукуючись на першу книжку «Літературно-наукового Вістника» [далі – «ЛНВ»], надавала перевагу першій редакції його статті *З життя і письменства* над рецензією Михайла Грушевського на Франкову повість *Для домашнього огнища* (Львів, 1897) і над Франковою статтею *З чужих літератур* (*Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах. Літературні моди. Корифеї, формули і школи. Чергованє натуралізму, символізму і декадентизму в Франції. Патологія і дегенерація. Посмертні вірші Верлена і пам'ятник Гю де Мопассана. Ювілей Детлефа фон Лілієнкрона. Доля Арно Гольца. Декадентизм у поляків. Чеська «модерна» і Я. С. Махар*): «Ваша проповідь до руської читаючої публіки писана найлегше і цілком по-модному, прим[іром], пригадує критичні балакання Германа Бара, Арно Гольца або інших, між тим, коли крит[ика] Грушевс[ького] трохи тяжко читається, або розвідка Франка про чужі літератури. В тій розвідці сумує Франко над долею Гольца»³.

1898 року у щойно заснованому «Літературно-науковому Вістнику» опубліковано чотири твори О. Кобилянської: новелу *Valse mélancolique* (т. 1, кн. 1), яка надовго стала візитною карткою авторки, «поезії в прозі» *Рожі й Акорди* (т. 2, кн. 6) і нарис *На полях* (т. 4, кн. 11). Щоправда, на друк новели *Valse mélancolique* О. Кобилянська в листі до О. Маковея від 10–13 січня 1898 р. нарікала: «В *Valse mélancolique* стільки друкарських похибок, що я мало не плакала, а артистку, котра прецінь не була славною русинкою, перехрестили на Ганусю. Се Ви не зробили, я знаю, бо, по-перше, були би-сте мені те сказали, а, по-друге, Ви ще тут [у Чернівцях. – Є. Н.] були, як *Valse* вже друкувався! Ім'я Гануся відповідне до файної покоївки, до наївної молоденької попадяночки – але не до артистки модного стилю! Взагалі воно противне вже своїм звуком до цілого настрою праці; я знаю, се, певно, Грушевський при читанні праці устроїв мені таку несподіванку [...]. Слово «мужик» [...], котре я з великою сатисфакцією писала, просто опущено! Оп[us] – опущений!»⁴. До редакційного комітету першого тому «ЛНВ» входили Олександр Борковський, М. Грушевський, О. Маковей та І. Франко. За редакцію відповідав, як зазначено на титульній сторінці, М. Грушевський, але ця відповідальність стосувалася загалом змісту журналу і правових питань, а безпосереднє літературне редагування й коректу художніх творів здійснювали О. Борковський та І. Франко.

У контексті обговорення недавно надрукованої новели *Valse mélancolique* О. Кобилянська в листі до О. Маковея від 17 лютого 1898 р. не без гіркоти й образи зізналася: «Щодо Франка, то він для мене не авторитет, для мене

¹ О. Кобилянська, *Слова зворушеного серця : Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади*, Київ : Дніпро, 1982, с. 224–225.

² ІЛ, ф. 3, од. зб. 3113, арк. 65–68.

³ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 312.

⁴ Там само, с. 311.

авторитети німці, в котрих не виробляв для мене ніхто реклами, котрі мають цілі багатства матеріалу і мають в чім вибирати, а проте приймають мої письма [...]. Наші русини шукають зараз у себе таких типів – і дивуються [...], що межі ними нема якої-небудь «царівної» Анюти, Софії – і т. д. [...] моя заслуга се та, що мої героїні витиснули вже або бодай звернуть на себе увагу русинів, що побіч дотеперішніх Марусь, Ганусь і Катрусь можуть стати і жінки європейського характеру, не спеціально галицько-руського. Правду сказавши, голоси такі не мають на мене жадного впливу, і я буду далі писати, як наказує мені голос моєї вдачі»¹. Це висловлювання слугувало Соломії Павличко однією з ілюстрацій для твердження, що ані Леся Українка, ані О. Кобилянська не сприймали І. Франка «як однодумця в питаннях естетики. За офіційними стосунками із звертаннями «дорогий метре» [в Лесиних листах. – Є. Н.] крилася певна дистанція й певний критицизм»².

У рецензії на книжку першу «ЛНВ» Лев Турбацький відзначив, що між прозовими творами в ній «царює» «фрагмент» *Valse mélancolique* О. Кобилянської, твори якої «мають в собі щось дійсно європейського [...]: майстерське перепрокладжене сюжету під взглядом психологічним, глибока психологія жінки – се прикмети її писань, котрими она стоїть чи і не висше від Франка, котрого твори белетристичні – говоримо о повістях – часто недомагають під тим взглядом, як то також доказує в тій книжці «Вістника» проф. Грушевський в критиці послідної повісти Франка *Задля домашнього огнища* [йдеться про рецензію М. Грушевського на окреме видання повісті *Для домашнього огнища*, Львів, 1897. – Є. Н.]»³.

Незважаючи на це, інші епістолярні висловлювання О. Кобилянської та її реальні дії свідчать: **І. Франко таки був для неї певним чином авторитетом.** У листі до О. Маковея від 5 лютого 1898 р. О. Кобилянська солідаризувалася з критикою віршованої драми *Затоплений дзвін* Гауптмана у Франковій статті *Із чужих літератур (Гергарт Гауптман, его життя і твори. Смерть Альфонса Доде. Перші розділи «Парижа» Е. Золя. Голос Золя в справі Драйфуса. Судерманів «Йоганнес»)* («ЛНВ» 1898, т. 1, кн. 2), підтримала її своїми зауваженнями: «Символіки аж нездорово – так много, і чоловік надармо шукає одної сильнішої провідної ідеї і чогось, що в'язало би все в купу. Згоджуюся цілком з критикою Франка в Вашім «Віснику»⁴. Щодо переїзду О. Маковея з Чернівців, де він редагував «Буковину», до Львова, для роботи в редакції «ЛНВ», О. Кобилянська визнала в листі до нього від 21 лютого 1898 р.: «Там маєте [...] Щуратів, Франків – і проч[их] дипломованих і недипломованих мудростей, але тут віє інший дух»⁵.

Із розповіді Марії Матковської, діячки жіночого руху в Чернівцях, О. Кобилянська дізналася про неприхильне ставлення до неї та її творів Ольги

¹ Там само, с. 321–322.

² С. Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі*, 2-ге вид., перероб. і допов., Київ : Либідь, 1999, с. 65.

³ [Л. Турбацький], *Літературно-науковий Вістник. Книжка І. За січень 1898*, «Буковина» 1897, № 284, 23.XII/4.I.1898, с. 3.

⁴ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 320.

⁵ Там само, с. 324.

Франко й переповіла ці відомості О. Маковееві у листі від 23 вересня 1898 р.: «Матковська їздила сього року до Буркуту [тепер село Верховинського району Івано-Франківської обл. – Є. Н.] [...] і пізналася з Франковою. Ся послідня зробила на ню кепське вражіння – каже, що дуже зарозуміла і нарікала, що не має з ким у Львові приставати. Розпитувала дуже про мене і сказала, між іншим, що *Valse mél[ancolique]* [...] мусить бути комбінація кількох романів, що я мушу читати дуже много романів і комбіную собі відтак з них повісті! – а з *Царівни*, казала, сміються всі пани!»¹. Письменниця заперечувала, наче її саму «таке балакання що болить, – воно занеінтелігентне, щоб мене вразило – іменно така думка, що вичитую повісті. [...] я пишу, [...] що мене найбільше займає і переймає, і що найліпше розумію»; а все-таки, ображена випадом Франкової дружини, порушувала питання про життєву та літературну основу Франкових творів і відхрещувалася від того, щоб мати їх за взірць: «Цікава я, чи всі особи з творів Франка бігають по львівських улицах?.. А впрочім, може, і бігають. Але вже його белетристичні твори я ніяк за примір собі не возьму». Із гіркотою переповіла О. Кобилянська й такий наклеп Ольги Федорівни: «Відтак, казала ще (якось дуже злобно о мені спомина[ла], говорила Матковс[ька], котра тим, розуміється, була діткнена, бо мене дуже любить), що маю тут когось, хто перетолковує мені все на руське, бо я лиш по-німецьки пишу, що се знають люди, і такі інші дурниці»². Попри цю «дурницю» (трактування О. Кобилянської як винятково німецькомовної письменниці) усе-таки й досі залишається не з'ясованим питання, скільки в її ранніх україномовних творах є її власного, а скільки – від перекладачів та редакторів. Та й пізніше її україномовні твори піддавалися редагуванню. Це окрема текстологічна проблема для майбутніх дослідників.

Участь О. Кобилянської у відзначенні творчого ювілею І. Франка (30 жовтня 1898 р.)

та в письменницькому з'їзді (31 жовтня – 3 листопада 1898 р.)

Перспективним для стосунків О. Кобилянської й І. Франка заповідався кінець 1898 р. Тоді О. Кобилянська вдруге бачилася з поетом у Львові (30 жовтня – 3 листопада 1898 р.) У неділю 30 жовтня громадськість відзначила 25-річчя літературної діяльності І. Франка, а наступними днями відбувся з'їзд українських письменників Галичини та Буковини, приурочений до 100-річчя першого видання перших трьох частин *Енеїди* Івана Котляревського. Свою участь у цих подіях О. Кобилянська зі свіжої пам'яті докладно описала в листі до В. Стефаника від 12 листопада 1898 р., двічі відзначивши І. Франка як красномовця: «Я поїхала в неділю поспішним потягом і була на ювілею Франка. Сей мені найліпше подобався. Промови були гарні, живі, а він сам найкраще говорив. По «парадах» наступив комерс [гостина. – О. Б.], і если б всі були так задоволені, як я, – було би добре. На другу днину зрання ходили літерати до «Бесіди» [товариства «Руська Бесіда». – О. Б.] на нараду, щоб зав'язати «Видавничу спілку» [Українсько-руську Видавничу Спілку (далі – УРВС). –

¹ Там само, с. 361–362.

² Там само, с. 362.

О. Б.]. Радили, радили, але щоби Вам докладно сказати, що остаточно з тої ради вийшло, то бігме, що не скажу Вам, бо мене те ані раз не чіпалося. Щось вийшло таке, що мають люди – хто хоче, вкладати якісь капітали, друкувати відтак твори літераські, знаходити знов своє і т. п. Гнатюк написав би Вам о тім ясно, але я не знаю. Ввечір було представлення *Наталки* з прологом Франка, скорочене поліцією, відтак співи, котрі мене не дуже одушевляли. В вівторок перед полуднем – «Академія». Говорив науково Грушевський. Живо і пориваюче – Стоцький [С. Смаль-Стоцький. – О. Б.], а по-школярськи – Колесса [О. Колесса. – О. Б.]. Відтак говорили ще інші. Страшно нудно – Романчук [Ю. Романчук. – О. Б.]. Дуже красно – Кобринська, відтак якийсь академік [студент медичного факультету Львівського університету Гриць Гарматій (*1872–†1930). – Є. Н.¹]... безконечно... безконечно!

Ввечір була «святочна вечеря». Шкода, що Вас не було, пане Стефанік! Франко і Грушевський говорили справді красно, відтак говорено ще много, чого не мож було все згадати. Люди одушевлялися часто і без причини *zuletzt löste sich alles im allgemeinen Wohlgefallen auf* [урешті, були всі задоволені (нім.). – О. Б.]. На другий вечір були-сьмо на бесіді якоїсь там наукової секції [Філологічної секції НТШ. – О. Б.], де професор Верхратський розводився і прів над якимись словами; на другу днину ввечір – знов на кнайпі, а в п'ятницю мала я вже всього доста і поїхала на пару день до Кобринської, де мені час дуже гармонійно зійшов, а в середу вернула я додому. Тепер здається мені, що то все був сон»².

Ольга Кобилянська не лише слухала публічні виступи І. Франка, а й розмовляла з ним особисто, про що писала до В. Стефаніка 12 листопада 1898 р.: «У Львові говорила я з деякими людьми про Вас, і всі признають Вам красний талант [...]. Франко знаходить споріднення між Вашими і Мартовича письмами; я се також знаходжу, лише що крізь Ваші письма пробивається більше правдивого поетичного чуття, більше артизму, майже лірики, що знов в нього слабше вдаряє»³. Статус відомої письменниці й атмосфера свята сприяли тому, що під час другої зустрічі з І. Франком О. Кобилянська почувалася впевненіше, ніж у 1890 р.; провокувала його на жарти, дарма що потім серйозно розповідала в листі до В. Стефаніка від 23 лютого 1899 р.: «Коли я Франкові казала що: о, тут [у Львові. – О. Б.] нема у Вас жадних дерев і води – він сміявся і сказав: нащо Вам того?»⁴. І на схилі віку, у 1940 р., О. Кобилянська з гумористичними подробицями згадувала приготування до знаменитої спільної світлини, на якій позують учасники урочистого зібрання⁵. На цій груповій фотографії, зробленій у Львові 31 жовтня 1898 р., є О. Кобилянська, ще двоє жінок – Н. Кобринська й

¹ Докладніше див.: Є. Нахлік, *Іван Котляревський у рецепції Івана Франка*, Львів 2019, с. 134.

² О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 369–370. Докладніше про перебіг з'їзду українських письменників Галичини та Буковини, приурочений до 100-річчя першого видання трьох частин *Енеїди* І. Котляревського, див.: Є. Нахлік, *Іван Котляревський ...*, с. 126–136.

³ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 370.

⁴ Там само, с. 395.

⁵ Д. Косарик, *Спогади Ольги Кобилянської*, «Радянська Буковина» 1940, 18.IX.

Евгенія Ярошинська, а також І. Франко, М. Грушевський, О. Маковей, М. Павлик та інші учасники з'їзду українських письменників Галичини й Буковини¹.

Приписані О. Кобилянській спогади про Франка Мрії письменника збулися («Советская Украина» 1940, 12.IX) і *Пророцтво* («Советская Украина» 1941, 25.IV), датовані радянським часом – вереснем 1940 р. і квітнем 1941 р. відповідно², за переконливим припущенням Ярослави Мельничук, «були написані людиною з близького оточення письменниці, проте не самою О. Кобилянською»³. Якщо вірити обом спогадам, вважаючи їх принаймні частково занотованими зі слів О. Кобилянської, то після урочистого відзначення 25-ліття літературної діяльності І. Франка у Львові буковинська письменниця на запрошення ювіляра побувала у нього вдома. Проте в написаних одразу після повернення зі Львова листах до О. Маковея від 11 листопада 1898 р. та до В. Стефаника від 12 листопада 1898 р. О. Кобилянська не згадувала про свої відвідини помешкання Франків, хоча Стефаникові подала програму ювілею по днях і вечорах⁴. У листі до О. Маковея свідчила: «Франко обіцяв мені якісь книжки дати до читання, і я мала перед від'їздом піти ще до них [Франків. – О. Б.] додому. Рано ми трохи заспали, а хоть я і зібралася, то казали, що ми спізнаємося до потягу, і я лишила ту візиту»⁵.

Тоді ж О. Кобилянська познайомилася з Франковою дружиною Ольгою, якій, незважаючи на завдані нею понад місяць тому прикрощі, засимпатизувала й навіть передавала поздоровлення у листі до О. Маковея від 11 листопада 1898 р.: «Поздоровте Франкову від мене. Се дивне, як вона мою симпатію здобула». Водночас дала їй коротку, але психологічно влучну характеристику: «Маленька така, а бистра – чистий чортик»⁶. Між ними наприкінці того-таки року навіть зав'язалося листовне спілкування, яке, однак, тривало недовго – у Франковому фонді (ф. 3) збереглося чотири листи О. Кобилянської до Ольги Франко з 1899–1900 рр.

Ольга Кобилянська чекала І. Франка у Чернівцях 3 грудня 1898 р. на святкуванні 100-річчя від часу опублікування *Енеїди* І. Котляревського. Запрошуючи В. Стефаника «на наш ювілей» (у листі від 23 листопада 1898 р.), додала: «Може, і Франко приїде, але се не знати ще напевно»⁷. А в листі до О. Маковея від 7 грудня 1898 р., уже після «ювілею», який відбувся «знаменито», нарікала: «Прикре вражіння зробило те, що зі Львова не був ніхто. Франкова писала мені щось два дні перед ювілеєм, що він доконче приїде. Я [...] приладила для нього один покій та брат виїжджав на двірець – keine Spur [нема і сліду (нім.). – Є. Н.]»⁸. Попри те прохала: «Скажіть там Фр[анкові], що за його

¹ Див. публікацію світлин із зазначенням осіб: Є. Нахлік, *Іван Котляревський ...*, с. 12, 129, 179.

² О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 193, 204–205.

³ Я. Мельничук, *На вечірньому прюзі: Ольга Кобилянська в останній період творчості (від 1914 р.)*, Чернівці: Букрек, 2006, с. 74.

⁴ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 369–370.

⁵ Там само, с. 368.

⁶ Там само, с. 369.

⁷ Там само, с. 373.

⁸ Там само, с. 376–377.

здоров'я сказано гарний тост і пили «многая»¹. У листі до О. Франко від 11 січня 1899 р. також шкодувала: «Дуже жалували-сьмо, що пан доктор не приїхав на той час до Чернівців. Мій брат їздив два рази на дворець, бо я хтіла його зараз до нас забрати, але його не було – пана доктора не було. Був би нам всім невимовну вітиху справив, коли б був приїхав»².

Творчі взаємини в 1899–1901 рр.

Іван Франко – публікатор творів Ольги Кобилянської у «Літературно-науковому Віснику» (1899–1907)

А майже через півроку О. Кобилянська, прочитавши Франкову *Поему про білу сорочку* («ЛНВ» 1899, т. 6, кн. 5; збірка *Поєми*, Львів: Накладом УРВС, 1899) «в короткім часі по прочитанні таких Przybyszewskich i Huisman'ів» (узагальнено мала на увазі польського письменника-модерніста Станіслава Пшибишевського, *1868 – †1927, і французького письменника-натураліста Жоріса Шарля Гюїсманса, *1848 – †1907), у листі до О. Франко від 22 червня 1899 р. захоплено писала: «[...] се страшне файна поезія. [...] я би за неї хтіла пану доктору руку щиро стиснути. [...] мені стало, начеб я опинилась між білими квітами. Стільки преніжної чистоти! Стільки ідеальної краси!». Ба, навіть визнавала: «[...] не можу я всяких тих декадентів читати. Може, я «старосвітська» і некультурна, може, не розуміюсь на хоробливій штуці їх, [...] але моя душа не приймає їх». У цьому ж листі прохала вислати «Вашу і пана доктора фотографії, а єсли у Вас є і фотографії діточок Ваших – і їх»³. У відпису О. Франко зазначила: «Щодо поеми Франка *Біла сорочка* Ваше замиловання до неї дуже втішило Франка, бо воно прийшло якраз після ось якої події. Тільки що вийшли єго поеми, зараз русини світлі чи світські піднесли крик против неморальности і грозили, що цофнуть вкладки в Спілку [УРВС. – Є. Н.], єсли подібні річі будуть друкуватись. Франко тим був дуже прибитий...»⁴.

Однак і в 1898–1899 рр. стосунки між О. Кобилянською та І. Франком не переросли з ділових у тепліші. Листування між ними не зав'язалося. Незважаючи на свідчення О. Кобилянської, **жодного Франкового листа до неї не виявлено**. Вона до **І. Франка писала тільки двічі** – 7 грудня 1899 р. й у липні 1902 р. – у видавничих справах, коротко й чітко⁵.

Причину стриманості стосунків між ними треба шукати в історії друку **напису Кобилянської *Поєми*** («ЛНВ» 1899, т. 5, кн. 1), яка тривала весь 1898 р. й у якій визначальну роль відіграв І. Франко. У листі до чеського етнографа Франтішека Ржегоржа від 17 січня 1898 р. авторка визначила твір, написаний «вліті [...] р. 1897», як «фантазію в формі діалога» і сподівалася, що він «вийде небавом або в «Літературно-науковому віснику», або в «Альманасі» для д[окто]ра Івана Франка, котрий маєтсья лагодити для нього чи вже лагодитьсья»⁶.

¹ Там само, с. 377.

² Там само, с. 382.

³ Там само, с. 415, 416.

⁴ Цит. за: Н. Томашук, *І. Франко та О. Кобилянська (До питання про вивчення літературних зв'язків)*, Іван Франко. Статті і матеріали, Львів 1960, збірник 7, с. 275.

⁵ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 435–436, 510.

⁶ Там само, с. 315.

Проте через місяць одне з названих видань (майбутній збірник «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники», Львів: Накладом. громади, 1898) О. Кобилянська, невпевнена у Франковому ставленні до неї, несміливо відкинула: «Я ж не мушу щось в альманах для Франка дати, – вмовляла вона себе в листі до О. Маковей від 21 лютого 1898 р., – а Франкові, може, і не буде на тім [...] залежати [...] мати щось мого?»¹. Думається, їй таки залежало на тому, аби в альманаху на честь 25-річчя літературної діяльності І. Франка з'явився також її твір, причому за назвою і змістом найвідповідніший до урочистого моменту в житті письменника – *Поети*, а за формою – до її самовияву як потенційної музикантки.

Проте більші надії, ніж на «Альманах», Кобилянська небезпідставно покладала на «ЛНВ», одним із редакторів якого, а отже, співробітником І. Франка наприкінці 1897 р. став її найближчий на той час приятель О. Маковей. Фантазію *Поети* О. Кобилянська написала німецькою, і для друку в українськомовному виданні її треба було перекласти. Письменниця надіслала оригінал для перекладу О. Маковейові ще 1 серпня 1897 р. й у супровідному листі зазначила: «Посилаю Вам свою наймолодшу «примху» [...] Написала я її [...] по прочитанню Ваших артикулів чи статей про з'їзд літератів [...] Прошу Вас дуже – прочитайте роботу дуже уважно; се тому, що я в а ж и л а словами, пишучи її; а, по-друге, вона в формі діалога [...] А тепер приходить найважливіше. [...] Если праця подобається Вам – але лише в тім випадку, – то, прошу Вас дуже-дуже ладно, переведіть її на руське і видрукуйте. [...] Если би Ви то могли (хтіли!) так само і в тім роді перевести, як воно писано, – було би «пенкно»! Я брала кожне речення на слух, щоби виходило музикально, і воно повинно би і в руськім ладно бути, але я того не втну»². Кобилянська довірила перекладати *Поетів* саме О. Маковейові, бо написала їх під впливом прочитання його статей, та й, мабуть, уважала його за найчутливішого читача своїх творів, який зуміє передати українською мовою особливості оригіналу. Проте Маковей з перекладом *Поетів* зволікав. З листа Кобилянської до нього від 21 лютого 1898 р. стає зрозуміло, що за більш, ніж пів року він нарисю не переклав: «Прошу Вас дуже, як будете мали *Поетів* переведених, прислати мені н і м е ц ь к и й м а н у с к р и п т, бо я не маю дублікату»³.

Ще десять місяців доля *Поетів* залишалася для авторки невизначеною. У листі до О. Маковейові від 7 грудня 1898 р. О. Кобилянська пропонувала: «Если Франко не схоче *Поетів* друкувати, чого я надіюсь, то прошу – переведіть мені його на руське, як Ваша ласка, та пришліть для «Буковини»⁴. Видно, діалогічна «фантазія» О. Кобилянської не відповідала естетичному смаку реаліста О. Маковейові, як можна судити з її зауваги й виправдань у листі до нього від 13 січня 1899 р.: «Ви боїтесь, щоб в мене не виробилась охота «фантазувати по-хоробливому» [очевидно, аплікація з висловлювання О. Маковейові. – Є. Н.] внаслідок написання *Поетів*. З *Поетами* я перший раз «зафантазувала», а [...]

¹ Там само, с. 325.

² Там само, с. 298–299.

³ Там само, с. 325.

⁴ Там само, с. 378.

мене до того не спонукала жодна хоробливість чуття, лише просто одна з Ваших статей [...] в «Буковині» [...]»¹.

А вже 17 грудня 1898 р., через десять днів після свого прохання (у листі від 7 грудня), мабуть, отримавши несподівану звістку від О. Маковея, О. Кобилянська відписала: «Здивувало мене, що Ф[ранко] приймає *Поетів*, а ще більше, що сам переклав. Я його Вам завидую, де вже мені тут таких людей найти? Його одного завидую Вам»². Таким чином, І. Франко зробив переклад уже після того, як О. Кобилянська вшанувала його своєю присутністю на громадському відзначенні 25-річчя його літературної діяльності, та й загалом після зустрічей і спілкування з нею на ювілейних урочистостях 30 жовтня – 3 листопада 1898 р. Із її листа до В. Стефаника від 23 лютого 1899 р., де вже йде мова про *Поетів* як публікацію в «ЛНВ», виявляється, що письменниця прохала також В. Стефаника перекласти їх: «Чи Вам подобаються мої *Поети*? Се тії, про котрі я Вам раз споминала та просила, що, може би, Ви їх мені переклали. Вони були у Маковея, і Франкові сподобалися, та й він їх переклав. Дуже добре переклав, хоть змінив саму форму діалога. Але се нічо не шкодить»³ – такою була її перша реакція на прочитаний переклад. Схоже, із Франковим перекладом *Поетів* О. Кобилянська ознайомилася вже в друку (практика редагування в «ЛНВ» була зазвичай така, що авторам не надсилали відредагованих творів на погодження). Діалогічну форму твору І. Франко переробив на монологічну оповідь від «я» чоловічого роду. Проте в наступному листі до В. Стефаника від 24 березня 1899 р. О. Кобилянська визнала: *Поети* «кращі в німецькій, тому що ритм є в реченнях – хоть перевід добрий»⁴. А в *Автобіографії* 1903 р. письменниця вказала на Франкове спрощення художньої форми «нарису «Поети»: «Зразу був він написаний по-німецьки і в формі діалога, одначе д-р Ів. Франко, перекладаючи його на нашу рідну мову, поставив його просто в формі нарису»⁵. Кобилянська ж задумувала діалогічну форму *Поетів* як музичну, тому «ритм є в реченнях», тому «в а ж и л а словами», «брала кожне речення на слух, щоби виходило музикально». У Франковому ж перекладі *Поетів* не стало їх авторки як письменниці-музикантки. Історія перекладу і публікації нарисів *Поети* засвідчила О. Кобилянській, з одного боку, прихильність І. Франка до неї, а з іншого – розбіжність їхніх творчих манер, яка не давала змоги подолати стриманість у їхніх стосунках.

У листі до О. Маковея від 7 грудня 1898 р. О. Кобилянська переповідала думку І. Франка про нього (зі слів Н. Кобринської), а також Стефаникове порівняння І. Франка й О. Маковея: «Коли я її спитала, що Франко і Грушевський про Вас думають, вона сказала, що кажуть, що не маєте літературного образования і смаку, але що Ви «добрий робітник, дуже д о б р и й р о б і т н и к [...]». За словами О. Кобилянської, В. Стефаник казав їй особисто, що в О. Маковея «нема багато таланту до повістей. [...] зате в нього є те, що ані в Франка, ані в других нема. В і н м а є с м а к. Йому повинні віддати «Вісник», і

¹ О. Кобилянська, *Слова зворушеного серця ...*, с. 235.

² О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 381.

³ Там само, с. 396.

⁴ Там само, с. 398.

⁵ О. Кобилянська, *Слова зворушеного серця ...*, с. 200.

він сам найпорядкує працями; він до того здатний»¹. Напевно, О. Кобилянська й сама воліла, щоби «ЛНВ» редагував О. Маковей, який охоче друкував її твори.

Імовірно, на причину взаємної упередженості між нею й І. Франком, зокрема тривалої невизначеної ситуації з *Поетами*, О. Кобилянська натякнула в листі до О. Маковея від 7 грудня 1898 р.: «Франко хтів би, щоб я в іншій напрямі писала, говорив мені те. Він сильний реаліст, і тому я не дивуюся, що не годиться з моїми письмами. Я відчуваю, однак, що не буду ніколи під впливом других писати. Один Якобсен вплинув на мене. Я навчилася від нього много». Тому Кобилянську обурювало, що «Франко сміється з Якобсена», з її «улюбленого Якобсена»². Йшлося про Єнса Петера Якобсена (*1847–†1885), данського письменника-імпресіоніста, одного з її найулюбленіших авторів, чию новелу *Тут повинні би рожі стояти* вона переклала й опублікувала українською мовою під криптонімом О. К. в «Буковині» (1896, № 128, 12.VI).

Те, що Франко переклав та опублікував *Поетів*, не означало, що вони «Франкові сподобалися», як запевняла О. Кобилянська В. Стефаника в листі від 23 лютого 1899 р.³ У статті чеською мовою *Ukrajinsko-ruská (Українсько-руська)* (уміщено в циклі статей різних авторів під назвою *Přehled literatur slovanských za r. 1899* у празькому журналі „Slovanský Přehled”, 1900, № 10) І. Франко не написав ні слова про нарис *Поети*, а його авторку згадав у парі з Н. Кобринською із закидом: «[...] не подали нічого нового, що б стояло на одному рівні з їхніми попередніми працями»⁴. За друк *Поетів* І. Франкові, який тоді входив до редакції «ЛНВ», дорікала й Н. Кобринська (у листі від 16 січня 1899 р.): «Прочитала я фантазію *Поети* в дневнику, до которого редакції і Ви належите. Дійсно я здивовалася строгости осуду, з яким Ви до мене відноситеся, а тій великій милосердній поблажливості, з якою судите інші жінки і фантазії»⁵. У листах до І. Франка Н. Кобринська не раз нарікала на несправедливе, на її погляд, його вивищення О. Кобилянської, вдавалася до не зовсім коректного зіставлення власної творчої манери з манерою її літературної суперниці: «Ви знаєте моє успособлення до Кобилянської, знаєте, як я Вас просила, аби-сте не виступали протів неї, те саме я і тепер готова зробити, якби Ви або хто инчий мав такі заміри! Але так само, як стою за Кобилянською, стою і за собою і сміло можу сказати, що моє артистичне почуття не можна нижче неї ставити, позаяк у неї суть більші артистичні промахи, як у мене», – виправдовувалася вона в листі до І. Франка 1898 р.⁶

Відтак за часів Франкового редагування «ЛНВ» (до кінця 1906 р.) в ньому на початку XX ст. надруковано нариси О. Кобилянської *Під голим небом* (1900, т. 11, кн. 9), *Через море* (1903, т. 21, кн. 1), *Слінець* (1903, т. 24, кн. 10–12), роман *Земля* (1902, т. 17–18), «новелу» *Ідеї* (1906, т. 34, кн. 4). У листі до Франка, датованому «Чернів[ці]. в липни 902», Кобилянська прохала вмістити

¹ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 375.

² Там само, с. 376.

³ Там само, с. 396.

⁴ І. Франко, *Українська література за 1899 рік*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, 1982, т. 33, с. 16.

⁵ ІЛ, ф. 3, од. зб. 1631, с. 99.

⁶ ІЛ, ф. 3, од. зб. 1626, с. 449.

в «ЛНВ» «два нариси» *Сліпець* і *Через море*, відхилені редакцією «Киевской Старины» через те, що «не підходять» під «програму». Усупереч бажанню О. Кобилянської «їх разом друкувати оден по другім, і вперед *Сліпець*, а потім то друге»¹, нариси надруковано в «ЛНВ» вже наступного року в різних книжках і навіть томах, причому спершу *Через море*, а потім *Сліпець*. За Франковою рекомендацією (лист до М. Грушевського з другої половини серпня 1907 р.²) в «ЛНВ» опубліковано оповідання О. Кобилянської *В долах* (1907, т. 40, кн. 10). «ЛНВ» залишався для О. Кобилянської літературною трибуною й пізніше: у часописі оприлюднені її повісті *В неділю рано зіле копала* (1909, т. 45–47) і *Через кладку* (1912, т. 57–60), новелу *Місяць* (1911, т. 53). У листі до Івана Біляча в листопаді 1927 р. письменниця розрядкою підкреслила: «В і д с м е р т і І. Ф р а н к а я жодної праці туди [в «ЛНВ». – О. Б.] до друку не посилала з винятком, що в однім примірнику того журналу [...] мала друкуватися згадка про помершу мою товаришку Софію Окуневську-Морачевську, написана мною [...]»³. Однак насправді поряд із цією згадкою у «Літературно-науковому Вістнику» після смерті Франка надруковані й інші твори Кобилянської: *Сниться...* (1917, т. 67), *Лист засудженого жовніра до своєї жінки* (1922, т. 76), *Назустріч долі* (1922, т. 78), урешті *Автобіографія* (1927, т. 94)⁴.

1899 р. накладом УРВС, щойно заснованої тоді у Львові (7 лютого 1899 р.), видано новелістичну збірку О. Кобилянської *Покора: Нариси*. Її примірник зберігається у Франковій бібліотеці в ІЛ (№ 2797). Перед тим у Чернівцях 1897 р. накладом Дениса Лукіяновича і В'ячеслава Будзиновського окремими книжками з'явилися новели Кобилянської *Некультурна* і *Природа*. Згодом Володимир Гнатюк у листі від 30 вересня 1912 р. розповідав Михайлові Коцюбинському про свою і Франкову діяльність в УРВС: «[...] ціле видавництво з технічного боку лежало на мені й Франкові так, що з виїмкою кількох перших книжок, які видав був Будзиновський, всі інші видав я або Франко, роблячи й коректи, ведучи переписку з авторами [...]»⁵. Оскільки раніше Будзиновський уже видавав твори О. Кобилянської, то, швидше за все, збірку *Покора* підготував до друку в УРВС також він. Із листів О. Кобилянської до О. Маковея від 13 і 18 січня 1899 р. видно, що 18 січня вона надіслала свої новелістичні твори для УРВС на руки О. Маковея, щоб він сам зайнявся їх виданням або передав В. Будзиновському, який листовно обіцяв їй піти до друкарні, щойно отримає її твори⁶. Згодом у цьому видавництві вийшла друком ще одна збірка О. Кобилянської – *До світа: Новелі і нариси* (Львів: Накладом УРВС, 1905). Щодо видання цієї збірки, а також іще однієї, яку пропонувала Спілці, але яку не було надруковано, О. Кобилянська листувалася з В. Гнатюком (листи від 4 грудня 1903 р., 18 лютого, 12 квітня і 14 травня 1905 р.⁷).

¹ ІЛ, ф. 3, од. зб. 1624, с. 383.

² І. Франко, *Зібрання творів...*, т. 50, с. 331.

³ О. Кобилянська, *Твори...*, т. 5, с. 641.

⁴ Див.: Б. Ясінський, *Літературно-науковий вістник: Показчик змісту. Том 1–109 (1898–1932)*, Київ; Нью-Йорк: Смолоскип, 2000, с. 167, № 4230–4248.

⁵ *Листи до Михайла Коцюбинського*, Ніжин 2002, т. 1, с. 348.

⁶ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 390, 392.

⁷ Там само, с. 558, 568, 573–576.

У листі до В. Гнатюка від 2 липня 1901 р. Кобилянська принагідно прохала передати «п[ан]ству Франкам» «сердечне поздоровлення»¹. Однак того ж року не скористалася нагодою особисто поспілкуватися з І. Франком. 28 вересня 1901 р. з Відня повідомляла О. Маковея: «П[ан] Франко писав і просив до Львова поступити, але я, мабуть, не поступлю. Там тепер дуже болотисто, чого мені ще туди їхати»².

Спроба О. Кобилянської видати у своєму німецькому перекладі збірку української малої прози (1899–1903)

Ольга Кобилянська пробувала видати у своєму німецькому перекладі збірку новелістичних творів українських письменників, зокрема І. Франка та з його передмовою. Почавши укладати на пропозицію німецького письменника й редактора дрезденського літературно-наукового журналу „Die Gesellschaft” («Суспільство». – О. Б.) Людвіга Якобовського (Ludwig Jacobowski, *1868 – †1900) збірку українських новел у перекладі німецькою мовою, О. Кобилянська в листі до співупорядника О. Маковея від 28 квітня 1899 р. навела свій перелік авторів, серед яких перший – І. Франко, далі – В. Стефаник, О. Маковей, О. Кобилянська, Василь Чайченко (Борис Грінченко), «може, і що коротенького» Панаса Мирного і Тимотея Бордуляка³. Щодо цього І. Франко писав до О. Маковея 14 травня 1899 р.: «Для німецької збірки новел я зі своїх речей радив би взяти *Яця Зелепугу* і дати йому титул *Ein Millionär* [Мільйонер. – Є. Н.]. Тут перекладає дещо Роздольський і дуже гарно, може, перекладе й се»⁴. А в листі до І. Франка від 7 грудня 1899 р. О. Кобилянська повідомляла, що «зладила» з О. Маковеем на пропозицію «одного німецького літерата» «збірник» українських «новел» німецькою мовою, до якого ввійшли твори В. Стефаника, Леся Мартовича, Н. Кобринської, О. Маковея, Лесі Українки, Олени Пчілки, і що, крім Франкових новел, із яких мав перекласти за його дозволом «п[ан] Роздольський одну або дві», про що до нього писали вже двічі, майже всі інші перекладені⁵.

У цьому ж листі О. Кобилянська запитувала в І. Франка дозволу взяти «яко передне слово до зібраних новел» першу частину його «прегарної розвідки «Русько-українська література»⁶. Очевидно, йшлося про Франкову розвідку *Literatura ukrajinsko-ruská (maloruská)* [Українсько-руська (малоруська) література] («Slovanský Přehled» 1898, № 1, 2), передруковану «за дозволом автора» в українському перекладі в газеті «Буковина» (1898, № 131–134; 1899, № 41, 42, 44, 45) під назвою *Література українсько-руська* й видану окремим відбитком під назвою *Русько-українська література* (Чернівці: Накладом редакції «Буковини», 1898). Як зазначала О. Кобилянська в цьому ж листі, цю «працю» «позволив собі перекласти» її брат (імені не зазначено), тож вона прохала І. Франка «переглянути переклад і, если б було ще потрібно [...],

¹ Там само, с. 485.

² Там само, с. 494.

³ Там само, с. 406.

⁴ І. Франко, *Зібрання творів ...*, 1986, т. 50, с. 132.

⁵ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 435.

⁶ Там само.

поробити деякі замітки до праці (зі взгляду, що она пішла би яко вступне слово) [...]». Сама ж Кобилянська братового перекладу ще не переглядала, бо отримала його «доперва вчера», а завтра надсилає І. Франкові¹. У Франковому фонді в Інституті літератури зберігається рукопис німецького перекладу *Die kleinrussisch-ukrainische Literatur von Dr. Iwan Franko*, датований «Jasienów Gogny in November 1899» («Ясенів Верхній у листопаді 1899»)². Тепер це село має назву Верхній Ясенів Верховинського району Івано-Франківської області. Список перекладу авторизовано підписом: Alex. Kobylanskyj³. Отже, автор перекладу – молодший брат Кобилянської Олександр (Алекс) Кобилянський (*1875 – †1933), на той час студент правничого факультету Віденського університету (закінчив навчання 1900 р. й працював на Буковині у юридичних установах Чернівців, Заставни, Вашківців, комісаром поліції у Кимполунзі, де й помер). Згодом, німецький переклад він зробив із українського перекладу Франкової праці за відбитком *Русько-українська література*.

У коментарях Федора Погребенника до публікації листа зазначено (без поклику на джерело), що Франкову розвідку переклав німецькою мовою інший брат Кобилянської – Володимир, при цьому вказано ту саму одиницю зберігання рукопису в ІЛ. Також поінформовано, що цей переклад не друкувався⁴. Володимир Кобилянський (*1877 – †1909), як і старший брат, був фаховим правником: закінчив юридичний факультет Чернівецького університету (1901), став доктором юриспруденції (1903), працював судовим практикантом у Чернівцях. Однак з листів О. Кобилянської до О. Маковея видно, що саме О. Кобилянський мав бажання писати літературознавчі тексти німецькою мовою або перекладати їх із української: запитуючи в листі від 23 вересня 1898 р., чи знає він (О. Маковей), що Неєра (Neera, псевдонім італійської феміністки Анни Радіус Цуккарі (Radius Zuccari)) написала повість (*Teresa*), яку порівнюють із повістю Габрієлі Ройтер (Reuter, німецька феміністка) *Aus guter Familie* (*З доброї родини*), Кобилянська повідомляла: «Небавом буде і *Царівна* готова, а Олександр укладає собі якесь вступне слово, де хоче порівняти всі три повісті»⁵; 18 січня 1899 р., визнаючи подібність між цими трьома повістями, сповіщала: «Олександр хоче писати вступне слово в німецькій до *Царівни*, та возьме, здається, все від Вас, а може, і просто переведе Вашу статтю»⁶. Ішлося про передмову О. Маковея до видання *Царівни* 1896 р.

Очевидно, класичний філолог, перекладач і фольклорист Осип Роздольський Франкового оповідання до збірки не переклав, бо О. Кобилянська взялася за переклад сама. 14 січня 1900 р. листовно звернулася до Ольги Франко «з великою просьбою»: «Прошу ласкаво спитати в пана доктора, чи не дозволив би він мені перекласти его новельку *Яць Зелепуга* на німецьку мову. Потребую ту новельку конче для збірника новель малоруських, котрий має вийти в Дрездені.

¹ Там само, с. 436.

² ІЛ, ф. 3, од. зб. 731, 29 с.

³ Там само, с. 29.

⁴ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 711; О. Кобилянська, *Слова зворушеного серця ...*, с. 336.

⁵ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 361.

⁶ Там само, с. 394.

Будьте ласкаві, дорога пані, відповісти мені як змога найскорше: я маю всей збірник готовий, а ніяк не хочу єго без новелі пана доктора відсилати»¹. Очевидно, І. Франко дозвіл дав, бо 26 лютого 1900 р. О. Кобилянська повідомляла В. Стефаникові, що закінчила «ще одну новелу Франка переводити»².

Тим часом 2 грудня 1900 р. помер Л. Якововський, але О. Кобилянська й далі готувала збірку, як свідчать її листи від грудня 1900 р. до січня 1903-го до О. Маковея і болгарського письменника Петка Тодорова³. Давши принагідно Франкову адресу у Львові П. Тодорову, О. Кобилянська у листі від 22 червня 1900 р. запевнила свого болгарського приятеля, що «кореспонденція» з таким адресатом буде «очень интересна»⁴.

По смерті Л. Якововського О. Кобилянська спершу сподівалася, що збірку німецьких перекладів українських новел надрукує дрезденський видавець Е. Пірсон (E. Pierson), із яким домовився Л. Якововський (за його повідомленням в останньому листі до О. Кобилянської, Е. Пірсон мав видати книжку в січні 1901 р., як писала письменниця до П. Тодорова 30 січня 1901 р.⁵; див. також лист О. Кобилянської до П. Тодорова від 25 березня 1901 р.⁶). Ішлося про німецького видавця Едгара Мансфілда Пірсона (Edgar Mansfield Pierson, *1848 – †1919), власника відомого видавництва у Дрездені E. Pierson's Verlag. О. Кобилянська листувалася з Е. Пірсоном, у якого був рукопис збірки (див. її листи до П. Тодорова від середини квітня 1901 р. і до О. Маковея від 21 квітня 1901 р. та 29 червня 1902 р.⁷).

Листом від 1 серпня 1901 р. з гуцульського села Буркута Леся Українка сповіщала О. Кобилянську, що І. Франко, який також там літував, «дуже хвалив» її нарис *Під голим небом*, «тільки казав, що там «тих ідіотів забагато», взагалі хвалив» її «писання» і «досить охочо згодився написати передмову до нім[ецької] збірки»; принагідно запитувала, чи О. Кобилянська надіслала «йому спис новель»⁸. Цю вістку О. Кобилянська переповіла О. Маковеєві в листі від 12 серпня 1901 р.: Леся «зробила Франку пропозиція, щоби написав вступне слово до збірки переложених новел, і він обіцяв, що напише, лише просив вислати спис переложених новел; я вислала вже спис»⁹. Десь у другій чверті серпня 1901 р. Леся Українка в Буркуті одержала від О. Кобилянської листа зі *Списом українських новел, переложених на німецьке Ольгою Кобилянською* (німецькою мовою), і на цьому ж аркуші написала до І. Франка листа, у якому зазначила: «Пересилаю Вам спис новел, до яких Ви були ласкаві обіцяти передмову, – тільки що сама отримала його. Кобилянська просить при сьому

¹ Цит. за: Н. Томашук, *І. Франко та О. Кобилянська ...*, с. 273.

² О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 443.

³ Там само, с. 462–463, 467–468, 474–476, 479–480, 481–482, 488, 507–508, 509, 511, 536.

⁴ Там само, с. 450.

⁵ Там само, с. 467.

⁶ Там само, с. 475.

⁷ Там само, с. 479–481, 507.

⁸ Леся Українка, *Листи: 1898–1902*, Київ : Комора, 2017, с. 301.

⁹ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 488.

передати Вам її щирий привіт»¹. Як свідчить фраза в листі «почтарь наганяє», Леся Українка написала його того самого дня, коли одержала відпис від О. Кобилянської; оскільки пошта в Буркут із Жаб'яго (тепер селище Верховина в Івано-Франківській обл.) приходила (й відходила) тричі на тиждень – у понеділок, середу й п'ятницю, то Леся Українка написала до І. Франка, який виїхав із Буркута в понеділок 5 серпня, не раніше, ніж у середу 7 серпня, а ймовірно, пізніше – у п'ятницю 9 серпня, понеділок 12 серпня або в середу 14 серпня. Автограф О. Кобилянської *Список українських новель, переложених на німецьке Ольгою Кобилянською* з автографом на цьому самому аркуші листа Лесі Українки до І. Франка зберігається у Франковому фонді в ІЛ. У переліку з дев'яти творів (два – В. Стефаника, по одному – І. Франка, О. Маковей, Леся Мартовича, Н. Кобринської, Лесі Українки, Олени Пчілки та самої О. Кобилянської) першим поставлено переклад з І. Франка *Der Millionär* (Мільйонер, себто *Яць Зеленуга*), останнім – новели О. Кобилянської *Eine Schlacht* (Битва)². У заголовку списку зазначено, що переклади зробила О. Кобилянська.

У листі від 6 вересня 1901 р. з с. Довгополя (також Верховинського району) Леся Українка повідомляла О. Кобилянську, що надіслала Франкові отриманий від неї список новел і передала її прохання (очевидно, про передмову), а відтак, бачивши І. Франка двічі («раз в Буркуті, раз тут в Довгополі»), нагадала йому це прохання, «і Ф[ранко] казав, що конечне напише і то невдовзі»³. Чи написав І. Франко спеціальну передмову до колективної новелістичної збірки в перекладі О. Кобилянської – невідомо.

Про «свою новелу *Битва*, що увійшла там в збірник», О. Кобилянська згадала в листі до П. Тодорова від 30 січня 1901 р.⁴ Про те, що вона переклала для Л. Якововського «цілу збірку» «новел на німецьку мову», О. Кобилянська засвідчила в листі до П. Тодорова від 5 грудня 1900 р.⁵, а в листі до О. Маковей від 21 квітня 1901 р. зазначила, що Л. Якововський перекладає «так совісно прилагодив, покорегував деякі своєю рукою»⁶, тобто зредагував.

Із листів О. Кобилянської видно, що раніше передмову до колективної збірки написав О. Маковей. У листі до В. Стефаника від 26 лютого 1900 р. О. Кобилянська повідомляла, що «мала багато роботи з перекладанням», зокрема перекладала «вступне слово Маковей»⁷. За її інформацією в листі до П. Тодорова від 30 січня 1901 р., книжка мала вийти з двома передмовами: «вступне слово» до збірки «обіцяв написати» Л. Якововський, але так і не подав; лише О. Маковей «написав від себе, яко малорос, вступне слово»⁸. Про *Вступне слово* (Vorwort) О. Маковей йдеться й у листах О. Кобилянської до П. Тодорова від

¹ Леся Українка, *Листи: 1876–1897*, с. 304–305.

² Леся Українка, Лист до Івана Франка, серпень 1901 р., Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1614, с. 81.

³ Леся Українка, *Листи: 1876–1897*, с. 314.

⁴ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 468.

⁵ Там само, с. 463.

⁶ Там само, с. 482.

⁷ Там само, с. 443.

⁸ Там само, с. 467–468.

середини квітня 1901 р., 11 липня та 9 серпня 1902 р. і до О. Маковея від 21 квітня і 1 жовтня 1901 р., 29 червня і 23 серпня 1902 р.¹ Позаяк передмова О. Маковея не зовсім задовольнила Л. Якововського, він хотів написати її сам, але не встиг².

Оскільки Е. Пірсон зволікав із виданням книжки, то О. Кобилянська вотребувала в нього переклади, «бо були би ще з кілька років лежали недруковані», і планувала передати їх до «іншого накладця в Берліні» (лист до П. Тодорова від 11 липня 1902 р.³). Мала надію видати книжку за сприяння Георга Адама (*1874 – †1948), німецького дослідника, популяризатора й перекладача слов'янських літератур, зокрема й української, який радив забрати переклади від Е. Пірсона й «обіцяв, що видасть їх в Берліні у одного накладця, котрий видає лише самі праці з слов'янського» (лист О. Кобилянської до О. Маковея від 29 червня 1902 р.⁴). Торік із передмовою Г. Адама *Ein Jahrhundert kleinrussischen Literatur* (*Сторіччя малоруської літератури*) вийшла друком збірка Кобилянської німецькою мовою *Kleinrussische Novellen* (*Малоруські новели*) (Мінден у Вестфалії, 1901), яка містила три новели, написані первісно німецькою мовою: *Natur* (*Природа*), *Eine Unzivilisierte* (*Некультура*), надруковані раніше у штутгартській газеті „Die neue Zeit”, і *Eine Schlacht* (*Битва*), уперше оприлюднену в журналі „Die Gesellschaft” («Суспільство»). Примірник цієї збірки зберігається у Франковій бібліотеці в ЛІ (№ 4286) з дарчим написом: «Високоповажаному Д[окто]ру. Івану Франку від авторки. Чернівці. 4/12. 901». У листі до О. Маковея від 29 червня 1902 р. О. Кобилянська повідомляла: «Вчора одержала я лист від G. Adam'a з німецькою розвідкою про нашу літературу. Посилаю одне і друге, може, Вас займе, потім заховайте. Розвідка, як бачите, Франка»⁵. Ішлося про статтю Г. Адама *Von der modernen kleinrussischen Literatur* (*З найновішої малоруської літератури*), опубліковану в часописі „Beilage zur Norddeutschen Allgemeinen Zeitung” («Додаток до „Norddeutschen Allgemeinen Zeitung” («Північнонімецької загальної газети»)) (1902, № 123, 29.V). У повідомленні про цю публікацію зазначено: «Звісний вже нашій публиці др. Георг Адам, якого старанєм вийшли минулого року деякі оповідання д. Кобилянської в німецьким перекладі з його ж передмовою, надрукував [...] дуже прихильну до нас статтю про найновішу нашу літературу [...]. Стаття в головному написана на основі остатнього розділу праці Ів. Франка «З остатніх десятиліть», друкованої торік у «Літ.-Наук. Вістнику»⁶. Мова йшла про Франків огляд «З остатніх десятиліть XIX в.» («ЛНВ» 1901, т. 15, кн. 7–9).

О. Кобилянська листовно повідомляла П. Тодорова 12 січня 1903 р., що минулого місяця вислала переклади в Берлін до видавця Бруно Касіра (Bruno Kassirer) за адресою, яку їй подав, серед адрес інших видавництв, Г. Адам, і долучила для ознайомлення видавця зі становищем українців та «нашою

¹ Там само, с. 480, 482, 494, 508-511.

² Я. Погребенник, *Німецькомовний контекст творчості Ольги Кобилянської*, Чернівці : Рута, 2005, с. 17.

³ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 509.

⁴ Там само, с. 507.

⁵ Там само, с. 503.

⁶ *Праці чужинців про Україну*, ЛНВ 1902, т. 19, кн. 7, с. 7.

літературою» Адамову статтю *Die moderne kleinrussische Literatur*, видану в згаданому газетному додатку¹. Задумана збірка так і не вийшла, дальша її доля невідома². Частину перекладених творів (В. Стефаника, Леся Мартовича, Н. Кобринської, Олени Пчілки, а також Марка Вовчка) О. Кобилянська опублікувала у віденському українознавчому журналі „Ruthenische Revue” в 1903–1905 рр.

Франкова характеристика й оцінка творчості О. Кобилянської (1898–1907)

Від 1898 р. О. Кобилянська перебувала в полі прискіпливого літературно-критичного зору І. Франка. У 1898–1900 рр. він інформував про неї й інших українських письменників чеського читача. У другому поданні статті *Literatura ukrajinsko-ruská (maloruská)* („Slovanský Přehled” 1898, № 2) відрекомендував О. Кобилянську як «дуже талановиту представницю» наймолодшого покоління, яке, «черпаючи свої стимули прямо із західноєвропейських напрямів імпресіонізму та неоромантизму, прозваного *per nefas*³ декадентизмом, іде далі дорогою, прокладеною у нас впливом Драгоманова»⁴. Публікації в «ЛНВ» 1898 р. (*Valse mélancolique*, *Рожі, Акорди, На полях*) дали І. Франкові підстави в огляді *Literatura ukrajinsko-rusinska. R. 1898* (*Українська література за 1898 р.*) („Slovanský Přehled” 1899, № 8) дійти висновку: «Серед західноукраїнських письменників зайняла помітне місце Ольга Кобилянська...»⁵.

В огляді *Українсько-руська література і наука в 1899 році* («Дїло» 1900, № 1, 3/15.І) І. Франко писав, що розчарувався у своїх великих сподіваннях на Буковину: «Обік Львова важним літературним центром обіцяли бути Чернівці, та, на жаль, надії, які можна було покладати на них ще перед двома роками, не збулися»⁶. Імовірно, що І. Франко покладав надії, зокрема, на О. Кобилянську; напевно очікував від неї активнішої участі в літературному і громадському житті, і ближчих до реального життя творів. Із двох публікацій О. Кобилянської у перших томах І. Франкові більше імпонував соціальний за змістом нарис *На полях*, аніж індивідуалістичний *Valse mélancolique*. І. Франко сподівався, що в творчості О. Кобилянської переважить напрям, звернений не до окремих особистостей, а до найчисленнішої верстви українського суспільства – селянства.

¹ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 536.

² Я. Погребенник, *Німецькомовний контекст ...*, с. 18–19.

³ Латинський вислів *per fas et nefas* дослівно означає: усіма дозволеними й недозволеними засобами; правдами й неправдами. У статті вислів *per nefas* ужито, очевидно, в значенні: неправомірно, безпідставно. – Є. Н., О. Б.

⁴ І. Франко, *Українсько-руська (малоруська) література*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, 1984, т. 41, с. 87.

⁵ І. Франко, *Українська література за 1898 р.*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, 1981, т. 32, с. 13.

⁶ І. Франко, *Українсько-руська література і наука в 1899 році*, [у:] І. Франко, *Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, Київ : Наукова думка, 2010, т. 54, с. 249.

Іван Франко продовжував інформувати про О. Кобилянську, не лише українських і чеських, а також німецьких читачів, обізнаних із її творами, надрукованими в німецькомовних літературних часописах; рекомендував твори О. Кобилянської і приватно, як ось у листі від 23 грудня 1901 р. до чеського громадсько-культурного діяча, шанувальника української літератури Бедржіха Дрожа¹. У статті *Die ukrainische (ruthenische) Literatur* (Українська (рутенська) література) („Aus fremden Zungen” 1901, № 8) назвав О. Кобилянську першою у переліку «найвизначніших представників» «найновішої генерації, яка прагне цілком модерним європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу»². У рецензії («ЛНВ» 1903, т. 23, кн. 7) на перші три випуски віденського місячника („Ruthenische Revue” (1903) згадав, що у третьому числі вміщено статтю О. Кобилянської про Марка Вовчка³. Мав на увазі статтю *Марко Вовчок та її оповідання*.

В огляді *З останніх десятиліть XIX віку* І. Франко наголосив, що «наша проза під пером» О. Кобилянської, В. Стефаника, Марка Черемшини, Михайла Яцкова «набрала поетичного лету, мелодійності, ніжності, грації та різноманітності, до яких раніше підносилися хіба Марко Вовчок, Пантелеймон Куліш та Іван Нечуй-Левицький у своїх найкращих творах»⁴. Окреслюючи стан розвитку жанру повісті в тогочасній західноукраїнській прозі, відзначив новаторство *Царівни* О. Кобилянської: «[...] не вважаючи на повну невдатність композиції [...] се перша у нас повість, основана не на інтригах та любовних пригодах, а на психічній аналізі буденного життя пересічних людей. Се майстерна, тонко гаптована тканина, якій бракує лише руки енергійного артиста, який міг би злучити поодинокі ряди нанизаних сцен в гарний і ефектовний малюнок»⁵. Тож І. Франко поставив О. Кобилянську «на чолі» «групи талановитих репрезентантів» «нової белетристики», мета якої – «наблизитися скільки можна до музики» і яка для цього «незвичайно дбає о форму, о мелодійність слова, о ритмічність бесіди», «любується в смілих і незвичайних порівняннях, в уриваних реченнях, у півслівцях і тонких натяках». За Франковим спостереженням, О. Кобилянська пройшла певну творчу еволюцію: «Вихована на німецьких письменниках нової школи і на скандинавцях, вона зачала зразу й сама писати по-німецьки, правда, в дусі старшої німецької сентиментальної школи. Але швидко її надзвичайний талант розвинув крила і знайшов свою власну дорогу. В своїх дрібних оповіданнях, особливо таких, як *Битва*, *Людина*, *Некультурна*, *Valse melancolique* і т. ін., вона дала нам ряд майстерних малюнків людської, особливо жіночої душі і здобула собі заслужене признание не тільки у нас, але і в Німеччині, і в Росії»⁶. У статті *Старе й нове в сучасній українській літературі* («ЛНВ» 1904, т. 25, кн. 2) пояснював, звідки у нових письменників, зокрема О. Кобилянської, «несвідомий наклін до ритмічності й музичальності як

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 50, с. 196.

² І. Франко, *Українська література*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, т. 33, с. 142.

³ І. Франко, *Ruthenische Revue*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, 1981, т. 34, с. 407.

⁴ І. Франко, *З останніх десятиліть XIX віку*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, т. 41, с. 523.

⁵ Там само, с. 524.

⁶ Там само, с. 526.

елементарних об'явів зворушень душі»: «[...] се спеціальна душевна організація тих авторів», завдяки якій «за своїми героями вони щезають зовсім, а властиво, переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима»¹.

Уперше І. Франко не просто ілюстрував ім'ям О. Кобилянської *модерні тенденції в українському письменстві*, а спеціально, хоч і стисло, характеризував її творчий розвиток у статті *Южнорусская литература*. «Самый сильный и оригинальный женский талант в австрийской Руси – Ольга Кобилянская, уроженка Буковины», – репрезентував він письменницю російському читачеві. *За Франковими спостереженнями, О. Кобилянська на той час пройшла у своїй творчості чотири етапи. Перший* – початковий, німецькомовний, «во вкусе слащавой Марлитт». На переході до другого етапу, на якому О. Кобилянська «выступила проповедницей индивидуализма и свободной жизни», «начала выводить в своих рассказах [...] женские типы, стоящие выше своей среды», позначився вплив Ніцше і Якобсена. *Другий етап* творчої еволюції О. Кобилянської І. Франко ілюстрував назвами творів *Царівна, Valse mélancolique, Русалка*, під якою, очевидно, мав на увазі первісний варіант повісті *Царівна – Лорелей*, котрий письменниця надіслала в лютому 1891 р. М. Павликові для публікації в «Народі». *Третій етап* убачав у «мелких эскизах», у яких авторка «пробовала подражать манере современных французских символистов и декадентов, рисовать туманные сцены и ни с чем не связанные фигуры». На *четвертому етапі*, відзначав Франко, «её талант вступил на более верный путь, и она дала ряд прелестных картин из буковинской природы и жизни тамошнего народа (*Битва, Некультурна, За готар*), а также большой роман из крестьянской жизни *Земля*, исполненный глубокой поэзии и рисующий потрясающую драму братоубийства из-за обладания землёй»².

Роман Земля («ЛНВ» 1902, т. 17–18) *І. Франко вважав вершиною творчості О. Кобилянської* (на прохання О. Кобилянської мову і стиль цього твору редагував Антін Крушельницький – див. її лист до О. Маковея від 12 квітня 1901 р.³). За словами О. Кобилянської в листі до О. Маковея від 29 березня 1903 р., І. Франко збирався написати про цей твір спеціальну статтю для чеського журналу „Slovanský Přehled”⁴. Такої окремої статті І. Франко не написав, але надалі цим романом репрезентував письменницю у світі, зокрема у статті *Ruthenische Literatur 1904–1906* (*Українська література 1904–1906 [pp.]*) („Österreichische Rundschau” 1907, Bd. 11, № 6): «[...] Ольга Кобилянська, талановита новелістка сучасного напрямку, [...] зуміла здійснитися до високопоетичного й надзвичайно змістовного соціального роману «Земля»⁵. У статті *Українці* (написана 1906 р.; першодрук 1911 р. в перекладі угорською мовою під назвою *Kisoroszok* (*Малороси*)) згадав О. Кобилянську серед «кращих»

¹ І. Франко, *Старе й нове в сучасній українській літературі*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, 1982, т. 35, с. 108.

² І. Франко, *Южнорусская литература*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, т. 41, с. 159, 160.

³ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 478–479.

⁴ Н. Томашук, *І. Франко та О. Кобилянська ...*, с. 273.

⁵ І. Франко, *Українська література 1904–1906 [pp.]*, [у:] І. Франко, *Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, т. 54, с. 729.

«літературних сил, що представляють найновішу фазу національного розвитку», назвавши письменницю «авторкою цікавого роману з життя селян *Земля*»¹.

Із появою роману *Земля* стосунки між О. Кобилянською й І. Франком потеплішали. У романі поєднано характерну для авторки ліричну манеру викладу й тему селянства, на розробку якої І. Франко сподівався від О. Кобилянської з часу публікації її нарису *На полях*, своєрідного ескізу *Землі*. Іван Франко не тільки охоче опублікував роман у «ЛНВ», а й підтримав письменницю матеріально: «на редакційній раді був перший за тим, – згодом згадував у статті *Маніфест «Молодої музи»*, – щоб їй дати високий, як на ті часи, гонорар – 400 гульденів»².

Ольга Кобилянська навзаєм пом'якшувала своє ставлення до І. Франка, що відчувалося з її листів до нього. Ділові за змістом і тоном, вони різняться звертаннями, а відтак – емоційно-комунікативним підтекстом: звертання «Високоповажаний товаришу!» і відповідно письмове спілкування у листі від липня 1902 р. дружніше, розкутіше, більш товариське, менш офіційне, ніж звертання «Високоповажаний пане доктор!» у листі від 7 грудня 1899 р.³

Індикатором обопільної налаштованості О. Кобилянської та І. Франка на взаєморозуміння стала стаття Сергія Єфремова *В поисках новой красоты* («Кіевская Старина» 1902, т. 79, № 10–12), у якій автор критикував найбільше буковинську письменницю. Іван Франко відреагував на публікацію Єфремова статтею *Принципи і безпринципність*, а Володимир Коцовський – статтею *Для прояснения неясности* (обидві розвідки І. Франко вмістив під спеціально започаткованою рубрикою «Дискусії» та об'єднав спільною назвою *В погоні за новою красою* («ЛНВ» 1903, т. 21, кн. 2). «Мене дуже вдовольнили відповіді д. Франка і Коцовського. Франко так спокійно відповів!» – писала О. Кобилянська до О. Маковея 17 лютого 1903 р.⁴ У загальному І. Франко погодився з С. Єфремовим, що «українські письменники повинні поперед усього студіювати прояви соціального та громадського життя нашого народу, нашого села», але застеріг: «[...] класти се неминучою умовою для кожного письменника, принципом української штуки було б зовсім нерозумно», адже не кожен письменник має відповідну вдачу й можливість цього принципу дотримуватись. Стосовно О. Кобилянської І. Франко проявив розуміння обставин, у яких вона творила, зарахував її до тих літераторів, хто «своїми заняттями, обов'язками, становищем прикований до тісної сфери хатніх справ, родинних чи яких інших вузько обмежених обов'язків» і має право зображувати їх⁵.

Водночас Франко відхилив насмішкувато-полемічну статтю Гната Хоткевича *Кліка при часописі «Кіевская Старина» і її відношення до О. Кобилянської*, надіслану до «ЛНВ» та спрямовану і проти статті С. Єфремова, і проти редакції «Кіевской Старини», яка відмовилася надрукувати його критичну відповідь

¹ І. Франко, *Українці*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, т. 41, с. 192.

² І. Франко, *Маніфест «Молодої музи»* ..., с. 414.

³ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 435, 510.

⁴ Там само, с. 541.

⁵ І. Франко, *Принципи і безпринципність*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, т. 34, с. 361.

С. Єфремову¹. Редакція «ЛНВ» прохала Г. Хоткевича викласти свої погляди на порушені питання, не вдаючись «ані в полеміку з поодинокими реченнями статі д. Єфремова, наскільки вони не торкають основних питань, ані в оборону інших письменників, прим[іром] д-ки Кобилянської»². Нову статтю Г. Хоткевича під назвою *Літературні переживання* І. Франко також відхилив, але опублікував отриманий від нього *Лист до редакції «Літературно-наукового Вістника»*, у якому той нарікав, що «д. Франко» у відпису пропонував йому: «Полишіте на боці Кобилянську і інших авторів, зачеплених д. Єфремовим, взагалі не торкайтеся самої статі, бо читачі «Л. Н. Вістн.» її не знають і їм се не цікаво – скажіть свої погляди про питання, зачеплені д. Єфремовим». Натомість Г. Хоткевич був переконаний, що «говорити треба іменно про виключність самої статі, іменно про д. Кобилянську, на котру д. Єфремов н а б р е х а в, знаючи, що її творів немає в Росії [тобто в Російській імперії. – С. Н.] і ніхто не зможе перевірити його інсинуацій»³. У доданому після публікації листа редакційному поясненні авторові статті *Літературні переживання* закинуто, зокрема, таке: «Друга частина статі д. Хоткевича була присвячена обороні порушеної буцімто д. Єфремовим честі й слави нашої буковинської письменниці д-ки Кобилянської. На жаль, д. Хоткевич не здобувся тут ні на що крім глузу над д. Єфремовим, що, мовляв, кидається легкодушно на письменницю, якої талант і заслуги признала вже й німецька критика»⁴. Схоже, редакції «ЛНВ», а отже, й І. Франкові (і то, найпевніше, йому передусім), важливіше було не заплямувати честі С. Єфремова, якого Г. Хоткевич, поміж іншим, звинувачував у плагіаті, аніж захистити честь О. Кобилянської.

Квінтесенцією Франкових думок про О. Кобилянську є німецькомовний лист до Ватрослава Ягича від 8 листопада 1905 р. (першодрук: „Slavia orientalis” 1959, nr 2–3), написаний на прохання адресата як «реферат» (відгук) про буковинську авторку. На підставі рекомендаційного листа І. Франка за підтримки В. Ягича О. Кобилянська отримала австрійську стипендію для митців за 1905 р. Як своєрідний літературний портрет О. Кобилянської інформативно-характеристичний лист до В. Ягича певною мірою компенсує брак у критичному доробку І. Франка окремої розвідки про письменницю. Призначений для внутрішнього користування, а не для друку, епістолярний відгук І. Франка про О. Кобилянську концепцією, фактажем та описово-ілюстративним матеріалом дублює недалеко в часі від листа характеристику письменниці в енциклопедичній статті *Южнорусская литература*, але доповнює її порівняно розлогим аналізом повісті *Царівна* й роману *Земля* та мотивацією творчості буковинки об’єктивними й суб’єктивними чинниками.

Із перших слів І. Франко надав реферату ліричного тону, чим приватно виявив своє ставлення до письменниці: «[...] Ольга Кобилянська – дитя «зеленої»

¹ Автограф Хоткевичевої статті *Кліка при часописі «Кіевская Старина»* і її відношення до О. Кобилянської зберігається у Франковому фонді в ІЛ (1903; ф. 3, од. зб. 3762, початок статті; од. зб. 1620, с. 535–536, закінчення).

² Редакція, *Лист д. Хоткевича*, «ЛНВ» 1903, т. 21, кн. 2, с. 216.

³ Г. Хоткевич, *Лист до редакції «Літературно-Наукового Вістника»*, «ЛНВ» 1903, т. 21, кн. 2, с. 215.

⁴ Редакція, *Лист д. Хоткевича*, с. 216–217.

Буковини [...]». Заодно І. Франко відзначив територію Буковини, «де на ґрунті місцевої румунсько-української культурної відсталості прищеплюються деякими принагідними мандрівниками найбільш модерні способи мислення і вислову думки», як географічний чинник у формуванні Кобилянської-мисткині й образно обґрунтував, що «тільки в окремих випадках» (треба розуміти, й у випадку О. Кобилянської) прищеплені новації «дають справді оригінальні і здорові квіти та плоди». До авторів, чиї твори впливали на буковинку на початках її літературної діяльності, додав, поряд із Є. Марліт, німецьку письменницю Шарлотту Бірх-Пфайфер (Birch-Pfeiffer; *1800 – †1868), зауваживши, що О. Кобилянська «свої перші оповідання писала німецькою мовою у фальшиво-сентиментальній манері цих письменниць»¹. Цей осуд Тамара Гундорова прокоментувала так: «Популярні романи для жінок, які писала Марліт, ми б сьогодні віднесли до масової літератури. Зневажлива оцінка такого жіночого сентиментального стилю письма критиками, скажімо, Іваном Франком, зрозуміла – така література сприймалася «фальшивою». [...] І все ж популярні жанри літератури, писаної для жінок, мали свою терапевтичну і компенсаційну мету, яка значною мірою стосувалася не лише характерів і ситуацій, але й стилю»².

За Франковим здогадом, «згодом випадково – а можливо, це було виявом якоїсь глибшої душевної спорідненості» – О. Кобилянській «потрапили до рук твори Якобсена і Ніцше, яких вона зрозуміла неглибоко». На думку І. Франка, «від Ніцше – філософа-профета й віщуна – та від проповідників екстази-захвату перейняла О. Кобилянська цей блискотливий, забарвлений ліризмом стиль, який часто нагадує стародівочий марлітівський сентиментальний стиль, що ми його називаємо занепадницьким», а «твори Якобсена зміцнили і поглибили в ній відчуття природи»³. Натомість О. Кобилянська ще раніше в листі до О. Маковея від 13 січня 1899 р., ознайомившись із рукописом його розвідки *Ольга Кобилянська* («ЛНВ» 1899, т. 5, кн. 1), протестувала проти його «шаблонного переконання про жінок, що нібито вони воліють я к-н е б у д ь заміж вийти, ніж цілком без чоловіка жити»⁴, із чого впливав його упереджений аналіз образу Наталки з повісті *Царівна*, зроблений з образливою «стародівочою» проєкцією на авторку: «Виходить по-Вашому таке. Кожна незаміжня є хоробливо змислова [чуттєва. – Є. Н.] і істеричка. [...] Модна література страшно плаче так в жінці, як і в мужчині всякі підрядні інстинкти, і виходить таке, що незамужня жінка м у с и т ь бути невірником змисловості [чуттєвості. – Є. Н.]. [...] Тепер на мене кожний а кожний мужчина може пальцем показувати та казати: вона сама тепер р о з з в і р е н а, саме тепер в т і м віку. [...] І Marlitt була старою панною, а помимо того, скільки чистоти і святих почувань в її творах; і нікому не приходило в її часі на думку шукати за якоюсь істерією в її творах, просто тому, щ о с е т о г д и н е б у л о в м о д і, а тепер настала фаза обожання найнижчих інстинктів...»⁵. Тепер уже І. Франко всупереч умовностям жанру

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 50, с. 281.

² Т. Гундорова, *Fetina Melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*, Київ: Критика, 2002, с. 56.

³ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 50, с. 281.

⁴ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 385.

⁵ Там само, с. 386.

рекомендаційного листа, які передбачали хвалебну характеристику претендента, нетактовно, хоч і небезпідставно, пов'язував літературний стиль ранньої О. Кобилянської, що формувався під впливом Е. Марліт, із феноменом «старої панни».

За вдумливими спостереженням М. Павлишина, «Іван Франко одним з перших критично висловився щодо адекватності рецепції Ніцше з боку Кобилянської», притому в статті *Южнорусская литература* «зберіг нейтральне ставлення до того, що письменниця перебувала «під впливом» Ніцше та [...] Якобсена», проте в листі до В. Ягича «негативно оцінив сприйняття цих впливів». Щодо Франкового твердження, буцімто О. Кобилянська «зрозуміла неглибоко» Є. Якобсена і Ф. Ніцше, М. Павлишин зауважив: «Таке приписування критикові [Франкові. – Є. Н.] правильне, а Кобилянській хибне, розуміння Ніцше зустрічається в дослідженнях як 1920-х, так і 1990-х років», однак такі протилежні дослідницькі оцінки «можуть видаватися дещо зухвалими», адже Ф. Ніцше «властиві парадоксальні, непрозора алегоричні та символічні форми викладу», він «активно боровся проти того, щоб його філософію можна було систематизувати, і [...] став об'єктом не просто різних, а протилежних інтерпретацій»¹. Тож і в Кобилянській була своя епістолярна й художня інтерпретація Ф. Ніцше, свій письменницький діалог із його філософією. Як доводить науковець, Кобилянську «найбільш вразили» і привабили такі «мотиви філософії Ніцше»: 1) поняття «надлюдини», що його «письменниця сприйняла, подібно до інтерпретаторів Ніцше в ХХ столітті, і як проекцію ідеального типу людини, і як ставлення до життя, в котрому високо оцінюються ідеї перетворення й нового початку»; 2) «ніцшівський імператив перемоги над собою»; 3) «образ полудня, символ досягнення зрілості й розквіту людського потенціалу»; 4) «Ніцшевий розподіл людей на тих, хто прагне перетворити себе в душі надлюдини, і на маловартісних членів «юрби», яку втілює філістерське суспільство». Нарешті, 5) хоч Кобилянська й «помічала антижіночі місця у творах Ніцше, але, як ще дехто з тогочасних і пізніших читачок філософа, вважала вагомим для жінок його заклик перетворюватися в душі надлюдини»². Ольгу Кобилянську притягував «Ніцше як символ приналежності до загальноєвропейського культурно-інтелектуального простору; Ніцше як джерело символів для увиразнення бажань та незатишності людини; Ніцше, зрештою, як антологія тверджень про вольову й переможну людину, в полеміці з якими Кобилянська деталізує свій, песимістичний, образ дійсності, підвладної випадку та глухोї до людських чеснот, зусиль і заслуг»³.

Намагаючись аналізувати твори О. Кобилянської відсторонено, І. Франко все-таки не зміг приховати упередженості до одних і захоплення іншими. Побачив «багато неприродного, дрібного і претензійного» не тільки «в малих нарисах» письменниці, а й у її новелах, таких як *Битва*, *Некультурна*, «в яких ніжно й оригінально зображено природу і побут», і частково у повісті (її названо «романом») *Царівна*, в якій, за його надто критичною характеристикою, «композиція цілком довільна (форма щоденника), змалювання образів мало

¹ М. Павлишин, *Ольга Кобилянська ...*, с. 80–81.

² Там само, с. 91–92.

³ Там само, с. 142.

продумане, ідейний зміст неясний», навіть у мові, яка йому загалом сподобалась «особливою свіжістю і поетичним розмахом», завважив «деяку багатослівність»¹. Письменник ставав менш критичним, коли аналізував свій улюблений роман *Земля*, який вважав «найвидатнішим з її творів»². Власне зауваження, що у змалюванні романних подій «письменниця не виходить за вузькі межі одного села, щоб дати широку картину культурного рівня буковинського народу», нейтралізував констатацією «особливого чару» від загального «емоційного настрою» *Землі*³. На можливі закиди О. Кобилянської «з приводу змалюваних нею картин життя буковинських селян [...] щодо глибини і точності її художнього бачення» завбачливо відповідав: «[...] це життя ніколи раніше не було відображено тепліше, поетичніше і своєрідніше». Іван Франко пророкував, що *Земля*, «крім літературної та мовної вартості, матиме тривале значення ще й як документ способу мислення нашого народу в час теперішнього важкого лихоліття»⁴. На його думку, сформовану під впливом не так таланту авторки, як високої мистецької вартості твору, у романі *Земля* О. Кобилянська «найповніше виявила риси свого таланту, але [...] досягла його меж»⁵. Відповідно І. Франко ділив творчість О. Кобилянської на «до і після написання *Землі*», проте слушно зауважив, що проза буковинки постійно розвивається двома шляхами: «[...] одночасно із життєво свіжими оповіданнями з народного життя вона пише більш-менш вдалі нариси абстрактного характеру, в яких не до кінця продумана символіка пов'язується з чудово схопленими з життя деталями...». Непослідовне дотримання правди життя і теми селянства не завадили І. Франкові підсумувати, що «Ольга Кобилянська – визначне явище в українській новітній літературі», її перші твори були «свіжим подихом у цій літературі, особливо завдяки сміливості її стилістичної манери і відсутності будь-якого шаблону»; серед українських письменниць «вона не має суперниць в жанрі новели й роману»⁶.

Досі наділяючи О. Кобилянську високими й найвищими характеристиками, І. Франко спершу приватно, у листі до В. Ягича від 8 листопада 1905 р., зазначив: «[...] в найновіших творах письменниці відчувається послаблення сили і свіжості таланту». «Важка хвороба, а також невідрадне особисте життя привели до того...», – пояснив адресату й висловив сподівання, що те «буде явищем минулим»⁷.

За слухними спостереженнями С. Павличко, «у цьому листі Франко ніби хвалить Кобилянську, однак у його оцінці домінує негативізм, він бачить насамперед недоліки, вузькість, неясність, нечіткість, неприродність і т. д. За ілюзією його об'єктивності ховається непримиренний антимодернізм. [...] Подибуємо також знайоме моралізаторство, поділ усього на здорове і нездорове, занепадницьке. [...] В оцінках Франка немає жодної згадки про феміністичні твори, жіночі образи, жіночий голос оповідачки [...]. У ранніх творах тільки

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 50, с. 281.

² Там само.

³ Там само, с. 281–282.

⁴ Там само, с. 282.

⁵ Там само, с. 281.

⁶ Там само, с. 282.

⁷ Там само.

побут і природа заслуговують похвали. Франко ставить Кобилянську не в контекст української прози чи української літератури, а оцінює її на тлі українських письменниць [...]. Нарешті, Франко двічі натякає на нещасливе особисте життя як справжню причину проблем і невдач Кобилянської. Чому «стародівочий» стиль і відповідні теми? Та тому, що Кобилянська сама – стара діва. [...] Найцікавіше, що Франко [...] в окресленні цього зв'язку був дуже близький до істини»¹. Попри те, що І. Франко сам був одним із зачинателів модернізму в українській поезії (збірка *Зів'яле листя*, 1896) та апробував модерністський досвід у поетичних і прозових творах 1895-го – початку 1908 р., як критик він упереджено ставився до модерністських віянь.

Соломія Павличко також дала феміністсько-тенденційне трактування Франкового редагування оповідання О. Кобилянської *Ідеї*, закинувши письменникові маскулінну упередженість до фемінізму: «Галицькі поступовці» ніколи не були послідовними й до кінця щирими в підтримці феміністичного руху. З одного боку, такі соціалісти як Франко й Павлик, [...] підтримували емансипацію. З іншого боку, в глибині їхніх сердець залишався страх перед руйнівністю надто радикального фемінізму, залишалося бажання поставити його в пристойні рамки авторитетною чоловічою рукою, що якоюсь мірою робили Франко, Павлик, Маковей та інші прихильники цього руху». На думку дослідниці, «промовистий приклад дає Франкове редагування Кобилянської», власне, «оповідання» *Ідеї*, яке він опублікував у «ЛНВ» (1906, т. 34, кн. 4; підзаголовок *Новеля*), «вилучивши з нього частину розповіді вдови»². Після слів О. Кобилянської «на полі соціалізму, жіночої емансипації, [пропущено в книжці С. Павличко: в житю; такий самий пропуск у вид., за яким подала цитату С. Павличко³; той-таки пропуск і в найновішому вид.⁴ – *Є. Н., О. Б.*] національним – не знаю, врешті, на чім»⁵ у рукопису йшли слова: «додала зворушена власними словами. Я була така охоча до праці... така напружена до діяльності, як тота стріла старенних луків, що ожидала хвили помчатися золотою блискавкою в невидиму даль!

Для мене не існували ніякі так зв. приватні інтереси, як споминала я вже. Я не бавилася дівочими мріями про любов, мужчин і подружжя, як мої ровесниці. Яке се там життя – думала я з погордою молодості, – в котрім жиється виключно для себе?.. Зачинитися між чотири стіни, годувати себе і кількох душ коло себе. Заткати вуха проти того, що виходило знадвору і стогнало, домагалося від нас помічі?.. Що дзвонило дзвонами на різні мови і виривало серце з грудей... Що се за таке життя, от таке життя «для себе»? Питала я.

Мені було того замало.

Я хтіла більше.

Народові треба було більше, ніж щасливих подруж, зачинених в панських кімнатах, *щасливих*. Ба, більше ще як і «ідеалу» говорити *лиш матерньою мовою*. Він, що, може, був в розмаху на культурну народність, без вироблених рисів і

¹ С. Павличко, *Дискурс модернізму ...*, с. 67–68.

² Там само, с. 76.

³ О. Кобилянська, *Твори*, 1963, т. 3, с. 394.

⁴ О. Кобилянська, *Зібрання творів*: у 10 т., Чернівці : Букрек, 2013, т. 1, с. 423.

⁵ О. Кобилянська, *Ідеї. Новеля*, «ЛНВ» 1906, т. 34, кн. 4, с. 7.

характеру, без тієї сили, що творить і полишає за собою монументи в історії і мармурових богів...»¹.

За інтерпретаційними домислами С. Павличко, «в цьому уривку викладено майже повне кредо Кобилянської – фемінізм, соціалізм, народ. Напівнатяками вона скидає ідеали – є щось більше за ідеал сім'ї (патріархальному ідеалові протиставлена феміністична свобода вибору), є щось більше за ідеал говорити рідною мовою (ідеалові націоналізму протиставляється ширший ідеал, це, очевидно, соціалізм). Нарешті є щось більше за ідеал народності, це саме ідеал «культурної народності». Неясність у цьому моменті не випадкова. «Культурна народність» – досить невиразний ідеал в обставинах початку віку. Чому Франко викреслив цей уривок? Очевидно, з тієї ж самої причини, з якої він не згадає наступного року про фемінізм ранніх творів Кобилянської в листі до Ягича. Такого роду редагування виказує страх маскулінної культури перед «новими», сильними жінками й усім комплексом проблем, які вони приносили»². Здогади дослідниці про «повне кредо» О. Кобилянської та ймовірні причини Франкового вилучення його, яке, безперечно, було тенденційним, є інтерпретаційною пропозицією, що має право на існування й потребує дальшого осмислення й окремого обговорення. Зрештою, як літературний редактор І. Франко часто самовільно втручався в тексти творів інших письменників, не раз не лише виправляючи мову, а й тенденційно, без погодження з авторами, змінюючи зміст і таким чином обмежуючи та корегуючи їхнє вільне самовираження. О. Кобилянська спершу обурювалася втручанням у її текст (див. цитований лист до О. Маковея від 10–13 січня 1898 р.), але потім, схоже, змирилася, не маючи змоги обстояти власну авторську редакцію чи опублікувати твір деінде.

У наступні два роки (після листа до В. Ягича) Франкові сподівання на минулість кризи в розвитку таланту О. Кобилянської не виправдалися, і це помітно з його листа до М. Грушевського, датованого другою половиною серпня 1907 р., та зі статті *Маніфест «Молодої музи»*. М. Грушевському І. Франко без особливого захоплення рекомендував оповідання О. Кобилянської *В долах*, особисто надсилаючи його до «ЛНВ»: «[...] воно все-таки має сенс і написано артистично»³. У статті *Маніфест «Молодої музи»* повторив своє зауваження дворічної давності про те, що «талант Кобилянської, який виявився в повнім блиску в деяких із її кращих оповідань, [...] тепер значно поблід і ослаб». Вину в тому вбачав не самої письменниці, а «наших, головню буковинських обставин, що загризають усе краще, талановитіше, оригінальніше»⁴. Водночас І. Франко **різко протиставив творчість О. Кобилянської літературним експериментам модерністської «Молодої Музи»**: «Та й ще одно можна б замітити у репрезентантів «Молодої Музи»: що вам до Кобилянської? Чого ви навчилися від неї? Яких ідей набралися? Як відомо, Кобилянська залюбки малює тип жінки, що бунтується против усталеної традиції і таким чи іншим способом завойовує собі право на свободне життя. Де у вас такі типи, і взагалі, як ви малюєте жінчину?

¹ Автограф твору Кобилянської *Ідеї* з Франковими виправленнями див.: ІЛ, ф. 3, од. зб. 1914.

² С. Павличко, *Дискурс модернізму ...*, с. 76–77.

³ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 50, с. 331.

⁴ І. Франко, *Маніфест «Молодої музи»*, с. 414.

[...] можна сказати, що Кобилянська мала б повне право випросити собі у вас те, щоб ви не ідентифікували себе з нею». Творчість О. Кобилянської активно обговорювали у своїх взаєминах І. Франко й молодомузівець Остап Луцький.

Іван Франко жодним словом не поставив під сумнів літературний хист О. Кобилянської, коли толерантно критикував її новели й повість *Царівна* чи упереджено – її фрагментарну прозу. Відчуваючи справжність її таланту, відіграв у його еволюції роль авторитетного, а почасти й авторитарного критика та редактора; як і в ставленні до інших молодих письменників силкувався спрямувати розвиток її творчої індивідуальності в певне русло – реалістичне й соціальне, допускаючи при цьому соціально-психологічне зображення приватних справ і обов'язків.

О. Кобилянська в поетичній рецепції І. Франка (1904)

Відчуття натури О. Кобилянської помітне у Франковій поезії *Ф. Р.* (*Дівчино, каменю дорогоцінний...*)¹, датованій 20–22 березня 1904 р. й уперше надрукованій у модерністському літературно-художньому альманасі «За красою», що його на честь буковинки видали молодомузівці у Чернівцях 1905 р. (упорядник – О. Луцький). З одного боку, публікація поезії під назвою-криптонімом, що не відповідає ініціалам жінки, якій присвячено альманах, підтверджує версію Мар'яни Челецької: *Ф. Р.* – скорочена до початкових літер формула „*femina regia*” (латин. «царська жінка»), яка може бути «ключовим символом для зображення «знайомих і незнайомих» жінок у творчості Франка», а «у вірші «Дівчино, каменю дорогоцінний...» виконує функції знакового кодифікатора для ініціальної присвяти», при тому „*femina regia*” – «одна з функцій адресата у надтексті вірша та його образної презентації в основному тексті»². З іншого боку, в контексті альманаху на честь О. Кобилянської Франкова поезія *Ф. Р.* (*Дівчино, каменю дорогоцінний...*) набуває **підтексту конкретної персональної присвяти**. Жінка-цариця, царівна – одна з іпостасей автобіографічних героїнь О. Кобилянської, а лейтмотив Франкової поезії – безкорислива всеохопна любов – звучить в унісон із аналогічним лейтмотивом повісті О. Кобилянської *Ніоба*, датованої теж 1904 р., тільки І. Франко взяв за основу свого твору старохристиянську легенду про Марію Єгиптянку, а О. Кобилянська до своєї повісті обрала епіграфом главу 13 з *Першого послання апостола Павла до коринтян*, у якій подано християнське тлумачення поняття любові (у першодруку повісті під епіграфом помилково зазначено: «Лист апостола Іоана до Коринтейців, глава 13»: «Кіевская Старина» 1905, т. 89, № 6, с. 362; так само хибно приписано це послання апостолові Йоанові й у листі О. Кобилянської до О. Маковця від 3 січня 1903 р. – «від апостола Іоанна до коринфійців про любов», «лист від св. Івана»³).

¹ І. Франко, *Ф. Р.* (*Дівчино, каменю дорогоцінний...*), [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, 1976, т. 3, с. 168–169.

² М. Челецька, *Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів)*, Львів, 2007, с. 221.

³ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 526.

Епілог взаємин (1908–1916)

Неоднозначне ставлення до І. Франка залишалося в О. Кобилянської й після його літературно-критичних відгуків про неї. У листі до Лесі Українки від 22 грудня 1908 р. вона ділилася великим бажанням інсценізувати свою повість *В неділю рано зілля копала...* й упевненістю, що «на сцену міг би поставити її або хтось біленький хтосічок, або І. Франко»¹ (мабуть, про тяжку хворобу І. Франка, що спіткала його навесні 1908 р., О. Кобилянська тоді ще не знала). «Біленький хтосічок» – Леся Українка². Водночас лист О. Кобилянської до Олександра Барвінського від 17 грудня 1909 р. засвідчує, що вона мала образу на І. Франка та інших українських літераторів за те, що замало підтримували її письменницькі спроби: «Українці завсіди, почавши від Івана Франка, мали для мене лише слова докору, що не «вмію мову» – між тим, коли німці наказували писати»³.

Кобилянська входила до комітету, створеного для організації святкування 40-річчя діяльності І. Франка, проте на перших засіданнях – у Львові 27 січня і 6 лютого 1912 р. (а певно, й на наступних) – була відсутня. Її прізвище фігурує в переліку авторів, яких ухвалено запросити до участі в ювілейному збірнику⁴, а також під текстом відозви до українського громадянства в справі ювілейного дару І. Франкові⁵. У літературно-науковому збірнику «Привіт Іванови Франкові в сороклітє його письменської праці. 1874–1914» (Львів: Накладом ювілейного комітету, 1916) жодного твору О. Кобилянської не вміщено (як і в попередньому – «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності...»).

У статті *Причинки до автобіографії* («Неділя» 1912, № 9) І. Франко лише принагідно згадав про вихід у московському видавництві «Польза» в серії «Универсальная библиотека» (під № 406) збірки *«Аристократка» и другие рассказы* Кобилянської⁶. Збірку видано 1911 р. (2-ге вид. 1912). У ній зазначено, що авторизований переклад із української мови зробив Петро Дятлів за редакцією Олексі Назарієва, який написав передмову. Примірник цього видання зберігається у Франковій бібліотеці в ІЛ (№ 3226). Це саме видавництво дещо пізніше випустило збірку, що складалася з двох Франкових оповідань *К свету! На промыслах* у перекладах Грицька (Григорія) Войташевського і М. Новикової (№ 423; 1911; 2-ге вид. 1913; 3-тє вид. 1919).

У приписаних Кобилянській спогадах *Мрії письменника збулися* (1940) і *Пророцтво* (1941) вона буцімто згадувала, що після урочистого відзначення 25-річчя літературної діяльності І. Франка (1898) потім бачила його аж у травні 1913 р. в Чернівцях, коли він читав у приміщенні «Народного Дому» поему *Мойсей*. Те, що О. Кобилянська 6 травня 1913 р. «була гостею й учасницею на виступі Івана Франка в Народному домі, де вона разом з усією публікою слухала

¹ Там само, с. 602.

² Л. Мірошніченко, *Над рукописами Лесі Українки: Нариси з психології творчості та текстології*, Київ, 2001, с. 220, 221.

³ О. Кобилянська, *Твори*, т. 5, с. 608.

⁴ *Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965*, с. 280, 281.

⁵ Там само, с. 282–283.

⁶ І. Франко, *Причинки до автобіографії*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*, 1983, т. 39, с. 36.

читання *Мойсея*», а наступного дня «після обіду Іван Франко зробив візит нашій письменниці» і «мав довгу, дружню розмову» з нею, писав у спогадах Іван Василяшко¹. Однак, як зауважив Богдан Мельничук, «певних відомостей про цей візит немає»². І. Василяшко також згадав, що І. Франко на II Всеукраїнському студентському з'їзді, який відбувся у Львові 2–4 липня 1913 р. й у рамках якого відзначили 40-річчя його літературної діяльності, запитував делегатів від Буковини «про Ольгу Кобилянську, чи вона здорова, висловлюючи свій щирий жаль із-за того, що вона не змогла чомусь приїхати на цей його ювілей до Львова, згадавши при цьому про її присутність на його 25-літньому ювілеї 1898 року, тобто 15 років раніше»³.

Разом із іншими чернівецькими членкинями товариства «Кружок жіночої громади» О. Кобилянська підписала телеграму від 2 червня 1916 р. з висловленням співчуття Франковій родині з приводу смерті письменника⁴.

У своєму останньому великому за обсягом творі – романі національного виховання *Апостол черні* (датований 1926; першодрук: «Нова Україна» 1926, № 7–9; 1927, № 1–12; 1928, № 4–6) – О. Кобилянська згадала Т. Шевченка та І. Франка як «наших «глибин»⁵.

Підсумки й висновки

Взасмини І. Франка й О. Кобилянської охоплюють заочне та очне (жовтень–листопад 1890 р.) знайомство, далі епізодичні зустрічі та живе спілкування (участь О. Кобилянської у Львові у відзначенні 25-річчя літературної діяльності І. Франка 30 жовтня 1898 р. та разом із ним – у з'їзді українських письменників і письменниць Галичини та Буковини 31 жовтня – 3 листопада 1898 р., де вона мала змогу із захопленням слухати публічні промови І. Франка, розмовляти з ним і зробити з ним та іншими спільну світлину 31 жовтня; можливо, О. Кобилянська ще раз бачила І. Франка у травні 1913 р. в Чернівцях, коли він читав у приміщенні «Народного Дому» поему *Мойсей*). Зрідка листувалася з ним, про що свідчать два її листи до нього з 1899-го й 1902 р.), та з його дружиною Ольгою (збереглися чотири листи О. Кобилянської до неї з 1899–1900 рр.).

Після невдалих спроб О. Кобилянської, починаючи з другої половини 1880-х років, друкувати свої твори з Франковою допомогою, він став публікатором її малої та великої прози в «Літературно-науковому Віснику» (1899–1903, 1906–1907). У 1899–1903 рр. О. Кобилянська пробувала, на жаль, без успіху, видати у власному німецькому перекладі збірку новелістики українських письменників, із Франковою передмовою та його оповіданням *Яць Зеленуга* (під назвою *Der Millionär*).

У літературно-критичних та історико-літературних працях І. Франка 1898–1907 рр. міститься переважно схвальна характеристика й оцінка художньої прози

¹ І. Василяшко, *Іван Франко в Чернівцях*, [у:] *Спогади про Івана Франка*, упорядкув., вст. ст., прим. М. Гнатюка, вид. 2-ге, доп., переробл., Львів : Каменярь, 2011, с. 739.

² Б. Мельничук, *Іван Франко і Буковина*, Франкознавчі студії, Дрогобич 2002, вип. 2, с. 244.

³ І. Василяшко, *Іван Франко в Чернівцях*, с. 741.

⁴ *Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965*, с. 325–326.

⁵ О. Кобилянська, *Зібрання творів*: у 10 т., Чернівці : Букрек, 2021, т. 8, с. 84.

О. Кобилянської. Вершиною її творчості І. Франко вважав роман *Земля*, що його сам опублікував у «ЛНВ» 1902 р. Франків розгорнутий рекомендаційний, хоча й неоднозначний, відгук про творчий доробок О. Кобилянської в листі німецькою мовою до В. Ягича від 8 листопада 1905 р. послужив підставою для того, щоби письменниця отримала австрійську стипендію для митців за 1905 р.

В альманасі «За красою», виданому на честь О. Кобилянської (упорядник – О. Луцький, Чернівці, 1905), надруковано, із подання І. Франка, його вірш *Ф. Р. (Дівчино, каменю дорогоцінний...)*, у підтексті якого прочитується персональна присвята буковинській письменниці (написаний 20–22 березня 1904 р.).

Ольга Кобилянська входила до комітету, створеного для організації святкування 40-річчя Франкової діяльності (1913), підписала відозву до українського громадянства в справі ювілейного дару письменникові, але про якусь більшу її участь у ювілейних заходах відомостей немає. Вшанувала І. Франка і своїм підписом під телеграмою від 2 червня 1916 р., у якій чернівецький «Кружок жіночої громади» висловив співчуття письменниковій родині з приводу його смерті.

Іван Франко й Ольга Кобилянська як письменники різних літературних поколінь та естетичних смаків неоднозначно ставилися одне до одного. Визнаючи І. Франка як талановитого прозаїка-реаліста, О. Кобилянська не орієнтувалася на його прозу, а йшла своїм, модерністським, шляхом.

References

- Babyshkin O., *Olha Kobylianska: Narys pro zhyttia i tvorchist'*, Lviv : Knyzhkovo-zhurnalne vyd-vo, 1963 // Бабишкін О., *Ольга Кобилянська: Нарис про життя і творчість*, Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1963.
- Basa O., *Yiyi lileyi (tvory O. Kobylianskoyi pro neyi samu)*, «Moloda Natsiia» 1997, № 5 // Баса О., *Її лілеї (твори О. Кобилянської про неї саму)*, «Молода Нація» 1997, № 5.
- Budzynovskiy V., *Smishne v povazhnim*, «Novi Shliakhy» 1930, t. 9 // Будзиновський В., *Смішне в поважнім*, «Нові Шляхи» 1930, т. 9.
- Cheletska M., *Nomenosfera poeziyi Ivana Franka (poetyka zaholovkiv, prysviate, epihrafiv)*, Lviv, 2007 // Челецька М., *Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів)*, Львів, 2007.
- Franko I., *Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh*, Kyiv : Naukova dumka, 2010, t. 54 // Франко І., *Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, Київ : Наукова думка, 2010, т. 54.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh*, Kyiv : Naukova dumka, 1976–1986 // Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, Київ : Наукова думка, 1976–1986.
- Hundorova T., *Femina Melancholica. Stat' i kultura v hendernii utopiyyi Olhy Kobylianskoyi*, Kyiv : Krytyka, 2002 // Гундорова Т., *Femina Melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*, Київ : Критика, 2002.
- Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy [IL], fondy 3, 14, 19 // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [ІЛ], фонди 3, 14, 19.
- Ivan Franko: *Dokumenty i materialy. 1856–1965*, Kyiv : Naukova dumka, 1966 // Іван Франко: *Документи і матеріали. 1856–1965*, Київ : Наукова думка, 1966.
- Khotkevych H., *Lyst do redaktsiyi «Literaturno-naukovoho Vistnyka»*, «LNV» 1903, t. 21, kn. 2 // Хоткевич Г., *Лист до редакції «Літературно-Наукового Вістника»*, «ЛНВ» 1903, т. 21, кн. 2.
- Kobylianska O., *Idei. Novelia*, «LNV» 1906, t. 34, kn. 4, s. 7 // Кобилянська О., *Ідеї. Новеля*, «ЛНВ» 1906, т. 34, кн. 4, с. 7.

- Kobylianska O., *Slova zvorushenoho sertsia: Shchodennyky; Avtobiohrafii; Lysty; Statti ta spohady*, Kyiv : Dnipro, 1982 // Кобилянська О., *Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади*, Київ : Дніпро, 1982.
- Kobylianska O., *Tvory: v 5 t.*, Kyiv : Derzhlitvydav Ukrainy, 1962–1963 // Кобилянська О., *Твори: в 5 т.*, Київ : Держлітвидав України, 1962–1963.
- Kobylianska O., *Zibrannia tvoriv: u 10 t.*, Chernivtsi : Bukrek, 2013–2022, t. 1–9 // Кобилянська О., *Зібрання творів: у 10 т.*, Чернівці : Букрек, 2013–2022, т. 1–9.
- Kosaryk D., *Spohady Olhy Kobylianskoï*, «Radianska Bukovyna» 1940, 18.IX // Косарик Д., *Спогади Ольги Кобилянської*, «Радянська Буковина» 1940, 18.IX.
- Lysty do Mykhaila Kotsiubynskoho, Nizhyn 2002, t.1 // *Листи до Михайла Коцюбинського*, Ніжин 2002, т. 1.
- Makovei O., *Olha Kobylianska (literaturno-krytychna studiia)*, [v:] Olha Kobylianska v krytytsi ta spohadakh, Kyiv: Derzhlitvydav Ukrainy, 1963 // Маковей О., *Ольга Кобилянська (літературно-критична студія)*, [в:] Ольга Кобилянська в критиці та спогадах, Київ: Держлітвидав України, 1963.
- Melnychuk B., *Ivan Franko i Bukovyna*, [u:] Frankoznavchi studii, Drohobych 2002, вип. 2 // Мельничук Б., *Іван Франко і Буковина*, [у:] Франкознавчі студії, Дрогобич 2002, вип. 2.
- Melnychuk Ya., *Na vechirnomu pruzi: Olha Kobylianska v ostannii period tvorchosti (vid 1914 r.)*, Chernivtsi : Bukrek, 2006 // Мельничук Я., *На вечірньому прюзі: Ольга Кобилянська в останній період творчості (від 1914 р.)*, Чернівці : Букрек, 2006.
- Miroshnichenko L., *Nad rukopysamy Lesi Ukrainky: Narysy z psykhohohiyi tvorchosti ta tekstolohiyi*, Kyiv, 2001 // Мірошніченко Л., *Над рукописами Лесі Українки: Нариси з психології творчості та текстології*, Київ, 2001.
- Nakhlik Ye., *Ivan Kotliarevskiy u retseptsii Ivana Franka*, Lviv 2019 // Нахлік Є., *Іван Котляревський у реценції Івана Франка*, Львів, 2019.
- Panchuk E., *Lesia Ukrainka i Olha Kobylianska*, «Vilna Bukovyna» 1941, № 2 // Панчук Е., *Лєся Українка і Ольга Кобилянська*, «Вільна Буковина» 1941, № 2.
- Pavlychko S., *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi*, 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv : Lybid, 1999 // Павличко С., *Дискурс модернізму в українській літературі*, 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Либідь, 1999.
- Pavlyshyn M., *Olha Kobylianska: prochyttannia*, Kharkiv : Akta, 2008 // Павлишин М., *Ольга Кобилянська: прочитання*, Харків : Акта, 2008.
- Pchilka Olena, *Avtobiohrafia*, [v:] Olena Pchilka, *Opovidannia z avtobiohrafiiu*, Kharkiv : Rukh, 1930 // Пчілка Олена, *Автобіографія*, [в:] Олена Пчілка, *Оповідання з автобіографією*, Харків : Рух, 1930.
- Pohrebennyk F., *Zviazky Lesi Ukrainky z Bukovynoiu*, [u:] Lesia Ukrainka. Publikatsiï. Statti. Doslidzhennia, Kyiv : Vyd-vo AN URSS, 1961, вип. 3 // Погребенник Ф., *Зв'язки Лесі Українки з Буковиною*, [у:] Лєся Українка. Публікації. Статті. Дослідження, Київ : Вид-во АН УРСР, 1961, вип. 3.
- Pohrebennyk Ya., *Nimetskomovnyi kontekst tvorchosti Olhy Kobylianskoï*, Chernivtsi : Ruta, 2005 // Погребенник Я., *Німецькомовний контекст творчості Ольги Кобилянської*, Чернівці : Рута, 2005.
- Pratsi chuzhyntsiiv pro Ukrainu, «LNV» 1902, t. 19, kn. 7 // *Праці чужинців про Україну*, «ЛНВ» 1902, т. 19, кн. 7.
- Prohrama Rusko-ukrainskoi radykalnoi partii, «Narod» 1890, № 20 // *Програма Руско-української радикальної партії*, «Народ» 1890, № 20.
- Redaktsiia, *Lyst d. Khotkevycha*, «LNV» 1903, t. 21, kn. 2 // Редакція, *Лист д. Хоткевича*, «ЛНВ» 1903, т. 21, кн. 2.

Shvets' A., «*Ya z Kobylianskoiu dobre zhyla, zhyiu i budu zhyty...*» (Nataliia Kobrynska ta Olha Kobylanska: amplituda zhyttietvorchikh vzaïemyn), Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, Chernivtsi : Knyhy – XXI, 2012, vup. 585/586 // Швець А., «*Я з Кобилянською добре жила, живу і буду жити...*» (Наталія Кобринська та Ольга Кобилянська: амплітуда життєтворчих взаємин), Науковий вісник Чернівецького університету, Чернівці : Книги – XXI, 2012, вип. 585/586.

Shvets' A., *Zhinka z khystom Ariadny: Zhyttievyyi svit Nataliyi Kobrynskoyi v heneratsiinomu, svitohliadnomu i tvorchomu vymirakh*, Lviv, 2018 // Швець А., *Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах*, Львів, 2018.

Tomashuk N., *I. Franko ta O. Kobylanska (Do pytannia pro vyvchennia literaturnykh zviazkiv)*, Ivan Franko. Statti i materialy, Lviv 1960, zbirnyk 7 // Томашук Н., *І. Франко та О. Кобилянська (До питання про вивчення літературних зв'язків)*, Іван Франко. Статті і матеріали, Львів 1960, збірник 7.

[Turbatskyi L.], *Literaturno-naukovy Vistnyk. Knyzhka I. Za sichen 1898*, «Bukovyna» 1897, № 284, 23.XII/4.I.1898 // [Турбацький Л.], *Літературно-науковий Вісник. Книжка I. За січень 1898*, «Буковина» 1897, № 284, 23.XII/4.I.1898.

Ukrayinka Lesia, *Lysty: 1876–1897*, Kyiv : Komora, 2016; *Lysty: 1898–1902*, Kyiv: Komora, 2017 // Українка Леся, *Листи: 1876–1897*, Київ : Комора, 2016; *Листи: 1898–1902*, Київ : Комора, 2017.

Vasylyashko I., *Ivan Franko v Chernivtsiakh*, [u:] *Spohady pro Ivana Franka*, uporiadkuv., vst. st., prym. M. Hnatiuka, vyd. 2-he, dop., pererobl., Lviv : Kameniar, 2011 // Василяшко І., *Іван Франко в Чернівцях*, [у:] *Спогади про Івана Франка*, упорядкув., вст. ст., прим. М. Гнатюка, вид. 2-ге, доп., переробл., Львів : Каменяр, 2011.

Vozniuk V., *Do pytannia pro neuchast' O. Kobylanskoyi v almanasi «Pershyi vinok»*, Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, Chernivtsi : Knyhy – XXI, 2004, vup. 216/217 // Вознюк В., *До питання про неучасть О. Кобилянської в альманасі «Перший вінок»*, Науковий вісник Чернівецького університету, Чернівці : Книги – XXI, 2004, вип. 216/217.

Vozniuk V., «*Mayu povnu poezii ideyu...*», «Zhovten» 1978, № 11 // Вознюк В., *Маю повну поезії ідею...*, «Жовтень» 1978, № 11.

Vozniuk V., *Pro Olhu Kobyliansku: Novi materialy. Rozdumy. Znakhidky*, Kyiv : Dnipro, 1983 // Вознюк В., *Про Ольгу Кобилянську: Нові матеріали. Роздуми. Знахідки*, Київ : Дніпро, 1983.

Yakymovych B., *Ivan Franko – vydavets: Knyhoznavchi ta dzhereloznavchi aspekty*, Lviv, 2006 // Якимович Б., *Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти*, Львів, 2006.

Yasynskyi B., *Literaturno-naukovy vistnyk: Pokazhch. zmistu. Tom 1–109 (1898–1932)*, Kyiv; Niu-York : Smoloskyp, 2000 // Ясінський Б., *Літературно-науковий вісник: Покажч. змісту. Том 1–109 (1898–1932)*, Київ; Нью-Йорк : Смолоскип, 2000.

Євген Нахлік – директор Інституту Івана Франка НАН України, академік НАН України

ORCID: 0000-0001-7701-9795

Email: yenakhlik@ukr.net

Ореста Баса – доцентка катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0009-0001-6686-6777

Email: oresta.basa@lnu.edu.ua

Микола ЛЕГКИЙ

Львів, Інститут Івана Франка НАН України

УДК 821.161.2.09Франко І.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12570>

**«СЕ МИ, ТВОЇ НЕВИСПІВАНІ СПІВИ...»,
АБО ПРО НЕНАПИСАНІ, НЕЗАВЕРШЕНІ
ТА НЕОПУБЛІКОВАНІ ХУДОЖНІ ТВОРИ ІВАНА ФРАНКА**

Резюме: У статті в хронологічній послідовності розглянуто задумані, але ненаписані, а також незавершені й неопубліковані художні твори Івана Франка, здійснено їхній поетикальний аналіз, по змозі зроблено спробу реставрувати сюжет, кваліфікувати жанр, висвітлити образний світ та з'ясувати художньо-естетичну сутність. Таких «невиспіваних співів» у спадщині письменника налічується чимало, тим-то у рамках однієї статті обмежуємося певною вибірковістю. Згадки про замислені, але ненаписані твори зафіксовані в кореспонденціях і рукописних планах письменника, з яких інколи можна довідатися про причини нездійснених задумів. Ідеться, зокрема, про здогадно написані, але незбережені образок *Піскарський кінь*, поему *Історія лівої руки*, комедію *Жаби*, незавершені роман *Гутак*, ескіз [*Нестор був тяжко ранений*], оповідання *Із записок мученика* та *Тріумф*, белетризований нарис *Ровта*, ненаписані роман *Андрусь Басараб*, новелу *Чудо в Головах* та ймовірний неназваний роман із бориславського життя.

Ключові слова: ненаписані, незавершені, неопубліковані художні твори.

**„THIS IS US, YOUR UNSUNG SONGS...”,
OR ON THE UNWRITTEN, UNFINISHED AND UNPUBLISHED
WORKS BY IVAN FRANKO**

Abstract: The article examines Ivan Franko's conceived, but unwritten, unfinished and unpublished works of art, their poetic analysis is carried out, an attempt is made to restore the plot, qualify the genre, shed light on the figurative world and clarify the artistic and aesthetic essence. They are considered in chronological order. There are many such “unsung songs” in the writer's oeuvre, therefore, within the limits of one article, we limit ourselves to a certain selectivity. Mentions of conceived, but unwritten works are recorded in the writer's correspondence and handwritten plans, from which it is sometimes possible to learn about the reasons for unfulfilled plans. It is about supposedly written, but not preserved stories *Sanddeliveryman's horse*, the poem *History of the Left Hand*, the comedy *Frogs*, the unfinished novel *Gutak*, a sketch [*Nestor was seriously wounded*], the stories *From the Martyr's Notes* and *Triumph*, the fictionalized *Rovta* essay, the unwritten novel *Andrus Basarab*, the novella *Miracle in Holovy* and a probable untitled novel from Boryslav life.

Keywords: unwritten, unfinished, unpublished works.

У вірші Івана Франка *Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер вис...* (збірка *Semper tiro*, 1906) експресивно змальовано жаску візію (галюцинацію) ліричного героя:

Але цить! Се що?
Чи втопленики з болотного дна
Встають і з хвиль вонючих простягають
Опухлії, зеленуваті руки?

І голос чути, зойк, ридання, стогін –
Не дійсний голос, але щось далеке,
Слабе, марне, тінь голосу, зітхання,
Чутне лиш серцю, та яке ж болюче,
Яке болюче!..

«Тату! Тату! Тату!

Се ми, твої невроджені діти!

Се ми, твої невиспівані співи,

Передчасом утоплені в багнюці!» [т. 3, с. 170] ¹.

У виразних зорових та слухових образах перед поетом-«батьком» постають його «невроджені діти», «невиспівані співи» – ненаписані твори. Богдан Тихолоз сенс цієї візії слушно вбачає в «осмисленні глибоко екзистенційного трагізму, з одного боку, творчої незреалізованості митця, спричиненою тягарем щоденного суспільного обов'язку, а з іншого – його відчайної самотності в рідній країні...»².

На жаль, «невроджених дітей» та «невиспіваних співів» у письменника налічуємо чимало. Згадки про замислені, але ненаписані твори зафіксовано в кореспонденціях і рукописних планах І. Франка, з яких інколи можна довідатися про причини нездійснених задумів. Окрім того, у творчому доробку письменника є ціла низка різною мірою незавершених творів: початкових начерків, ескізів, котрі лише сигналізують про першу стадію праці, і майже вивершених, зі сформованими сюжетними лініями, чітко відстежуваним ідейно-естетичним змістом, виписаними образами³.

Запропонована студія, власне, й має на меті оприаявити ненаписані та розглянути тільки-но розпочаті Франкові твори, по можливості визначити їхню жанрову природу, окреслити силует структури, кинути світло на персональний світ, з'ясувати авторські задуми, виявити причини незреалізованості планів⁴. Це дасть змогу більш рельєфно окреслити літературний процес, збагнути психологію творчості письменника, чіткіше реконструювати авторські плани й задуми.

Отже, водночас із публікацією роману *Петрії і Добоцуки* з-під пера І. Франка вийшли твори малої прози – *Лесишина челядь*, *Два приятелі* (обидва побачили світ в альманасі «Дністрянка» 1876 р.) та *Вугляр* (надрукований 1909 р.), а також початок роману *Гутак*. В автобіографії, що її написав для

¹ І. Франко, *Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 1976–1986.

² Б. Тихолоз, *Філософська лірика Івана Франка. Діалектика поетичної рефлексії*, Львів, 2009, с. 264.

³ Проблема завершеності / незавершеності Франкових текстів потребує спеціальних студій. До прикладу, ні у кого не виникне сумнівів у тому, що незакінченим є роман *Борислав сміється*. А роман *Основи суспільності* можна вважати незавершеним лише формально (таким вважав його й І. Франко). Проте у змістовому вимірі він – цілком викінчене твориво з огляду на логіку розвитку подій, вичерпаність конфліктів, змалювання образів тощо.

⁴ Залишаємо осторонь романи *Борислав сміється* (усім відомий) та *Івась Новітний* (див.: М. Легкий, *Перший незавершений роман із тюремного життя*, Українське літературознавство, Львів : ВЦ ЛНУ, 2008, вип. 70, с. 130–137).

Омеяна Огоновського (до 1890 року), І. Франко зізнався: «В тім же році [1876. – М. Л.] під впливом белетристики великоруської, особливо Льва Толстого і Тургенева, а також Ем. Золя, зачав я писати ряд дрібних ескізів і новел («галицьких образків»), в котрих задумав, не в'яжучися згори ніяким планом, змалювати життя галицького народу у всіх його верствах і проявах в міру того, як досвід життя заведе мене в стичність з різними типами і моментами того життя. Так повстало ще в 1876 році *п'ять образків* [курсив мій. – М. Л.], з котрих тільки два (*Лесишина челядь* і *Два приятелі*) надруковані були в «Дністряниці» [т. 53, с. 228]¹. Оповідання *Вугляр*, теж написане 1876 р., опубліковане значно пізніше, 1909 року. Ще два твори, що про них згадував І. Франко, не збереглися. Один із них, на здогад С. Щурата, – оповідання *Піскарський кінь*, від якого залишилася тільки назва, Франко зафіксував у проєкті збірки *Галицькі образки*. Заголовок дає змогу припустити, що в цьому творі йшлося про долю возія піску, і своєю темою й сюжетними колізіями він близький до оповідання *Вугляр*². Здогадно, персонаж, котрий для різних потреб перевозив пісок, зіставний із образом вугляра Максима; можливо, *Піскарський кінь* також мав структуру «верстатного» твору, у якому автор повідомляв про обставини здобуття матеріалу. Наратор-персонаж міг зустріти на дорозі, у корчмі чи деінде возія піску, котрий розповів йому історію свого коня, завдяки якому мав змогу утримувати сім'ю. Припускаємо також, що з тим конем-годувальником могла трапитися якась прикра пригода, котра зумовила його каліцтво або й смерть, а це, очевидно, поклало край заробіткам перевізника і поставило його родину на межу матеріального краху. Як і *Вугляр*, *Піскарський кінь* за жанром є белетризованим нарисом, у центрі якого – плач («лямент») персонажа за своїм конем (схожу картину спостерігаємо в новелі Марка Черемшини *Чічка*). Франків наратор міг розповідати свою історію, що трапилася досить давно.

Про долю ще одного твору не відомо нічого.

1877 року під час праці над збіркою бориславських оповідань у Франка виник задум створити велику збірку *Галицькі образки*. Про це свідчить *Переднє слово* до книжки *«Батьківщина» і інші оповідання* (1911): «Ще в початку 1877 р., працюючи над рядом *Бориславських оповідань*, я почув, що думка представити побут бориславських робітників та підприємців у ряді оповідань розширяється в тім напрямі, щоб у більших або менших оповіданнях змалювати побут Галицької Русі в різних околицях, у різних суспільних верствах та родах занять. Мали се бути *Галицькі образки*, в яких би обік етнографічного та побутового матеріалу виступали також певні психологічні проблеми. Матеріалом до них могли служити поперед усього власні спомини та спостереження, а почасти також оповідання інших людей»³ [т. 38, с. 484]. Прагнучи втілити свій задум,

¹ І. Франко, *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 2008–2011. Покликаючись на це видання, у дужках зазначаємо том і сторінку.

² С. Щурат, *Рання творчість Івана Франка*, Київ : Вид-во АН УРСР, 1956, с. 197–198; див. також: М. Мороз, *Літопис життя і творчості Івана Франка*, Львів : Артос, 2016, т. I: 1856–1886, с. 104–105.

³ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 38 : Літературно-критичні праці (1896–1911) – 1983. – 618 с. – с.484.

письменник склав два плани збірки з такою назвою; згідно з ними, збірка *Галицькі образки* мала би складатися з двох частин і містити твори «прозою» та «стихом» (план 1881 р.); а) «стихом» і б) «прозою» (план 1882 р.). Перший із них містить 21 прозовий твір: I. *Два приятелі*. II. *Лесишина челядь*. III. *Патріотичні пориви*. IV. *Бурсак*. V. *Практичний*. VI. *Денис*. VII. *Микит[ичів] дуб*. VIII. *Стріча з Олексою*. IX. *Оловець*. X. *Добрий заробок*. XI. *Слимак*. XII. *Муляр*. XIII. *Людвіківка*. XIV. *Хлопська комісія*. XV. *Цигани*. XVI. *Історія моєї січкарні*. XVII. *Піскарський кінь*. XVIII. *Мавка*. XIX. *Малий Мирон*. XX. *Schönschreiben*. XXI. *Празника ради*¹.

Другий план, 1882 року, згідно зі задумом, мав уміщувати 24 прозові твори: крім вказаних, також *Ліси і пасовиська*, *Записки недужого* та *Грицева шкільна наука*. *Бурсак* – це, очевидно, первісна назва твору *Молода Русь*, *Практичний* – то *Звичайний чоловік*, а *Денис* – *Знеохочений*; *Людвіківка* – перша назва оповідання *Сам собі винен* (у другому плані Франко змінив назву цього твору на більш звичну)².

Як бачимо, письменник мав намір зібрати під однією обкладинкою і ті твори, що вже вийшли друком (*Два приятелі*, *Лесишина челядь*, цикл *Ruteńcy*, 1878, до якого увійшли белетризовані нариси *Młoda Ruś*, *Człowiek zwyczajny* та *Zniechęcony*) й ті, що були в задумах або ж уже написані (переважна більшість із них вийшла друком пізніше). Від оповідання *Піскарський кінь* залишилася тільки назва, а *Із записок недужого* побачило світло денне лише по смерті письменника. Широкому задумові Франка не суджено було здійснитися – збірка *Галицькі образки* з'явилася 1885 року і містила всього чотири твори: *Малий Мирон*, *Грицева шкільна наука*, *Оловець* та *Schönschreiben*.

Збережений уривок (три розділи, останній незавершений) твору *Гутак. Повість із громадського і родинного життя нашого народу* заповідався як роман соціально-психологічного жанру, котрий мав складатися з кількох книг (частин), про що свідчить архітектонічний заголовок *Книга перша*. Він продовжив розвиток сільської теми в прозі І. Франка. Твір написано етимологічним правописом (зберігся чистовий автограф), що дає підстави стверджувати, що над ним письменник працював одночасно з романом *Петрії і Добошуки* або одразу по його завершенні, 1876 або 1877 року, тобто водночас із оповіданнями *Вугляр*, *Лесишина челядь* та *Два приятелі*. Сюжет розгортається двома лініями (що й задекларовано у підзаголовку): громадсько-політичною та особистісною, які перетинаються. Центральним епізодом написаних розділів є вибори вїта в селі Нагуєвичах. Ним обрано Івана Гутака, із котрим конкурував Яць Хохлачик. Гутак – багатий 45-річний селянин, бувалий, зі «здоровим, практичним розумом»³. Упертий, непоступливий, жорсткий у спілкуванні з оточенням, зокрема і з дружиною («Гутачка й волосся стільки на голові не має, кілька ся від свого Іванчика синців набрала»⁴), однак дбайливий господар і

¹ Літературна спадщина. Іван Франко, Київ : Вид-во АН УРСР, 1956, вип. 1, с. 66.

² Там само, с. 67.

³ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887). – 1978. – 508 с. – с. 393.

⁴ Там само, с. 407.

свідомий громадянин, він мав високий авторитет в очах односельців і був найкращою кандидатурою на посаду вйта. Старатися про неї йому порадив місцевий священник отець Атаназій, який всіляко підтримував свого кандидата.

Особистісна лінія сюжету формується ретроспективно, зі спогадів Анни, дружини Гутака, яка за юних літ кохала Хохлачика, але батьки присилювали її вийти заміж за багатого парубка Івана. Характери персонажів мотивовано їхнім родоводом (не випадково розповідь сягає часів молодости Гутакових батьків), вихованням («не зазнавши в житті ніякого тяжчого дотиску, ні болю, випещений, вилеліаний від матері, він [Гутак. – М. Л.] не міг зрозуміти болю ні долегливості других»¹) та обставинами життя. Іван – єдиний син багатого батька, котрого панщина, як оповідали, зробила понурим, твердим і неговірким чоловіком. Пан із сусідніх Унятич, у котрого служив, наказав йому одружитися зі своєю покоївкою і, мабуть, коханкою, котру чомусь звільнив од панщини («люди немало о тім нашепталися»²). Мати всіляко пестила-голубила свого Йвася, а коли той дійшов до пори, «ним опанувала жадоба повеселитися, ужити молодих літ», його «молода гаряча кров заграла», а принадна зовнішність, гарна одежа й гордовита поведінка привертала до нього дівочі серця. Проте Іван не знав, «що то любов сердечна, щира, узнаючи рівність любленої з собою», сприймав дівчину «лиш яко служницю або яко спосіб заспокоєння своєї жадоби»³. Він без жодних докорів сумління звів не одне дівчисько, зокрема й Оринку Задоріжну, ім'я якої кілька разів згадано у творі. Попри це, «все село уважало його за найпоряднішого парубка, за чесного, працювотого й ощадного», котрий за роки зробився «чесним, порядним газдою, добрим мужем, добрим громадянином»⁴, та ще й побожним парафіянином. Ставши вйтом, Гутак за допомогою писаря одразу взявся з'ясовувати стан громадської каси.

Окремі сюжетні лінії, очевидно, мали бути пов'язані з постатями сільського учителя («професора») Лонгина Крицького, названого сина Гутаків Мирона, писаря Василя Грома, слуг Анни й Федя та інших. Можливо, певну роль у розвитку фабули могла відіграти й Орина Задоріжна. Сюжетогенним міг би бути й загадковий для читача лист, що його вийняв зі скриньки Гутак і дав прочитати писареві.

Франко писав свій твір у силовому полі майбутньої концепції «наукового реалізму», котра в той час саме вистоювалася в його свідомості. Імовірно, проєктуючи сюжетні лінії роману, письменник зайшов у глухий кут; може, втратив інтерес до твору про буття нагуєвицьких селян, бо побачив тему нову, тим-то значно цікавішу з огляду на родинну та громадську проблематику, – бориславську, і через те не завершив свого *Гутака*. «Розвиток світогляду Франка, – як слушно зауважив Михайло Возняк, – повів за собою зацікавлення бориславськими темами»⁵.

¹ Там само, с. 413–414.

² Там само, с. 413.

³ Там само, с. 414.

⁴ Там само.

⁵ М. Возняк, *«Гутак». Недрукований початок повісти Івана Франка*, [у:] За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття, Київ: Державне видавництво України, 1929, кн. 4, с. 201.

До читача дійшов невеликий фрагмент твору без заголовка з умовною назвою *[Нестор був тяжко ранений]*, написаний орієнтовно 1878 року. Непритомного чоловіка на ім'я Нестор, який зазнав важкого поранення («Удар обуха трафив його в голову і запевно розлупав кість черепа, хоть наверху не було видати ніякої рани»¹), супроводжують озброєні жандарми. Персонаж терпить сильний біль, про що свідчать «грубі посинілі жили на чолі, напружені, мов вірьовки, та сильно затиснені зуби»². Загорнувши його в килимок та зв'язавши йому руки й ноги, жандарми занесли Нестора в залізничний вагон і поклали на околит солами. Самі ж із «набитими гвєрами» посідали поруч. Поранений Нестор – згодом, злочинець, котрому розвалили голову обухом сокири при здійсненні злочину (крадіжки), або ж ув'язнений, який потрапив до рук шандарів під час втечі з тюрми.

Хай там що, та письменник перемикає увагу читача на враження від руху потяга: слухові («Всі голоси всередині і навкруги заглушило безупинне, томляче грохотання величезної машини»³), котрі поєднуються з зоровими («вітер свистить мимо неї [машини. – М. Л.], – тут п'ятьма ніби ще дужче зчорніє, – значить, ліс перемигнув, – тут щось заблісне, мов чорне скло рухливе, – а гуркіт ще дужчий, як уперед, дає знати, що міст під ними»⁴) і т. д. Автор захоплений рухом, динамікою, швидкістю потяга, що уособлює людський розум, «всемогущий пан матерії»⁵ та невинний поступ «віковичними залізними правами природи»⁶. Коротка імпресіоністична замальовка потяга, котрий біжить удаль, разом із різними реакціями людини на це чудо техніки провіщує вишуканий Франків образок *Поки рушить поїзд* (1898)⁷.

Слід зауважити, що 1870-ті – початок 1880-х років – період творчої розхристаності, розсосередженості у психобіографії письменника. Його молодий темперамент мав властивість захоплюватися щораз новими ідеями, які автор одразу ж брався реалізовувати. Творчий неспокій, хапливість «кидали» його від одного твору до іншого, той самий текст часто писав із перервами. Розпочавши роботу над романом *Івась Новітний*, І. Франко невдовзі «перемкнувся» на інші твори (то на комедію *Жаби*, то на роман *Борислав сміється*), повертався до попереднього, відтак знову відходив від нього і т. д. Деякий час працював над *Івасем Новітним* одночасно з повістю *Воа constrictor*. Так, у листі до Ольги Рошкевич від 30 липня 1878 р. скаржився: «Я з гарячковою нетерпеливостев кидаюся до різномірної роботи, рад би-м де-небудь винайти опору, щоби на ню відтак мож було опертися. Я стараюся зайняти весь свій час

¹ Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 471.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Р. Голод, *Локомотив «на крилах із гармоній». Мікростудія Франкового оповідання «Поки рушить поїзд»*, Українське літературознавство, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008, вип. 70, с. 157–167.

працею, думати о героях своїх повістей, а не о будучім своїм житті. Ба, не можучи оборонитися й тих думок, я чіпаю їх в свої руки і переробляю на повістярські мотиви, що робить ми дику сатисфакцію. Таких шкіців у мене багато під пером, а ще більше в голові. Ох, коб лише сили, супокою, тихого, безпечного життя – а всі ті картини і характери вийшли б так стрійно і цільно на світ, що наша література мусила б зробити «зворот направо», а й горда заграниця забалакала б не так про „Schreiberlein aus dem Baerenlande”!» [«писаку з країни ведмедів». – М. Л.]¹.

«Тепер на хвилю залишив-єм писати *Івася Новітнього*, – повідомляв І. Франко О. Рошкевич 2 січня 1879 р., – а виладжую до друку триактову комедію політично-літературну *Жаби*, в котрій будуть висміяні «до крайніх преділ» наші літературні та професорські поваги – Ільницький, Шараневич, Огоновський, Барвінський, Партицький і Площанський. Нині або завтра надіюся скінчити сесю штуку – треба буде відтак переглянути і поправити дещо, а вийде дяга [щось величне. – М. Л.] цікава. [...]

10 година вечір. Іно що скінчив *Жаби*, читав християнам – сміялися до розпуку»².

Із листа видно, що І. Франко закінчив свій твір і планував опублікувати його, наймовірніше, у збірнику «Молот», що його саме готував до друку. Однак комедія світла денного не побачила, утрачено і її рукопис. Чи сам І. Франко не наважився оприлюднювати сатиру на високі «поваги», чи хтось від цього відраїв – може бути темою спеціальної розвідки. Прототекстом цього твору могла, згодом, бути однойменна комедія Аристофана, літературний памфлет, у якому автор оцінював драматургічні здобутки Есхіла й Евріпіда на користь останнього, а також становище тогочасного театру. За сюжетом, Діоніс, бог театру, вирушив до пекла, аби визволити звідти Евріпіда, і його переправу через підземну ріку Ахеронт на човні Харона супроводжує хор жаб, який співає своїх пісень із рефреном «Брекекекекс-коакс-коакс»³. До подібного ефекту міг вдатися й І. Франко, поклавши у центр своєї комедії критичні судження про художні й наукові твори вказаних у листі культурних діячів.

Іван Франко не довів до завершення роман *Борислав сміється*. Зберігся план дальших розділів твору, із якого довідуємося, що письменник мав на меті розповісти про смерть Леона і Матія, нещастя Бенедя, пожежу в Бориславі (розповідь про неї мала б охоплювати два розділи). За планом автора, Андрусь мав опинитися на суді, а завершували твір епізоди з Рифкою та Фанні⁴.

¹ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : *Листи (1874–1885)* – 1986. – 766 с. – с. 90.

² *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : *Листи (1874–1885)* – 1986. – 766 с. – с. 138.

³ Аристофан, *Жаби*, [у:] Аристофан, *Комедії*, Київ : Дніпро, 1980, с. 391 і далі. Переклад Бориса Тена.

⁴ *Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 15 : *Повісті та оповідання (1878–1882)* – 1978. – 507 с. – с. 499.

Лишень по смерті письменника закінчення роману дописав його син Петро Франко¹. Підгледівши, як підприємці святкують перемогу (між ними Мортко зі скринькою, де зберігалася каса взаємодопомоги), Бенедьо приєднався до побратимів. Вони підпалили Борислав, а Готліб – фабрику черезину. Побратимів засуджено на п'ять років ув'язнення. Бенедя визнали невинним. Він «бачить, що будучність народу лежить не у розв'язці робітничого питання, і прощається з Бориславом», оселяється в невеликій хатині і разом з матір'ю обробляє невеличкий шматок землі. Ставить перед собою завдання з'ясувати, у чому полягає щастя народу.

Син письменника лише конспективно виклав те, що задумував батько. Хоча у примітці до цитованого видання роману й зазначено, що П. Франко «поміщене в скороченню закінчення [...] передав на основі оповідання автора», та його фінал роману дещо відрізняється від планів батька².

12 листопада 1882 р. І. Франко запевняв М. Павлика: «*Борислав сміється*, котрий буде скінчений сього року, закінчить серію моїх бориславських образів, – тільки як епілог до нього ще нав'яжеться обширна повість *Андрусь Басараб* – опис життя в львівських тюрмах»³. Згаданого твору І. Франко не написав; С. Щурат припускав, що в ньому письменник мав на гадці висвітлити подальшу долю «побратимів», зокрема й те, як вони у в'язниці знайомляться «з досвідом європейського робітничого руху»⁴.

Письменник, проте, швидко відмовився від свого плану, сподіваючись насамперед опублікувати написані вже твори, і то не лише свої, у журналі «Світ», на видання якого все ще покладав надію. «Тільки ж *Басараба* я тепер (на слідуючий рік) писати не думаю, – повідомляв того ж адресата, – я бажав би, щоб «Світ» помістив Вашу *Вихору* [повість М. Павлика. – *М. Л.*], а крім того, мої дрібні очерки переважно, ба ні, цілковито факти з життя народного, котрих у мене є готових зо 15, між ними найдавніші звісні Вам, написані для віденського альманаху (*Микитичів дуб* був надрукований у сконфіскованій книжці), а й між пізнішими є цікаві речі, як ось *Хлопська комісія*, оповідання, майже дословно списане з уст старого арештанта о тім, як б'ють хлопці спійманого злодія, далі *Лиси і пасовиська* – факти сервітутових здирств і конскрипційних штучок, *Цигани* – образок того осадного положення, у яким держать народ жандарми, *Малий Мирон* – образки давньої школи, *Людвиківка*, *Історія моєї січкарні* і др. Коли б гроші, то звісно, все те варто б видати книжкою, більше зробило би враження. Але й так добре б, щоби надруковано, бо більша часть роками лежить у Б[еле]євій шухляді і розкидається»⁵.

Первісний Франків задум створити трилогію з бориславського життя, складену з повісті *Воа constrictor* та романів *Борислав сміється* й *Андрусь*

¹ І. Франко, *Борислав сміється: Повість*, Львів; Київ, 1922, с. 275–280.

² Там само, с. 279, 280.

³ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766 с. – с. 327.

⁴ С. Щурат, *Повість Івана Франка «Борислав сміється»*, Львів : Вид-во Львівського університету, 1966, с. 154.

⁵ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766 с. – с. 327–328.

Басараб, став відомим у літературних колах, і то не лише українських. Так, польський критик Едвард Пшевуський (Edward Przewóski) під псевдонімом Не-Еол (Nie-Eol) в рубриці „Życiorysy i profile” («Життєписи і профілі») варшавської газети „Przegląd Tygodniowy” («Тижневий огляд») опублікував статтю *Iwan Franko* з циклу „Dziatwa Apolina” («Дітвора Аполлона») про молодих, та вже знамих письменників. У ній зазначив, що І. Франко мав чудову нагоду познайомитися з життям селян і робітників з недалекого Борислава, у рідних околицях записував народні пісні й легенди, здобував знання з природознавства, філософії, суспільних наук, зачитувався німецькою літературою. Автор допису виокремив із творчого доробку І. Франка повість *Boa Constrictor* (у перекладі Фелікса Щенсного-Дашинського її оприлюднено в тому-таки „Przeglądzie Tygodniowym” 1884 року) та роман *Борислав сміється*, котрі «разом з третьою, щойно задуманою [*Андрусь Басараб*. – М. Л.], мали б бути трилогією, заснованою на суспільних відносинах, добре авторові знайомих»¹.

Із огляду на те, що Франко не завершив роману *Борислав сміється*, не видав його окремою книжкою, то й не розпочинав роботи над *Андрусем Басарабом*, твором із бориславського чи з тюремного життя. Однак письменник виношував ще один задум повісти (роману) *Андрусь Басараб*, згідно з яким головним героєм мав бути не ріпник-анархіст, месник за кривди, а селянин-зłodий, прототипом якого мав бути Михайло Забранський. Той самий, котрого І. Франко знав особисто і з уст якого записав оповідання *Хлопська комісія*. У вступному слові до публікації цього твору в журналі «Зоря» (1884. № 4. 15/27 лютого) митець анонсував задуману повість: «Про самого чоловіка, автора і героя оповідання [Забранського. – М. Л.] замічу тільки, що сам себе числив він до так званих «коморових» зłodіїв, і тоді, коли я його пізнав, був уже геть-геть в літах. Його характер і особу я надіюсь списати докладно в окремій повісті п[ід] н[азвою] *Андрусь Басараб*»². Очевидно, що спілкування з М. Забранським дало Франкові багато матеріалу про особисте, професійне та соціальне життя особи зі зłodийського світу. Він, власне, й інспірував новий задум.

Однак на Франкову замітку відреагував український культурно-політичний діяч Леонід Заклинський (1850–1890), котрий знав письменника особисто. У листівці зі Станіслава (Івано-Франківська) від 14 квітня 1884 р. Л. Заклинський писав І. Франкові: «К[оханий] Т[оваришу]! Пишеш в 4 числі «Зорі», що опишеш жите того старого зłodія під именем Андрусь Басараб. Отже ж, прошу Тя: назви Свого богатирия инакше, бо ту в нашій стороні Басараби – дуже поважні господарі, і прикро би їм то було, а письма Твої вони читають, то і та нова штука швидко їм в руки попаде. Через те утерпіла би Твоя популярність в нашій

¹ Nie-Eol [E. Przewóski], *Dziatwa Apolina*. XXV. Iwan Franko, „Przegląd Tygodniowy” 1884, № 49, s. 567.

² *Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 15 : Повісті та оповідання (1878–1882) – 1978. – 507 с. – с. 497.

стороні, а саме тепер зачинають *Беркута* у нас читати, і подобаєсь, то нащо ж кого від себе відстрашувати? Прошу Тя дуже і цілою сердешно»¹.

Кореспонденція Заклинського, ймовірно, внесла сум'яття в задуми письменника – і цього проєкту І. Франко також не реалізував.

Одночасно з романом *Борислав сміється* І. Франко працював над поемою *Історія лівої руки*, у якій розгорнув одну з сюжетних ліній повістки *На дні* (1880), пов'язану з постаттю в'язня-філософа Стебельського. Потрапивши до в'язниці, Андрій Темера познайомився з ним – освіченим, інтелігентним і водночас дивакуватим правдошукачем, родом із Самбора, який покинув адвокатську службу й спробував жити вільним життям. «Так єму ті людські сльози збридили писання, – мотивує його поведінку один із в'язнів, дід Панько, – що взяв та й покинув. Своє панське шмаття попродав і почав усе сам собі робити»². Психотип цього персонажа вирисовується також і завдяки його власним міркуванням. У розмові з союзниками він висловлює своє життєве кредо: «Роблю лиш те, що на користь іде: коплю, воду ношу, худобу пасу. Їм тільки те, що зароблю. Одягаюся в те, що сам собі зладжу. Сплю на землі. А перша річ – м'яса не їсти і пера до рук не брати. Бо м'ясо доводить чоловіка до дикості, а перо в людських руках стаєся страшніше, ніж львові пазури, тигрові зуби і гадюча отрута»³. Все, що відбувається в «казні», він коментує за допомогою латинських крилатих фраз: «Homo homini lupus» («Людина людині вовк»)⁴; «Quidnam, domine? Diem supremum obiisti?» («Що ж це, пане? Чи закінчив ти останній день?»)⁵; «Pereat homo, crescat humanitas!» («Хай пропадає людина, хай росте людяність!»)⁶. «Вчений чоловік... розумна голова... та й шкода єго, що так пішов! – характеризує його дід Панько. – То вже така їх фамелія... І мати-небіжка так пішла...»⁷.

Історія матері Стебельського й мала б, за задумом І. Франка, лягти в сюжетну основу поеми, яку він взявся писати відразу ж – 1880 року: «Іно-що докінчив *Історію лівої руки* (матері Стебельського), в котрій показав образок нашого урядництва», – писав він у листі до М. Павлика наприкінці жовтня 1880 р.⁸ Мабуть, написаним варіантом поеми поет задоволений не був – і переробляв або дописував текст, про що повідомляв Іванові Белею невдовзі після 15 вересня 1882 р.: «Одно тільки – написав трохи далі *Лівої руки* [...]»⁹. В епістолі від 12

¹ Л. Заклинський, *Листівка до Франка від 14 квітня 1884 р.*, Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1615, арк. 35–36.

² *Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 15 : Повісті та оповідання (1878–1882) – 1978. – 507 с. – с. 120.

³ Там само.

⁴ Там само, с. 148.

⁵ Там само, с. 163.

⁶ Там само.

⁷ Там само, с. 122.

⁸ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766 с. – с. 251.

⁹ Там само, с. 318.

листопада 1882 р. І. Франко про свій твір писав М. Павликові значно докладніше: «Крім ліричних штук і *Галицьких образків*, я ладжу велику поему (всього буде коло 4000 віршів, досі готова половина) *Історія лівої руки*, в котрій описую життя матері Стебельського (з *На дні*) і бажав би zarazом показати, як гніт подружжя без любові деморалізує і до крихти руйнує жінчину, а з другого боку – як думка тої жінчини під впливом гніту із звичайного стану доходить зразу до божевільного пієтизму, а далі до божевільної «богоненависті» і до пропаганди тої ненависті між народом. Трохи подібна (до половини) тема оброблена, коли собі пригадуєте, в романі Гонкурів *M-me Gervaise*, тільки ж там показано перехід жінчини вольнодумної до девоції [тут: фанатизму. – М. Л.], а мати Стебельського, натура сильніша морально, ступає о крок далі, – впрочім, при більше тому сприяючих обставинах. Представлене в дотепер готових частях поеми життя попівське з цілою його супокійною гнилизною і життя в семінарії. В цілості поеми тої не зможе напечатати «Світ», а видана книжкою, вона, може, деяк пройшла би, хоч би прийшлося й вистояти за ню процес»¹. Свою поему І. Франко, очевидно, дописав, проте надрукувати не зумів, про що свідчить його лист до М. Драгоманова від 16 січня 1883 р.: «Крім ескізів, лежить у мене готова ціла книга віршів, між ними обширна поема з попівського життя *Історія лівої руки* – та що, усе буде мусило лежати довго, бо ніде напечатати, тим більше, що дечого і зовсім не пустить наша цензура»².

Рукопис поеми втрачено, зберігся лише чорновий план (1882) збірки *З вершин і низин*, який засвідчує, що цей твір із семи неназваних розділів мав завершувати збірку³. Але Франко вагався, куди прилаштувати свій твір, бо, згідно з другим чорновим планом книжки *Галицькі образки* того ж 1882 року, *Історію лівої руки* під номером 22 зафіксовано ще й там⁴. Одна з упорядниць збірника *Літературна спадщина: Іван Франко*, Марія Деркач, стверджувала: «Серед записаних у плані відомих поезій є деякі невідомі: поема *Історія лівої руки*, *Перша провина* і *Зникла*. [...] Написаний у блокноті уривок з поеми *Марійка – Убогий піп в малім, убогім...* є, можливо (як і вся поема *Марійка*), частиною поеми *Історія лівої руки*»⁵. Три уривки (фрагменти) з поеми *Марійка* темою й сюжетом дуже подібні з тим, що писав І. Франко в листі до М. Павлика. Вони під назвою *Уривки з поеми Марійка 1–3* увійшли до циклу *Галицькі образки* збірки *З вершин і низин* (1887, с. 203–211)⁶.

Франкова поема, як видно з листа до М. Павлика, сюжетно й ідейно перегукується з романом Едмона та Жуля Гонкурів *Пані Жервезе* (1869). Головна героїня, Жанна, молода жінка з дворянського середовища, витончена натура, якій батько прищепив любов до мистецтва, свободи й самостійного мислення. Невдалий шлюб (чоловік – людина заздрісна, користолюбна й обмежена) змусив

¹ Там само, с. 328.

² *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 48 : Листи (1874–1885) – 1986. – 766 с. – с. 347.

³ *Літературна спадщина: Іван Франко*, вип. 1, с. 65.

⁴ Там само, с. 68.

⁵ Там само, с. 69.

⁶ *Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко*; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ: Наукова думка, 1976–1986. Т. 1 : Поезія. – 1976. – 502 с. – с. 199–199.

її втекти до Італії, де жінка швидко потрапила під сильний вплив католицизму: остерігаючись гріха, вона стала релігійною фанаткою і часто переживала містичні видіння, осяяння, екстази. Забула про колишні захоплення, навіть про хворого сина, котрого намагалася вирвати з лабет недуги. Духовне переродження Жанни Жервезе звершилося смертю на порозі папської приймальні¹.

В історії багатьох культур ліва рука символізувала щось недосконале, недобре, лихе, на протигау правій, з якою асоціювалося все добре, ясне, світле, праведне. У *Людських віруваннях на Підгір'ю* (1898), що їх зібрав та систематизував І. Франко, читаємо: «Як хто дасть щось другому лівою рукою, то видно, що йому зле зичить, і те, що дав, вийде йому на шкоду. [...] Лівою рукою не годиться нічого подавати другому, бо то йому не вийде на добро; не годиться також лівою рукою їсти. Хто би лівою рукою перехрестився, той би до себе дідька прикликав»². Приказку «Христи сі лівов руков» І. Франко пояснював так: «Говорять брехунові, що божиться на неправду»³.

У центрі незавершеного оповідання *Із записок мученика* (близько 1883) – безіменний прихильник ідеї «от Тисси до Амура», за яку, власне, й потерпів, опинившись у в'язниці. Твір написаний у формі щоденника: згаданий москвофіл нарікає на свою долю і водночас вихваляється власним ореолом мучеництва: «Адже ж я тепер мученик, [...] очі всеї Русі на мене звернені, кожде моє слово тисячократним відгомоном лунає в мільйонах руських серць, – треба ж виступити в цілім блиску мученицької авреолі, показатися гідним тої великої, святої честі – мучеництва!»⁴. Він насолоджується тією честю, що випала йому, вважає себе вибраним з-поміж усього 100-мільйонного руського народу, поставленим на сторожі, «на бастіоні против ворожих польських штурмів»⁵.

Щоправда, той ореол слави дещо поступається блиском перед німбом товариша, Івана Архистратига, котрого всі мають за головного мученика й героя, а автора записок «ніби тільки його пажем, його прихвоснем, прилипкою»⁶. Прототипом Архистратига можна вважати чільного діяча галицького москвофільського руху Івана Наумовича (1826–1891), спершу греко-католицького, а згодом православного священника, засудженого 1882 року на процесі Ольги Грабар і товаришів до восьми місяців ув'язнення за поширення православ'я. Від перших рядків твору вчувається авторська іронія, спрямована на

¹ Див. докладніше: З. Таран, «Пані Жервезе» Е. і Ж. Гонкурів як «містичний роман», Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Філологія», вип. 76, с. 160–166.

² *Зібрання творів : дод. томи до зібр. творів у 50-ти т. / І. Я. Франко*; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Львів. від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 2008. Т. 54 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1896–1916. 2010. – 1213с. – с. 150.

³ *Галицько-руські народні приповідки*, Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2007, т. III : Рабунок – Ячмінь, с. 70.

⁴ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976 –1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882 –1887) – 1978. – 508 с. – с. 473.

⁵ Там само.

⁶ Там само, с. 474.

москвофіла-славолюба, причому іронічний ефект створює сам-таки персонаж, дискредитуючи себе. Іронічний дискурс витончується, коли герой розповідає про умови, в яких перебуває: в «городці» (парку, сквері), де гарно, «сонечко гріє, рожі цвітуть, бджоли гудуть, арештанти жартують і гамір міського життя з-за паркану доноситься»¹. Попри це, він любить повернутися до своєї «казні», запалити сигарету й горілиць очікувати на обід. У такі хвили героя навідують філософські думки про те, що «отсе там на світі люди мучаться, бігають, ганяються бог зна за чим, жаряться на сонці, мокнуть на дощі, журяться, щό на обід їсти будуть, відки роздобути гульдена, щόб чоботи підзолювати, – а я...»². Персонаж сам відчув межу самодискредитації, за яку перейшов, цілковито показавши свою справжню сутність: «Тьфу! Се що за збитки мені проклята фантазія виробляє! Адже я мученик! Терплю, мучуся, сохну і жовкну, б'юсь головою об стіни! Ну, що б сказала потомність, якби прочитала отсе моє мазання о приємностях мученицького життя! Адже вся авреоля пропала би! [...] Коли мені раз призначена роля мученика, то не треба ж ніже словом, ні помишленієм з неї випадати!»³. Персонаж, який найменшого поняття не має про труднощі тюремного життя, усього лише грає роль мученика, увінчаного німбом слави. Так І. Франко осуджує ідею москвофільства як облудну та лицемірну.

Подальша розповідь арештанта-страстотерпця про ситний обід (бульйон із макарон, печеню та струдель із яблуками) вагомому сенсу для концепції образу «мученика» вже не має. Можливо, письменник відчув, що зайшов у глухий кут – і припинив роботу над твором.

Ще один «невиспіваний спів» Франка – невеликий початковий фрагмент нариса (можливо, белетризованого) *Ровта. Очерки жизни карпатских горцев*, котрий датовано другою половиною 1880-х років⁴. Час написання цього російськомовного уривка можна звизити до 1887 або 1888 року, коли письменник отримав змогу тісно співпрацювати з часописом «Киевская старина». Якраз тоді в ньому надруковано Франкові оповідання *Чума, Яць Зелепуга* (під назвою *Миллионер. Картинка из галицкой жизни*, обидва 1887), образок *Гава* (під назвою *Слава Богу, для начала и это хорошо! (Этюд из жизни прикарпатского народа)*, 1888) та інші твори й наукові розвідки. Робити висновки про деталі Франкового задуму зі збереженого уривка складно; у ньому – пейзажна замальовка гірського лісу Бойківщини на день святого Юрія (23 квітня / 6 травня). У горян тоді «большой праздник», адже «в тот день положено выгонять стада овец и волон на горные пастбища, где они остаются вплоть до Воздвижения Честного Креста или, как говорят бойки, до Здыга»⁵. Близький до імпресіоністичного психологічний пейзаж наповнений зоровими, нюховими, слуховими, тактильними образами ранньої гірської весни, коли «бесчисленные ручьи громко бурлят по камням», «воздух, всё ещё резкий и холодный, пропитывается нежным

¹ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 474.*

² Там само.

³ Там само, с. 474–475.

⁴ Там само, с. 506.

⁵ Там само, с. 477.

ароматом подснежников и тающей на солнце пихтовой смолы», а поблизу ручаїв, у глибоких улоговинках, де сніг давно розтанув, тонкий шар родючого ґрунту «покрывається густой, как щеть, красно-зелёной травой»¹. Посеред голих скель над струмками проглядаються подекуди «лапастые листья «пидбиллю» и нежные, в шелковом пушку, горные одуванчики»; «высокие гордые «полонины», хотя и свободные от снега, дремлют ещё окутанные в свой осенний серо-зелёный костюм из невянувших мхов, ползущей «нетоты» да мелких папоротников»². Пейзаж досить-таки понурій, в основному статичний, та орні поля виглядають ще похмуріше; «природа-мать», немовби підсумовує автор, «не очень-то балует нашего бойка»³, бо відводить йому досить суворі умови проживання, малородючу землю, придатну для вирощування хіба лиш жита, вівса й картоплі.

Текст обірвано на півслові, проте його назва виводить сенси твору за межі суто етно- чи культурологічного нарису. Лексема «ровта» в бойківському діалекті означає «військовий загін», «загін стрільців для боротьби з опришківським рухом», «загін (ватагу) озброєних людей». Михайло Онишкевич пояснює це слово як «рать» і пропонує порівняти з польським «rota»⁴. Походить, імовірно, від німецького «die Rotten» – «багато людей, що переслідують злочинця». Письменник часто вживав це слово у художніх та наукових текстах. Ось, наприклад, у повісті *Захар Беркут*: «Тоді товариство розділилося. Одну *ровту* провадив Тугар Вовк, а другу Максим»⁵.

Так чи інак, але головну роль у творі мав відігравати збірний образ отієї ровти, тобто озброєного загону, який, очевидно, переслідував когось: злодіїв чи, імовірніше, опришків. Назва, таким чином, навіглює вірогідну тематику й проблематику твору: протистояння між владою та її опонентами.

Наприкінці 1886 р. І. Франко задумав написати трилогію *Чорна хмара*, до якої увійшли б оповідання *Місія*, *Чума* та *Тріумф*, про що свідчить оголошення на другій сторінці обкладинки збірки *З вершин і низин* (1887): «Того ж автора [Франка. – М. Л.] вийде незабаром *Чорна хмара* (*Місія. Чума. Тріумф*). Формат, папір, правопис і ціна такі самі, як в отсій книжці», на що свого часу вказав Михайло Возняк⁶. Трилогія, об'єднана темою релігійних міжконфесійних стосунків і спільним персонажем, мала з'явитися окремою книжкою. Проте останню частину – *Тріумф* – письменник не завершив, а дві перші друкують в

¹ *Зібрання творів* : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 477.

² Там само.

³ *Зібрання творів* : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 478.

⁴ М. Онишкевич, *Словник бойківських говірок*, Київ : Наукова думка, 1984, част. 2 : О – Я, с. 180.

⁵ *Зібрання творів* : у 50 т. / Іван Франко; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 20.

⁶ М. Возняк, *Незакінчена трилогія Ів. Франка «Чорна хмара», «Радянська література»* 1940, № 11/12, с. 333, 335.

різних виданнях, аж поки вони не увійшли до збірки *Місія. Чума. Казки і сатири* (Львів, 1906)¹.

Оповідання *Тріумф* залишилося незакінченим, хоча збереглися три різні уривки його початку. У першому з них описано величний храмовий празник Трьох святих у Добромильському монастирі, що його єзуїти передали василіянам. «Як видно з тексту збереженого уривка першої редакції *Тріумфу* Франка, – писав М. Возняк, – його тему взяв автор з діяльності єзуїтів у напрямку реформи василіанського чину». Дію твору дослідник датував 1883 роком².

Другий уривок, психологічний, передає важку внутрішню боротьбу й сумніви в душі патера Гаудентія (його спогад про римську повію дає підстави здогадуватися, що цю боротьбу зумовила жінка). Дослідники стверджували, що написано його 1898 року, коли ювілейний комітет для підготовки святкування 25-річчя літературної діяльності І. Франка планував видати його трилогію *Єзуїт*, до якої мали б увійти *Місія*, *Чума* та *Тріумф* і навіть надрукував перші два твори³. Про це свідчить і лист Володимира Гнатюка до І. Франка від 21 липня 1898 р.⁴ Михайло Мочульський згадував: «На третю новелю не стало настрою у Франка, і трилогія не з'явилася в часі його ювілею. До *Місії* й *Чуми* додав пізніше Франко *Казки і сатири*, і збірку випустила друком Українсько-руська видавнича спілка у Львові 1906 р. Аж у Ліпівку пригадав собі недужий поет, що його трилогія не закінчена, і почав був писати третю новелю, але не довелося йому скінчити її»⁵.

Власне, оцей третій уривок *Тріумфу*, написаний у Ліпівку 1908 р., розповідає про прибуття Гаудентія на львівський вокзал. За спогадами М. Мочульського, всі рукописи з Ліпівки на прохання І. Франка спалив його син Тарас, «і лише в одній з книг, які поет узяв був з собою, ми [М. Мочульський і В. Гнатюк. – М. Л.] знайшли на листочках білого паперу три поезійки: 1) *Хоч забудеш ти за мене...*; 2) *Знов кличеш ти мене, моя богине...*; 3) *Чесць творцеві тварі* (уривок), – які сміливо можна назвати лебединим співом поета; початок новели *Єзуїт* (сцена на залізничному дворі) і декілька соромітьких приповідок. [...] Згадані рукописи Гнатюк узяв з собою і поезії надрукував у книжці «Літературно-наукового вісника» за червень, а що сталося з фрагментом *Єзуїт* і приповідками – не знаю. Я питав Гнатюка перед його смертю, але він не пам'ятав, де вони ділися»⁶.

¹ Див. докладніше: Г. Лишак, *Незавершена трилогія Івана Франка «Чорна хмара»: історія створення, публікації*, [у:] *Studia methodologica: Збірник наукових праць пам'яті доктора філологічних наук, професора Романа Гром'яка (1939 – 2014)*, Тернопіль, 2015, вип. 40, с. 393–399.

² М. Возняк, *Незакінчена трилогія Ів. Франка «Чорна хмара»*, с. 333.

³ Див.: Там само, с. 339; М. Мороз, *Літопис життя і творчості Івана Франка*, т. II : На вершинах: 1887–1899, с. 582.

⁴ Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1610, арк. 511.

⁵ М. Мочульський, *З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916)*, [у:] М. Мочульський, *Іван Франко. Студії та спогади*, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005, с. 22–23.

⁶ Там само, с. 95–96.

Академік М. Возняк зазначив, що назва цього уривка *Тріумф*, а не *Єзуїт*¹. Рукописи усіх трьох уривків збереглися й опубліковані: уривок А *Тріумф*²; уривок Б без назви³; уривок В *Тріумф*⁴.

Збірка І. Франка *В поті чола* (1890) – це вагомий внесок у здійснення великого задуму *Галицьких образків*, що його письменник реалізовуватиме до кінця своєї творчості шляхом упорядкування й видання багатьох збірок, зокрема: *Добрий заробок і інші оповідання* (1902), *Панталаха і інші оповідання* (1902), *Малий Мирон і інші оповідання* (1903), *На лоні природи і інші оповідання* (1905) тощо. Ба більше, наступні прозові збірки І. Франко формував на основі творів з книжки *В поті чола*, у чому зізнавався в передмові до збірки *Батьківщина і інші оповідання* (1904): «Розпочавши в р. 1902, після умови з добродієм А. Хойнацьким, збірне видання моїх оповідань, що мало обняти 12 томиків, кожний по 12–15 аркушів друку, я розбив збірку *В поті чола* на кілька груп і випускав томик за томиком способом, що до оповідань, друкованих уже в збірці *В поті чола*, додавав нові, або написані ad hoc, або друковані перед тим у різних періодичних часописах і не видавані окремо»⁵.

1903 р. коломийська газета «Поступ» у двох номерах (24 та 25-му) повідомляла: «А. Хойнацький, накладчик цілого ряду книжок наших авторів, оголосив сими днями проспект на збірне видання оповідань І. Франка, до якого не ввійдуть лиш ті оповідання, що вийшли або мають вийти накладом «Видавничої спілки». Видання обійме наразі 10 томів белетристики і два томи праць наукових з обсягу історії літератури і критики. Ціла серія з 12 томів [...] вийде друком до кінця 1904 року; перші 6 томів будуть готові ще в сім році. Се нове видання буде містити обік передруків давніших оповідань також цілий ряд нових або досі не друкованих, і то так, що кожний том обік давніших буде містити також нові твори. До кінця мая с[ього] р[оку] вийдуть у світ три перші томи п. н.: *Т. I. Добрий заробок і інші оповідання*. *Т. II. Панталаха і інші оповідання*. *Т. III. Малий Мирон і інші оповідання*. Дальші томи будуть містити: *Т. IV. З бурливих літ*. *Т. V. Над Черемошем*. [...] Видання не має спільного титулу, кожний том творить для себе окрему цілість і продається також окремо...»⁶

Реалізувати ці задуми до кінця не судилося. А. Хойнацькому вдалося видати тільки п'ять із запланованих 12 томів, причому п'ятою книжкою стала збірка *Маніпулянтка і інші оповідання* (1904), а збірка *Над Черемошем*, до котрої мали б увійти передмова автора, твори *Терен у носі*, *Як Юра Шикманюк брів Черемош*

¹ М. Возняк, *Незакінчена трилогія Ів. Франка «Чорна хмара»*, с. 341.

² *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 16 : Повісті та оповідання (1882–1887) – 1978. – 508 с. – с. 496–497.

³ Там само, с. 498–501.

⁴ Там само, с. 501–502.

⁵ *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 38 : Літературно-критичні праці (1896–1911) – 1983. – 618 с. – с. 485.

⁶ *Поступ*: популярно-науковий тижневик 1903, № 24, 13/26. VI, с. 7. Те саме: № 25, 20. VI/3. VII, с. 7.

та *Чудо в Головах*, світа Божого так і не побачила. Богдан Якимович пояснив нереалізованість цього задуму браком коштів у видавця: «Друкував А. Хойнацький Франкові твори у друкарні НТШ. Книжки виходили накладом у 3000 примірників кожна. Як свідчать архівні документи, їх друкували на власному папері замовника. Мабуть, саме борги за папір Ставропігії послужили причиною арешту книжок, які А. Хойнацький зберігав у книгарні тієї ж установи, якою завідував»¹. Підтвердження цьому фактові дослідник відшукав у листі І. Франка до С. Єфремова від 31 травня 1905 р.: «Моє тутешнє видання, розпочате Хойнацьким, зовсім пропало; надруковано досі 5 томиків, але Ставропігія арештувала їх за довги Хойнацького і не пускає в продаж»².

Ба й більше, останнього твору зі збірки – *Чудо в Головах* – І. Франко, попри задум, не написав. Володимир Гнатюк згадував: «Вже першу свою повість *Петрії і Довбушуки* [Франко. – М. Л.] старався змалювати на тлі гуцульського життя; те саме треба сказати про його драму *Кам'яна душа*. Та живих гуцулів пізнав він аж пізніше, і вислідом того пізнання були його новелі *Як Юра Шикманюк брів Черемош* та *Терен у нозі*. До кінця життя носився він усе з наміром переробити одно народне оповідання п. н. *Чудо в Головах* на новелю, та недуга не дозволила на те»³.

Михайло Рудницький у книжці *Ненаписані новели* стверджував, що Франко 1912 р. буцімто виношував задум написати ще один роман із життя Борислава, сюжет якого розповів своїм знайомим Янові Каспровичу, Леопольдові Стаффу, Остапові Ортвіну. Згідно з сюжетом, донька власника нафтодайної шахти Віктора Розмуса Евеліна закохалася в освіченого робітника Франека Фальковського. Коли робітники шахти погрожували оголосити страйк, Евеліна обурилася поведінкою батька і висловила готовність разом із Франеком покинути його й вирушити до Львова, щоб там «самостійно заробляти». «Як бачите, – пояснив Франко, – сюжет майже банальний. Переказувати його, як взагалі всякий художній сюжет, це приблизно те саме, що в рецензії на театральну виставу знайомити читачів, які її не бачили, з фабулою п'єси. Те, що я тут розповів, не сюжет, а, може, тільки зав'язка для роману. Треба б зарисувати характери, показати складні ситуації та конфлікти. Тільки у процесі їх розгортання можна буде побачити, чи вийде це вдало та яскраво»⁴. Назва цього роману невідома. Також не зрозуміло, звідки Рудницький взяв інформацію про Франків задум. Тож наразі залишаємо цей твір у полі наукової гіпотези вченого.

У межах цієї статті охопити всі Франкові нереалізовані задуми годі. Проте кожен ненаписаний, незавершений чи неопублікований текст повинен бути об'єктом прискіпливої уваги історика літератури, текстолога й інтерпретатора. Адже ці проекти є такими ж органічними творивами мистецького духу, як і

¹ Б. Якимович, *Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти*, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006, с. 298.

² *Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко*; Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 50 : Листи (1895–1916) – 1986. – 702 с. – с. 266.

³ В. Гнатюк, *Причинки до пізнання Гуцульщини*, [у:] *Записки НТШ*, Львів, 1917, т. 123/124, с. 5–6.

⁴ М. Рудницький, *Ненаписані новели*, Львів : Каменярь, 1966, с. 10–12.

тексти завершені. Вони суттєво доповнюють панораму письменникової спадщини, порушують вагомі соціальні та психологічні проблеми особистості й суспільства, відслонюють лаштунки психології творчості І. Франка, мають свою артистичну вартість. Причини нереалізації чи незавершеності задумів були різними: втрата первісного тексту й небажання повертатися до нього; захоплення І. Франка все новими ідеями (творча розхристаність); зважання на цензуру; хвороба. Хай там як, та ненаписані й незавершені твори письменника заслуговують на ґрунтовне вивчення.

References

- Aristofan, *Zhaby*, [u:] Aristofan, *Komediyyi*, Kyiv : Dnipro, 1980 // Арістофан, *Жаби*, [y:] Арістофан, *Комедії*, Київ : Дніпро, 1980.
- Franko I., *Boryslav smiyet'sya: Povist'*, L'viv; Kyiv, 1922 // Франко І., *Борислав сміється: Повість*, Львів; Київ, 1922.
- Franko I., *Dodatkovy tomy do Zibrannya tvoriv u 50 tomakh*, Kyiv : Naukova dumka, 2008–2011 // Франко І., *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 2008–2011.
- Franko I., *Ludovi viruvannya na Pidhiryu*, *Dodatkovy tomy do Zibrannya tvoriv u 50 tomakh*, Kyiv : Naukova dumka, 2011, t. 54 // Франко І., *Людіві вірування на Підгір'ю*, *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 2011, т. 54.
- Franko I., *Zibrannya tvoriv u 50 tomakh*, Kyiv : Naukova dumka, 1976–1986 // Франко І., *Зібрання творів у 50 томах*, Київ : Наукова думка, 1976–1986.
- Halyts'ko-rus'ki narodni prypovidky*. Zibrav, uporyadkuvav i poyasnyv Dr. Ivan Franko, L'viv : VTs LNU imeni Ivana Franka, 2007, t. III: Rabunok – Yachmin' // *Галицько-руські народні приповідки*. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2007, т. III: Рабунок – Ячмінь.
- Hnatyuk V., *Prychynky do piznannia Hutsulshchyny*, *Zapysku NTSh*, L'viv, 1917, t. 123/124 // Гнатюк В., *Причинки до пізнання Гуцульщини*, *Записки НТШ*, Львів, 1917, т. 123/124.
- Holod R., *Lokomotyv „na krylakh iz harmonij”*. *Mikrostudiya Frankovoho opovidannya „Poky rushyt' poyizd”*, *Ukrayins'ke literaturoznavstvo*, L'viv : LNU imeni Ivana Franka, 2008, вур. 70 // Голод Р., *Локомотив «на крилах із гармоній»*. *Мікростудія Франкового оповідання «Поки рушить поїзд»*, Українське літературознавство, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008, вип. 70.
- Lehkyi M., *Pershyi nezavershenyi roman iz tyuremnoho zhyttya*, *Ukrayins'ke literaturoznavstvo*, L'viv : VTs LNU, 2008, вур. 70 // Легкий М., *Перший незавершений роман із тюремного життя*, Українське літературознавство, Львів : ВЦ ЛНУ, 2008, вип. 70.
- Literaturna spadshchyna*. Ivan Franko, Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1956, вур. 1 // *Літературна спадщина*. Іван Франко, Київ : Вид-во АН УРСР, 1956, вип. 1.
- Lyshak H., *Nezavershena trylohiya Iv. Franka „Chorna khmara”: istoriya stvorenniya, publikatsiyi*, [u:] *Studia methodologica: Zbirnyk naukovykh prats' pamyati doktora filolohichnykh nauk, profesora Romana Hromyaka (1939–2014)*, Ternopil', 2015, вур. 40 // Лишак Г., *Незавершена трилогія Івана Франка «Чорна хмара»: історія створення, публікації*, [y:] *Studia methodologica: Збірник наукових праць пам'яті*

доктора філологічних наук, професора Романа Гром'яка (1939–2014), Тернопіль, 2015, вип. 40.

Mochuls'kyi M., *Z ostannikh desyatylyt' zhyttya Ivana Franka (1896–1916)*, [u:] Mochuls'kyi M., Ivan Franko. *Studiyi ta spohady*, L'viv : VTs LNU imeni Ivana Franka, 2005 // Мочульський М., *З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916)*, [у:] Мочульський М., *Іван Франко. Студії та спогади*, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005.

Moroz M., *Litopys zhyttya i tvorchosti Ivana Franka*, L'viv : Artos, 2016, t. I: 1856–1886 // Мороз М., *Літопис життя і творчості Івана Франка*, Львів : Артос, 2016, т. I: 1856–1886.

Moroz M., *Litopys zhyttya i tvorchosti Ivana Franka*, L'viv : Artos, 2016, t. II: Na vershynakh: 1887–1899 // Мороз М., *Літопис життя і творчості Івана Франка*, Львів : Артос, 2016, Т. II: На вершинах: 1887–1899.

Nie-Eol [E. Przewóski], *Dziatwa Apolina*. XXV. *Iwan Franko*, „Przegląd Tygodniowy” 1884, № 49.

Onyshkevych M., *Slovnyk boykivs'kykh hovirok*, Kyiv : Naukova dumka, 1984, chast. 2: O – Ya // Онишкевич М., *Словник бойківських говірок*, Київ : Наукова думка, 1984, част. 2: О – Я.

Postup: popularno-naukovy tyzhnevnyk, 1903, № 24, 13/26. VI // *Поступ: популярно-науковий тижневик*, 1903, № 24, 13/26. VI.

Rudnyts'kyi M., *Nenapysani novely*, L'viv : Kameniar, 1966 // Рудницький М., *Ненаписані новели*, Львів : Каменярь, 1966.

Shchurat S., *Povist' Ivana Franka „Boryslav smiyet'sya”*, L'viv : Vyd-vo L'vivs'koho universytetu, 1966 // Щурат С., *Повість Івана Франка «Борислав сміється»*, Львів : Вид-во Львівського університету, 1966.

Shchurat S., *Rannya tvorchist' Ivana Franka*, Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1956 // Щурат С., *Рання творчість Івана Франка*, Київ : Вид-во АН УРСР, 1956.

Taran Z., „*Pani Zherveze*” E. i Zh. Gonkuriv yak „*mistycznyi roman*”, Visnyk Kharkivs'koho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, seriya “Filolohiya”, vup. 76 // Таран З., «*Пані Жервезе*» Е. і Ж. Гонкурів як «*містичний роман*», Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Філологія», вип. 76.

Tykholog B., *Filosofovs'ka liryka Ivana Franka: Dialektyka poetychnoyi refleksiyi*, L'viv, 2009 // Тихолоз Б., *Філософська лірика Івана Франка: Діалектика поетичної рефлексії*, Львів, 2009.

Viddil rukopysiv ta tekstolohiyi Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, f. 3, od. zb. 1610 // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1610.

Voznyak M., „*Hutak*”. *Nedrukovanyi pochatok povisty Ivana Franka*, [u:] Za sto lit: Materiialy z hromads'koho i literaturnoho zhyttya Ukrainy XIX i pochatkiv XX stolittya, Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929, kn. 4 // Возняк М., «*Гутак*». *Недрукований початок повісти Івана Франка*, [у:] За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття, Київ : Державне видавництво України, 1929, кн. 4.

Vozniak M., *Nezakinchena trylohiya Iv. Franka „Chorna khmara”*, „*Radyans'ka literatura*” 1940, N 11/12 // Возняк М., *Незакінчена трилогія Ів. Франка «Чорна хмара»*, «Радянська література» 1940, № 11/12.

Yakymovych B., *Ivan Franko – vydavets': Knyhoznavchi ta dzhereloznavchi aspekty*, L'viv : VTs LNU imeni Ivana Franka, 2006 // Якимович Б., *Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти*, Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006.

Zaklins'kyi L., *Lystivka do I. Franka vid 14 kvitnya 1884 r.*, Viddil rukopysiv ta tekstolohiyi Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy, f. 3, od. zb. 1615 // Заклинський Л., *Листівка до І. Франка від 14 квітня 1884 р.*, Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1615.

Микола Легкий – завідувач відділу франкознавства, старший науковий співробітник Інституту Івана Франка НАН України

ORCID: 0000-0002-7053-402X

Email: lehkyy.m@gmail.com

Наталя ТИХОЛОЗ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-1"1890".09Франко І.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12591>

ТАРАС ФРАНКО І ФІЛОЛОГІЧНИЙ МЕТОД В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ (ДОВКОЛА «ЛИСА МИКИТИ»)

Резюме. У статті розглянуто монографію Тараса Франка *Лис Микита*. Критичний розбір поеми Івана Франка, що є першою докладною науковою студією про однойменну поему І. Франка. З'ясовано обставини її написання, доопрацювання і видання у 1937 р. На основі нових джерел встановлено, що монографію про Лиса Микиту Тарас Франко писав як дисертацію, яку через суспільно-політичні обставини в Україні у 20-30-х роках, а потім і в 50-х рр. так і не зміг захистити. Вказано, що при аналізі батькової поеми Т. Франко як дослідник послуговувався філологічним методом. Його науковому методологічному інструментарію властива увага до лінгвістичних особливостей тексту, ретельного вивчення першоджерел, докладної і всебічної інтерпретації, порівняльно-історичного аналізу форми і змісту, різних редакцій і перевидань поеми І. Франка «Лис Микита». Простежено значення монографії Т. Франка для розвитку наступних перевидань та досліджень Франкової поеми.

Ключові слова: філологічний метод, поема-казка «Лис Микита», Іван Франко, гумор, сатира, літературна переробка.

TARAS FRANKO AND THE PHILOLOGICAL METHOD IN UKRAINIAN LITERARY CRITICISM (ABOUT "LYS MYKYTA")

Abstract. The article explores Taras Franko's monograph *Lys Mykyta: A Critical Analysis of Ivan Franko's Poem*. This work by T. Franko represents the first detailed scholarly study of Ivan Franko's poem *Lys Mykyta*. The poem *Lys Mykyta* was a beloved fairy tale of T. Franko since childhood. In the late 1920s, the son of the writer referred to the poem as a researcher, writing a scientific work about it and presenting it at a meeting of the Shevchenko Scientific Society. The article explores the circumstances of the writing of this monograph, its revision and publication in 1937. It has been determined, based on new sources, that T. Franko wrote the monograph on *Lys Mykyta* as a dissertation. However, due to socio-political circumstances in Ukraine in the 1920s-30s and later in the 1950s, he was unable to defend it. T. Franko used the philological method to analyze the poem. His methodological approach is characterized by attention to the linguistic features of the text, thorough examination of primary sources, detailed and comprehensive interpretation, comparative and historical analysis of form and content, various edits and reprints of I. Franko's poem *Lys Mykyta*. The significance of Franko's monograph on the development of next editions and studies of Franko's poem, particularly the Krakow edition of 1941, is traced. During the Soviet era, attention to Franko's poem *Lys Mykyta* did not reflect the full range of its interpretations. T. Franko's monograph was mostly not referred to. However, in a number of his other works, T. Franko once again referred to the poem *Lys Mykyta*. He protested against categorizing it only as a "children's" text and opposed its interpretation in a sociological and ideological context.

Keywords: philological method, fairy tale poem *Lys Mykyta*, Ivan Franko, humor, satire, literary adaptation.

Першою ґрунтовною науковою працею Тараса Франка у царині франкознавства стала монографія *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка* (Львів, 1937). Увага до славетної поеми-казки Івана Франка *Лис Микита*, яка ще за життя поета здобула собі нечувану популярність і широку читацьку аудиторію, виходила із особистих зацікавлень Т. Франка, сформованих ще у підлітково-юнацький період. Вочевидь, тут далася взнаки його любов до пригодницьких сюжетів та текстів, щедрих на потужний гумористично-сатиричний первень. Мабуть, до цього слід додати також і ті приємні спомини про дитинство і батьківську опіку, які викликала поема *Лис Микита* у Т. Франка, його рідних братів і сестри, і врешті-решт – у цілого покоління, що зростало і формувалося на цій Франковій казці.

«З написаних для дітей творів найбільше подобався нам “Лис Микита” (1890 р.), чудові строфи якого батько прекрасно читав, – згадував Т. Франко. – ...Ми швидко і легко вивчили “Лиса Микиту” напам’ять»¹. А Богдан Барвінський свідчив: «Ми, діти, ...читали “Лиса Микиту” з захопленням, вчили його напам’ять, а як він був виданий книжкою, десятки разів перечитували його як якусь свіжу новину. Я ще після тридцяти років читав його з таким захопленням, як у дитячих літах»².

Та й сам І. Франко зізнавався: «...Я найбільше люблю свого “Лиса Микиту”, тому, що я його написав для своїх дітей...»³. Невипадковою випадковістю було також і те, що до написання *Лиса Микита* письменник засів саме тої знакової весни 1898 р., коли народився його другий син Тарас і коли сім’я мешкала на вул. Зиблікевича, 12, а попід вікнами пропливала ще Полтва⁴.

Натхненний вплив батькового *Лиса Микита* спонукав Т. Франка ще у студентські роки перечитати поему *Райнеке-Лис* Йоганна-Вольфганга Гете і навіть взятися за його переклад. Так, у листі до Олекси Коваленка від 28 липня 1908 р. Т. Франко сповіщав свого адресата, що переклав «живою народною мовою» «гекзаметром» другу пісню Гетевого твору⁵. Тож не дивно, що саме поема-казка *Лис Микита* Франка-батька опинилася у полі прискіпливої уваги його сина. Ба більше, дослідження про поему-казку *Лис Микита* Т. Франко планував захищати як дисертацію. Однак польський славіст, професор Львівського університету Тадеуш Лер-Сплавінський не допустив його до захисту.

«За часів польської влади я приготувався до філософського факультету і здав дисертацію про Лиса Микиту, але успішного іспиту не довелося скласти», – зазначив Т. Франко в «Автобіографії» 1945 р.⁶. А в листі до акад. Михайла Возня-

¹ Т. Франко, *Іван Франко і діти*, [в:] Т. Франко, *Вибране: У 2 т. / упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз*. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 1, с. 738–739.

² Б. Барвінський, *Мої спомини про д-ра Івана Франка (1890–1915)*, [в:] *Спогади про Івана Франка*. / вступ. стаття і прим. М. Гнатюка. Вид. 2-ге, доповн., перебл. Львів: Каменярь, 2011, с. 565.

³ М. Рудницький, *Іван Франко*, [в:] *Спогади про Івана Франка*. с. 503.

⁴ Т. Франко, *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, Львів: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1937, с. 79.

⁵ *Лист Т. Франка до О. Коваленка від 28 липня 1908 р.*, [в:] Т. Франко, *Вибране: У 2 т.*, т. 2, с. 404.

⁶ Т. Франко, *Автобіографія*, [в:] Т. Франко, *Вибране: У 2 т.*, т. 2, с. 394.

ка від 27 жовтня 1950 р. писав: «У 1926 році я зголосився у львівським університеті до докторату і предложив дисертацію про Лиса Микиту, її одначе відкинув проф. Лер-Сплавінські...»¹.

Синові І. Франка (як колись і його батькові) не знайшлося місця у польсько-мовному науковому середовищі міжвоєнного Львова. Поява книги *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка у 1937 р.* не допомогла автору здобути бажаний докторський ступінь і викладацьку роботу у Львові. В умовах колоніальної політики осадництва, соціальної і національної нерівності українців з поляками, активних асиміляційних процесів в освіті і науці в час польської окупації Галичини у 20–30-х роках ХХ століття Т. Франко змушений був залишитися і далі учителювати у Ряшеві.

Над монографією *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка* Т. Франко і справді працював у другій половині 20-х рр. ХХ ст. Підтвердженням цього є авторизований машинопис його праці під назвою *Лис Микита в бігу десятиліть. Генеза Лиса Микити* на 140 аркушах, що зберігся в архіві І. Франка і який можна здогадно датувати 1927 р.² Про те, що розлога студія про *Лиса Микиту*, «на шість друкованих аркушів», була закінчена і «призначалася на 1926 рік, в десятиліття смерті поета»³ свідчать листи і спомини Т. Франка. У справі друку своєї праці автор звернувся до Наукового товариства імені Шевченка. «Секретар Наукового Товариства ім. Шевченка Гнатюк був тяжко хворий, але старався мені допомогти, подавав поради», – згадував Т. Франко. Одначе друк раз у раз відкладався. А 6 жовтня 1926 р. Володимир Гнатюк помер... У лютому 1927-го на засіданні Філологічної секції НТШ Т. Франко зачитав свою роботу. Проте, через складний фінансовий стан НТШ та низку зауваг, які треба було врахувати, праця побачила світ аж десятиліття по тому, якраз у «двадцяті роковини смерті великозаслуженого довголітнього Голови Секції, найкращого Сина Галицької Землі й одного з найбільших її вчених, незабутнього – Івана Франка». Книга з'явилася наприкінці 1936-го (але на обкладинці значився 1937 р.) як збірник Філологічної секції (том ХХІІІ). Своє дослідження Т. Франко присвятив батькові. Його й справді написано «з великим і зворушливим пієтизмом сина до батька»⁴.

Монографія про *Лиса Микиту* – гідний дарунок сина у вінок шани і пам'яті своєму великому батькові і водночас яскраве свідчення фаховості і таланту Т. Франка як ученого і як представника філологічної школи, формування якої в українському літературознавстві припало на кінець ХІХ–початок ХХ століть і було тісно переплетене з утвердженням модернізму. Увага до лінгвістичних особливостей тексту, ретельного вивчення першоджерел, докладної і всебічної інтер-

¹ Лист Т. Франка до М. Возняка від 27 жовтня 1950 р., [в:] Т. Франко, *Вибране*: У 2 т., т. 2, с. 457.

² Т. Франко, *Лис Микита в бігу десятиліть. Генеза Лиса Микити*, Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, № 3737.

³ Т. Франко, *Приятелювання із Іваном Франком*, [в:] Т. Франко, *Вибране*: У 2 т., т. 2, с. 390.

⁴ Від редакції, [в:] Т. Франко, *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, с. 6.

претації та порівняльно-історичного вивчення форми і змісту – усі ці засади, що становлять основу філологічного аналізу, близькі науковому методологічному інструментарію Т. Франка.

Ця монографія з повним правом дозволяє зачислити ім'я Франкового сина до добірної когорти прихильників філологічного методу, серед яких Володимир Перетц, Степан Смаль-Стоцький, а також ровесники Т. Франка – Леонід Білецький, Микола Зеров, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара та ін. Увага до філологічного методу сформувалася у Т. Франка під впливом студій у Віденському університеті, а також, не останньою чергою, і під впливом наукового доробку його батька, який широко застосовував здобутки філологічної школи при написанні своїх розвідок з медієвістики та фольклористики¹, прикладом чому може слугувати хоча б текст розвідки *Про Варлаама і Йоасафа та притчу про єдинорога*, яку І. Франко захистив як дисертацію 1893 р. під керівництвом хорватського славіста Ватрослава Ягича у Віденському університеті.

Монографія *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка* пера Т. Франка складається із «Передмови автора», восьми розділів (1. «Десять видань “Лиса Микита”»; 2. «Історія тексту “Лиса Микита”». Зміни»; 3. «Джерела поеми. Її оригінальність»; 4. «Композиція “Лиса Микита”»; 5. «Неясні місця»; 6. «Призначення “Лиса Микита”»; 7. «“Лис Микита” в поетичній творчості І. Франка»; 8. «“Лис Микита” й голоси сучасників») та коротких висновків.

У першому розділі *Десять видань “Лиса Микита”* автор зосередив свою увагу на порівняльному зіставленні п'яти прижиттєвих (журнальний варіант 1890 р. і відбитка з нього 1891 р., 1896 р., 1902 р., 1909 р. – видані у Львові; 1914 р. у Києві) та п'яти пожиттєвих видань (1919 р. і 1921 р. у Харкові, 1921 у Відні, 1925 у Львові, 1927 у Харкові) поеми-казки І. Франка, відзначив появу передруку *Лиса Микита* у 1910 році в Нью-Йорку (США). Поза тим розглянув також п'ять *переробок* батькового тексту: Я. Біленького (Гіядора Стрипського) в ужгородському журналі «Наука» 1912 р. (чотири перші пісні); Мусія Кононенка 1918-го у Полтаві; Антона Лотоцького (прозою) у Львові 1924 р.; В. Тодосева (прозою) 1925 р. у Харкові; Максима Рильського 1935 р. в Одесі. Ці переробки *Лиса Микита* Т. Франко вважав «невдатними» та «незугарними», а текст М. Кононенка узагалі оцінив як такий, що нагадує «котляревщину»². Про мовностилістичні зміни у переробці М. Рильського дослідник висловився дещо м'якше, відзначивши його поетичний талант, але усе-таки критично: «Все це гарне (Рильський – великий поет!), але пощо то все робити?!»³. Окремо вказав автор монографії у цьому розділі і на проблему *перекладу* Франкового *Лиса Микита* іншими мовами: «На чужі мови “Лис Микита” досі не був перекладений. На це склалося багато причин (труднощі в опануванні форми, місцевий і національний колорит, ядерність вислову). Але головна, на наш погляд, – неfortunний авторів додаток “переробив з німецького”. Переробку нікому не цікаво перекладати»⁴.

¹ С. Пилипчук, *«Безпристрасне вистудіювання тексту...»: методологія філологічної школи у фольклористичній практиці Івана Франка*, [в:] Рідний край, 2013, № 1(28).

² Т. Франко, *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, с. 10.

³ Там само, с. 12.

⁴ Там само, с. 13.

Але навіть попри ці слушні міркування, Т. Франку усе ж вдалося розпізнати у польському перекладі *Лиса Микити* Леона Жиповського (1936 р.) український першотекст свого батька. Перекладач, хоч і визначив свій текст як «вільний переклад з Гете», усе ж, як наголошує уважний дослідник, «скрізь держиться ходу думок українського тексту, зберігає Франків ритм і строфи»¹.

Про фахову уважність і сумлінність Т. Франка як дослідника свідчить його листування з Ярославом Гординським, який редагував працю перед її виходом у світ. Зокрема у листі від 20 вересня 1936 р. син письменника просив свого адресата внести до рукопису низку доповнень, що були пов'язані з появою нових переробок Франкового *Лиса Микити*: йшлося про переробку М. Рильського і про переклад Л. Жиповського. Як бачимо з тексту монографії, ці доповнення Т. Франка Я. Гординський затвердив. Водночас у тому-таки листі адресант згадував також і про «драматизованого “Лиса Микиту” одноєї пані», яка, на думку Т. Франка, «намагалася конче зробити з Лиса Микити крайнього лайдака і тим робом станути вище не лише від Франка, але й від Гетого»². Тою загадковою пані, прізвища якої Т. Франко чи то не знав, чи то не міг згадати, очевидно, була Іванна Блажкевич, п'єсу якої *Лис Микита* розіграли на великій сцені Театру різноманітностей (Театр «Różnorodności») у Львові (вул. Театральна, 22) 1936 р. учениці школи ім. Шевченка. На цю постановку позитивно відгукнулася Костянтина Малицька³. Однак у монографії Т. Франка про драматичну переробку І. Блажкевич не згадано.

Про роботу над удосконаленням тексту свого дослідження свідчить і автограф «[Суперечності й недогляди поеми Івана Франка «Лис Микита»]»⁴, створений, очевидно, у середині тих-таки 30-х років. Можливо він мав бути окремим розділом, а можливо мав доповнювати п'ятий розділ «Неясні місця». Його текст з невідомих причин не увійшов до студії про *Лиса Микиту*, але він фіксує цікаві спостереження Т. Франка, які відкривають завісу до творчої лабораторії його батька. Зокрема син з властивою йому скрупульозністю вказує на окремі невідповідності у тексті батькової поеми. Так, скажімо вислів «надійшла весна прекрасна», яким починається перша пісня поеми, дисонує з сьомою строфою другої пісні, у якій ідеться про той самий день і в якій Лис Микита каже: «А такий надворі сквар...». Т. Франко з того приводу зауважував, що «сквар [спека. – Н. Т.] у нас на весну не буває, а більше підходить до часу Зелених свят»⁵.

Найбільшими за обсягом і ґрунтовністю порівнюваного матеріалу є другий і третій розділи книги, що мають назву *Історія тексту Лиса Микити. Зміни. і Джерела поеми. Її оригінальність*. У них Т. Франко докладно розглядає зміни, яких зазнав текст поеми у ході наступних перевидань. Дослідник уважно, пісня за піснею, аналізує модифікації, заміни і доповнення у тексті поеми, вказуючи не на лише на формальні відмінності між виданнями (від кількості пісень та строф у

¹ Там само.

² Лист Т. Франка до Я. Гординського від 20 вересня 1936 р., [в:] Т. Франко, *Вибране: У 2 т., т. 2*, с. 449.

³ В. Л. [Віра Лебедова], «Лис Микита» на сцені, [в:] Нова хата, 1936, ч. 13–14.

⁴ Т. Франко, [Суперечності й недогляди поеми Івана Франка «Лис Микита»], [в:] Т. Франко, *Вибране: У 2 т., т. 1*, с. 790–791.

⁵ Там само, с. 790.

них), а й зосереджує свою увагу на мовно-стилістичному порівнянні авторських редакцій тексту. Т. Франко вважає, що на лінгвістичному оформленні *Лиса Микита* відбулася природна еволюція поглядів письменника «на характер української літературної мови»¹. Перші твори І. Франка, за спостереженням дослідника, характеризують «чотири -ізми», себто провінціалізми, германізми, латинізми й полонізми, які з кожним наступним виданням поеми-казки *Лис Микита*, автор старався виправляти на літературні конструкції за наддніпрянським взірцем. При цьому син зазначив, що на формування мови самого І. Франка вплинули ремісничє середовище батьківської кузні, «мова підгірських селян Дрогобиччини»² та польськомовне середовище, у якому формувався письменник у період своїх гімназійно-університетських студій.

Цікаво, що при розгляді германізмів Т. Франко між іншим зауважив, що його батько «був із німецького роду»³. Тезу про німецьке походження роду Франка сучасні франкознавці категорично заперечують. Проте на час написання своєї розвідки син письменника і справді так вважав. Згодом Т. Франко змінить свою думку, але станеться це аж наприкінці 40-х рр., коли він уже як директор Музею Івана Франка у Львові матиме змогу докладно ознайомитися із метричними книгами Нагуєвичів у ході наукової експедиції до Дрогобича. Тоді він дійде висновку, що «рід Франків не походить від німецьких колоністів»⁴.

Розглядаючи джерела Франкової поеми-казки (серед яких *Lis Mykita* Мартина Смажевського, 1860; українські народні казки і байки; латинська поема *Reinardus vulpes* XII ст.; французька збірка казок *Roman de Renart*, видана у Парижі 1826; нідерландський епос Віллема *Reinaert* XIII ст.; *Reineke der Fuchs* Готшеда Алькмара і врешті – *Reineke Fuchs* Гете), дослідник висновує, що батькові слова «переробив з німецького» слід трактувати винятково як топос скромності автора і що *Лис Микита* «є твір оригінальний і суто національний [курсив Т. Франка. – Н.Т.]»⁵, який посідає одне із центральних місць у творчості письменника і до сьогодні зберігає свій вплив на молодих і старших читачів.

«Історія письменства не виказує факту, щоб якась літературна перерібка могла мати вплив на психіку народу. Це привілей лише наскрізь оригінальних і високо талановитих творів», – пише Т. Франко⁶ і далі додає: «...Головним джерелом «Лиса Микита» треба вважати поетичну інтуїцію поета, вона казала йому джерела основно перетравити, – і так поема вийшла як безперечний оригінал»⁷.

А поза тим найбільшою інспірацією до написання поеми *Лис Микита* для І. Франка, на думку сина Тараса, була не так поема Гете, як прегарні ілюстрації до неї Вільгельма фон Кавльбаха. Дослідник припускав, що гравюри Кавльбаха його батько міг бачити у Відні. Однак зі споминів гімназійного товариша І. Франка Михайла Коріневича (записаних 1926 р., а опублікованих аж у 1956-му р.) сьогодні знаємо, що з тими ілюстраціями познайомився письменник ще у 4-му класі

¹ Т. Франко, *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, с. 31.

² Там само, с. 32.

³ Там само, с. 37.

⁴ Т. Франко, *Поїздка на Дрогобиччину*, [в:] Т. Франко, *Вибране: У 2 т., т. 1*, с. 745–746.

⁵ Т. Франко, *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, с. 41.

⁶ Там само, с. 75.

⁷ Там само, с. 77.

гімназії¹. Однак мемуари М. Коріневича на той час не були відомі Т. Франку. Про їх існування він довідається аж у 50-х рр., коли працюватиме в Інституті літератури в Києві.

Попри філігранний мікроаналіз тексту батькової поеми, розгляд її віршової структури, драматичного розгортання сюжету, місцевого колориту, сатиричного стрижня, розбору етимології назв звірів, Т. Франко дуже тонко відчитав і головні філософські максими *Лиса Микита* – ідею прагматичного раціоналізму та боротьби за існування: «З “Лиса Микита” пробивається з непереможною силою важна думка, що *правда є умовна*, так само, як умовне є поняття добра й зла... <...> І друга, не менш важна думка, що *слово – це могутня зброя*. Словом перемагає лис своїх ворогів, словом рятується від смерті, словом побиває вовка. Третя наука: немає рації той, хто через глупоту або необережність дає себе кривдити, а потім – жалується»².

Не цурався Т. Франко і ширших узагальнень. Так, він вписував поему *Лис Микита* у контекст батькової казкотворчості: «Казкові й байкові мотиви все цікавили Івана Франка. Крім “Лиса Микита”, він написав іще казку “Без праці” (1891), що її мотив згаданий у німецькій “Reineke Fuchs-i”, кілька віршових казок для дітей у “Дзвінку” і збірку “Коли ще звірі говорили” (1899). Тією самою строфою, що й “Лис Микита”, складені ще дві арабські казки: “Абу Касимові капці” (1895) та “Коваль Бассім” (1900). Але цих двох останніх творів не можна й рівняти з “Лисом Микитою”. В них і мова грубувата, і стиль тяжчий, строфа не така гладка, дотеп слабший, і сам сюжет автор не старався націоналізувати. Не диво, що вони не мають такої популярності й того значіння, що “Лис Микита”»³.

Батькову поему про хитромудрого Лиса дослідник ставив поруч зі збіркою *Зів’яле листя* та поемою *Мойсей*. «...Важко сказати, котрий з цих творів найбільший, – зауважував Т. Франко. – “Зів’яле листя” – найоригінальніше, “Мойсей” – без сумніву, найвеличніший, але ж “Лис Микита” – найпопулярніший і щодо свого значіння найважливіший»⁴. І далі додавав, що за рівнем популярності Франкового *Лиса Микиту* можна легко поставити поруч з Шевченковим *Кобзарем*. Слушність цього твердження доводить останній розділ монографії «“Лис Микита” й голоси сучасників», у якому автор ретельно визбирав і навів цілу галерею позитивних і захопливих відгуків простих читачів та фахових критиків у тогочасній галицькій і наддніпрянській пресі.

Розвідка *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка* позначена ґрунтовністю підходу, академізмом викладу, літературною ерудицією дослідника, багатоаспектністю порушуваних у ній проблем, сміливістю думки, тонкими і влучними спостереженнями. Це – взірцеве філологічне дослідження, блискучий комплексний, синтетичний монографічний аналіз генези, історії тексту, джерел, композиції, рецепції, мови та стилю славетної поеми-казки, який і на сьогодні залишається однією з найповніших і найкращих наукових праць про поему-казку І. Франка *Лис Микита*.

¹ М. Коріневич, *Спомини про Івана Франка як ученика гімназії*, [в:] *Спогади про Івана Франка*, с. 77–78.

² Т. Франко, *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, с. 88–89.

³ Там само, с. 79.

⁴ Там само, с. 95.

Усі наступні дослідники цієї поеми-казки у той чи той спосіб покликалися на дослідження Т. Франка, розвивали його наукові спостереження чи дискутували з ним. Так, одинадцяте видання *Лиса Микити*, що вийшло у Кракові 1941 р. в «Українському видавництві» за редакцією Богдана Даниловича (псевдо українського письменника і видавця Богдана Гошовського) з мистецькими ілюстраціями Едварда Козака, базувалося на наукових висновках «вичерпного “Критичного розбору поеми Івана Франка”, зладженого Тарасом Франком»¹. Саме на основі розвідки Т. Франка наприкінці краківського видання подано перелік перевидань і переробок Франкового *Лиса Микити*. Упорядники цього видання неодноразово покликалися на працю Франкового сина у передмові та примітках, повторювали його висновки і чесно зазначили, що «здебільша саме цим розбором приходилося користуватись нам при редакції нашого видання і до нього відсилаємо зацікавлених»². Згадує монографію Т. Франка про *Лиса Микиту* у своїй статті «*Лис Микита*» у новім одязі і Василь Сімович³.

Неодноразово до цієї своєї розвідки звертався упродовж свого наступного творчого життя і сам Т. Франко. 1950-го року, якраз після переїзду до Києва та з початком праці в академічному Інституті літератури, син письменника повернувся до давньої мрії захистити цю працю як кандидатську дисертацію. Однак тій мрії так і не судилося здійснитися. У листі до М. Возняка від 9 грудня 1950 р. Т. Франко писав: «Йдучи за Вашою порадою, я написав по рос[ійськи] автореферат з «Лиса Микити», але знавці з АН радять подати як дисертацію “Франко і Борислав”»⁴.

Очевидно, що нова тема більше відповідала кон'юктурі радянського літературознавства. Тож думка членів столичної академічної спільноти переважила і 28 січня 1953 р. Т. Франко захистив кандидатську дисертацію на тему «Іван Франко і Борислав» (опонентами були М. Рильський та Я. Лановий).

Натомість його розвідка про *Лиса Микиту* якось наче відійшла на другий план. На неї рідко покликалися, а саму поему *Лис Микита*, яку І. Франко з кожним новим виданням переробляв для дорослих і «віддалював від дитячих уподоб»⁵ (і на цьому наголошував Т. Франко у своїй монографії!), у радянський час прописали головним чином до дитячої лектури. Зокрема у двотомній *Історії української літератури* за редакцією Олександра Білецького, що вийшла у Києві у 1955 р. (Видавництво АН УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка), про поему І. Франка *Лис Микита* було згадано лише у підрозділі *Поетичні твори для дітей* і то дуже лаконічно⁶. Прикметно, що тих кілька речень про найпопулярні-

¹ І. Франко, *Лис Микита*, Краків: Українське видавництво, 1941, с. 162.

² Там само, с. 162.

³ В. Сімович, «*Лис Микита*» у новім одязі», [в:] Наші дні, 1942, № 10, с. 10.

⁴ Лист Т. Франка до М. Возняка від 9 грудня 1950 р., [в:] Т. Франко, *Вибране*: У 2 т., т. 2, с. 453–454.

⁵ Т. Франко, *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, с. 94.

⁶ *Історія української літератури*: У 2-х томах / Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; ред. кол. 1-го тому: О. І. Білецький (голова) та ін., Київ: Вид-во АН УРСР, 1955, т. 1, с. 532–533.

шу поему свого батька дописав саме його син Тарас¹. У рецензії на монографію Івана Басса про Івана Франка син письменника скрушно зауважував, що радянський літературознавець у своєму дослідженні відвів поемам *Іван Вишенський* і *Лис Микита* «тільки по одному невеликому абзацу»². Було очевидно, що «Лис Микита» перебував на маргінесі дослідницької уваги радянських франкознавців.

Однак сам Т. Франко до тексту *Лиса Микита* звертався неодноразово. До своєї науково-мемуарної книги *Про батька* (Київ, 1956) він увів статтю під назвою «Оригінальність “Лиса Микита”», у якій сконденсовано переповів головні положення свого попереднього монографічного дослідження, щоправда, уже без розкішної галереї наочних прикладів, якими була так щедро помережена наукова розповідь філігранного «критичного розбору» 1937 р.. Водночас до цієї статті дослідник додав і нові спостереження, факти й джерела, з якими мав змогу ознайомитися як науковий співробітник відділу рукописів Інституту літератури, серед яких і вже згадувані спомини про І. Франка М. Коріневича. Доречним було і порівняння «Лиса Микита» із «Енеїдою» І. Котляревського як текстів, створених за запозиченими сюжетами, що міцно вкорінилися на національному ґрунті.

У статтях *Іван Франко як гуморист*, замітці *Гумор чи сатира?* та ширшій, досі недрукованій, праці *За точність означень (Гумор чи сатира, на підставі творів Івана Франка)*. Т. Франко акцентував на гумористичній стихії, властивій батьковій поемі. Ба більше, він наполягав, що в поемі *Лис Микита* «більше гумору, ніж сатири»³. При чому, саме поняття гумору Т. Франко розумів доволі широко: у «Лисі Микиті», зазначав дослідник, «гумор прибирає різні види: насмішливих епітетів, відвернення речень (закляття Мавпи), кпин-глууму, іронії, сарказму, політичної сатири»⁴. У праці *За точність означень (Гумор чи сатира, на підставі творів Івана Франка)* дослідник слушно означив гумористичну стихію поеми «Лис Микита» як «шибеничну» (тут від слова «шибениця»), тобто таку, що веде до летального кінця. Зміст цього поняття він пояснював так: «Гумор звичайно пов'язаний з веселістю. Коли ж веселості немає ні сліду, навпаки у перспективі людини загибель, люта смерть, тоді такий гумор називають *шибеничним*»⁵.

Різкий осуд і нещадну критику з боку Т. Франка (стиль викладу якого назагал врівноважений, дуже спокійний і доброзичливий!) викликала виразно соціологічна інтерпретація батькової поеми у передмові Арсена Каспрука до двотомника поезій І. Франка (Київ, 1964), де радянський франкознавець визначив *Лиса Ми-*

¹ Лист Т. Франка до М. Возняка від 9 грудня 1950 р., [в:] Т. Франко, *Вибране*: У 2 т., т. 2, с. 453–454.

² Т. Франко, З. Франко, *Біографія І. Франка* [Рец. на книгу: Басс І. І. *Іван Франко*: Біографія. Москва: Гослитиздат, 1957. 351 с.], [в:] Т. Франко, *Вибране*: У 2 т., т. 1, с. 889.

³ Лист Т. Франка до М. Деркач від 12 червня 1961 р., [в:] Т. Франко: У 2 т., т. 2, с. 497–499.

⁴ Т. Франко, *Іван Франко як гуморист*, [в:] Т. Франко, *Вибране*: У 2 т., т. 1, с. 862.

⁵ Т. Франко, *За точність означень (Гумор чи сатира, на підставі творів Івана Франка)*, Інститут франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка. Авторизований машинопис, датований 4 червня 1962 р.

киту лише і виключно як «сатиру», що гостро висміює «буржуазну мораль, суд та інші ідеологічні установи ...експлуаторського ладу»¹.

«...А. Каспрук ...з упертістю, гідною кращого застосування, продовжує твердити, що гумористична віршована казка “Лис Микита” є лише і виключно сатирою, – обурювався Т. Франко. – <...> Як можна всерйоз припускати, що ...Іван Франко міг всерйоз працювати майже цілий свій вік над тим, аби в дитячій казці створити фігуру – цитуємо – “найспритнішого і найхитрішого представника експлуаторського світу”?! Бідний Лис! Хто б міг подумати, що буде він колись так жорстоко покараний соціологічними інтерпретаторами як тип замаскованого, жорстокого, бездушного експлуатора!.. Бідні звірятка і пташенятка, курочки і гусочки, зайчики і мишенятка, хто б міг уявити вас мистецьким уособленням усіх експлуатованих і визискуваних класів? <...> Куди тільки не заведе дослідника наперед взята соціологічна схема! Може, в наступному виданні своєї розвідки А. Каспрук спробує довести наявність організованого революційного підпілля, яке протистояло тирану?...»².

Вочевидь, таку жорстку та саркастичну реакцію Т. Франка викликало спекулювання радянськими штампами, ідеологічними кліше та інтерпретаційними «натяжками» у стосунку до улюбленої поеми з боку А. Каспрука. У замітці «Гумор чи сатира?» наповну виявилася бунтівна натура Тараса-франкознавця, що протестувала проти викривлених трактувань творчості свого батька. Залишається лише загадкою, як такий ущипливий текст Франкового сина опублікував радянський журнал «Вітчизна»?

З-поміж усіх батькових творів поема *Лис Микита* подобалася Т. Франкові найбільше. Непевно тому, що вона найбільше промовляла до його жартівливої, схильної до доброзичливого гумору та параболічного інакомовства, натури. Андрій Содомора у передмові до видання *Лиса Микита* зафіксував такий спогад: «...коли Святослав Максимчук (він поділився зі мною своїм спогадом), десь шістдесят дев'ятого року, в Києві, у клубі Спілки письменників виконував поему Івана Франка “Похорон”. Перед виступом підійшов до Тараса Франка. Той, привітавшись: “То ви будете виконувати «Похорон»?” – “Так”, – відповів Максимчук. Тарас Іванович, хвилину помовчавши: “І все-таки найгеніальніший твір мого батька – “Лис Микита”...”»³.

І в цій розмові проявився наповну увесь характер тоді вже вісімдесятилітнього, але бадьорого духом Т. Франка.

Увага до поеми-казки *Лис Микита* І. Франка у повноті і множинності усієї гами її інтерпретацій відродилася у дослідженнях літературознавців наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. А з нею частково повернулися і поклики на раритетну монографію Т. Франка «Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка». Щоправда, не всі дослідники, після тривалої паузи радянської доби, мали змогу, навіть попри бажання, віднайти її у бібліотеках. Зокрема еміграційний літературознавець Данило Гусар-Струк свою статтю *Відзискання «Лиса Микита»*, що

¹ А. Каспрук, *Поезія Івана Франка*, [в:] І. Франко, *Поезії*, Київ: Рад. письменник, 1964, т. 1, с. 29–30.

² Т. Франко, *Гумор чи сатира?* [в:] Т. Франко, *Вибране*: У 2 т., т. 1, с. 895–896.

³ А. Содомора, *Лис Микита — гайдамака!* [в:] І. Франко, *Лис Микита*, Львів: Апріорі, 2018, с. 23.

вийшла у світ 1999 р. у журналі «Сучасність», розпочав дуже характеристично: «В українській літературі навзагал і в творчості Франка зокрема “Лис Микита” відіграє енігматичну роль. Без сумніву, це один із найкращих Франкових творів, якщо не найкращий, – попри це, франкознавці, за одним винятком – сином Франка Тарасом [курсив мій. – Н. Т.], найчастіше не звертали на нього уваги»¹.

І тут-таки, відсилаючи читачів до праці Т. Франка *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, зауважив, що сам він «не мав змоги роздобути це видання»². Натомість дослідник покликався на статтю Т. Франка про *Лиса Микиту*, що була уміщена у книзі *Про батька* (1956). Сучасні нові дослідження про *Лиса Микиту* також, за невеликими винятками³, здебільшого апелюють до статті Т. Франка з книги *Про батька*⁴. Це, вочевидь, пов'язано із раритетністю книги *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*.

Водночас відрадним у всіх цих студіях є те, що головні ідеї, на яких наполягав свого часу Т. Франко, та висновки, до яких він дійшов у своїй праці про *Лиса Микиту*, сьогодні отримали нове дихання і новий стимул до розвитку. «Передовсім треба раз і назавжди заперечити думку, що ЛМ [“Лис Микита”. – Н. Т.] – твір для дітей», – категорично твердить Д. Гусар-Струк⁵. Як це гарно резонує із тезою Т. Франка, що «уважати “Лиса Микиту” твором для дітей ...ніяк не можна»⁶. Саме такий аналітичний підхід дає можливість бачити багатовимірність та амбівалентність поеми-казки І. Франка *Лис Микита*, розпізнавати за її авантюрним сюжетом складні проблеми тогочасної дійсності, «комедію суду», «дійство для розваги, аніж пошук і відновлення справедливості»⁷. Саме таку глибину і складність цього франківського лисячого образу відтворено і в опері «Лис Микита» (композитор Іван Небесний, автор лібрето Василь Вовкун)⁸, що з'явилася на сцені Львівської опери у лютому 2020 р. з нагоди 130-річчя появи однойменної поеми-казки І. Франка у журналі «Дзвінок». Усі ці набутки були б неможливими

¹ Д. Гусар-Струк, *Відзискання «Лиса Микита»*, [в:] Сучасність, 1999, № 4, с. 96.

² Там само, с. 102.

³ Н. Тихолоз, *Казкотворчість Івана Франка (генетичні аспекти)*. Львів: ЛВІЛШ НАНУ, 2005. 316 с. // Тихолоз Н. *Крутіська «одісея» «рудого кардинала» («Лис Микита» Івана Франка: текст, підтекст, контекст, інтертекст)*, [в:] Дивослово, 2005, № 2, с. 58–63.

⁴ М. Ільницький, *Два варіанти лисячої епопеї*, [в:] Й.-В. Гете. «Райнеке-Лис», І. Франко. «Лис Микита», Львів: Апірі, 2018, с. 5–18. // М. Ільницький, *Два варіанти лисячої одісеї: «Лис Микита» І. Франка і «Райнеке-Лис» Й. В. Гете*, [в:] М. Ільницький, Іван Франко: антиномія природи і духу. Розвідки, інтерпретації, Львів: Апірі, 2023, с. 108–124. // Г. Сабат, *Казки Івана Франка: особливості поетики*, Дрогобич: Коло, 2006, 364 с.

⁵ Д. Гусар-Струк, *Відзискання «Лиса Микита»*, [в:] Сучасність, 1999, № 4, с. 97.

⁶ Т. Франко, *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, с. 95.

⁷ Н. Тихолоз, *Казкотворчість Івана Франка (генетичні аспекти)*, с. 141.

⁸ І. Небесний, *Лис Микита. Лібрето В. Вовкуна за однойменною поемою Івана Франка. Для сімейного перегляду*. [Буклет до опери «Лис Микита». Сезон 2019/2020], Львів, 2020, 124 с.

без скрупульозної праці Франкового сина Тараса, який першим зумів відчитати і донести до нас непрості філософські інтенції батькового бестселера.

References

- Barvinskyi, B., *Moї spomyny pro d-ra Ivana Franka (1890–1915)* [u]: *Spohady pro Ivana Franka*. / vstup. stattya i prim. M. Gnatyuka. Vid. 2-ge, dopovn., perebl. Lviv : Kameniar, 2011, s. 564–574. // Барвінський, Б., *Мої спомини про д-ра Івана Франка (1890–1915)*, [y]: *Спогади про Івана Франка*. / вступ. стаття і прим. М. Гнатюка. Вид. 2-ге, доповн., перебл., Львів : Каменяр, 2011, с. 564–574.
- Franko, T., *Avtobiohrafii*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 2, s. 394–395. // Франко, Т., *Автобіографія*, [в:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 2, с. 394–395.
- Franko, T., Franko, Z., *Biohrafii I. Franka*. [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 1, s. 886–890 // Франко, Т., Франко, З., *Біографія І. Франка*, [y:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, с. 886–890.
- Franko, T., *Humor chy satyra?* [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 1, s. 895–896. // Франко, Т., *Гумор чи сатира?* [y:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 1, с. 895–896.
- Franko, T., *Ivan Franko i dity*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 1, s. 733–740. // Франко, Т., *Іван Франко і діти*, [y:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 1, с. 733–740.
- Franko, T., *Ivan Franko yak humoryst*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 1, s. 855–862. // Франко, Т., *Іван Франко як гуморист*, [y:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 1, с. 855–862.
- Franko, I., *Lys Mykyta*, Krakiv : Ukrainske vydavnytstvo, 1941, 168 s. // Франко, І., *Лис Микита*, Краків : Українське видавництво, 1941, 168 с.
- Franko, T., *Lys Mykyta. Krytychnyi rozbir poemy Ivana Franka*, Lviv : Nakladom Naukovoho tovarystva im. Shevchenka, 1937, 104 s. // Франко, Т., *Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, Львів : Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1937, 104 с.
- Franko, T., *Lys Mykyta v bihu desiatylyt. Geneza Lysa Mykyty*. [u:] The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 3, Folder 3737), Kyiv. 1927. // Франко, Т., *Лис Микита в бігу десятиліть. Генеза Лиса Микити*, [y:] Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, № 3737, 1927.
- Franko, T., *Poizdka na Drohobychchynu*. [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 1, s. 745–746. // Франко, Т., *Поїздка на Дрогобищчину*, [y:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 1, с. 745–746.
- Franko, T., *Pryiateliuvannia iz Ivanom Frankom*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 2, s. 387–390. // Франко, Т., *Приятелювання із Іваном Франком*, [y:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 2, с. 387–390.
- Franko, T., *[Superechnosti y nedohliady poemy Ivana Franka “Lys Mykyta”]*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 1, s. 790–791 // Франко, Т., *[Суперечності й недогляди поеми Івана Франка «Лис Микита»]*, [y:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 1, с. 790–791.

- Franko, T., *Za tochnist oznachen (Humor chy satyra, na pidstavi tvoriv Ivana Franka)*, [u:] Instytut frankoznavstva Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Lviv. 4 chervnia 1962 r. // Франко, Т., *За точність означень (Гумор чи сатира, на підставі творів Івана Франка)*, [у:] Інститут франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка. Авторизований машинопис, датований 4 червня 1962 р.
- Husar-Struk, D., *Vidzyskannia "Lysa Mykyty"*, [u:] Suchasnist, 1999, № 4, s. 96–103 // Гусар-Струк, Д., *Відзискання «Лиса Микита»*, [у:] Сучасність, 1999, № 4, с. 96–103.
- Plnyskyi, M., *Dva varianty lysiachoi epopiei*, [u:] Y.-V. Gete. Raineke-Lys, I. Franko. *Lys Mykyta*, Lviv : Apriori, 2018, s. 5–18 // Ільницький, М., *Два варіанти лисячої епопеї*, [у:] Й.-В. Гете. «Райнеке-Лис», І. Франко. «Лис Микита», Львів : Априорі, 2018, с. 5–18.
- Plnyskyi, M., *Dva varianty lysiachoi odissei: "Lys Mykyta" I. Franka i "Raineke-Lys" Y. V. Gete*, [u:] Ilnyskyi, M., *Ivan Franko: antynomiia pryrody i dukhu. Rozvidky, interpretatsii*. Lviv : Apriori, 2023, s. 108–124. // Ільницький, М., *Два варіанти лисячої одиссеї: «Лис Микита» І. Франка і «Райнеке-Лис» Й. В. Гете*. [у:] Ільницький, М., *Іван Франко: антиномія природи і духу. Розвідки, інтерпретації*, Львів: Априорі, 2023, с. 108–124.
- Istoriia ukrainskoi literatury: u 2-kh t.*, Kyiv : Vyd-vo Akad. nauk URSR, 1955, t. 1, 731 s. // *Історія української літератури: у 2-х томах*, Київ : Вид-во АН УРСР, 1955, т. 1, 731 с.
- Kaspruk, A., *Poeziia Ivana Franka*, [u:] Franko, I., *Poezii*, Kyiv : Rad. Pysmennyk, 1964, t. 1, s. 29–30. // Каспрук, А., *Поезія Івана Франка*, [у:] Франко, І., *Поезії*, Київ : Рад. письменник, 1964, т. 1, с. 29–30.
- Korinevych, M., *Spotyny pro Ivana Franka yak uchenyka himnazii*, [u:] Spohady pro Ivana Franka. Lviv : Kameniar, 2011, s. 74–78. // Коріневич, М., *Спомини про Івана Франка як ученика гімназії*, [у:] *Спогади про Івана Франка*, Львів : Каміньяр, 2011, с. 74–78.
- L. V. [Lebedova Vira], *Lys Mykyta na stseni*, [u:] Nova khata, 1936, Ch. 13–14. // В. Л. [Віра Лебедова], *«Лис Микита» на сцені*, [у:] Нова хата, 1936, Ч. 13–14.
- Lyst T. Franka do M. Derkach vid 12 chervnia 1961 r.*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 2, s. 497–499. // *Лист Т. Франка до М. Деркач від 12 червня 1961 р.*, [у:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 2, с. 497–499.
- Lyst T. Franka do M. Vozniaka vid 27 zhovtnia 1950 r.*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 2, s. 457–458. // *Лист Т. Франка до М. Возняка від 27 жовтня 1950 р.*, [у:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 2, с. 457–458.
- Lyst T. Franka do M. Vozniaka vid 9 hrudnia 1950 r.*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 2, s. 453–454. // *Лист Т. Франка до М. Возняка від 9 грудня 1950 р.*, [у:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 2, с. 453–454.
- Lyst T. Franka do O. Kovalenka vid 28 lypnia 1908 r.*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 2, s. 403–406. // *Лист Т. Франка до О. Коваленка від 28 липня 1908 р.*, [у:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 2, с. 403–406.
- Lyst T. Franka do Ya. Hordynskoho vid 20 veresnia 1936 r.*, [u:] Franko, T., *Vybrane: U 2 t.*, Ivano-Frankivsk : Vydavets Senkiv M. Ya., 2015, t. 2, s. 448–449. // *Лист Т. Франка до Я. Гординського від 20 вересня 1936 р.*, [у:] Франко, Т., *Вибране: У 2 т.*, Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015, т. 2, с. 448–449.

- Nebesnyi, I., *Lys Mykyta. Libretto V. Vovkuna za jednoimennoi poemoiu I. Franka. Dlia simeinoho perehliadu*, Lviv, 2020, 124 s. // Небесний, І., *Лис Микита. Лібретто В. Вовкуна за однойменною поемою Івана Франка. Для сімейного перегляду*, Львів, 2020, 124 с.
- Pylypchuk, S., "Bezprystrasne vystudiiuvannia tekstu...": metodolohiia filolohichnoi shkoly u folklorystychnii praktytsi Ivana Franka, [u:] *Ridnyi kraj*, 2013, № 1(28), s. 74–79. // Пилипчук, С., «Безпристрасне вистудіювання тексту...»: методологія філологічної школи у фольклористичній практиці Івана Франка, [у:] *Рідний край*, 2013, № 1(28), с. 74–79.
- Rudnytskyi, M., *Ivan Franko*, [u:] *Spohady pro Ivana Franka*. Lviv : Kameniar, 2011, s. 477–509. // Рудницький, М., *Іван Франко*, [у:] *Спогади про Івана Франка*, Львів : Каменяр, 2011, с. 477–509.
- Sabat, H., *Kazky Ivana Franka: osoblyvosti poetyky*, Drohobych : Kolo, 2006. 364 s. // Сабат, Г., *Казки Івана Франка: особливості поетики*, Дрогобич : Коло, 2006, 364 с.
- Simovych, V., "Lys Mykyta" u novim odiahu, [u:] *Nashi dni*, 1942, № 10, s. 10. // Сімович, В., «Лис Микита» у новім одязі, [у:] *Наші дні*, 1942, № 10, с. 10.
- Sodomora, A., *Lys Mykyta – haidamaka!* [u:] *Franko, I., Lys Mykyta*, Lviv : Apriori, 2018, s. 17–36. // Содомора, А., *Лис Микита – гайдамака!* [у:] *Франко, І., Лис Микита*, Львів : Априорі, 2018, с. 17–36.
- Tykholog, N., *Kazkotvorchist Ivana Franka (henolohichni aspekty)*, Lviv : LVILSh NANU, 2005, 316 s. // Тихолоз, Н., *Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти)*, Львів : ЛВІЛШ НАНУ, 2005, 316 с.
- Tykholog, N., *Krutiiska "odisseia" "rudoho kardynala" ("Lys Mykyta" Ivana Franka: tekst, pidtekst, kontekst, intertekst)*, [u:] *Dyvoslovo*, 2005, № 2, 58–63. // Тихолоз, Н., *Крутиїська «одіссея» «рудого кардинала» («Лис Микита» Івана Франка: текст, підтекст, контекст, інтертекст)*, [у:] *Дивослово*, 2005, № 2, с. 58–63.
- Vid redaksii, [u:] *Franko, T., Lys Mykyta. Krytychnyi rozbir poemu Ivana Franka*, Lviv, 1937, s. 6. // Від редакції, [у:] *Франко, Т., Лис Микита. Критичний розбір поеми Івана Франка*, Львів, 1937, с. 6.

Наталя Тихолоз – директорка Інституту франкознавства, докторантка кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-3968-9162
Email: nataliya.tykholog@lnu.edu.ua

Микола КРУПАЧ

Львів, Львівський національний університет ім. І. Франка

УДК 821.161.2-1.09 Сосюра В., Маланюк Є. "1917-1921"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12572>

ФРОНТОВІ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ ТА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1917–1921 РОКІВ

Резюме: Досліджуючи генезу української еміграційної поезії міжвоєнного періоду потрібно враховувати, що зароджувалася вона передусім у колах українських військових, зокрема воїнів Армії УНР, котрі безпосередньо брали участь у національно-визвольній боротьбі 1917–1921 років, а після її поразки опинилися переважно в таборах інтернованих на території Польщі. Однак, такі термінологічні окреслення, як «празька школа» та «вісниківство» дивним чином оминають фіксацію цих історично важливих фактів. Тож у статті здійснений аналіз ідейно-тематичного спрямування фронтових поезій В. Сосюри та Є. Маланюка, які були написані під час їхнього перебування в Армії УНР. Особливу увагу звернено на антимосковському спрямуванні творів поетів-воїнів. На території окупованої України, де залишився В. Сосюра, ця тема була під забороною. Натомість свій розвиток вона віднайшла в еміграції, зокрема у творчості Є. Маланюка.

Ключові слова: Є. Маланюк, В. Сосюра, фронтова поезія, мілітарний романтизм, національно-визвольна боротьба, російська окупація.

THE FRONT POEMS OF VOLODYMYR SOSIURA AND YEVHEN MALANIUK DURING THE WAR OF NATIONAL LIBERATION IN 1917–1921

Abstract: In researching the genesis of Ukrainian emigration poetry of the interwar period, it should be taken into account that it originated primarily in the circles of the Ukrainian military, in particular, soldiers of the Army of the Ukrainian People's Republic, who directly participated in the national liberation struggle of 1917–1921, and after its defeat ended up mostly in internment camps on the territory of Poland. However, such terminological definitions as „Prague School” and „Visnykivstvo” strangely bypass the fixation of these historically important facts. Therefore, the article analyzes the ideological and thematic direction of the front poetry of V. Sosiura and Ye. Malaniuk, which were written during their stay in the Army of the Ukrainian People's Republic. Special attention is paid to the anti-Moscow direction of the works of warrior poets. On the territory of occupied Ukraine, where V. Sosiura remained, this topic was prohibited. Instead, this theme found its development in the emigration, in particular, in the work of Ye. Malaniuk.

Keywords: Ye. Malaniuk, V. Sosiura, front poetry, military romanticism, national liberation struggle, Russian occupation.

Так звані фундаментальні *Історії української радянської літератури* переважно розпочиналися розділами, у яких презентована творчість письменників періоду Жовтневої революції 1917 р. та начебто подальшої громадянської війни в Україні. Часто в таких підручниках автори окремо здійснювали огляд фронтової поезії прибічників більшовизму, а насправді – московської окупаційної системи. Серед фронтових поезій червоноармійців особливе місце займала творчість Во-

лодимира Сосюра. А згодом його поема *Червона зима*, датована начебто 1921 р., закріпила за ним «славу» найвідомішого серед українців поета-фронтовика, котрий боровся за повалення влади УНР та утвердження натомість кремлівського окупаційного режиму. Однак ще 1926 р. у спогадах *З минулого* В. Сосюра не приховував, що доволі докладно описані в поемі події його відправки на фронт насправді відбувалися після самостійного добровільного рішення стати воїном саме Армії УНР («петлюрівцем»), а не червоноармійцем.

Так, із поеми *Червона зима* дізнаємося, буцімто ліричний суб'єкт В. Сосюра веде оповідь від імені тих українців, що «повстали» та «йшли Петлюру бити». Правда, невдовзі автор додав, що червоноармійці, яких відправляють «на фронт», не бояться «банд злотопогонних», очевидно, маючи на увазі російських білогвардійців (згадаймо хоча би новелу Григорія Косинки *На золотих богів*). У творі В. Сосюра мова радше не йде про історичну помилку. Насправді автор, як і в багатьох інших творах «совєтського» періоду, здійснив цілком свідому фальсифікацію фактів історії, ототожнивши Армію УНР під проводом Симона Петлюри з армією російських монархістів, котрі, як і московські більшовики, окупували Україну, зокрема, в часи національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 років. Також автор поеми, описуючи від'їзд із вокзалу червоноармійців, зобразив їх не у звичних для них шпильястих «будьонівках», а в «шапках лахматих», що, зокрема, носили воїни так званих гайдамацьких підрозділів, в одному з яких і розпочав службу в Армії УНР В. Сосюра. А ще ліричний герой поеми *Червона зима* оповідав, як «біля вагонів» юнаки «співають Чумака», як «коло дзвінка сестра сумуючи стоїть», а також шкодував, що «мати не прийшла» його «на бій випроводжати»¹.

Водночас у спогадах *З минулого* в підрозділі *Проти червоних* В. Сосюра зобразив аналогічну картину відправки юнаків на фронт, однак уже у складі гайдамацького полку «батька Волоха»:

«Нас відправляють на позиції...

І чудно. Я був безпричинно веселий... наче мене це не торкалося... Тільки сестра моя стояла біля дзвінка і сумно, сумно дивилася на мене...

Вона вмерла 1919 р., я так її й не побачив. А мати не прийшла мене проваджати, бо не знала про відправку на фронт...

Ми співали «Чумака».

Було нам весело, наче їхали ми не на смерть, а роззброювати німців...»²

Як стверджує Борис Антоненко-Давидович у листі до Григорія Гребенюка від 31 травня 1979 року «потреба заробляти великі гроші штовхала» В. Сосюру «переінакшувати на новий ґштіб давні твори». Так, поема *Червона зима* була «в першотворі зовсім іншою». Зокрема, там були й такі рядки:

За нами крики дальнії –
У бога, в веру, в мати!
Хоть волосонку дай мені
У сні поцілувати!..

¹ В. Сосюра, *Червона зіма. Поезії*, Харків : Всеукрліт, 1922, с. 3–4.

² В. Сосюра, *З минулого*, «Червоний шлях» 1926, № 10, с. 149.

Також і відома в «совєтські» часи балада *Комсомолец* (її напам'ять вивчали в школі) первинно начебто мала назву *Балада про гайдамаків* та закінчувалася словами: «Я – гайдамака! Стрілай!» Із цього приводу Б. Антоненко-Давидович із жалем писав: «Сосюра гвалтував свою музу, змушуючи її бездарно відгукуватись на всякі офіційні дати, і водночас пописував нишком усякі «захальвні» вірші... Це трагедія поета, а може, й усієї нашої сучасної літератури. Двоїстість губила в Сосюрі поета, дарма що в душі він лишався таким же, яким пішов 1918 року в 3-й Гайдамацький полк»¹.

Водночас і Михайло Слабошпицький, покликаючись на Олесь Жолдака, твердив, що первісним героєм балади *Комсомолец* начебто був «гайдамака». Тож, на думку М. Слабошпицького, історію української літератури «треба переписувати заново, пояснюючи палімпсести в багатьох текстах, які видавалися нам як непорушно канонічні»². А Віра Агєєва, пишучи про українську літературу в «сталінській радянській державі» (очевидно, у цій спробі термінологічного окреслення московського окупаційного режиму радше можна вбачати ознаки okazionalizmu, зокрема ідейно-політичного), і про поему «Відповідь» В. Сосюри, заговорила навіть про «тексти-шифри з подвійним дном», або ж «твори-шифрограми»³.

Цікаво, що Б. Антоненко-Давидович написав і про присвячену йому з волі В. Сосюри «поему». Її автор подарував Б. Антоненку-Давидовичу начебто на початку 1960-х років із таким написом: «Дорогому козакові 2-го Запорізького полку Б. А.-Д. від козака 3-го Гайдамацького полку В. С.». Борис Антоненко-Давидович стверджував, що ця поема вилучена в нього 1977 р. під час обшуку⁴. Однак в архіві письменника зберігся доволі розлогий поетичний твір В. Сосюри з присвятою: «Дорогому другу Борису на золоту згадку про нашу грозову юність». Датований він 9 червнем 1969 р. Очевидно, цей текст не можна ототожнювати зі згадуваною поемою. Утім, він може дати уявлення про ідейно-тематичне спрямування втраченого твору В. Сосюри. Зокрема в ньому, згадуючи «грозову юність», проведено в Армії УНР, автор шкодував, що над його «чолом» тоді ще «не сяяла в даль **червона зірка**» [тут і далі виокремлення в цитатах мої. – М. К.], яка, між іншим, стала одним із символів російсько-більшовицької окупації. Також В. Сосюра патетично стверджував, що й Б. Антоненко-Давидович «поклонивсь полків могуті / й **червоній правді**», тобто пристав на бік російських окупантів. Такий історичний факт начебто дав привід В. Сосюрі пошкодувати Б. Антоненка-Давидовича, що став багатолітнім в'язнем кремлівської окупаційної системи:

За що ж тебе терзали люті,
як і Ковіньку, двадцять літ?

¹ Г. Гребенюк, *Борис Антоненко-Давидович згадує Сосюру*, [у:] Незборима нація. <http://nezborgyma-naciya.org.ua/show.php?id=2074> (24. 03. 2023)

² М. Слабошпицький, *25 поетів української діаспори*, Київ : Ярославів Вал, 2006, с. 87.

³ В. Агєєва, *Тексти з подвійним дном*, «Тиждень», 30 червня 2019. <https://tyzhden.ua/teksty-z-podvijnym-dnom/> (24.03.2023).

⁴ Г. Гребенюк, *Борис Антоненко-Давидович...*

Дивився ти в гарматні жерла
і йшов на смерть за свій народ.
За що ж літа твої пожерла
ота сволота із сволот?¹

Поетичний текст В. Сосюри також цікавий тим, що автор відважився охарактеризувати представників окупаційної системи Кремля та їхніх українських поплічників «люtimi» та назвати «сволотою із сволот». Ці окреслення передусім стосувалися виразників московських спецслужб в Україні, котрих ще 1928 р. він неабияк прославляв, зокрема й у поемі *ГПУ*. Поет також подав хоча й метафоричне, але доволі точне окреслення методів ідейно-політичного фальсифікування, які й досі застосовує пропагандистська система кремля:

Брехню вона за правди перла
нам видавала в чорні дні.
Й брехня їх, квітами повита
(щоб чорта заховат копита...),
здавалась правдою мені².

Звичайно, було би хибно до оцієї «сволоти із сволот» зараховувати лише представників московських спецслужб і російських пропагандистів. Авторське окреслення насправді набагато ширше і включає в себе усіх слуг окупаційної системи, зокрема й ідейно-політичних, до яких належали не тільки письменники, але й літературні критики. Так, за свідченням Б. Антоненка-Давидовича, власне «ставлення до ортодоксальної критики» В. Сосюра продемонстрував в інвективній епіграмі на Л. Новиченка:

Ти вже не раз терзав поета
За те, що любить рідний край:
В душі ти просто спірохета,
В літературі – поліцай!³

Якщо цитована епіграма справді належить В. Сосюрі, то варто зазначити, що він також виконував у «літературі» обов'язки «поліцай», а точніше співробітника московського ГПУ (Главного политического управления), зокрема, погрожуючи в поемі *Відповідь* розстрілом Є. Маланюкові. У цьому ж творі В. Сосюра так само «брехню» (зокрема про С. Петлюру та Є. Маланюка) видавав «за правди перла», «повивав» її політично камуфляжними «квітами», аби в Україні краще московського «чорта заховат копита». Докладніше про ідейно-політичний фальсифікат В. Сосюри уже доводилося писати у статті «*Національний герой*» у ролі «класово-

¹ В. Сосюра, «*Ти, як і я...*», [у:] *Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників*, Київ : В-во ім. О. Теліги, 1999, с. 159–160.

² Там само, с. 160.

³ Г. Гребенюк, *Борис Антоненко-Давидович...*

го ворога»: генеза художньо-пропагандистських метаморфоз¹. Однак дехто з літературознавців і досі переконує, що В. Сосюра, пишучи *Відповідь* Є. Маланюкові, «майже під дулом пістолета виконав» навіть не політичне, а всього лише «соціальне замовлення партії»². А в харківському видавництві «Фоліо» виходить серія «Митці на прицілі», одна з книг якої присвячена й В. Сосюрі.

Однак, під яким ідейно-політичним «прицілом» окупантів перебував поет, наприклад, 1957 р. – у часи вже так званої «хрущовської відлиги»? Саме тоді він узявся дещо переробити вірш *Неокласикам*, уперше опублікований 1926 р. Уже тоді цим політичним фальсифікатом В. Сосюра взяв на «приціл» групу непересічних українських поетів, котрі в пореволюційні часи намагалися збагачувати національне мистецтво (згадаймо хоча б сонет *Мистецтво* М. Рильського зі збірки *Під осінніми зорями*), а не виконувати ідеологічні замовлення окупантів. Згодом російські загарбники трьох із «п'ятірного грона» неокласиків позбавили життя. 1957 р. із них залишався живим лише М. Рильський. Уже навіть у новій редакції вірша *Неокласикам* В. Сосюра тричі згадує про ловлю риби вудками, чим явно натякає, зокрема, на *Рибальське посланіє* (1920) та *Друге рибальське посланіє* (1924) М. Рильського. Отож із контексту вірша стає зрозуміло, що серед неокласиків В. Сосюра намагається оголосити класовим ворогом передусім його. І це тоді, коли зовсім недавно ортодоксальні критики цькували самого В. Сосюру за вірш «Любіть Україну». Правда уже весною 1960 р. у шухлядній поемі *Розстріляне безсмертя* той же В. Сосюра доволі прихильно згадував неокласиків, які стали жертвою московського окупаційного режиму. Невдовзі він навіть сфотографувався із М. Рильським. І цю світліну згодом вміщували у виданнях творів В. Сосюри. А ще поети присвячували один одному доволі прихильні вірші. Та найважливіше, що В. Сосюра, намагаючись фальсифікувати збірний портрет неокласиків як буцімто прихильників царської Росії та капіталістичного Заходу, гордо протиставляв їм себе в образі саме *червоноармійця*. І неспроста.

Так, своє за змістом цілком мирне *Рибальське посланіє* М. Рильський датував літом 1920 р. У цей час В. Сосюра дійсно уже перебував в лавах російської окупаційної (червоної) армії. Він навіть, як стверджує один із «совєтських» підручників у рубриці *Фронтowa творчість*, 11 серпня 1920 р. у московській газеті «Красная звезда» опублікував російськомовний вірш *На Варшаву*, де писав:

В огне и дымах зорь кровавого заката
С заржавленных ворот засов последний сбит,
И больше нет преград для красного солдата,
В Варшаву вольный путь в лучах побед горит.

Важливо також зазначити, що цитата із вірша В. Сосюри уміщена в розділі *Література періоду громадянської війни*. Також у підручнику вказано, що під

¹ М. Крупач, «Національний герой» у ролі «класового ворога»: генеза художньо-пропагандистських метаморфоз, Українське літературознавство, Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020, випуск 85, с. 38–50.

² М. Слабошпицький, 25 поетів ..., с. 87.

нею стоїть підпис поета саме як червоноармійця 361 полку, 41 дивізії, 14 російської армії¹.

Таким чином, сучасному читачеві доволі важко вибудувати у власній уяві логічний образ В. Сосюри, зокрема як національного поета. А саме таким його намагається презентувати низка сучасних дослідників, котрі часто брак фактів (у тому числі й літературних) компенсують доволі сентиментальними оповідями про «двох Володьок», в яких «націоналіст» обов'язково перемагає «комунара». У той же час уже в незалежній Україні перевидають його поему *Червона зима*. Во-на, як і в окупаційні часи, начебто історично засвідчує, що на наших землях упродовж 1917–1921 рр. таки тривала «**громадянська війна**». Нехай із різними коментарями, але все ж перевидання зазнала й поема *Відповідь*, де воїна Армії УНР, котрий, на відміну від В. Сосюри, не зрадив військової обітниці Батьківщині, автор безпідставно обляв **фашистом** («фашистиком»). Зараз російська пропаганда «фашистами» називає всіх національно свідомих українців. І начебто задля боротьби з ними Росія й розв'язала повномасштабну війну в Україні.

Однак не слід забувати, що в ролі «зародків» сучасної кремлівської пропаганди часто слугують тексти самих українців, зокрема й В. Сосюри. Варто лише погортати деякі проросійські сайти, аби там надібати, наприклад, поему *Відповідь* чи баладу *Комсомолець*, уже навіть у XXI ст. заново перекладену російською мовою. Власне там ці та інші тексти представлені саме як «комунарські» твори В. Сосюри, а їх автор репрезентований як справжній борець із українським «фашизмом». Отож у свідомості читачів, у тому числі й деяких українців, і далі вперто живуть політичні образи «двох Володьок».

Утім мета цієї публікації не «розшифрувати» ідейно-політичні абрисы «двох Володьок» Сосюр, один із котрих (промосковський «комунар») прагнув розстріляти не тільки «націоналіста» Є. Маланюка, але й самого себе, зокрема й за те, що обидва свого часу перебували в Армії УНР. Натомість у цій статті хотілося б звернути увагу на те, що в певний період національно-визвольної війни 1917–1921 рр. В. Сосюра та Є. Маланюк були не тільки воїнами-«петлюрівцями», але й писали **фронтові вірші**, завданням яких було підтримати морально-бойовий дух Армії УНР. Власне, застосовуючи біографічний, історико-культурний, порівняльний та інші методи літературознавчих досліджень, здійснено спробу проаналізувати віднайдені фронтові твори цих поетів. Водночас мета цієї публікації, зокрема в часи чергової окупаційної війни Росії, розв'язаної вже у XXI ст., привернути ще більшу увагу національно-державницьких дослідників до фронтової творчості українських поетів-воїнів періоду визвольної боротьби 1917–1921 рр., адже політичні мотиви їхніх тогочасних творів, на жаль, не втратили актуальності й у сьогоденні.

Отож якщо наслідувати ідеологічні норми укладання «советських» підручників, то вже в незалежній Україні вартувало б спробувати провести альтернативне дослідження, яке умовно можна назвати *Історією української національно-державницької літератури*. Відповідно перший розділ у ньому мав би бути присвячений творчості українських письменників періоду Лютневої революції та по-

¹ О. Білецький, С. Крижанівський, Л. Новиченко та ін., *Історія української літератури. Т. II. Українська радянська література*, Київ : В-во Академії наук УРСР, 1950, с. 53–54.

дальшої національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Окремо вартувало б презентувати і фронтову поезію воїнів Армії УНР, які збройно боролися проти чергової російської окупації України. Власне у цій частині дослідження передусім мала б бути представлена не тільки фронтова поезія Є. Маланюка, але й В. Сосюри, який деякий час був воїном-добровольцем Армії УНР.

Правда, фронтових видань УНР цього періоду майже не збереглося (за винятком поодиноких). Досі, наприклад, так і не віднайдено фронтову збірку *Пісні крові* В. Сосюри, яка начебто за фінансовим сприянням Омеляна Волоха побачила світ у Проскуріві, очевидно, 1919 р., та яку в автобіографічному романі *Третя рота* поет також вважав утраченою. Проте окремі фронтові вірші В. Сосюри дослідникам усе ж удалося віднайти. Два з них надруковані у «фронтовій газеті Української народної армії», що мала назву «Український козак». Перший (*Я знаю: буде час, і сонце ясне встане...*) був там опублікований 27 червня 1919 р, а другий (*То не вітер віє із тьми-домовини...*) побачив світ 1 липня 1919 р.¹

Також на публікацію віршів козака 3-го Гайдамацького полку В. Сосюри («Сосюри») у тижневику «Селянська громада», що 3 серпня 1919 р. вийшов у Кам'янці-Подільському, натрапив і Василь Горбатюк. Перший із відшуканих творів має назву *Останній бій*. У ньому поет-воїн метафорично бачив, як «горять вогні», «нові палають зорі», як «чорні хмари йдуть нове розб'ють життя», як «і виють, і ревуть зелені хвилі в морі» та, врешті, як «Світлий хтось іде» і «геть летить сміття». Ця візія наявна в першій строфі вірша. Далі мілітарні думки автора більш докладно представлені у наступних трьох строфах, у яких ліричний суб'єкт говорить про власні «минулі мрії», про розцвіт «чудових чар надії», показує читачеві («Ти бачиш!»), як «он ідуть з червоними штиками» (від крові, а не за кольором стягу російсько-більшовицьких окупантів) українські вояки, а «попереду» них «той, хто всіх підняв на бій / За волю золоту досвітніми огнями»².

Тож у поетичному тексті В. Сосюри наявні чи то один, чи то два конститутивні персонажі, визначити прототипи яких не так уже й просто. Можна припустити, що в «останній бій» українських воїнів символічно веде саме Головний Отаман військ УНР – С. Петлюра. Можливо, його потрібно ототожнювати з образом «когось Світлого», яким, урешті, у контексті творчості, наприклад, молодого Є. Маланюка, міг би бути і Христос, і Шевченко, а то і ще хтось. Та найважливіше, що начебто саме керманіч національно-визвольної боротьби в фронтовій поезії В. Сосюри навчив українців (а передусім – воїнів) розрізняти, «де наш і де чужий»³.

У мілітарній візії В. Сосюри багато метафор-символів, що близькі як до Маланюкових, так і до інших авторів, котрі були учасниками національно-визвольної війни українського народу 1917–1921 рр. Однак, уже в перших віднайдених текстах Є. Маланюка дореволюційного періоду відчутна перспективна візія волі України, побудована передусім на концептуальному осмисленні і хрис-

¹ А. Печерський, *Гайдамака Володимир Сосюра: до 125-річчя від дня народження*, [у:] АрміяInform. Січень 2023. armyinform.com.ua/2023/01/06/gajdamaka-volodymyr-sosyurado-125-richchya-vid-dnya-narodzhennya (24.03.2023).

² В. Горбатюк, *Грізна зброя «козака Сосюри»*, «Літературна Україна» 2007, 23 серпня, № 32, с. 1.

³ Там само.

тиянської есхатології загалом, й індивідуальної історіософії Т. Шевченка зокрема. Тож коли спробувати віднайти вірші В. Сосюра розглянути в контексті дореволюційного доробку Є. Маланюка, на перший погляд доволі спорідненого тематично, то зразу ж стає відчутним «дисонанс» генеалогії їхніх творчих ідей.

Наприклад вірш В. Сосюра *То не вітер віє із тьми-домовини...*, майже одночасно опублікований у часописах «Український козак» та «Селянська громада», розпочинається запереченнями, близькими до алюзій чи навіть ремінісценцій із творів Т. Шевченка, зокрема з містерії *Великий Лях*: «То не вітер віє із тьми-домовини, / То не сови будять помертвілий гай». Уже в цих рядках відчутно, що молодий В. Сосюра немовби прагне відмежуватися від Шевченкової, як каже В. Сімович, «містерії-правди»¹ про окуповану Україну. Однак ще в першому вірші він використовує метафори-символи, які близькі до Шевченкових. А от уже у другій поезії В. Сосюра позбувається «містерійної» метафоричності, характерної зокрема для творчості письменників, які прагнуть обійти цензурні перешкоди, і як воїн незалежної держави, відкрито каже «правду» про ворога-окупанта:

Чую плач і стогін з милої України...

Знов **москаль** мордує мій коханий край.

Правда уже в наступній строфі В. Сосюра знову повертається до метафорики, що нагадує Шевченкову («стогне вітер в ставнях», «в сльозах кривавих думи мої й ночі» тощо), але тепер використовує її для глобалізації картини «мордування москалем» України. Таким чином у творчості молодого В. Сосюра (зрештою, як і більш зрілого) важливу роль для поетичної оповіді відіграє його перебіжна експресивність, яка часом немовби не встигає опанувати форму визрілої думки, що її можна досягнути всебічним напруженням інтелекту. Зрештою на фронті було не до філософських роздумів. Тож за мету В. Сосюра, очевидно, ставив написання плакатного вірша, у якому він, грозючи «багнетом блискучим», уже бачив, як у «свій край холодний утіка **москаль**»².

Згодом такі ж агітаційно-плакатні вірші, сповнені експресії лжекласової ненависті, він писатиме і проти своїх побратимів по зброї. Зокрема в поемі *Відповідь* 1927 р. грозитиме кулею в лоб Є. Маланюкові за його поетичне *Послання*. В. Сосюра знову буде змушений «учитися» заново розрізняти, «де наш і де чужий». І прикрість української історії в тому, що ще недавно «наш» Є. Маланюк, зокрема і як ідейний побратим по зброї, в умовах нової російської окупації (тепер уже більшовицької) враз змушений ставати для колабораціоністів «чужим».

Іншою є поезія Є. Маланюка. Навіть рання – вона є наслідком не просто натхнення юного поета, а плодом його довготривалих роздумів (інтелекту), експресивно відтворених у злободенній тематиці певного часу. І коли в цитованій поезії В. Сосюра (як і переважна більшість тодішніх молодих поетів, ангажованих соціалістичною ідеологією) мріє про «нові зорі», про «нове життя» в Україні, то Є. Маланюк – навпаки. Він прагне повернути на рідну землю, умовно кажучи, «старі» часи (період Київської Русі чи козацької доби), коли Україна була **віль-**

¹ В. Сімович, «Великий Лях» *Тараса Шевченка*, «Вісник СВУ» 1915, № 11–12, с. 9.

² В. Горбатюк, *Грізна зброя...*, с. 1.

ною державою. Таким чином, вектор історіософічних ідей незалежності України в переважній більшості політичних творів Є. Маланюка буде спочатку скерований у минуле (хоча б контекстуально, а часом навіть на лексичному рівні, коли поет використовує слова, характерні для певної епохи), аби його через тамтешнє «заламування» спрямувати в майбутнє. Правда не стільки в «нове» (часто для поетових ровесників буцімто «комуністичне майбутнє»), як **традиційне** для українського народу.

Власне така **консервативна** ідейна спрямованість відрізняє тексти Є. Маланюка від творів інших письменників, котрі в період національно-визвольної війни переважно, як стверджує В. Горбатюк, «виступали під псевдонімами і залишилися невідомими», зокрема й у кам'янець-подільському часописі «Селянська громада», що «відрізняється своєю увагою до літератури»¹. Є. Маланюк перебував у Кам'янці-Подільському в 1919 р., тож цілком можливо, що якийсь із втаємничених псевдонімів навіть у цій газеті може належати йому. Та ідентифікувати його зараз не так уже й просто.

Проте, досліджуючи проблематику витоків української еміграційної літератури 1920–1930 років, ми мусимо опрацьовувати й тогочасні періодичні видання, які виходили за межами України. За принципом хронологічного підбору, одним із перших у поле зору потрапив «тижневик Українського Козацтва» «Син України», який видавала Українська Військова місія у Варшаві ще з 7 серпня 1920 р. У ньому вдалося виявити низку різножанрових текстів, які тим чи іншим чином указували на певну спорідненість із творчістю Є. Маланюка. Підписані вони по-різному (у тому числі й криптонімами та явними псевдонімами), але ідейно-тематично та стилістично немовби ставали частинами мегатексту письменника.

У процесі пошукової роботи вдалося з'ясувати, що Є. Маланюкові належить ціла низка втаємничених псевдонімів і криптонімів, серед яких і В. Запонюк². Якраз ним підписаний вірш *З циклу «Пісні багнетів»*, що побачив світ у травні 1921 р. в часописі «Син України». Таким чином вдалося виявити перший факт співпраці Є. Маланюка з цим періодичним виданням. Передусім потрібно зазначити, що вже сама назва циклу Є. Маланюка дещо співзвучна з найменуванням дебютної книги поезій В. Сосюри, а то й, можливо, ідейно-тематично запозичена в нього. Згадаймо хоча б мілітарну героїзацію воїнів УНР не тільки у метафоричному, але й у цілком реалістичному образі «червоних штиків» (багнетів) у цитованому вірші В. Сосюри. Власне у віднайденій поезії Є. Маланюка фронтові, за В. Сосюрою, «пісні крові» співають саме «багнети» («Співають багнети про сльози і кров»). Утім якраз Є. Маланюкові прикро, що смертоносні «багнети» так і «не вміють співать про любов». Фронтowa дійсність надто жорстока: якщо воїн першим не вб'є ворога, то тоді той позбавить життя його. Тож вірш Є. Маланюка в контекстуальних глибинах навіть можна вважати дещо **пацифістським**. Його ліричний суб'єкт радий би, за Христом, «любити ворогів». Та ворожі «багнети», що уособлюють мілітарну силу загарбників, не відають почуття «любові». Тож ставлять ліричного героя перед смертельною

¹ Там само.

² М. Крупач, *Невідомий Євген Маланюк. В. Запонюк – утаємничений псевдонім Є. Маланюка*, «Дзвін» 2006, № 5–6, с. 114–119.

дилемою: або безневинно загинути від безжального ворога-загарбника, або ж убити його першим, захищаючи таким (проте безальтернативним) чином і себе, і загалом власний народ від чужоземної окупації.

Водночас мілітарний вірш Є. Маланюка написаний у надзвичайно ліричній манері, характерній саме для ранньої творчості поета, яка майже невідома широкому колу не тільки пересічних читачів, але й літературознавців. Він також не був уміщений у збірці віршів Є. Маланюка під псевдонімом В. Запонюк, які за сприяння Р. Кудлика у 2006 р. вдалося опублікувати у львівському журналі «Дзвін». Тож видається, він заслуговує бути процитованим повністю:

Багнети співають, багнети гудуть;
Вояки під спів їх на ворога йдуть.

Проводить їх вітер, проводить їх мла
В дорогу, де повно страхіття і зла.

Їм стелять доріжку бадилля і мох, –
Що станеться з ними, то відає Бог.

А вітер легенький – цей приятель їх,
Співець безталання і марних утіх –

Лиш тільки багнетів торкнеться на мить,
Вже спів їх нудьгою бринить і бринить.

Співають багнети про сльози і кров,
Та тільки не вміють співать про любов¹.

Про приналежність Є. Маланюкові інших віршів, віднайдених у варшавському тижневику «Син України», доладніша інформація подана у статті *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*². Протилежність поезій, підписаних псевдонімом Василь Гур, Є. Маланюкові загалом не викликає сумнівів, адже в них наявна низка символів і метафор, які (звісно, у дещо модифікованих варіантах) можна часто зустріти в його подальшій творчості. Наприклад, у поезії *Гей, на коні!..* російських окупантів із-поміж іншого названо «примарами», «тими, що **тьмою** поле **криють**», а у вірші *Убийникам* (25. V. 1926), присвяченому пам'яті вбитого в Парижі С. Петлюри, вже вся Україна зображена землею («там»), «де **тьмою** душило лани, / Де ордою буяла навала»³. В обох текстах лексема «тьма» вжита не тільки як метафора, але і як давньоруський військовий термін (десятитисячне військо), правда, кількісно

¹ В. Запонюк, *З циклу «Пісні багнетів»*, «Син України» 1921, 8–15 травня, № 15–16, с. 3.

² М. Крупач, *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*, Українське літературознавство, Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013, випуск 77, с. 3–44.

³ Є. Маланюк, *Поезії*, Львів : «Фенікс ЛТД», 1992, с. 217.

лише орієнтовний. А своєрідним «прообразом» цієї «тьми» в реальності, як впливає передусім із публіцистичних текстів Є. Маланюка, можна вважати, зокрема, більшовицьку кінну армію С. Будьонного.

Вірш *Недовірка* цілком заслуговує аби його вважати взірцем мілітарно-плакатної поезії захисників державної незалежності України. У творі в надзвичайно лаконічній формі пролунав доволі потужний заклик до співвітчизників – стати на захист власної землі («краю») вже в найтрагічніші моменти національно-визвольної боротьби: «Спасай / Свій край, / Іди хуткіш / І тим / Святим / Себе потіш». Подібну версифікацію Є. Маланюк згодом використав, наприклад, у третьому вірші циклу *Елегії*¹.

Після Другої світової війни, начебто зайнявши народолобну позицію, Ю. Шевельов цілком необґрунтовано й упереджено згуртував еміграційних письменників міжвоєнного періоду, зокрема й учасників національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. у політично цільне націоналістичне об'єднання, яке назвав «донцовщиною», або ж «вісниківством». Він також у дусі російських пропагандистів прирівняв його до таких злочинних режимів, як «*російський большевизм і німецький гітлеризм*», які назвав «рідними братами донцовщини». Водночас Ю. Шевельов твердив, що еміграційні письменники – це «люди, що *втратили стежки до народного серця*», «люди, що *втратили* в подіях 1917–1921 років *контакт з народом*» та котрі, «замість шукати, як цей контакт відновити, вирішили свою слабкість піднести на ступінь чесноти». Ю. Шевельов також визнавав, що «вісниківство можна розуміти *тільки* як реакцію на *поразку української національної революції*». Однак, на його думку, «як вияв цієї реакції», «вісниківство» – це «*течія*», буцімто «глибоко *трагічна* в своїй внутрішній суті», вона – «*суцільна гістерія*, суцільний зойк» тощо. Причиною цієї «гістерії» Ю. Шевельов суб'єктивно вважав «почуття страшно *самотності*» самих «вісниківців». Мовляв, після поразки національно-визвольної боротьби вони залишились у цілковитій меншості, а тому начебто всього лише «навівали собі *міт* про *свою* незвичайну, *величну силу*» та ще й із «героїчністю самозреченого *небачення дійсності*»².

Передусім у поезії *Недовірка* привертає увагу спроба Є. Маланюка не тільки *сакралізувати* (як, наприклад, й у ще одному ранньому вірші *Вітчизна*), але й, так би мовити, «персоналізувати» заклик до національно-визвольної боротьби, або ж *віднайти*, за Ю. Шевельовим, «*стежки до народного серця*»: «Своє / Ти все / За край віддай / І в тім / Своїм / Себе пізнай». А участь у збройних протистояннях з окупантами автор вважає «*святим*» обов'язком кожного українця, здатного взяти до рук зброю: «*Не млій, / А в бій / Без страху йди, – / В тиші / Душі / Себе знайди*»³. І вся подальша мілітарна творчість Є. Маланюка – це різні варіанти заклику до продовження національно-визвольної боротьби з окупантами України. Тож убачати в гаслах захищати свій народ від чужоземної, зокрема російської, інтервенції чи то «більшовизмом», чи то «гітлеризмом», чи навіть «фашизмом» – принаймні недоречно. Однак це робив Ю. Шевельов, зокрема, не проаналізувавши жодного художнього твору начебто прибічників «донцовщини». Отож не тіль-

¹ Є. Маланюк, *Поезії ...*, с. 440.

² Ю. Шерех, *Думки проти течії*, [Новий Ульм] : Україна, 1949, с. 27, 33.

³ Василь Гур, *Недовірка*, «Син України» 1920, 25 вересня, №. 8, с. 5.

ки В. Сосюра, але й Є. Маланюк міг би нарікати на літературного критика-«поліція», зокрема на Ю. Шевельова, котрий також «терзав поета / За те, що любить рідний край». Водночас у цій фронтівій поезії автор окреслює й основного **внутрішнього ворога національної незалежності** – українського «недовірка» до власної держави (такий тип українців Є. Маланюк згодом ще називатиме «**малоросами**»).

Менше аніж через місяць в еміграційному часописі «Син України» з'явилася наступна поезія-заклик Є. Маланюка, лаконічно названа *Гей, на коні!..* За змістом вона так само сповнена **мілітарним романтизмом**, однак за формою змалювання подій написана у більш символістській манері. Розпочинає її опис страшної «бури», під час якої «темні хмари» (а саме – російські окупаційні війська) перед вояками Армії УНР «вже й сонце заслонили» та вкрили весь «обрій», тобто фактично не залишили жодних надій на існування національно суверенної держави. Однак, у візії молодого Є. Маланюка ця явно трагічна «буря» всього лише «грає над ланами», зокрема, над степовою зоною України, де тривали останні бої за національну державність. Може видатися (правда, лише на перший погляд), що поет якось невдало на мить «перемкнув регістр» звучання власного голосу з, так би мовити, мінорного на мажорний. Однак, враховуючи контекст творчості саме Є. Маланюка, помилки немає. Поет описує лише одну із «**бурь історії**», у якій йому доводилося брати безпосередню участь. В історіософічно-поетичному візіонарії Є. Маланюка чимало метафоричних описів таких «бурь» (війн), які постійно здійснюються між ворогуючими Сходом та Заходом. Так, іще наступ Наполеона на Росію 1812 р. Є. Маланюк метафорично охарактеризував «**романтичною бурєю**»¹.

У 1920-х роках Є. Маланюк сподівався, що нову «романтичну бурю» проти вже більшовицької Росії в Європі здійме Муссоліні, котрий у той час успішно здолав поширення московського комунізму в Італії. Тож коли поодинокі згадки про Муссоліні дозволяють науковцям писати про «**літературний фашизм**»² у творчості Є. Маланюка, то згадки про «романтичну бурю», здійснену Наполеоном ще на початку XIX ст., начебто свідчать і про «**літературний бонапартизм**» письменника.

Та поміж штучними припасовуваннями творчості Є. Маланюка до певних тоталітарних режимів, деякі науковці немовби забувають те, що письменник-воїн був безпосереднім учасником однієї з таких «бурь історії», яку творила не армія Наполеона, Муссоліні чи Гітлера, а нового московського диктатора Леніна, зокрема у 1917–1921 рр. Водночас Є. Маланюк не без підстав з особливою гордістю сприймав збройні протистояння тих часів як одну з «романтичних бурь» світової історії. Адже тоді зруйнувати багатовіковий деспотизм російської імперії випав шанс саме українським збройним силам.

Звісно, за Ю. Шевельовим, уже навіть у фронтівій поезії молодого Є. Маланюка можна вгледіти начебто «героїчність самозреченого **небачення дійсності**» та лише «навіювання собі **міту** про **свою** незвичайну, **величну силу**», а точніше – «силу» Армії УНР, із якої у другій половині 1920 р. залишилася лише

¹ Є. Маланюк, *Поезії ...*, с. 47, 382, 437.

² О. Омелячук, *Літературні ідеали українського вістниківства (1922–1939)*, Київ : Смолоскип, 2011, с. 245.

невелика група найвідданіших ідей української незалежності воїнів. Однак, у такому випадку з аналогічним псевдонауковим снобізмом можна говорити, наприклад, і про подвиг трьох сотень спартанців, овіяний «мітом» у літературах багатьох народів світу. Та якраз навіть ще молодого Є. Маланюка, особливо в порівнянні з іншими письменниками цього періоду (наприклад, із М. Хвильовим, який був політичним «кумиром» Ю. Шевельова), аж ніяк не можна запідозрити в «*небаченні дійсності*».

Як і в дореволюційній *Казці*, так і у фронтовому вірші-заклику *Гей, на коні!*.. Є. Маланюк окреслив протистояння Росії та України в метафізичному, зокрема й есхатологічному, дискурсі. У поезії історична візія *Росії* презентована в образі «*нечистої сили*», яку автор закликав урешті «схаменутись», а натомість спонукав «стрепенутись *козацьку* долю». До свого народу Є. Маланюк звертався із закликами, що їх, як й у фронтових статтях *Чому ми їх не ймемо віри* та *Армія й позашкільна освіта*, чітко обґрунтовував якраз фактами «*бачення дійсності*». Так, у статті *Чому ми їх не ймемо віри* Є. Маланюк бачив, як «червона армія», політично камуфльована під «народну робочу», із «*кривавим ножем лютувала по Україні*»¹. Аналогічну візію катування України Росією Є. Маланюк зобразив і в поезії *Гей, на коні!*..: «Ворог лютий вп'явся в тіло / Любій нашій Україні». Також поет ще раз засвідчив «всю мету» та «всю надію» будь-яких окупаційних урядів деспотичної імперії – це «неділима Росія». Однак Є. Маланюк у лаконічній формі, притаманній саме для поетичного тексту, виклав передусім економічно-культурні причини багатовікового поневолення України Росією, що стали вже ментальними рисами народу-окупанта:

Москва любить панувати,
Красти все та грабувати;
Їх уславлена культура –
Ненажерлива натура,
Бо свого вони не мають,
Тільки других обдирають.

Автор поезії, обсервуючи економічно-культурне становище України другої половини 1910-х рр., стверджував, що Росія знову прагне «святкувати» перемогу в Україні, будуючи на «святій» для кожного свідомого українця «*руїні*» (зокрема й державної незалежності) «свою долю» як знову потужної світової імперії. Є. Маланюка вражає економічно-культурна розруха в Україні: «А руїна – де не глянеш... / Де не звернешся, не станеш – / Все Москва проклята з'їла!»

Більш розлого трагічні наслідки панування Росії-крадійки над Україною Є. Маланюк зобразив вже у таборовому циклі *Друга руїна*, опублікованому весною 1921 р., тобто напередодні Другого зимового походу. Зрештою після відкриття на весь світ крадіжки Криму та повторної окупації низки регіонів України звинувачення Є. Маланюка, пред'явлені росії, набувають ще більшої наочності. Не менш актуальним на сьогодні є й мілітарний заклик Є. Маланюка до україн-

¹ Панас, *Чому ми їх не ймемо*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 3.

ців, що, як і в *Думі* гетьмана І. Мазепи, вказує єдиний шлях припинення багатовікової агресії Росії:

Тільки може їх спинити
Гостра шабля й наша воля;
Всіх їх може засліпити
Наша власна ясна доля.

Молодий Є. Маланюк закликав українців об'єднуватися на національному, а не політичному підґрунті, переконуючи, що лише «спільні сили розвіють» вікову окупацію України Росією. Потужно лунають і його мілітарні гасла-повтори до українського чоловіцтва: «Гей, на коні, в чисте поле / Ворогам назустріч сміло! / Їхні лави всі розбити, / Їхнім трупом поле вкрити – / То-то любо, то-то мило!»; «Гей, на коні, в степ широкий! / Воля наш девіз високий, / Нумо ж волі добувати!» Наприкінці поезії Є. Маланюк дещо ширше презентував і перспективу «ясної долі» для співвітчизників, персоніфікуючи майбутнє рідної землі в державницькому абрисі Матері: «Хай завітчана квітками / Встане з пишними ланами / Україна, наша Мати»¹.

На жаль, заклики Є. Маланюка не пролунали в Україні, адже тижневик «Син України» виходив у Варшаві. Та й, очевидно, відправляючи свої вірші до редакції, Є. Маланюк цілком усвідомлював, що його мілітарно-поетичні кличі не почують українські маси. Однак їх могло почути українське вояцтво, котре вже частково перебувало в таборах інтернованих на території Польщі (передусім січові стрільці), а також мешканці Галичини та Волині. Зрештою, можливо, були сподівання, що окремі випуски «Сина України» все ж потраплять і на території, окуповані російськими більшовиками. Та попри те, 1 листопада 1920 р., напередодні поразки національно-визвольної боротьби, у газеті була опублікована остання фронтова поезія Є. Маланюка, надіслана зі степів України, яка має назву – *Заклик*. Вона немов фінальна «телеграма» з поля бою з проханням про порятунок. У вірші також чимало *мілітарного романтизму*, водночас у ньому вже відчувається і *трагічний реалізм* (катастрофічна приреченість) української історії.

У поезії передусім лунає заклик до національних воїнів-добровольців, котрі повинні позбутися страху загинути задля ідеї «вільної України». Адже у ній щасливими будуть жити нащадки українського роду, правда, переважно не тих юнаків, які власних дітей ще не мали, але, як і Є. Маланюк, готові були вмерти задля державного майбуття. Згодом порушену в поезії тему Є. Маланюк більш розлого розвинув у таборовому вірші *Дітям і внукам*. Поезія *Заклик* та аналогічні фронтові вірші – це своєрідні «документи доби» (згодом у *Книзі спостережень* Є. Маланюк під такою ж рубрикою опублікував і деякі власні статті). Вони є також і позачасовими зверненнями воїнів Армії УНР (зокрема, і вбитих в українських степах російськими окупантами та їх місцевими поплічниками) до нащадків, котрі житимуть у вже «вільній Україні» та захищатимуть її у нових боях із Росією.

¹ Василь Гур, *Гей, на коні!...*, «Син України» 1920, 16 жовтня, № 11, с. 4.

У поезії *Заклик* відчутний і перегук мотивів, які наявні ще у дореволюційній *Казці* Є. Маланюка. Так, автор, згадуючи «тяжкі лихоліття» України», знову констатує, що вже «цілі століття» «край наш тяжко був закутий», його «топтав наш ворог лютий, / Нищив все і дух гнобив наш, / Марнував найкращі мрії, / Крав укохані надії». Тож, як і в *Казці*, автор закликав українців до битви, однак не до віртуальної, як у дореволюційному творі, а вже до цілком реальної, яка точилася у «просторі широкому» степів України. До бою поет-воїн заохочував та навіть немовби «підганяв» співвітчизників, зокрема, і *мілітарною романтикою* слави *козацьких* предків:

Так хуткіш у чисте поле,
Де вітрець з травою шепче,
Де з дібровою говорить, –
На старих гробах козацьких
Він про славу їх розкаже;
Хай же кожний з нас покаже,
Чого хоче Україна!
Гей, світи ж нам, **наша зоре!**¹

Рівно через двадцять днів із часу публікації поезії українська «зоря» над степовими просторами України для воїнів УНР немовби «погасла». Під потужним натиском російських військ та їхніх українських поплічників, до котрих зокрема належали й М. Хвильовий та В. Сосюра 21 лютого 1920 р., залишки вояцтва УНР змушені були перейти річку Збруч та опинитися на території України, яка на той час належала Польщі. І вже в таборах інтернованих «**Наша зоря**» наприкінці того ж таки 1920 р. знову «засвітила» вже як періодичне видання воїнів Армії УНР. Власне саме у цьому журналі у вересні наступного року Є. Маланюк оприлюднив новий «заклик»: перетворити національне мистецтво на потужну зброю у визвольній боротьбі з окупантами України, аби все ж таки завершити її майбутньою перемогою.

Водночас варто наголосити, що еміграційна література 1920–1930-х років явище доволі строкате, яке потребує передусім ретельних досліджень щодо її періодизації та ґрунтовної систематизації, зокрема, й ідейно-політичної. Спроби презентувати її в топонімічно-журнальних рамках чи то «празької школи», чи то «вісниківства» занадто спрощують і політизують творчий доробок письменників-емігрантів. Водночас із аналізу лише окремих текстів Є. Маланюка, активного учасника національно-визвольної війни 1917–1921 рр., робимо висновок, що «еміграційний поріг» він переступив уже з чітко сформованим національно-державницьким світоглядом. Навіть більше, у другій половині 1920 р., коли УНР в особах її чільних представників та воїнства вже частково перебувала в еміграційних «вагонах», Є. Маланюк (на відміну, наприклад, від В. Сосюри чи М. Хвильового) публічно заявив про себе як про творчо та ідейно сформованого поета. Тож його цілком можна вважати *чільним представником нової генерації національно-політичних письменників*, світогляд котрих формувався не під чийось виключно «книжним» впливом (зокрема, В. Липинського, Д. Донцова чи

¹ Василь Гур, *Заклик*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 4.

навіть молодшого за віком Ю. Липи, як твердять про Є. Маланюка¹), а безпосередньо з перебігу історичних реалій національно-визвольної війни 1917–1921 рр. та її трагічних для українського народу наслідків.

Тож, досліджуючи генезу феномена української еміграційної поезії 1920–1930-х років, потрібно враховувати, що зароджувалася вона передусім у колах українських військових, зокрема воїнів Армії УНР, котрі безпосередньо брали участь у національно-визвольній війні, а після її поразки опинилися переважно в таборах інтернованих на території Польщі. Однак такі термінологічні окреслення, як «празька школа» й «вісниківство» дивним чином оминають фіксацію цих історично важливих фактів. Та й належать вони постколоніальним ученим В. Державину і Ю. Шевельову, котрі, зокрема як науковці, у міжвоєнний період доволі успішно співпрацювали з кремлівською окупаційною системою. Україну вони покинули лише в період Другої світової війни, але ніколи ґрунтовно та системно не займалися вивченням української еміграційної літератури, зокрема й початку 1920-х років.

Також не слід забувати, що Є. Маланюк, на відміну від інших поетів, у своїх текстах ніколи не оспівував (а отже – не підтримував) злочинів ні «більшовизму», ні «фашизму», ні «нацизму». Натомість він мріяв про ідейно-мілітарну протидію європейської цивілізації агресивному наступу російської азіатчини. Дійсно, у міжвоєнний період якийсь час письменникові здавалося, що новий бій Європи проти Росії очолить (як у минулому столітті Наполеон) саме Б. Муссоліні, який на початках доволі успішно боровся з поширенням московського більшовизму в Італії. Та цього не сталося. Однак цивілізаційний бій Заходу та Сходу, який вимріяв Є. Маланюк, відбувається на теренах України вже в XXI ст. І ведуть його воїни, які є героїчними нащадками не тільки українського козацтва, але й вояків Армії УНР.

References

- Aheieva V., *Teksty z podviinym dnom*, [u:] Tyzhden, 30 chervnia 2019. <https://tyzhden.ua/teksty-z-podviinym-dnom/> (24.03.2023) // Агеева В., *Тексты з подвійним дном*, [у:] Тиждень, 30 червня 2019. <https://tyzhden.ua/teksty-z-podviinym-dnom/> (24.03.2023).
- Biletskyi O., Kryzhanivskyi S., Novychenko L. ta in., *Istoriia ukrayinskoyi literatury. T. II. Ukrayinska radianska literatura*, Kyiv : V-vo Akademiyi nauk URSR, 1950, s. 53–54 // Білецький О., Крижанівський С., Новиченко Л. та ін., *Історія української літератури. Т. II. Українська радянська література*, Київ : В-во Академії наук УРСР, 1950, с. 53–54.
- Hrebenuk H., *Borys Antonenko-Davydovych zhaduie Sosiuru*, [u:] Nezbornyma natsiia. <http://nezbornyma-naciya.org.ua/show.php?id=2074> (24.03.2023) // Гребенюк Г., *Борис Антоненко-Давидович згадує Сосюру*, [у:] Незборима нація. <http://nezbornyma-naciya.org.ua/show.php?id=2074> (24.03.2023).
- Horbatiuk V., «Hrizna zbroia «kozaka Siusiury», «Literaturna Ukrayina» 2007, 23 serpnia, № 32, s. 1 // Горбатюк В., *Грізна зброя «козака Сюзюри*», «Літературна Україна» 2007, 23 серпня, № 32, с. 1.

¹ Ю. Войчишин, «...Ярий крик і біль тужавий»: Поетична особистість Євгена Маланюка, Київ : Либідь, 1993, с. 51.

- Hur Vasyi, *Hei, na koni!..*, «Syn Ukrainy» 1920, 16 zhovtnia, № 11, s. 4 // Гур Василь, *Гей, на коні!..*, «Син України» 1920, 16 жовтня, № 11, с. 4.
- Hur Vasyi, *Nedovirkam*, «Syn Ukrainy» 1920, 25 veresnia, № 8, s. 5 // Гур Василь, *Недовіркам*, «Син України» 1920, 25 вересня, № 8, с. 5.
- Hur Vasyi, *Zaklyk*, „Syn Ukrainy” 1920, 1 lystopada, № 14, s. 4 // Гур Василь, *Заклик*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 4.
- Krupach M., «*Natsionalnyi heroi*» u roli «*klasovoho voroha*»: *geneza khudozhno-propahandystskykh metamorfoz*, Ukrainiske literaturoznavstvo, Lviv : LNU im. I. Franka, 2020, vypusk 85, s. 38–50 // Крупач М., «*Національний герой*» у ролі «*класового ворога*»: *генеза художньо-пропагандистських метаморфоз*, «Українське літературознавство», Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020, випуск 85, с. 38–50.
- Krupach M., *Nevidomyi Yevhen Malaniuk*. V. Zaponiuk – *utaïemnychenyi psevdonim Ye. Malaniuka*, Dzvin 2006, № 5–6, s. 114–119 // Крупач М., *Невідомий Євген Маланюк*. В. Запонюк – *утаємничений псевдонім Є. Маланюка*, «Дзвін» 2006, № 5–6, с. 114–119.
- Krupach M., *Poshuky dotaborovykh publikatsii Yevhena Malaniuka (1916–1917 ta 1920 rokiv)*, «Ukrainske literaturoznavstvo», Lviv : LNU im. I. Franka, 2013, vypusk 77, s. 3–44 // Крупач М., *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*, «Українське літературознавство», Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013, випуск 77, с. 3–44.
- Malaniuk Ye., *Poezii*, Lviv : Feniks Ltd, 1992 // Маланюк Є., *Поезії*, Львів : Фенікс Лтд, 1992.
- Omelchuk O., *Literaturni idealy ukrainskoho vistnykivstva (1922–1939)*, Kyiv : Smoloskur, 2011 // Омельчук О., *Літературні ідеали українського вістниківства (1922–1939)*, Київ : Смолоскип, 2011.
- Panas, *Chomu my ikh ne ymeto*, «Syn Ukrainy» 1920, 1 lystopada, № 14, s. 3 // Панас, *Чому ми їх не ймемо*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 3.
- Pecherskyi A., *Haidamaka Volodymyr Sosiura: do 125-richchia vid dnia narodzhennia*, [u:] ArmiaInform. Sichen 2023. armyinform.com.ua/2023/01/06/gajdamaka-volodymyr-sosyurado-125-richchya-vid-dnya-narodzhennya (24.03.2023) // Печерський А., *Гайдамака Володимир Сосюра: до 125-річчя від дня народження*, [у:] АрміяІнформ. Січень 2023. armyinform.com.ua/2023/01/06/gajdamaka-volodymyr-sosyurado-125-richchya-vid-dnya-narodzhennya (24.03.2023).
- Sherekh Yu., *Dumky proty techii*, [Novyi Ulm] : Ukraina, 1949, s. 27, 33 // Шерех Ю., *Думки проти течії*, [Новий Ульм] : Україна, 1949, с. 27, 33.
- Simovych V., «*Velykyi Liokh*» Tarasa Shevchenka, «Visnyk SVU» 1915, № 11–12, s. 9 // Сімович В., «*Великий Лях*» Тараса Шевченка, «Вісник СВУ» 1915, № 11–12, с. 9.
- Slaboshchytskyi M., *25 poetiv ukrainskoi diaspori*, Kyiv : Yaroslaviv Val, 2006 // Слабошпичський М., *25 поетів української діаспори*, Київ : Ярославів Вал, 2006.
- Sosiura V., *Chervona zima*. Poezii, Kharkiv : Vseukrlito, 1922, s. 3–4 // Сосюра В., *Червона зима*. *Поезії*, Харків : Всеукрліто, 1922, с. 3–4.
- Sosiura V., «*Ть, як і я...*», [u:] Bahattia. Borys Antonenko-Davydovych ochyma suchasnykiv, Kyiv : V-vo im. O. Telihi, 1999, s. 159–160 // Сосюра В., «*Ти, як і я...*», [у:] Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників, Київ : В-во ім. О. Теліги, 1999, с. 159–160.
- Sosiura V., *Z tynuloho*, «Chervonyi shliakh» 1926, № 10, s. 149 // Сосюра В., *З тунулою*, «Червоний шлях» 1926, № 10, с. 149.
- Voichyshyn Yu., «*...Yaryi kryk i bil tuzhavyi*»: *Poetychna osobystist Yevhena Malaniuka*, Kyiv : Lybid, 1993, s. 51 // Войчишин Ю., «*...Ярий крик і біль тужавий*»: *Поетична особистість Євгена Маланюка*, Київ : Либідь, 1993, с. 51.

Zaponiuk V., *Z tsyklu «Pisni bahnetiv»*, «Syn Ukrainy» 1921, 8–15 travnia, № 15–16, s. 3 //
Запонюк В., *З циклу «Пісні багнетів»*, «Син України» 1921, 8–15 травня, № 15–16,
с. 3.

Микола Крупач – доцент катедри української літератури імені академіка
Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-0911-1693
Email: mykola.krupach@lnu.edu.ua

Орися ЛЕГКА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2.09Драй-Хмара М.:061.2НТШ(06)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12573>

ПСИХОДУХОВА СИЛЬВЕТА МИХАЙЛА ДРАЙ-ХМАРИ НА СТОРІНКАХ «ЗАПИСОК НТШ»

Резюме. У статті зроблено спробу окреслити психодухову сильвету Михайла Драй-Хмари на основі матеріалів, опублікованих у «Записках Наукового товариства імені Шевченка». У 155-му томі цього видання (1937) надруковано рецензію Василя Сімовича на «Збірник комісії для дослідження історії української мови» за редакцією А. Кримського та М. Драй-Хмари, зокрема статтю останнього «Фрагменти менського пергаментового апракоса XIV ст.», якій дано високу оцінку. Том 197 ЗНТШ повністю присвячений літературно-науковій спадщині М. Драй-Хмари. У ньому зібрано найголовніші літературознавчі праці, щоденникові нотатки, листи із заслання. Ці матеріали дають змогу змалювати постать М. Драй-Хмари – поважного науковця з багатограним талантом і трагічною долею, життєлюбця, незламного патріота, люблячого чоловіка й батька, пріоритетами якого були щирість, доброта, любов до людей, альтруїзм, любов до природи й мистецтва.

Ключові слова: психодухова сильвета, «Записки НТШ», літературознавча спадщина, щоденникові нотатки, листи.

PSYCHO-SPIRITUAL SILHOUETTE OF MYKHAILO DRAI-KHMARA ON THE PAGES OF „NOTES OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY”

Resume. The article attempts to outline the psycho-spiritual profile of Mykhailo Drai-Khmara based on the materials published in the „Notes of the Shevchenko Scientific Society”. In the 155th volume of this edition (1937), Vasyl Simovych published a review of the „Collection of the Commission for the Study of the History of the Ukrainian Language” edited by A. Krymskyi and M. Drai-Khmara, in particular the latter’s article „Fragments of the Mensk Parchment Aprakos of the 14th century”, which was given a high rating. The 197th volume of „Notes” (1979) devoted all its space to the literary and scientific heritage of M. Drai-Khmara. It contains the most important literary works, diary notes, and letters from exile. These materials make it possible to depict the figure of M. Drai-Khmara – a respected scientist with a multifaceted talent and a tragic fate, a lover of life, an indomitable patriot, in love with his native land, a loving husband and father, whose priorities were sincerity, kindness, love for people, altruism, love for nature and art.

Keywords: psycho-spiritual silhouette, „Notes of the SSS”, literary heritage, diary notes, letters.

Сторінки такого унікального видання, як «Записки Наукового товариства імені Шевченка», позначені «печаттю духа» багатьох українських та зарубіжних письменників. Серед них – Михайло Драй-Хмара (1889–1939), український поет-неокласик, літературознавець, фольклорист, перекладач, один із представників «розстріляного відродження», знищеного радянською репресивною системою. За життя М. Драй-Хмари жодна його наукова праця у «Записках НТШ» опублікована не була; лише 1937 року тут надруковано невелику рецензію на одну з його студій. Лише наприкінці 1970-х років минулого століття 197-й том «Записок»

зусиллями Григорія Костюка та доньки М. Драй-Хмари Оксани Ашер зібрав вагомі наукові праці цього дослідника, а також його нотатки, листи та бібліографію про нього. Не зупиняючись докладно на наукових студіях М. Драй-Хмари, спробуємо окреслити його психодуховний силует.

Отже, у CLX (155-му) томі «Записок НТШ» (Львів, 1937, рубрика «Бібліографія») вміщено рецензію Василя Сімовича на «Збірник комісії для дослідження історії української мови» (т. 1, ВУАН, Київ, 1931, 340 с.) за редакцією Агатангела Кримського та Михайла Драй-Хмари. На початку рецензент зазначив, що «Комісія для дослідів історії української мови, що сформувалася була при Українській Академії Наук 1928 р., почала була свою діяльність збірником, що його заголовок подаємо вгорі. Початок – гарний, та, на жаль, на цьому «Збірнику» видання припинено. Комісію для історичних дослідів української мови після реформи Академії розігнали, і з цим стали непотрібні «Збірники». На історію української мови можна в У.С.С.Р. дивитися тільки з одного погляду, з погляду теорії Марра¹, то й дослідів над історією української мови в У.С.С.Р. ніхто тепер не робить. А хоч, може, й робить, то оголошувати друком не важиться... Через те, що видання цього вже дістати не можна, і немає його майже по бібліотеках, спинимось над ним довше»².

До видання ввійшло дев'ять праць вісьмох авторів: Дмитра Шелудька, Григорія Ільїнського (дві праці), Олени Курило, Василя Сімовича, Петра Бузука, Миколи Семеніва, Володимира Ярошенка та М. Драй-Хмари. Кожну з них В. Сімович розглянув докладніше, зокрема й дослідження М. Драй-Хмари *Фрагменти менського пергаменового апракоса XIV ст.*

Апракос – різновид Євангелії або Апостола, у якому тексти розташовано не в звичному, а в календарному порядку, згідно з недільними церковними читаннями, починаючи від неділі Пасхи. Рецензент назвав студію М. Драй-Хмари дуже дбайливою, «хоч і розвалковою», погодився з висновками автора про час (XIV ст.) та місце створення пам'ятки (горішня течія Березини та Дніпра, на межі між південно-західними й північно-східними діалектами), а також із твердженням про її білоруську редакцію³. До цінних В. Сімович зарахував твердження автора про лексичний склад апракоса, що дало змогу довести його належність до т. зв. другої (пізнішої) редакції такого типу пам'яток. При цьому рецензент закинув авторові підкреслювання тих рис, яких у творі немає («дзекання», вживання епентетичного «л», перестановку основ). Петербурзька метода дослідження – «вишукувати спершу південнослов'янські риси, потім східнослов'янські (общеруські!) й білоруські» – призводить до повторів та тверджень про загальновідомі факти⁴. На думку В. Сімовича, М. Драй-Хмара занадто пильну увагу зосередив на буквах, недооцінюючи впливу української (київської) графічної й мовної

¹ Ідеться про так звану яфетичну теорію мовознавця й історика Миколи Марра (1864–1934), псевдонаукову за своєю суттю, яка, однак, від кінця 1920-х років мала державну підтримку в СРСР.

² В. Сімович, *Збірник комісії для дослідження (sic!) історії української мови, Т. 1, за редакцією акад. А. Кримського та М. Драй-Хмари, Всеукраїнська Академія Наук, Київ, 1931, ст. 340* [Рец.], *Записки НТШ, Львів, 1937, т. CLX, с. 328* (Бібл.).

³ Там само, с. 335.

⁴ Там само.

традиції на всі тогочасні східнослов'янські пам'ятки¹. «Читаючи працю, – підсумував науковець, – не можеш позбутися враження, що вона методом належить до «ранньої доби» лінгвістичних студій автора»². Рецензент наголосив також на високій науковій цінності збірника: «...Можна тільки дуже шкодувати, що він – перший і останній, що це таке цінне видання припинено...»³.

Том 197-й «Записок» (1979) повністю присвячений літературно-науковій спадщині М. Драй-Хмари. У передмові «Від редактора» (с. 7–12) вказано, що розміщені в томі статті, рецензії, розвідки (1921–31), щоденникові записи, листи (1936–38) є першим посмертним зібранням праць М. Драй-Хмари. Зазначено, що в основу формування корпусу текстів ліг хронологічний принцип. Матеріали тому поділено на три частини: I – праці з питань історії української літератури, «від Т. Шевченка починаючи і Лесею Українкою кінчаючи»⁴: *Леся Українка. Життя і творчість* (с. 31–161), *Поема Лесі Українки «Віла-посестра» на тлі сербського та українського епосу* (с. 162–219), *Бояриня* (с. 220–238), *Ів. Франко та Л. Українка* (З полеміки 90-х років) (с. 239–248) та *Генега Шевченкової поеми «У тієї Катерини хата на помості»* (с. 249–270).

До другої частини увійшли студії, що порушують загальнослов'янську літературну проблематику. Тут розміщено розвідки й рецензії *Нотатки про чеський переклад поезій Павла Тичини* (с. 271–276); *Нові матеріали до життєпису Василя Чумака* (с. 277–284); *Вінок. Життя і творчість Максима Багдановича* (с. 285–304), рецензію на двотомне зібрання творів Богдановича (с. 305–309); *Янка Купала (З нагоди 25-річчя літературної діяльності)* (с. 310–316); *Сербські народні приповідки* (с. 317–318); рецензію *Із Звіту акад. В. Перетца про працю М. Драй-Хмари Інтермедії I-ої половини XVIII ст.* (с. 319–321, переклад з російської мови Ніни Драй-Хмари, дружини поета). У праці зазначено, що М. Драй вивчав російські інтермедії, розміщені в рукописному збірнику Тихонова, що зберігається в Імператорській бібліотеці (№ 457). Кожен із 11 творів є побутовою сценкою, які в карикатурному вигляді показують стосунки між заміжною жінкою та закоханим у неї кавалером, чоловіком і зрадливою дружиною, господарем і наймитом тощо. Зміст інтермедій не оригінальний і не має ознак російського національного гумору, отже, досліджувані твори виникли не в Росії, а були привезені з-за кордону італійською або німецькою трупкою. За припущенням В. Перетца, джерелом цих інтермедій найімовірніше є італійська комедія дель арте, на що вказують типи Арлекіна й Панталоне.

Також в томі опубліковано «Звіт про подорож за кордон студента М. П. Драя» (с. 322–325), у якому йдеться про наукову працю в бібліотеках Загреба й Белграда з метою вивчення історико-літературної діяльності сербохорватського письменника А. Качича-Міюшича. Наступна публікація – *Оцінка професора А. Лук'яненка першої наукової праці М. Драй-Хмари Поетичний твір*

¹ Там само, с. 336.

² Там само.

³ Там само, с. 342.

⁴ [Г. Костюк], *Від редактора*, Записки НТШ, Т. СХСVII: Філологічна секція: Михайло Драй-Хмара. З літературно-наукової спадщини, Загальна редакція, вибір та упорядкування, примітки та коментарі Г. Костюка, Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1979, с. 8.

А. Качіча-Міошича „*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*”, поданої на конкурс в Історично-філологічному факультеті на здобуття нагороди – медалі (с. 326–328). Рецензент високо оцінив студію М. Драй-Хмари, зазначивши, що вона заслуговує на присудження її авторіві золотой медалі.

«Маємо тут статті, присвячені українській, польській, білоруській, чеській, сербській, хорватській літературам. Ці праці показують, – вів далі в передмові Г. Костюк, – що в особі М. Драй-Хмари ми втратили цікавого й ерудитного знавця слов'янських мов та літератур. Не зайвим буде тут ствердити, що серед «п'ятірного грона» неокласиків М. Драй-Хмара був єдиним славістом. Ніхто з його колег – ані М. Зеров, ані П. Филипович, ані О. Бурггардт, ані М. Рильський – не мав за собою спеціальних славістичних студій»¹. Автор передмови назвав декілька редакційних правил, згідно з якими опубліковано вміщені праці: загальна редакція всіх текстів за тогочасними правописними нормами; переклад усіх цитат іноземними мовами по-українськи; додавання приміток із вказівкою на дати написання праць; виправлення всіх мовних та друкарських похибок.

У третьому розділі тому опубліковано записники М. Драй-Хмари 1924–1928 років (с. 331–374), у яких викладено враження про події й факти з особистого, громадського, культурного й наукового життя; окремо подано *Вислови, епіграми, пародії, сатиричні строфи М. Зерова, П. Филиповича та М. Драй-Хмари, що збереглися в нотатниках М. Драй-Хмари* (с. 375–377). У розділі вміщено листи вченого до дружини й доньки з місць заслання 1936–1938 рр.: Приїска Партизан, Нериґи, Магадана, Охотського, Оротукана, Рєчки Утіной, Нагаєва, Горної Ларюкової, Усть-Тайожного (с. 378–400). До них додано примітки, коментарі та пояснювальні нотатки редакції. У цій частині опубліковано також бібліографію поетичної й літературознавчої спадщини М. Драй-Хмари та літератури про нього.

На думку автора передмови, громадянська та ідейно-естетична свідомість письменника, як і його сучасників Павла Филиповича, Миколи Зерова, Олександра Дорошкевича, Бориса Якубського, Освальда Бурггардта, Віктора Петрова, Леоніда Білецького та інших, формувалася між двома революціями (1905–1917), у добу «великого інтелектуального злету і пристрастних шукань нового» в літературі й мистецтві². Значну роль у формуванні М. Драй-Хмари як поета й науковця відіграв професор Київського університету В. Перетц, «один із видатних вчених тієї доби, що поклав основи нової естетичної формально-філологічної методи в літературознавстві» й котрий став учителем також для таких учених, як Іван Огієнко, П. Филипович, О. Дорошкевич, Сергій Маслов, Л. Білецький, Микола Гудзій, Б. Якубський, Костянтин Копержинський, В. Петров, Олександр Грузинський та інші. Усі вони «прийшли до наукової праці саме вчасно, саме тоді, коли за довгі сторіччя неволі вперше відкрилися нові обрії українського державного й культурного життя»³. Михайла Драй-Хмару названо одним із піонерів української науки в пореволюційні роки, адже «мав для цього всі дані: закінчений повний курс історично-філологічного факультету Київського університету, кількарічний

¹ Там само.

² Там само, с. 9–10.

³ Там само, с. 10.

досвід наукової праці в семінарі академіка В. Перетца і закінчений аспірантський стаж при кафедрі слов'янознавства Петроградського університету»¹.

Праці М. Драй-Хмари, зокрема *Леся Українка. Життя і творчість, Поема Лесі Українки «Віла-посестра» на тлі сербського та українського епосу, Боярина*, разом із дослідженнями М. Зерова, П. Филиповича, О. Дорошкевича, Б. Якубського, «творили перший міцний ґрунт українського наукового літературознавства в перше пореволюційне десятиліття». І хоча за останні 40 років на теми, котрі розробляв учений, з'явилося чимало нових поважних розвідок, опертих на документах і матеріалах, тоді ще не доступних дослідникам, та завдяки багатому фактажеві, проникливим спостереженням і глибоким висновкам його праці стали підґрунтям для подальших досліджень і не втратили своєї актуальності².

Григорій Костюк зазначив, що обставини, за яких працював М. Драй-Хмара, «поклали своє специфічне тавро часу і на методологію, і на ті чи інші офіційні висновки, і навіть на літературознавчу фразеологію дослідника». Проте висловив сподівання, що сучасний читач «матиме повне зрозуміння до тих «накладних видатків» минулого часу»³.

Упорядник зазначив, що до даного зібрання не ввійшли деякі праці М. Драй-Хмари, які редакції не вдалося роздобути:

1) цикл лекцій «Слов'янознавство», котрі учений читав на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського університету 1918–20 рр.;

2) статтю «Проблеми сучасної славістики», надруковану в газеті «Пролетарська правда» (1929, № 295);

3) передмову *Творчі шляхи Казіміра Тетмаєра* до збірки українських перекладів поезій польського поета *На скелястім підгір'ї* (Київ, Книгоспілка, 1930);

4) рецензію на посібник *Ogólny kurs języka polskiego* Л. Арасімович та А. Федорова (оприлюднену в збірнику *На мовознавчому фронті*, Київ, 1931).

Окрім того, до тому «Записок» не включено праці М. Драй-Хмари *Фрагменти менського пергаменового апракоса XIV ст.*, («з огляду на великий розмір, перевантаження тексту старослов'янською мовою, вузькофахове її призначення» і «наявність цієї праці в бібліотеках Заходу»); вступної статті *Віла-Посестра* до однойменної поеми Лесі Українки, котру опубліковано в третьому томі творів поетки (Київ, Книгоспілка, 1927); статті «Поет білоруського відродження (Максім Багдановіч)» («Життя й революція», 1927, № 7). Останні дві розповіді не вміщено в збірнику з тієї причини, що вони дублюють подібні, але ширші праці М. Драй-Хмари *Поема Лесі Українки «Віла-посестра» на тлі сербського та українського епосу та Вінок. Життя і творчість Максима Багдановіча* відповідно⁴.

Донька письменника Оксана Ашер опублікувала в «Записках» допис *Портрет Михайла Драй-Хмари*, у якому акцентувала на таких психодухових рисах батька, як акуратність (вона «була його характеристичною рисою, – починаючи від рукописів та добре впорядкованої добірної бібліотеки й кінчаючи бездоганні-

¹ Там само, с. 11.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само, с. 8.

стю його одягу, – у всьому відчувався артистичний смак, навіть мав краватку, вишивану стильним українським взірцем») та вишуканий артистичний смак. Батько з дитинства захоплювався спортом (робив дерев'яні ковзани й їздив на них, «захоплював глядачів своїм вальсуванням з фігурами на льоду»; був добрим плавцем, легко перепливаючи Дніпро; влітку грав у волейбол, крокет і теніс) та красою природи, котра дарувала йому душевну рівновагу й поетичне натхнення. Драй-Хмара любив свою рідну Полтавщину і Поділля «з його хвилястим краєвидом»¹, де гостював у батьків дружини й де «відпочивав душею і тілом»². Був закоханий у мистецтво, зокрема в музиці «зрозумілою йому була спонтанність народного таланту»³.

Не цурався товариства, у якому жартував, співав українських пісень, танцював, грав на фортеп'яні, не шкодував ні вишуканих страв, ні дорогого вина. Відзначався щирістю, добротою й людяністю: допоміг своїй сестрі Марусі здобути вищу освіту, у його помешканні завжди жили родичі або знайомі, яким потрібно було допомогти. Давав щиру милостину жебракам, під час голоду підібрав на вулиці й прихистив 15-річну селянську дівчину й тим урятував її від смерті. Не побоявся передати свою посаду в *Українському академічному словнику* Максимові Рильському, коли той вийшов з ув'язнення й потребував допомоги.

Михайло Драй-Хмара був ідеальним батьком для своєї доньки, котрий завжди, навіть в останні дні на засланні, піклувався про неї. Про це свідчить хоча б останній його збережений лист із місць заслання від 9 листопада 1938 р.: «Моя люба, моя ненаглядна, моя хороша, моя незрівняна Оксаночко, як я тужу за тобою, як я хочу тебе бачити, розмовляти з тобою, слухати твою музику, твої поезії, твій сміх. Напиши мені про себе, дорога, як ти живеш, як себе почуваєш, що читаєш, граєш, яких маєш знайомих, з ким дружиш, яке в тебе коло зацікавлень...»⁴. Революцію сприйняв як соціальне й національне визволення народу. «Насильство й жорстокість, з якими революціонери приходили до влади, були болісними для лагідної вдачі поета, але він сприймав це як переходове явище. Через свої демократичні погляди Драй-Хмара не міг стати комуністом, але не був проти революції й навіть вітав її. Та ці ідеалістичні його ілюзії згодом коштували йому життя». Перед арештом він зрозумів трагізм становища української інтелігенції, що, за спогадами О. Ашер, призвело «до нервового напруження й кошмарів, що були темою однієї з його поезій останнього періоду. Його мучило безсоння, і вночі часто було чути його кроки». Можливо, О. Ашер має на увазі вірш *Кошмар* (1930), сповнений жаскої нічної візії, у якому є, зокрема, такі рядки:

Але крізь сон напівзакритих вії
Вбачаю, як до мене щось потворне,
Страшне повзе у темряві нічній.
Мене обняв смертельний жах. Кругом
Усе припишло – ліс, чагар і трави, –
Схилившись перед чорним повзуном.

¹ О. Ашер, *Портрет Михайла Драй-Хмари*, Записки НТШ, Т. СХСVII, с. 13.

² О. Ашер, *Біографічні фрагменти*, Записки НТШ, Т. СХСVII, с. 18.

³ О. Ашер, *Портрет Михайла Драй-Хмари*, с. 13.

⁴ *Листи Михайла Драй-Хмари*, Записки НТШ, Т. СХСVII, с. 399–400.

І раптом лапи, мов тугий хомут,
Душивши, обхопили мою шию –
На мене навалився потужний лут.
Прокинувшись від болю, я аж вию,
Здригаюся під черевом слизьким,
Пручаюся, нігтями дорогу рию ¹.

Вірш (тут подано його уривок), у якому замальовано поєдинок героя з потворним удавом, символічний і пророчий. Та якщо в поезії двобій завершується перемогою ліричного персонажа, то в житті М. Драй-Хмари все склалося значно драматичніше...

Відвертий і щирий, він не міг пристосуватися до сталінського режиму, «де говорилося одне, а робилося щось зовсім інше». Непохитний і сильний духом, М. Драй-Хмара «був єдиним на процесі «неокласиків», що не заломився, не визнав себе винним, незважаючи на всі моральні й фізичні тортури. Він нічого не сказав ні на себе, ні на інших. Тому його справу виділили з групи М. Зерова, засудили заочно через «Московское особое совещание» і заслали до найгірших концентраційних таборів смерті – Колими»².

У томі надруковано також *Біографічні фрагменти* О. Ашер (с. 15–28), де, окрім суто біографічних даних, подано цікаві факти з життєтворчості її батька. Так, зазначено, що М. Драй-Хмара народився в родині заможного, розумного, письменного, але жорстокого чоловіка, вдача якого «сильно вразила маленького сина», котрому «особливо болуче було за матір, яка через це багато терпіла в своєму житті». Мати, Ганна з козацького роду Брагинців, померла молодою від тифу, до останнього намагаючись допомагати хворим односельцям. М. Драй-Хмара присвятив пам'яті матері поему *Рушник*. Батько ж, який «жив для себе», за буремних часів суттєво зубожів, поселився у сина, того-таки Михайла, і помер у Києві 1933 р.³

Найщасливішими часами свого життя поет називав роки навчання в колегії Галагана: «Пам'ятними були такі гри в Колегії, як похорон Цезаря (виголошувались довгі промови на злобу дня), пригадувались різні сміховинні прізвиська зі слів, характеристичних для тої чи іншої чужоземної мови. Влітку влаштовувались мандрівки».

У біографічному нарисі О. Ашер згадано про те, що 1914 року М. Драй-Хмара одружився з гімназисткою Ніною Длугопільською. У зв'язку з Першою світовою війною Київський університет, у якому М. Драй-Хмару залишено для подальших студій, евакуйовано до Саратова, а Михайла-аспіранта відрядили в Петербург. Там, за спогадами дружини, «у цьому російському північному місті він відчув себе українцем і сказав своїй дружині, що, ставши на цей шлях, скорше помре, ніж зійде з нього». Глибокий вплив мали на поета Всеволод Ганцов (мовознавець), Макар Кушнір (політичний діяч і журналіст) та Олександр Грушевський (літературознавець, історик), котрі сильно зміцнили його українську

¹ М. Драй-Хмара, *Кошмар*, [у:] М. Драй-Хмара, *Твори*, Київ : Наукова думка, 2015, с. 67–68.

² О. Ашер, *Портрет Михайла Драй-Хмари*, Записки НТШ, Т. СХСVII, с. 13–14.

³ О. Ашер, *Біографічні фрагменти*, Записки НТШ, Т. СХСVII, с. 15.

національну свідомість¹. Із огляду на те, що в Петрограді панували антинімецькі настрої, М. Драй-Хмара змінив своє прізвище, адже «Драй» здавалося йому занадто німецьким. Зі зміцненням радянської влади він відмовився виїздити за кордон, хоч мав привабливу пропозицію від Празького університету.

Угрупування неокласиків не мало чіткої естетичної програми, однак його супротивники в літературній дискусії (захисники пролетарської масової культури) накинули їм таку назву, ті не заперечували, й так вона прижилася. Оксана Ашер висловила своє розуміння естетичної концепції угруповання неокласиків: «Неокласики» хоч і наслідували артистичну концепцію, базовану на гармонії і рівновазі, що є есенцією класицизму, – були також під впливом романтиків, символістів і імпресіоністів.

Для удосконалення форми вірша вони охоче перекладали поетів античних, але також і французьких парнасців. Так, Леконт де Лілль особливо їх захоплював досконалою формою, а Ередіа (de Heredia) – пластичними образами.

У пошуку бездоганної форми поезій «неокласики» віднайшли мудрість античної Греції: все, що є досконалим, є ліпшим.

Почасти вони погоджувались з доктриною Теофіля Готье «мистецтво для мистецтва», але дотримувались її лише як технічного засобу, не ставлячи собі це за мету.

Усі «неокласики» дуже відрізнялися один від одного, і кожен з них був поетом оригінальним і талановитим. [...] Не було в них формальних зібрань, ні організації. Вільність стилю й індивідуальність поетичної творчості були їм більше властиві, ніж так званий «неокласицизм». Це були люди високої культури й ерудиції. Їхні дружні взаємини свідчили про цілковиту волю, що панувала в цій групі»².

Оксана Ашер навела приклад того, як пролетарська критика оцінювала творчість неокласиків. З одного боку, їхня поезія якісно вирізнялася на тлі бездарних віршів пролетарських поетів. На думку критика під псевдонімом А. Л-ий (справжнє ім'я невідоме. – О. Л.), «поетів – хоч греблю гати, а поезії – як кіт наплакав», та й та, що є «нудна, одноманітна, зі своїми молотками та тракторами. [...] А крім того, різні там організації витягають усяких там письменників з заводів, з сіл, побільшуючи лави безнадійних графоманів. Стук, грюкіт, свист, гудки – життя немає від такої поезії! Карравул!». З іншого боку, той самий критик у тій-таки рецензії в газеті «Більшовик» висміював елегії М. Рильського й гекзаметри М. Зерова, які не гармоніювали з сучасним життям Радянської України й іронічно підкреслював, що хоч п'ять «неокласиків» і не становлять собою літературної організації, та «всі разом і кожний зокрема врятовують сучасну поезію й показують молотобойцям-графоманам правильні шляхи»³.

Донька М. Драй-Хмари зазначала, що відомий поет і літературознавець Падрік (Патрик) Колум, професор Колумбійського університету, пояснюючи появу неокласиків на тлі української літератури, порівнював їх із ірландським поетом В.-Б. Єйтсом та з ірландською групою, до якої входили Б. Шоу та Дж. Джойс.

¹ Там само, с. 19.

² Там само, с. 23.

³ Там само, с. 24.

Український неокласицизм, на думку П. Колума, – «наслідок великого зрушення духового відродження України. [...] Таке піднесення буває тоді, коли бездержавна нація відчуває свою державність»¹.

М. Драй-Хмара, за спогадами доньки, знав 19 мов, і переклади, як видно з чернеток, давалися йому легко. Після першого арешту 1933 року він залишився без роботи, а його твори було вилучено з бібліотек².

У 197-ому томі «Записок» опубліковано нотатки *Із записників М. Драй-Хмари*, значну частину з яких після арешту письменника й заслання його дружини втрачено. У них ідеться про повсякденне життя, міститься аналіз тогочасної літературної й навкололітературної ситуації, є влучні характеристики багатьох письменників. У записниках віднаходимо рядки, в яких М. Драй-Хмара описує й свої внутрішні стани. Наприклад, 3 січня 1925 р. він записав: «Я не вріс у свою епоху, бо протягом майже 20-ти років (з 9-тих і до 29-ти) був ізольований від життя. Спочатку «монастирське життє» в Панському [село на Полтавщині, куди батько віддав 9-річного Михайла до школи і де жорстокий учитель за найменшу провину карав і бив його. – *О. Л.*], від якого я, 9-літній хлопчик, буквально втік. Потім брудна Золотоноша [там М. Драй-Хмара навчався на перших курсах гімназії. – *О. Л.*]. Далі гімназія, колегія, університет і, нарешті, блукання в тумані архаїчної філології. Хіба цього не досить, щоб зовсім одірватись од землі?»³

8 квітня 1927 р. М. Драй-Хмара висловив свої міркування про лист Максима Горького до «Книгоспілки», викликаний проханням Олекси Слісаренка перекласти українською мовою повість *Мату (Мать)*. У листі Максима Горького йдеться: «Мені здається, що й переклад цієї повісті на українську мову теж не потрібний. Мене дуже дивує той факт, що люди, ставлячи перед собою ту саму мету, не тільки стверджують наявність наріч –

прагнуть зробити наріччя «мовою», – але ще й пригнічують тих великоросів, які виявилися меншістю у сфері цього наріччя. [...] А то виходить курйозно: одні прагнуть створити «всесвітню мову», інші ж діють саме навпаки»⁴. І вражаючі рефлексії М. Драй-Хмари: «Ось де справжній, непідроблений, невигадааний шовінізм, а в нас намагаються пошити всіх українців в шовіністи через те тільки, що вони українці. Стара, як світ, і нудна, як мітингова промова, історія, а проте з цією історією ми ніяк не можемо розпрощатись. З «наречия» ми хочемо зробити «язык»! Який жах це для російського інтелігента! Йому так не хотілося б випустити нас з своїх лабет, втрачати ласий шматок, що не має охоти сам лізти в пельку! Для цього він ладен навіть збрехати, пустивши чутку про «угнетённых великороссов!»⁵.

Або ще іронічні думки з приводу тогочасної політичної ситуації: «Заходив до Могилянського. Почув від нього, що Вапліте чи самоліквідувалося, чи його ліквідували. Даремно ж я передплатив ваплітянського журналу! Але часи, часи! –

¹ Там само, с. 25.

² Там само, с. 26.

³ *Із записників М. Драй-Хмари*, Записки НТШ, Т. СХСХVII, с. 332.

⁴ Там само, с. 342. Стара пісня, але ніби сьогодні співана: ті самі куплети про «не было, нет и не будет», про «угнетение великороссов», про прагнення до якогось «всемирного языка», від якого відгонить «русским миром», тощо.

⁵ Там само, с. 343.

Щоб ніякісінької тобі опозиції не було! Щоб ніхто й не посмів не то що друкувати вільне слово, а навіть думати вільно! Для чого ж напружувати зголоднілі мізки, коли є готова система думання й філософування? Відкривай книжку Карла Маркса й читай, учись аж досхочу – страви вистачить на всіх»¹.

На сторінках «Записок НТШ» опубліковано й листи М. Драй-Хмари з місць заслання (від 27 травня 1936 до 9 листопада 1938 р.), у яких поет повідомляє дружину й доньку про своє перебування в різних таборах, зокрема про дуже важку фізичну працю, про свої переживання, стани, настрої, про суворі погодні умови тощо. При цьому часто згадує Україну й своїх знайомих. Не нарікав, не скаржився, ховав душевні й тілесні муки за описами природи, котра хоч-не-хоч нагадувала йому рідний Київ. Так, у листі від 12–18 травня 1937 р. писав: «Працюючи в лісі (17. V), я побачив метелика. В лісі ще глибокий сніг. Тільки на пригорбках розтанув він, де багато солодких ягід торішньої брусниці й клюкви. І так дивно було бачити тріпотливі крильця метелика, що літав над білим покривом снігу. Образ цієї комахи переніс мене в Київ, у Пролетарський сад, де так часто я бував і сам, і з вами, і де давно вже блищать молодим, свіжим і ще липким листям стрункі тополі й круглогруді каштани. Яка саме тепер гарна димчаста далечінь розлитого Дніпра!.. Востаннє я бачив Дніпро ввечорі 16 квітня 1936 року, але тоді він був олив'яний, похмурий, непривітний, як і моя думка. Таким він мені тепер не уявляється. Я бачу його в ореолі золотого, осяйного дня, рівного якому нема в цілому світі. Вигріваючися під скупим колимським сонцем, я згадую рідне, ласкаве київське сонце»².

Завершує том бібліографічний показчик художніх творів, перекладів, літературознавчих праць М. Драй-Хмари, а також літератури про нього (с. 401–407).

Отже, із «Записок НТШ» перед читачем постає поважний науковий доробок М. Драй-Хмари, котрий відзначається глибоким аналізом матеріалу, відповідною методологією та актуальністю досліджень. Не втратили свого значення праці вченого про Лесю Українку, Тараса Шевченка, Максима Богдановича, Василя Чумака, Янку Купалу й інших письменників. Вони засвідчують багатогранність таланту М. Драй-Хмари. Із матеріалів видання простежується трагічна доля поета-неокласика й ученого, як і всієї української інтелігенції 1920–1930-х років. Опубліковані нотатки й листи письменника дають змогу відтворити його близьке й далеке оточення, тогочасну культурну атмосферу в підрадянській Україні, – й на цьому тлі окреслити психодухову силуету М. Драй-Хмари – життєлюба, незламного патріота, люблячого чоловіка й батька, пріоритетами для якого були щирість, доброта, любов до людей, альтруїзм, закоханість у природу й мистецтво.

References

Asher O., *Biohrafichni frahmenty*, Zapysky NTSh, T. CXCVII // Ашер О., *Біографічні фратменти*, Записки НТШ, Т. CXCVII.

Asher O., *Portret Mykhayla Dray-Khmary*, Zapysky NTSh, T. CXCVII // Ашер О., *Портрет Михайла Драй-Хмари*, Записки НТШ, Т. CXCVII.

¹ Там само, с. 358.

² *Листи Михайла Драй-Хмари*, с. 387.

Dray-Khmara M., *Koshmar*, [u:] Dray-Khmara M., *Tvory*, Kyiv : Naukova dumka, 2015 // Драй-Хмара М., *Кошмар*, [у:] Драй-Хмара М., *Твори*, Київ : Наукова думка, 2015.

Iz zapysnykiv M. Dray-Khmary, Zapysky NTSh, T. CXCVII // *Iz zapysnykiv M. Dray-Khmary*, Записки НТШ, Т. CXCVII.

[Kostyuk H.], *Vid redaktora*, Zapysky NTSh, T. CXCVII: Filolohichna sektsiya: Mykhaylo Dray-Khmara. Z literaturno-naukovoyi spadshchyny, Zahalna redaktsiya, vybir ta uporyadkuvannya, prymitky ta komentari Hryhoriya Kostyuka, N'yu-York; Paryzh; Sidney; Toronto, 1979 // [Костюк Г.], *Від редактора*, Записки НТШ, Т. CXCVII: Філологічна секція: Михайло Драй-Хмара. З літературно-наукової спадщини, Загальна редакція, вибір та упорядкування, примітки та коментарі Григорія Костюка, Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1979.

Lysty Mykhayla Dray-Khmary, Zapysky NTSh, T. CXCVII // *Lysty Mykhayla Dray-Khmary*, Записки НТШ, Т. CXCVII.

Simovych V., *Zbirnyk komisiyi dla doslidzhennya (sic!) istoriyi ukrayins'koyi movy, T. 1, za redaktsiyeyu akad. A. Kryms'koho ta M. Dray-Khmary, Vseukrayins'ka Akademiya nauk*, Kyiv, 1931, st. 340 [Rets.], Zapysky NTSh, L'viv, 1937, t. CLX // Сімович В., *Збірник комісії для дослідження (sic!) історії української мови, Т. 1, за редакцією акад. А. Кримського та М. Драй-Хмари, Всеукраїнська Академія Наук, Київ, 1931, ст. 340* [Рец.], Записки НТШ, Львів, 1937, т. CLX.

Орися Легка – доцентка катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0009-0001-8790-3776

Email: orysya.lehka@lnu.edu.ua

Марія ЛЮКЛЯН

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-32.09 Хоткевич Г.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12592>

ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ ГАРМОНІЇ/ДИСГАРМОНІЇ З ПРИРОДОЮ У ЗБІРЦІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА *ГІРСЬКІ АКВАРЕЛІ*

Резюме: Провідне місце у збірці Гната Хоткевича *Гірські акварелі* належить відтворенню мальовничого карпатського пейзажу. Його сприйняття в діапазоні від суму до радості побудоване, головним чином, на переживаннях ліричного героя. Окрім композиційного елемента, природа постає важливим характеротворчим засобом. Прийоми персоніфікації й метафоризації, тісний зв'язок міських, сільських топосів та людини, мотиви війни з природою та нерівність їхніх сил, водночас нескінченне єднання з природою – усе передається через колористику та звукопис в усіх акварелях збірки. У змалюванні письменника природа є не тільки благодаттю для людини, а й страшною, несамовитою силою, яка здатна наповнити людську душу тривогою та жахом. Інакше кажучи, добро і зло мають універсальний характер, тобто розповсюджуються як на взаємини людей в соціумі, так і на будь-яку взаємодію людини з навколишнім середовищем, тобто природою. Як окрема тема для написання статей поняття гармонії/дисгармонії можна розглядати і в інших проблемно-тематичних комплексах малої фрагментарної прози, як-от: «людина і соціум», «митець і мистецтво» і, звичайно ж, додаткові дослідження про дихотомію «я/природа».

Ключові слова: фрагментарна проза, акварель, людина, природа.

INCARNATION OF THE IDEA OF HARMONY/DISHARMONY WITH NATURE IN HNAT HOTKEVYCH'S COLLECTION *MOUNTAIN WATERCOLORS*

Abstract: The leading place in Hnat Khotkevych's collection *Mountain Watercolors* belongs to the reproduction of the picturesque Carpathian landscape. Its perception, ranging from sadness to joy, is based mainly on the experiences of the lyrical hero. In addition to the compositional element, nature is an important characterization tool. The techniques of personification and metaphorization, the close connection between urban and rural topos and humans, the motifs of war with nature and the inequality of their forces, and at the same time the endless unity with nature – all are conveyed through color and sound in all the watercolors of the collection. In the writer's depiction, nature is not only a grace for man, but also a terrible, furious force that can fill the human soul with anxiety and horror. In other words, good and evil are universal, i. e., they apply to both human relationships in society and to any interaction between humans and the environment, i.e., nature. As a separate topic for writing articles, the concept of harmony/disharmony can be considered in other problematic and thematic complexes of short fragmentary prose, such as: „man and society”, „artist and art”, and of course additional research on the dichotomy of „self/nature”.

Keywords: fragmentary prose, watercolor, human, nature.

Постановка проблеми. Наскрізною темою збірки *Гірські акварелі* Гната Хоткевича є людина і природа, а саме гармонія/дисонанс між ними. Ця збірка є «тематично й художньо цілісним циклом новел та нарисів, роздумів-медитацій, відзначається винятковою музичністю та ліризмом. Возвеличення краси первісної природи Карпатських гір і людини зумовлене пантеїстичним сприйняттям автора»¹. Поетика, будова сюжету або найчастіше його відсутність, «розірване письмом» підпорядковані закону безпосередньої передачі миттєвих вражень, емоцій та асоціацій, що базуються на почуттєвому та настроєвому рівнях. **Мета розвідки** – дослідити збірку Г. Хоткевича *Гірські акварелі* з погляду проблеми дихотомії людини та природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із останніх досліджень на близьку тематику є стаття Олександри Салій *Проблематика добра і зла в гуцульській прозі Івана Франка та Гната Хоткевича*, у якій з компаративістичного погляду проаналізовано проблему добра і зла у гуцульських текстах обох згаданих авторів. Зосереджено увагу на специфіці гуцульського тексту, релігійному та міфологічному тлумаченні цих понять. Однак дослідниця оминула ще одну збірку гуцульського циклу Г. Хоткевича *Гірські акварелі*. Правда, деякі акварелі з циклу О. Салій розглянула у своїй кандидатській дисертації, проте вважаємо, що цей підрозділ дисертації (*Гуцульський текст української прози кінця XIX – початку XX століття*) є суто оглядовим. У цьому й полягає **актуальність** пропонуваної розвідки.

При написанні наукової розвідки ми використовували інструментарій біографічного, формального та компаративістичного методів дослідження.

Виклад матеріалу. Уже в першій акварелі циклу *З гір потоки* з усією пристрастю постає таємний, казковий світ природи, відкриваючи подорожньому свої обійми, уводячи його в розуміння вічного єднання людини з природою: «Навчи мене, смерічко, бути таким, як ти. З дна життя, з брудів і болю щоб умів вирости до сонця й усміхатися світові. І вибачити своїй сірій минувшині і сполин самий про минулу чорну гірку в'язку тернів зробити прекрасним, і стати самому чистим, як вода, що корінь твій обливає, смерічко. В багновищі зеленому, в слизоті і гною тече – а хоронить жемчуг чистоти»². Автор, уводячи власний діалог з деревом, ніби натякає на те, що сам бажає бути як та смерічка, корінь якої обливає вода – чистим та «світлим». Вода як найбільш абстрактна форма водної стихії в першому творі циклу виконує своєрідний «ритуал очищення», обряд, який не лише «звільняє» від бруду саму воду, але є символічним звільненням людини з кайданів неволі. Вода змінює свою форму та вигляд під впливом зовнішніх обставин: «А як хто сторонній нерозважно чи злотно скаламутить хороший спокій, підійме з дна мул і сміття, переверне давно заснулий камінь і витягне наверх усе, що було під ним забуте, само не хотіло вже світла денного замутніє і сумно заметушиться вода, шукаючи втраченого спокою. Але опам'ятається скоро і терпеливо

¹ Н. Шумило, *Під знаком національної самобутності (Українська художня проза та літературна критика кінця XIX – поч. XX століття)*. Монографія, Київ : Задруга, 2003, с. 270.

² Г. Хоткевич, *Твори в двох томах*, т. 2, Серія : Відкрита книжка, Київ : Дніпро, 1966, с. 300.

почне виносити, відкидати пріч чорні мислі, чорні впливи, і за хвилину – знов! Знов чиста і радується, знов сіє довкола себе благо очищення»¹.

Письменник також робить спробу класифікувати потічки, вимальовуючи їхні образи й персоніфікуючи їх: «І кожний з них інакший, кожний говорить свою казку, співає свою пісню, радіє своє радістю»². Перший потічок – «біжить сквапливо, і рветься, мов переляканий... А схочеш пити – оббризкає все лице, за шию налється»³. Наступний – «то вже зовсім іншої вдачі... Як паде, то не з лускотом і з піною, а тихо зісунеться, мов покривало із статуї...» Третій – «лиш сочить, сльозить із каменя»⁴. Імовірно, ця форма водної стихії є уособленням людських характерів та станів душі, а точніше темпераментів, які так само в своїй природі є істотно різними. Кожен голос потоків як ясний голос в оркестрі природи, немов симфонія. Стосовно колористики, то чорний колір у творах письменника, попри його символіку первісної землі та плодючості, викликає мотиви суму, приреченості – страху смерті. Автор змальовує природу як могутню та величну силу, котра попри всю свою красу – широкі долини, потоки, гори та незліченні трави, все-таки здатна робити шкоду: «А збоку йде і вигризене в самих грудях землі провалля, глибоке чорне, як погляд злочинця. Здавалося, ніщо не зародиться в сій земній рані, ятреній десь унизу чорною кров'ю»⁵. Перша акварель збірки налаштовує на те, що подальші тексти так чи інакше змальовують природу як виняткове величне явище; наповнившись враженнями від неї, письменник навіть готовий поклонитися красвидам Гуцульщини.

У творі *Два шуми* відображається різноманіття природи в усіх її проявах, так само, як і людське життя, у якому завжди межують між собою стани радості та пригнічення. Лісовий шум для автора – незвідане раніше явище, яке містичним чином викликає в його душі низку протилежних думок, страхів, тугу: «От день ясний, украшений сонцем, просяяний гострими стрілами променів звучачих. День, коли все здається щасливим, зачарованим у радощах, мов відбувається безконечне весілля... Здається – хто в силі побороти се море радості, замутило сірістю небо? А зашумить ліс, заговорить тисяччю голосів, заплаче тисяччю плачів – і бездонна печаль розкриє перед тобою чорні очі, прокричить зловіщим карканням глибина передвічного суму, і впадуть на душу твою всі невимпані сльози...»⁶.

Шум лісів, у якому чорні очі печалі дисонують із темно-зеленою глибиною, змушує митця звертатися саме до міфічних мешканців лісу – «тінсєй лісових, богів пущі, владик борів і нетрів непроходимих»: «Що я вам зробив, що ви моє серце тугою наповнили? Звідки ці сльози на очах, чому воскресають приховані спомини, і мучать, і крають душу?»⁷ Очевидно, природа у цьому випадку, як ніхто інший, впливає на персонажа твору, його настрій. І це ще більше підкреслюється такими роздумами: «І заплачуть із ним берези самотні, заблукана верба, мов неві-

¹ Г. Хоткевич, *Твори ...*, с. 300.

² Там само, с. 301.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само, с. 299.

⁶ Там само, с. 303.

⁷ Там само, с. 304.

стка у чужому краю серед людей чужих»¹. Психічні стани митця змінюються та трансформуються залежно від того, що його оточує, яку настроєвість передають об'єкти навколишнього середовища: «То лісові ручаї шумлять. Веселі, радісні, тихомелодійні і дають ноту радості в музику лісових шумів... І о чім не думав би, ідучи до світлих шумів, – однаково заслухаєшся і усміхнешся мимоволі»². Перші акварелі збірки налаштовують на те, що подальші таким же чином показуватимуть духовний розвиток поета, натхнення єднання його душі з природою, немовби він благословляє кожен травинку, шум, деревце, гори...

Прийом персоніфікації й метафоризації лежить також в основі фрагментарного тексту *Збуджена*, присвяченого самотій смерічці, її красі й молодості, що швидко минає й уособлює дівочу самотність, несправджені надії й сподівання. Персонажами є Смереки й Вітер.

Наступна акварель *Самітна смерічка* немов продовжує розпочату тематичну лінію, розвиває її й доводить до завершального етапу. Написана гуцульською говіркою, ця новела розкриває символічний образ долі дівочої, що сумує, тужить, голосить над своїм минулим. Засобом інтимізації у творі є звертання, що переходить у голосіння: «Долечко моя гіренька... падочку ж мій нещасливий!.. Ой, за віщо ж така самітна?»³ Саме цей текст є першим у збірці, де персонажем стає справжній гуцул, за винятком ліричного героя, який передає відчуття автора та природи: «Людина? Тут? Де лише скелі і дикий звір? ...Я і зрадів, і... якось образливо стало за цю первобутню красу, що її потоптала і понизила людина своєю присутністю»⁴. Можливо, митець пророкував події технічної революції, прогресу, за яким природа вже ніколи не буде первісною та недоторканою, вона постійно перебуватиме в боротьбі з людиною та її бажаннями.

На відміну від першої частини твору, наступна насичена похмурістю та злобою – і відповідно до цього, у ній переважають темні кольори. В акварелі *Д'гори!*, описуючи свій похід у гори, автор акцентує на тому, що «все менше і менше слідів людини, все владнішими стають дикі голоси незайманої природи. Гора вітає чим може: ховаються ягоди під листям, чорніють уже афини, і гогоди вже пристигають – один бік білий, а другий червоний»⁵. Письменник для опису гірської місцевості використовує приємні пастельні кольори, і виникає враження, що природа немов спить обіднім сном. Відчутно, що митець отримує задоволення від споглядання подібних краєвидів.

Дійшовши до самої вершини гори герой мов втратив ентузіазм до всього, він досяг своєї цілі, і вже «проносяться різні мотиви, і якось тужно від них стає». Його навіть охоплює тривога, і несподівано для себе він починає промовляти: «Мамо природо! Ти велична, ти безмежна в своїй красоті! Ти благословенна, і благословенним є кожний плод чрева твого, – але страшно з тобою. Страшно з тобою, бо я не знаю, чи друг ти мені»⁶. Висловивши думку про віковічну ворож-

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само, с. 309.

⁴ Там само, с. 314.

⁵ Там само, с. 316.

⁶ Там само, с. 314.

нечу між природою і людиною, Г. Хоткевич одразу заперечує її, і еквівалентом ворожості у цьому випадку виступає байдужість: «От можеш ти зараз обвалити сей камінь, під яким я стою, або кинути мене в одну з сих підземних печер, або роздавити похиленою оцею смерекою – і в муках сконаю я тут, посеред твоєї рівнодушності, а ти навіть знати о тім нікому не дозволиш. І лише знайшовши мій труп, скажуть люди: Пропав чоловік. А як він мучився перед смертю і скільки, – того ніхто не знатиме вовік»¹. Завершується новела повною несподіванкою, і митець переходить до ряду звинувачень на адресу природної стихії, вказуючи на шкоду, яку вона робить для людства: грім, завірюха, повені... Ставлення ліричного героя до стихії природи впродовж всієї збірки постійно змінюється, і він сам не може вирішити на чий бік йому хочеться стати: людини чи природи. «Слава ж тим, що закували ріки камінням, море залізом покорили, скосили ліси і яруги заповнили. Війна так війна!»²

Подібні мотиви боротьби з природою лунають і в наступній розповіді – *Черемош*. Образ Черемошу теж є одним із головних у цій збірці. В однойменній новелі цей образ є цікавим і колоритним, оскільки Г. Хоткевич немов перебуває під дією чарів бурхливої карпатської ріки, він мовби приворожений її красою, вибагливістю та мінливістю: «Я не в'язав із тобою свого життя, я не кидався в тебе ні щасливий, ні зрозпачений, і не маєш ти прав на мене – а преці ж володієш мною...»³; «Красуне дика, вибаглива, змінчива! Чимось владаєш ти наді мною, чимось зневолюєш. Коли встану я ніччю безсонною з ліжка, і почую твій далекий шум, – він тягне і вабить мене. Все ходив би понад тобою, Черемоше, білими ночами... А якби був потопельником, – усе причалював би ся в найглибшій зеленім місці під стрімкою скалою і все ширше би великі зелені очі, хотів би всі-всі тайни твої зрозуміти. Красна ріко, таємна ріко!»⁴.

Але водночас автор бореться з собою, згадуючи всі «гріхи» суворої та нещадної ріки, і ніби звинувачуючи її в цьому: «Чому в одній хвили можеш розсердитися, почорніти, зашуміти грізно й невимолимо і повалити гори за горами...»⁵ Для цього письменник навіть намагається показати масштаб наслідків, зумовлених діями цієї немилостивої стихії: «А ріка росте, випинає брудну могутню спину, валить каміння по днищу, мов громи б'ють. Несуться в безлад ковбки, дараби, хати, бері, воринє, кашіці, корчі... А он корову перевертає в кипучих хвилях, б'є об каміння, захлисає водою»⁶.

Попереднє захоплення річкою неочікувано переходить у ряд звинувачень та обурень: «Чому все напружені брови і вся ти скоро до гніву? Чому в одній хвили можеш розсердитися, почорніти, зашуміти грізно й невимолимо і повалити гори за горами, ревучи, розкриваючи пащі-безодні і поглинаючи все живе»⁷. Урешті-решт, ріка теж жива, персоніфікована сила – вона «морщить чоло», «випинає

¹ Там само, с. 318.

² Там само, с. 318.

³ Там само, с. 319.

⁴ Там само.

⁵ Там само, с. 320.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

брудну могутню спину, вигризає півгори за одним зубом, кидається потворою на береги». А потому, перетворюючись на «звіра сліпого і лютого», неначе втілення язичницького божества, «шукає кривавої поживи» і не знає милосердя¹. Автор знову продовжує погрожувати природі, доповнюючи мотив попереднього тексту: «Але чекай, зловна ріко! Прийдуть до тебе інші люди, в новому залізю нові рицарі, – і скують тебе»². Мабуть, ліричний герой розлютився настільки, що проголосив царем природи людину, однак намарно. Наступна акварель *Повінь* це підтверджує.

Вона сповнена переживаннями ліричного героя та його спостереженнями за навколишньою дійсністю й особливостями гуцульського життя. Письменник показує боротьбу між нерівними силами – рікою та всім, що трапляється на її шляху: «Там, де була ріка, – тепер звір сліпий і лютий. Аж гудить, як двине ковбком у кашицю! Рве землю, тягне дерево, несе ковбки, платви...»³

Насамперед ця битва показана в боротьбі між Черемошем і ковбком, який щосили намагається вибратися з тенет річки: «І крутиться в піні, мов шалений, і лижуть його червону спину хвилі. Вивертається, плутається у воді, шворкає чорним гіллям по хвилях. То сховається під брудно-білими кучугурами, то знов вирине, і наче перед смертю витягає судорожно чорне хапчиве коріння»⁴. Як помітно, для подібного опису митець намагається застосувати типово-гнітючі та важкі кольори, які немов показують руйнування та жорстокість.

Річці байдуже на «страждання» ще недавніх мешканців лісу чи найближчого села, вона «усе нову і нову силу жене – не знати звідки й бере її... назріває трагедія»⁵. З'являється людина, як символ рушійної сили, символ змін, і відчувши себе, «мов риба у воді», бажає здолати закони природи: «Лиш жвавніше звивається джіга в дужих руках, і ковбки послухно, один за одним, як укоськані жеребчики, заганняються в спокійне місце»⁶. Однак велич відчайдушних гуцулів над силами природи тривала недовго: «От пре нас величезний ковбок. Мов гора, сунеться в дикий розмаху, ревучи, неначе живе сотворіння... Ліг ковбок. І буде вже лежати не знати поки, аж нім прийде друга, ще більша вода, аж наринуть ще гнівніші вояки, ще настирливіші й пірвуть за собою в невідому даль»⁷.

Слушною є думка О. Салій про те, що «показуючи цю безнастанну плинність і змінність у природі, автор робить філософське узагальнення про відсутність чіткої диференціації між природним добром як благом і злом, як стихійним хаосом у широкому значенні цих понять»⁸. Для підтвердження дослідниця наводить цитату самого Г. Хоткевича з *Гірських акварелей*: «Ще одно народження і одна

¹ Там само.

² Там само, с. 321.

³ Там само, с. 323.

⁴ Там само.

⁵ Там само, с. 323–324.

⁶ Там само, с. 325.

⁷ Там само, с. 327.

⁸ Салій О., *Гуцульський текст української прози кінця XIX – початку XX століття*: Автореферат дис. ... канд. філол. наук; Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017, с. 13.

смерть – і благо стане злом, і зло стане благом». Показавши цю внутрішню суперечність у площині співіснування людини та природи, письменник доходить висновку, що «є лиш одна всемогутня і безконечна сила, елементарна, тупа і безоглядна, жорстока сила життя»¹.

Ще одним твором, де ріка є центральною фігурою, є акварель *Життя*. Митець порівнює кльоци на воді з людськими душами, котрі «великою каламутною рікою життя ідуть»². Як і в багатьох інших новелах вода виступає як зло, якому противиться людина або ж сама природа та її жителі. Відповідно до роздумів автора, кльоци є уособленням двох протилежних людей і, таким чином, двох різних долі. Перший товариш «хитромудро влаштовується – блискавкою проховзнувсья попри самий камінь, лиш черкнув боком», а другий – «бідака налетів з усього розмаху на самий камінь. Задрижав неміжно і передсмертно»³.

Безсумнівно, удаючись до подібних філософських екзистенційних роздумів, митець мав на меті показати читачам, що кожного з нас чекає різна доля, і не завжди вона буде до нас прихильною, адже є ті, кому вона посміхається, і ті, кого оминає. Наводячи паралелі з ковбками, Г. Хоткевич уводить також образ води як великої ріки життя: «А велика ріка життя реве і гуде, і все в ній тоне. Усе втоне у безконечності моря, й всьому одна ціна...»⁴ Себто, ніщо не має сенсу, постійності, і в іншому житті ці ковбки можуть помінятися місцями, що теж продовжує мотиви попередньої акварелі.

Зовсім драматичним та несправедливим за своїми мотивами є твір *Злочин природи*. Оповідается про маленького Івасика, який радісно збирається до церкви: «Деся нові постолики поморщив, черлені, а неня волічки новіські зсукала. Сорочечка біла-найбіліша, киптарик, хуч він й не такий новий, але файний ще киптарик, нема що. Зате вже крисанічка-солом'янка цілком новісіцька і, мов золоту, на сонці поблискує, а дармовисики си бовтають»⁵. На диво, письменник використовує барви лише для опису одягу персонажа, при цьому він оминає цей елемент, зображуючи водну стихію. Загалом використання цих світлих пастельних кольорів немов вселяє в нас віру на щось хороше, приємне, однак неждано як для читачів твору, так і для його героїв ідилія обірвалася: «А на кладці стоїть, уп'явшись в поруччя руками Анниці, рікою ж, бездонною брудною рікою мече по балванах тільки маленького Івасика»⁶.

Напевно, це єдина акварель, яка висвітлює воду як суто злу стихію, котра абсурдно забирає людські життя й душі, не відчуваючи при цьому докорів сумління. Але, як відомо, природа не вибачає помилок, і їй байдуже, хто потрапить в її тентета, навіть якщо це буде маленьке беззахисне дитя: «Каламутні хвилі з несамоовитою силою пруть й перевертають голубчиком. Вдарило голівкою об камінний

¹ Г. Хоткевич, *Твори ...*, с. 332.

² Там само, с. 327.

³ Там само, с. 328.

⁴ Там само, с. 331.

⁵ Там само, с. 333.

⁶ Там само, с. 334.

гостряк і покотило далі, далі, потріплюючи тільцем, як клубочком. І коли Василь наздогнав, – се був уже трупик»¹.

І тому з жалем та скорботою, навіть деяким бажанням зрозуміти дії цієї сили природи відчайдушно до неї звертається батько померлого хлопчика: «Мамо природо, сліпа ти красуне! Темною силою своїх стихій ти лякаєш чоловіка і тепер так само, як лякала в передвіки, з першопочатку. І ніхто не знає, яку жертву принести тобі, щоб умилювати твою таємну душу, аби ти помилувала дитину мою, як опиниться вона з тобою наодинці»². Недарма, письменник для її опису використовує лише однотипні слова: «каламутна», «брудна» та інші.

Звісно, у Г. Хоткевича є й тексти, у яких відображено гармонійні взаємини між людиною та природою, як акварель *Кішня*, просякнута мажорним настроєм і цікава своїм покликанням на календарно-обрядову творчість, пов'язану зі жнивами та польовими роботами. Саме цей процес і описано в творі з використанням різних забарвлень: «Любить гуцул сю пору. Робить весело, з охотою – то ж життя в тих клаптиках сіна згрібається, то ж наука сина, радість у хаті, чарка горілки для гостя у свято. І коли напrawdę настане день гарний, – аж веселяться гори, аж лунають від співаночок, куди оком не окинеш, маковим цвітом – запасками, фустками жінок, білими сорочками косарів. Всі горби, всі зелені плями розквітчалися! Де лише толічка, де найменша царинка, де хоч кавальчик зеленого, – там дзвенить коса, вимахують граблі, мають кінці червоних, жовтих, яскравих фусток»³. Як ми бачимо, ця акварель навіть дещо перенасичена різними кольорами, насамперед тими, що відображають позитивні емоції. Ці забарвлення автор використовує не лише для опису місцевості, але й одягу тих, хто працює в полі.

Змальовуючи подібний ритуал Г. Хоткевич не оминає й опису гірської місцевості, яка так чи інакше має вплив на ведення цих робіт: «Поглядають усі на Чорногору – чи не суне звідти несподіваною хмарою, чи не пропала робота цілого дня. Але, слава богу, небо чисте, єк золото, сетило би си»⁴.

Також у творі є головний персонаж, навколо якого і розгортається діалог: – «Гей, котра буде вершити? – Анничка Шеребурекова! – Най Анница кладет! – Та де... Я не вмію... Йой, боже...»⁵. Роботу доручили молоденькому дівчаті, яке соромиться, однак сміливо йде до роботи: «Вона розчервонілася ще більше. Мов росте сама на копиці, міцно уперши бронзовими, стрункими ногами. Розгорілася, як маків цвіт»⁶. Автор використовує багато художніх засобів для увиразнення її образу, підкріплюючи це такими відтінками, які відображають вигляд саме в даний момент. Що типово, люди рідко виступають безпосередніми учасниками подій у *Гірських акварелях* Г. Хоткевича.

На завершення митець подає докладну колоритну картину процесу жнив: «Чорними купками стоїть на островах конюшина, ще різче виділяючися на ясно-жовтих тлах. А кінець лісу, аж синій від тіней і привогчений таки, дише. Мерех-

¹ Там само, с. 335.

² Там само.

³ Там само, с. 339.

⁴ Там само, с. 340.

⁵ Там само, с. 341.

⁶ Там само, с. 341.

тять сині плахотини далеких верхів, дзижчить мошка над скошеними травами...»¹.

Знищує гармонію попереднього твору наступна акварель, яка за своїм обсягом більше схожа до оповідання – *Пожарище*. Зовсім не схожа за змістом та мотивом до попередніх творів оповідає про досі невідому стихію – вогонь. Вже з перших рядків відчутно трагедію не лише на рівні однієї родини, але й цілого села: «На місці хати – червоний, мовби розкровавлений, чотирикутник попаленої цегли. Десь з-під грузів тоненьким зигзагом струїться синенький димок, наче хисткий свердлик вверчується в повітря»². Типово, що для опису наслідків пожежі Г. Хоткевич використав саме яскраві, насичені барви, які символізують руйнування.

Очевидцями «червоного півня» стали кілька дітей, які опісля блукали по згарищу в пошуках чогось, що на їхню думку, не зазнало шкоди: різне залізя, замки, начиння. Звичайно, дівтора не розуміла всіх наслідків подібної події, тому «розсипаються дрібним сріблястим сміхом», побачивши вартового, який охороняє те, що залишилося від колишнього помешкання. Він і розповів історію про власника будинку – Василя, який «ішов з дому – лишав повну чашу, а верне – от купу сміття знайде. Не прискорить і не притишить кроку, вислухавши, а тільки лице зробиться темно-сірим»³. Очевидно, він був не лише пригнічений побаченням, але й стривожений тим, що робити далі.

Прикметно, що автор сам перебуває у вирі цих подій і навіть ставить питання вартовому: «А з чого Василь зайшов у довги такі? – А що тепер вдіє, не знати. Грунт піде на ліцитацію, таки зараз, – а що дадут, без хати? Піде все за безцінь, лишити ці хіба кавалок, що на жінці стоїть забухтований...»⁴. Чудернацько, що навіть за такого випадку, митець не полишає свого ремесла, він... «відійшов зарисувати пожарище, сумний остаток гуцульського гаразду»⁵. Всі розійшлися, але він, ліричний герой чи письменник, прийшов сюди наступного дня, сам не розуміючи чому: «Невже тобі хочеться дивитися на людське нещастя?»⁶ Однак виявилося: «Пожарище згасло вже зовсім і було холодне, а по ньому ходила мертвою якоюсь постаттю господина»⁷.

Ще однією окрасою карпатського краю, окрім її мальовничої природи, для Г. Хоткевича є його жителі. В акварелі *Гуцул* вони викликають не менше здивування й зачудування ліричного героя: «Дивився на нього, як він рубає! Яка сила і краса розмаху, яка безліч рухів, завше зручних, завше потрібних, віками обрахованих, що від батька до сина переходять. Зате й дерево виходить з-під гуцульської сокири, як гибльоване. На закінчення завше додасть пару-другу штрихів, як ма-

¹ Там само.

² Там само, с. 342.

³ Там само, с. 344.

⁴ Там само, с. 345.

⁵ Там само, с. 346.

⁶ Там само, с. 347.

⁷ Там само, с. 348.

ляр до картини»¹. Навіть фізичну повсякденну працю автор звик порівнювати з мистецтвом.

Упродовж усього твору митець вказує на запальний, навіть «вогняний» характер гуцульського народу, який «любить силу, любить її у всіх»: «А вже найвостріше, то б'ється гуцул. Ой і дико, ой і не по-людськи, а по-гуцульськи б'ється. Але зате терпить гуцул біль, як ніхто. З розваленою надвоє чашкою, весь облятий, обюшений кров'ю, з поламанами ребрами, він схопиться як демон червоний, і знов, і знов кидається у бій»².

Напевно Г. Хоткевич дотримувався думки, що в гірській місцевості виживає лише її генетично споріднений мешканець, аргументуючи це тим, що в гуцулів, які прожили все життя серед гір, існує внутрішній енергетичний зв'язок із краєм. У стосунках саме таких людей відчувається гармонія єднання з Гуцульщиною. Народ, як і природа – войовничий, бойовий, енергійний, мстивий.

Тему єднання з природою продовжує ще один твір збірки. Вступною аквареллю, у якій ми вже можемо спостерігати за справжнім гуцульським життям, є акварель *Село*. Тут уже немає цілісних описів гірської місцевості, автор надає перевагу зображенню села, яке перебуває у тісному зв'язку зі своїми мешканцями: «Блудить помітна стежка, ледве помітна і тонесенька, а єднає гуцула з селом»³.

Стосовно барв, якими автор малює цю місцину, то істотно переважає зелений: «По скошених світло-зелених килимах побігли вверх узорі пологів. Дах вилискується до сонця, а зараз же за ним – зелений-зелений, аж чорний, смерековий ліс»⁴. Очевидно, гуцульське село сприймав автор як ще одну частину дикої природи, як складову гірської місцевості краю.

Символічним є порівняння сільської місцевості та великого міста: «Ідеш у порожнечі, ні душі довкола, око не бачить жодної хати, жодного знаку життя чоловіка... душу села чуєш коло себе!»⁵. Натомість при спробі відтворити урбаністичний пейзаж автор немов із жалістю говорить про місто: «У великому місті заблукаєшся, і вже ти в одинацтві, душу міста лишив десь там, далеко позаді»⁶.

Останній твір збірки присвячений прощанню з гуцульським краєм – *Жаль за горами*. Символічним є те, що митець починає акварель із віршованих рядків: «Ой гори верхами, Йдуть шуми лісами, – Вже ми так не буде, – Так добре не буде, Як ми з вами...»⁷

Помітний сум та печаль у душі письменника, коли він прощається з краєм, який став для нього рідним: «Розкрив я свою душу вам назустріч, повними радості очима дивився на тебе, блакитна смерічка, що ген стоїш на ґруні, на тебе, таємна Чорногоро, на тебе, синьоокий Черемоше... Затаївши дихання, заглядав у пропасті, годинами слухав задумчивого шепоту потоків і зливався з кожним зву-

¹ Там само, с. 354.

² Там само, с. 356.

³ Там само, с. 311.

⁴ Там само, с. 311–312.

⁵ Там само, с. 312.

⁶ Там само, с. 312–313

⁷ Там само, с. 374.

ком, з кожним подихом, з кожним останнім відблиском сонця на заході. Дивився, як потопають вершини у синій млі, як над змією-рікою встає легкокрилий співучий туман...»¹.

Всю красу та розмаїття природи він показує на прикладі лише однієї доби: «Тихне робочий день. Скоро настане ніч. Зачорніють необ'ятними громадами гори, посмутніють і вмовкнуть. Передсонно заропче Черемош під скалою, а по схилах гір, то там, то там, далеко-далеко, блисне вогник, другий, третій... Ніч іде! Непорушними очима дивляться велетні гори, а ти сам... сам-один у глибокій многозвучній тишині ідеш грунем, ледве вловлюючи стежку очима, і потопаєш у красі... Гори ж мої, гори, любі мої верхи! Ходив я вами – тужу я за вами...»².

Написання подібних творів було втечею автора від проблем, які аж ніяк не бажали зникати з його життя до самого його кінця. Приїжджаючи на Гуцульщину і живучи там, від відпочивав душею і тілом, немов потрапляв у казку, надихався красою цієї землі. Саме з цієї причини він постійно вдається до персоніфікації природи та її окремих явищ. Для нього природа – це не лише тло для роздумів, але й художній засіб для розкриття дій і вчинків персонажів, вона і є цим персонажем. Природа – його друг, віддушина, яка набуває різного бачення та настрою відповідно до кожної з акварелей. Наприклад, вода символізує злу силу, що байдуже поглинає людські життя. Природа і її головна стихія у даному випадку не завжди сприймалися і сприймаються нами як щось однозначно погане або ж хороше. Тому, наприклад, вода як окреме середовище в згаданих акварелях є уособленням і доброго, і злого начала. Але складається враження, що попри все погане, що природна стихія чинить, він хоче її бачити, чути, відчувати, розуміти... Місце, де перебувають закони цивілізації, становить небезпеку для вільного гірського життя. Цей мотив є наскрізним у збірці.

Висновки. Природа у збірці *Гірські акварелі* чинить щодо місцевих жителів по-різному: підбадьорює, заспокоює, розчулює, або ж навпаки — вселяє тривогу, страх, ненависть, гнів. Так само людина робить все те, що вважає за потрібне, те, що «на часі». І наостанок про це досить влучно написав сам Г. Хоткевич: «Дивлюся і думаю – чи не відбувається весь оцей ганебний процес приходу дикої маси культуртрегерів зараз, на наших очах? Уважайте, панове історики культури, дослідчі суспільних революцій! У вашій присутності відбуваються зміни, о яких ви досі читали лише в книжках... Вже немає одвічних лісів, сохнуть потоки, червоними згарищами укриваються, мов ранами, пологі боки гір...»³; «Культуро! Божище сучасне! Нова релігія нового людства!.. Чому застогнала тяжко Гуцульщина від дотику твоїх обіймів залізних, чому люди заметушилися в німім безладді, засуджені в жертву переходовій епосі?.. Чи не ліпше жилося гуцулові, коли він не знав пропінації, степлів, судів і всього того, що принесла ти тепер із собою, культуро?»⁴. Відповідь проста – лише в гармонії з природою людина буде завше «лю-

¹ Там само.

² Там само, с. 374–375.

³ Г. Хоткевич, *Твори*: у 8 т., ред. і передм. А. Березинського, Харків : Рух, 1931, т. 7, с. 280.

⁴ Там само, с. 283.

дяною». Отож усе учиняється за справедливістю: добро творить добро, а зло продукує ще дужче зло.

References

Khotkevych H., *Tvory v dvokh tomakh*, t. 2, Seriya: Vidkryta knyzhka, Kyiv : Dnipro, 1966, 600 s. // Хоткевич Г., *Твори в двох томах*, т. 2, Серія: Відкрита книжка, Київ : Дніпро, 1966, 600 с.

Khotkevych H., *Tvory u 8 tomakh*, red. i peredm. A. Berezhyns'koho, Kharkiv : Rukh, 1931, t. 7, 289 s. // Хоткевич Г., *Твори у 8 томах*, ред. і передм. А. Березинського, Харків : Рух, 1931, т. 7, 289 с.

Saliy O., *Hutsul's'kyi tekst ukrayins'koyi prozy kintsya XIX – pochatku XX stolittya*, Avtoreferat dys. ... kand. filol. nauk; L'vivs'kyi natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka, L'viv, 2017, 19 s. // Салій О., *Гуцульський текст української прози кінця XIX – початку XX століття*: Автореферат дис. ... канд. філол. наук; Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017, 19 с.

Shumylo N., *Pid znakom natsional'noyi samobutnosti (Ukrayins'ka khudozhnya proza ta literaturna krytyka kintsya XIX – poch. XX stolittya)*. Monohrafiya, Kyiv : Zadruga, 2003, 354 s. // Шумило Н., *Під знаком національної самобутності (Українська художня проза та літературна критика кінця XIX – поч. XX століття)*. Монографія, Київ : Задруга, 2003, 354 с.

Марія Люклян – аспірантка катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0001-5558-1963

Email: lyuclyan23@gmail.com

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-311.1.09Багрянний І.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12575>

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОБРАЗІВ-ХАРАКТЕРІВ У РОМАНІ *МАРУСЯ БОГУСЛАВКА* ІВАНА БАГРЯНОГО

Резюме. У статті простежено зображені письменником складні процеси національного життя українців у передвоєнний період у романі *Маруся Богуславка*. Письменник показав, як волелюбні українці намагалися зберегти себе – відстояти свою національно-культурну ідентичність у тенетах московсько-більшовицького поневолення, коли більшовицька диктатура намагалася витворити «нову людину» і в різний спосіб нав'язати українцям чужий, людиноненависницький спосіб життя всупереч їхній волі. Адже більшовики нещадно нищили український уклад, намагаючись запровадити нові порядки в Україні. Безбожництво, нищення родової пам'яті, руйнування звичаїв і традицій, ігнорування особистості, приниження її честі та гідності позначилися на образах-характерах Ати Дахно, Петра Сміяна, Сластьона, які намагалися зберегти себе, коли їм протистояли підступні й жорстокі представники влади – Сазонов, Страменко, Добриня-Романов, Подліпкін. Іван Багрянний показує, що такий примітивний і дилетантський підхід до формування особистості був марною затією. Більшовики не усвідомлювали, що український національний характер, який глибоко закорінений у рідну землю і котрий протягом століть виробив свій кодекс честі, високоморальні принципи та святі ідеали волелюбства, у складних умовах боротьби за право господарювати на своїй землі загартував свою волю, не підвладний жодному впливу. Незважаючи на терор, репресії, знущання над людиною, українці не зламалися, не підкорилися, а вистояли і чекали слушної нагоди для боротьби за право бути господарями на своїй землі.

Ключові слова: роман, трагедія, образ-характер, конфліктна ситуація.

THE NATIONAL IDENTITY OF THE CHARACTER-SKETECHS IN THE NOVEL *MARUSYA BOHUSLAVKA*

Abstract. In the article author traced how the writer in the novel *Marusya Bohuslavka* depicted the complex processes of the national life of Ukrainians in the pre-war period. The writer showed how freedom-loving Ukrainians tried to preserve themselves – to defend their national and cultural identity in the tenets of Moscow-Bolshevik enslavement, when the Bolshevik dictatorship tried to create a "new person" and in various ways impose a foreign, misanthropic way of life on Ukrainians against their will. After all, the Bolsheviks mercilessly undermined the Ukrainian order, trying to introduce new orders in Ukraine. Atheism, destruction of ancestral memory, destruction of customs and traditions, ignoring of the individual, humiliation of her honor and dignity affected the character images of Ata Dakhno, Peter Smiyan, Slastyon, who tried to preserve themselves when they were opposed by insidious and cruel representatives of the authorities – Sazonov, Stramenko, Dobrynya-Romanov, Podlipkin. But Ivan Bagryanyy shows that such a primitive and dilettantish approach to personality formation was a futile endeavor. The Bolsheviks didn't realize that the Ukrainian national character, which is deeply rooted in its native land and over the centuries has developed its code of honor, high moral principles and holy ideals of libertarianism, hardened its will in the difficult conditions of the struggle for the right to manage its land, and is not subject to any influence. Despite the terror, repression, abuse of people, Ukrainians did not break down, did not obey, but persevered and waited for the right opportunity to fight for the right to be masters of their land.

Keywords: novel, tragedy, image-character, conflict situation.

Роман *Маруся Богуславка* (1957) Івана Багряного – це перша книга із задуманої трилогії *Буйний вітер*, у якій письменник прагнув відтворити національну природу характерів, що проявлялася в жахливих умовах більшовицького режиму. У *Марусі Богуславці*, за словами автора, які озвучив Олександр Шугай, відображена «трагедія української молоді, що опинилася в трикутнику: большевизм – гітлеризм – стара росія, її адепти – «бівшіє люди», розчавлене історією «старе», яке в Другій світовій війні раптом підіймає голову, стріляє та вішає «нове»¹. Обсервуючи вияви немилосердної жорстокості московсько-більшовицької диктатури, І. Багряний закрив одну з провідних ідей твору про «незнищенність Людини, Божеського начала в ній, попри всі найжорстокіші і найбрудніші умови»².

Такий підхід до зображення особистості неоднозначно сприйнятий у діаспорному середовищі. Василь Чапленко написав І. Багряному листа, якого адресат опублікував у часописі *Українські вісті* (ч. 68–69 від 11 і 14 вересня 1958 р.). «То ж пишу Вам особисто. Пишу, щоб хоч так висловити своє обурення з приводу Вашої заяви у виступі на обговоренні Вашого твору *Маруся Богуславка* – заяви про те, що «людина, створена Богом», буде й надалі об'єктом Вашої творчості. Мене ця заява просто приголомшила, бо досі я був кращої про Вас думки. [...] Невже Ви вірите, що той Ваш Бог створив Адама з глини, а Єву із його ребра? [...] Мені соромно за Вас!»³, – обурювався він.

Лист вийшов емоційним та непристойно агресивним. Іван Багряний був дуже добрим полемістом, але не хотів відповідати в такому ж тоні і запропонував В. Чапленку мирову: «нехай частина людей буде сотворена Богом, а частина нехай походить від мавпи! Хто як схоче»⁴. Він зараховував себе до людей Божих, бо вважав, що за формулою «Божеське начало» криються великі істини: «Не вигадкою є ненаукова, але неспростована велич ідеального в людині, велич нематеріальної й нематеріалістичної любові й співчуття до людей, нахилу до героїчного, до самопожертви заради ближніх, нахилу до краси, до злету в високості духу [...], її гін до прекрасного, до величного, до Божеського»⁵, – зазначав він. І такий підхід до зображення особистості цілком вписувався в життєве кредо письменника, яке він сформулював у передмові до поеми *Ave Maria*: «Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею»⁶.

Події в романі *Маруся Богуславка* відбуваються у місті Наше – збірному, вимріяному художньому образі. Сама назва міста свідчить про те, що авторові дуже хотілося, щоб українське місто було «наше», незважаючи на окупацію його червоною москвою.

¹ О. Шугай, *Одісея української людини, або джерело епічного мислення Івана Багряного*, [у:] І. Багряний, *Вибрані твори*: у 2-х т., Київ, 2006, т. 1, с. 19.

² Там само, с. 18.

³ І. Багряний, *Публіцистика. Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе*, Друге видання, Київ, 2006, с. 587.

⁴ І. Багряний, *Публіцистика ...*, с. 590.

⁵ Там само, с. 589.

⁶ І. Багряний, *Золотий бумеранг та інші твори*, Київ, 1999, с. 104.

В описі міста Наше важливу роль відіграють мікрообрази, які засвідчують світоглядну орієнтацію письменника. Це Успенський собор у центрі міста і подарунок Івана Мазепи з відповідним написом. Незважаючи на те, що на місто нахабно та безцеремонно насувалася епоха соціалізму, воно намагалося зберегти свої звичаї, традиції та неписані закони, які створили українці протягом багатовікової історії.

Перебуваючи далеко від рідного дому, у німецькому місті Іхенгавзен – Ст. Блязієн, автор із пам'яті створює чудові картини української природи, у яких світлий романтизм явно превалює над пригніченим реалізмом соціалістичного способу життя. Для оптимістичної тональності тексту І. Багрянний також використовує тонкий гумор, котрий іноді переходить у сарказм.

Більшовики намагалися перелаштувати місто Наше на свій лад і перефарбували його в червоний колір, який вигорів під яскравим українським сонцем і став рудим: «Червоний колір, колір революції, колір живої бурхливої крові, колір вогню звироднів геть і набув відтінку безглуздя в безкінечній градації»¹.

Також варварська більшовицька політика призвела до знищення квітучого українського села. Людей виморили голодом, а тих, що вижили, довели до жахливого стану. Через сприйняття головної героїні (Ати Дахно) письменник передає гнітючу атмосферу села: «Оце село?! Оці такі розкидані погорблені хатки, з підсліпуватими малесенькими вікнами, позатиканими ганчір'ям? [...] Ані романтичних малів біля хат, ані таких же романтичних опішнянських глечиків і горщиків на тинах – свідків і супутників все ж якогось добробуту й комфорту, – бо й тинів катма. Лише де-не-де ворухнуться життя – півголі худі дитинчата кубляться в пилюці. [...] Це село?! Та це ж пак і не село, це «колгосп»...»². Колгосп називався *Соціалістична перебудова*. Але більшовики, насильно запроваджуючи колгоспи, навіть не думали перебудовувати село, а підривали основи українського укладу, доводили людей до зuboжіння.

Символічним образом «нового життя», який запровадили більшовики, стала Людмила Богомазова, котра отримала кличку *Генеральна лінія*. Це колишня купецька дочка, яка після революції була коханкою начальника НКВД, згодом нею захопився секретар Облпарткому, потім у неї були романи з головою виконкому, головою Споживспілки і знову з начальником НКВД. Ця розпутна й безсоромна особа навіть пишалася своїм становищем і дикою славою, демонструючи в такий спосіб свою зневагу до високих етичних принципів українців.

Створюючи різні образи-характери, І. Багрянний урахував їхні ментальні нахили, а також використовував прийом потоку свідомості для розкриття внутрішнього світу. На огляді молоді начальник НКВД Сазонов побачив, як Людмила Богомазова, *Генеральна лінія*, спираючись ліктем на руку представника ЦК КП(б)У, приймала парад з своїм високим шефом. Сазонов полотно і нарешті до нього дійшло, чому всі посміхаються і мало не регочуть: «Ще б пак! Увесь провід Партії і Уряду й його «генеральна лінія» тут! Що сволочи?! [...] Новий побут називається! Нова соціалістична мораль!?!»³.

¹ І. Багрянний *Маруся Богуславка*, [в:] І. Багрянний, *Вибрані твори*: у 2-х т. Київ, 2006, т. 1, с. 161.

² І. Багрянний, *Маруся Богуславка*..., с. 240–241.

³ Там само, с. 341–342.

Начальник НКВД Сазонов уважав себе новим господарем міста Наше. Його переповнювало почуття московської пихи та власної «великості». Сазонов уособлював дух піїми і був проклятим вістуном усеббивчого й паралізуючого жаху більшовицького терору. Усі його дії були скеровані на те, щоби закріпити московські порядки в Україні. Він дорікав Павлові Гуку, секретареві Обкому ЛКСМУ, що той увесь час говорить на «хохлацкім наречії», а не використовує російську мову пролетаріату. Театр у місті Наше начальник НКВД вважав контрреволюцією. «Це ж суцільна націоналістична пропаганда! Націонал-ухильництво! Хіба ні? Одна мова чого варта!!..»¹, – обурювався він.

Все перебувало під його контролем. Але спостереження за молоддю навіювали на нього сумні роздуми. Спочатку Сазонову здалося, що молодь сміється з Людмили Богомазової, але потім збагнув, що вона тільки привід, а сміються ці жовтодзюбики з усього ладу, який він уособлював. Зовнішній вигляд молодих красивих юнаків і дівчат викликав у нього жах: «...Глянеш анфас – які милі й щирі фізіономії; а глянеш в профіль – і душа перевертається. Сфінкс. Махновщина! Ач які затиснені щелепи й зведені брови! Чого б нібито! Двоєдушна, віроломна душа хахлацька! От що! І не поймеш – чи глузує, чи кепкує, чи так тобі співчуває. А чи просто пустота й дур в голові...»². Віковичний дух непокори і прагнення до волі, який виразно проявлявся на обличчях юнаків і дівчат, непокоїв начальника НКВД, і панічний страх заповнював його боязливу московську душу. Він нутром відчував, що на нього насувається чужий, ворожий і незрозумілий світ.

У романі *Маруся Богуславка* письменник показав, як більшовики прикладали чимало зусиль, щоби витворити «нову людину» без родової пам'яті, віри й мови, рідної культури, національної гідності тощо. Але це була марна затія, примітивний і дилетантський підхід до формування особистості. За твердженням німецького філософа Артура Шопенгауера, характер людини незмінний: він залишається однаковим протягом усього життя; кожен індивідуальний характер вроджений, його не можна змінити ні мистецтвом, ні випадковими обставинами життя, бо він є творінням самої природи, основні риси його отримані в спадщину від батька й матері. Але комуно-більшовики цього не усвідомлювали й насильно насаджували українцям чужу, людиноненависницьку ідеологію, намагаючись змінити світ за своїми лекалами.

У романі події розгортаються довкола вистави *Маруся Богуславка* у театрі міста Наше. Після знищення церкви більшовики намагалися зробити місцевий театр основним знаряддям прищеплення марксистко-ленінської ідеології, нової релігії серед українців. Але театральні діячі чинили спротив, намагаючись зберегти своє національне обличчя, хоча це явно суперечило партійним настановам, якими однозначно намагалися відсікти етнічний елемент українського народу. Дискусії, котрі виникали довкола майбутньої прем'єри, послужили відповідним толком для розгортання сюжетних подій у творі.

У скрутному становищі опинився мистецький керівник театру Сластьон, котрий мріяв поставити *Патетичну сонату* Миколи Куліша, але Наркомпрос без

¹ Там само, с.147.

² Там само, с. 345.

жодного сорому пропонував йому *Сатану в бочці, Кума мірошника, Платона Кречета* О. Корнійчука та інші «шедеври», чого не сприймала його українська душа.

Сластьон переконав помрежів і найліпших акторів ставити *Марусю Богуславку*. Він уважав п'єсу абсолютно аполітичною і сподівався, що в ній навіть найбільший «ловець політичних бліх» не знайде жодного політичного – ані «правого», ані «лівого», ані «перпендикулярного» – ухилу.

Головній героїні твору Аті Дахно – акторці місцевого театру – випало зіграти роль Марусі Богуславки в однойменній виставі. У її образі І. Багрянний намагався створити позитивну героїню, яка «могла би бути взірцем боротьби за душу людини і за ствердження нації для майбутніх поколінь»¹.

Ата була надзвичайно популярною акторкою у місті Наше. Вона грала ролі у виставах *97, Мина Мазайло, Народний Малахій, Чад, Пошилися у дурні, На Івана Купала, Яблуневий полон, Назар Стодоля, Лісова пісня, За двома зайцями, Весілля в Малинівці, Платон Кречет*. Місто Наше потягнулося до Ати як до свого кумира. Серцем і розумом Ата прив'язана «до сцени, до мистецтва, в яке вона залюблена з усім молодечим вогнем і пристрасстю, до великої тайни завоювання мистецтвом людських душ і трансформування їх, чародійним виводженням їх з нетрів трагічної дійсності в світ інший, в світ краси й радісних хвилювань»².

Особиста трагедія Ати була в тому, що вона народилася в цьому місті, але цього не знала. Їй не спадало на думку, що вона була дочкою знаменитої людини, яку більшовики знищили як «ворога народу». І тому Ата приречена на передчасне й трагічне сирітство, життя в дитячій ізоляторі для безпритульних, де Ата отримала чуже прізвище. Тепер у Ати її власне ім'я було те, яке дав їще батько, але прізвище чуже. Але це нікому не відомо, для мешканців міста Наше вона була даром неба, на яку покладена якась особлива місія.

Оцюому родовому стану безпам'ятства письменник надає символічного значення, бо саме безбатченків плодили червоні окупанти, руйнуючи свідомо український сімейний уклад. Але незважаючи на жорстокий натиск московсько-більшовицького диктату, Ата зберегла себе завдяки генетичній пам'яті свого роду. Вона була дочкою Діденка, який організував «дитяче царство для всіх сиріт і вбогих, для всіх покинутих, для всіх отих бездомних і безпритульних маленьких «розбійників»³. Він їх навчав, виводив у люди, а найперше вчив любити Україну. Саме за це його й замучили. Ата підсвідомо продовжувала місію батька, хоча зовсім його не пам'ятала.

Для розкриття образів-характерів І. Багрянний створює різноманітні конфліктні ситуації. Між репетиціями Ата зустрічається з різними людьми, і в діалогах, суперечках, дискусіях розкриваються їхні характери.

В Ату закохався Павло Гук. Товариш Гук Павло Іванович – представник нової влади. Інтелегентний, вродливий, гордий, але без чваньковитости, він став помітним у спільноті завдяки особистим якостям. Власними силами Павло Гук вибився вгору з найнижчих соціальних низів.

¹ С. Власенко, «Мені моя Вітчизна сниться щоночі...», «Голос України» 2016, 4 жовтня, с. 2.

² І. Багрянний, *Маруся Богуславка...*, с. 120.

³ Там само, с. 289.

Павло Гук зустрівся з Атою на окопі за містом, серед ріденьких ромашок і калачиків. Для розкриття внутрішнього стану закоханого хлопця письменник використовує різноманітні художні прийоми: «Під головою у нього шкіряний портфель з блискучими замками, і він лежить на тім портфелі щокою і дивиться на калинові губи, не в силі одвести очей, пломеніє увесь, і аж вухо в нього стає теж калинове»¹.

Його «шкіряний портфель з блискучими замками» і «малинові губи» дівчини – два мікрообрази, які свідчать про роздвоєння душі українського юнака в епоху соціалізму. Як представник нової влади, секретар комсомольської організації, він повинен дотримуватися статуту, який накладає певні обмеження на його стосунки з людьми. Про це говорить йому Ата: «Ви Павло Іванович ГУК, секретар Обкому ЛКСМУ, ви, можна сказати, вождь усієї молоді, а розіграєте Ромео, то пак клеїте з себе хлопчика, на відлюдді, отак раптом... Але констатую: ви маєте двоє облич, – одне он в тім портфелі, яке вам не дозволяє розігравати Ромео на людях, ще б пак! – а друге нашвидку скомпоноване на відлюдді, отак експромтом... Вас ждуть світової революції справи, а ви з безпартійною дівчиною байдики б'єте! Куди ж це ваша душа простягнулася, га? А що, як вас питають, га?: а де це ви, товаришу, були, га? А може, ваша душа дрібнобуржуазна, га?»².

Ата кепкує над Павлом, а водночас із гумором, який іноді переходить в сатиру, розкриває психологічний стан роздвоєння українського юнака на службі в більшовиків, котрі замкнули його душу в шкіряний портфель із золотими замками. Час від часу замок відкривається, і Павло Гук має змогу хлипнути свіжого українського повітря, щоби не задихнутися від гнітючої атмосфери більшовицького насильства над людиною.

Романіст загострює увагу на роздвоєнні української душі, яка ніяк не втискалася в жорсткі рамки московсько-більшовицького режиму. Автор віддав право головній героїні не тільки оцінювати події, а й характеризувати персонажів. Тому вона відверто говорить Павлові: «Знаєте, мені часом здається, що нині кожна людина чудна – це шарада. На кожного глянеш – не справжній, і все тут! Якась омана. Кожен має дві душі – одну для щоденного вжитку, для офіційного вжитку, а другу таємну, про яку навіть і товариш Сазонов нічого не знає»³.

Павло Гук мовчки слухав Ату, яка безперечно мала рацію, але його соціальне становище не дозволяло йому розводити дискусії на такі теми. Він був закоханий в Ату, хотів наблизитися до неї, і свої наміри намагався приховати тим, що сподівався затягнути Ату до комсомолу. Абсурдність ситуації полягала в тому, що в умовах більшовицького диктату людина змушена була навіть свої інтимні почуття прикривати партійними вивісками. Та й у Павла Гука була своя таємниця. Він походив з села Гута, яке вимерло під час голодомору 1932–1933 рр. Йому одному вдалося вижити, і тепер він був позбавлений права навіть згадувати про ті страшні події.

Композиція роману І. Багряного побудована так, що всі сюжетні лінії сходяться до Ати. Через її сприйняття, різні випробування письменник не тільки заглиблюється у внутрішній стан героїні, а й відтворює навколишній світ та

¹ І. Багрянний, *Маруся Богуславка...*, с. 91.

² Там само, с. 96.

³ Там само, с. 97.

створює різноманітні конфліктні ситуації для розкриття інших характеристик дійових осіб. На кожному кроці на Ату чигала якась небезпека. По місту розходилася чутка, що її мають нагороджувати орденом. Ця звістка зовсім не тішила Ату, бо вона розуміла, що в такий спосіб з неї хочуть зробити «орденоносне опудало» та обмежити її волю казенною залізничкою. Безпринципний хам – товариш Страменко, редактор газети «Червоний комунар», який видряпався нагору через голови своїх товаришів, вирішив «організувати» орден для Ати, добиваючись взаємності від неї. Але вона зрозуміла підступність цієї затії й відмовилася стати канаркою, зв'язаною орденоносним золотим ланцюгом.

Аморальність, жорстокість, безпринципність більшовицької влади проявлялися на кожному кроці. Особливої шкоди молодому поколінню завдавала антирелігійна пропаганда, яка вбивала в людині віру й закривала їй небо. Випадково Ата стала свідком «огляду самодіяльності молодих безвірників» (безбожників), котрі виконували низькопробні атеїстичні твори. Головним пропагандистом антирелігійної пропаганди був проф. Подліпкін. Відомий науковець-атеїст, товариш Подліпкін видав червоненьку брошуру, у якій релігію трактував «опіумом для народу». Як голова Ради спілки безвірників, він активно провадив антирелігійну пропаганду, хоча сам походив зі священничого роду. Але в «ім'я науки й у ім'я правди» Подліпкін зрікся свого батька та матері, заплативши зрадою за своє минуле. Ата на рівні підсвідомості збагнула абсурдність і шкідливість такої діяльності. Адже це було знущанням над дітьми, їхніми беззахисними душами. Її обурило те, що замість того, щоб вчити дітей українських народних пісень, їм пропонували безбожницькі нісенітниці, возводячи це в ранг державної політики.

Створюючи позитивний образ Ати Дахно, письменник акцентує увагу на тому, що, незважаючи на складні обставини, впливи пропагандистів, в Ати інстинктивно спрацьовувала генетична програма, закладена попередніми поколіннями. Як би більшовицькі ідеологи не намагалися затерти її родову пам'ять, на рівні підсвідомості вона постійно давала про себе знати. Опинившись на кладовищі, Ата впевнено увійшла до цвинтарної церкви. «Біля дверей у сутінках Ата довго стояла, прикинувши скронею до малесенького янгола, що летів у хмарах, тримаючи стопу Божої Матері... Поки вгамувала сльози, такі буйні й такі непрохані... Потім витерла старанно очі – вона не любила, щоб її сльози хтось бачив взагалі, – а тоді вже вийшла з товариством у двері, на осяяний сонцем цвинтар, занедбане місце спочинку їхніх осміяних предків...»¹. Цей факт не залишився непоміченим. Хтось доніс на неї в НКВД. Ата мала розмову з самим Сазоновим, котрий не вважав це великим гріхом, але застерігав, що такий вчинок може призвести до морального розкладу, стати поганим прикладом для інших і приводом до тяжчих гріхів, про які сподівався поговорити іншим разом. Ата була шокована доносом і безцеремонною поведінкою Сазонова, котрий випитував її про всіх знайомих і незнайомих, а також абсурдно трактував її вчинок. Вона горіла від сорому, що їй прийшлося побувати в НКВД у такій ролі. Її чиста душа протестувала проти грубого насильства і приниження, яких вона зазнала під час допиту.

Через Атіне світосприйняття І. Багрянний викриває фальшиву та облудну ідеологію марксизму-ленізму, пропагандистом якої був професор Добриня-

¹ І. Багрянний, *Маруся Богуславка...*, с. 285.

Романов. Він вважав себе «вірним прапороносцем державної, марксо-ленінської ідеології», «великим педагогом-учителем», «лицарем ленінізму та сталінізму», «геніальним бардом так званого «соцреалізму» та «соцзамовлення», «грозою і пострахом усіх «попутників» та «опозиціонерів» на літературному й мистецькому фронті. А насправді він виявився звичайним ловеласом, який розмовами про Катутула, Петрарку та Бокаччо намагався розгойдати інстинкт Ати, схилити її до інтимних стосунків. Ата зразу ж збагнула ці наміри й вирішила розвінчати «старого, порохнявого Дон Жуана», котрий у відвертій розмові виявив свою справжнє ество: «Ах дитя моє!.. Та суть-то в тім і є, що життя ніколи не збігається з літературою, зі справжнім мистецтвом. [...] Шляхетність, героїзм, велич – це все атрибути мистецтва. В житті цього немає. Життя вимагає від людини підлости, й вона ту підлість мусить робити. Мусить! Бо інакше загине. І нічого тут не вдієш. Ми всі приречені на підлоту»¹.

Ату обурили цинізм і фарисейство професора, який насправді був «бувшим аристократом» і уламком старого мертвого світу. Справа в тому, що більшовицька диктатура поставила українців в такі умови, у яких вони не могли заявити про себе, бо будь-який вияв природного українства відкривав шлях до табору потенційних ворогів советської влади, котра опиралася на фальшиві постулати пролетарського інтернаціоналізму. Створюючи образ-характер Ати, письменник не заховав його в мушлю, а залишив відкритим. Ата діяла сміливо, відкрито, беззастережно, так, як підказувало їй серце, як прагнула її душа, спираючись на генетичну складову родової пам'яті, якої більшовики марно намагалися позбавити. Вона розуміла, що наражає себе на небезпеку, але змінити свою поведінку не могла.

Другим стрижневим образом роману *Маруся Богуславка* є Петро Сміян. Щось незбагненне тягнуло Ату до нього. І це не була проста цікавість. Між ними існував якийсь невидимий зв'язок, бо саме Петро Сміян, оберігаючи дівчину від неприємностей, заборонив ченцеві розкривати родову таємницю Ати Дахно. Вона потягнулася до нього, як до рідної людини, близької по духу. Ата відчувала, що вони зв'язані «якоюсь страшною таємничою силою, що змушує серце так шалено товктися в грудях, а голову так солодко й безтямно паморочитись»².

Трагедія роду Петра Сміяна почалася зі старшого брата Миколи, котрий належав до «боротьбистів», що не хотіли вливатися в КП(б)У. Згодом Миколу Сміяна заарештували і під час етапування на допит до т. зв. тоді «Політбюро» (ЧК) застрелили серед білого дня.

Після смерті брата Миколи його справу продовжив Петро Сміян, котрий втік із «дитячої республіки» й організував в околицях «банду», наганяючи страх на місцеву владу. Його впіймали, але не розстріляли через неповноліття. Петра Сміяна передали на «перековку» в колонію ім. Дзержинського. Напередодні свого повноліття, за яким мав відбутися розстріл, Петро Сміян утік. Його ловили, але він знову утікав. Заривався під землю з фальшивими документами, пішов до армії, закінчив артилерійські курси і робив військову кар'єру. Його знову викривали, мордували по тюрмах, аж поки він не збожеволів. І тепер за всіма правилами,

¹ Там само, с. 116.

² Там само, с. 352.

передбаченими Карно-процесуальним кодексом і Конституцією, Сміяна відправили до рідного міста, поки він не прийде до пам'яті, щоби його можна було розстріляти. Петро Сміян повернувся до рідної домівки і влаштувався художником у місцевому театрі. Так він опинився під пильним наглядом НКВД у цілковитій і страшній самотності.

Начальник НКВД Сазонов у розмові з Петром Гуком так характеризує Петра Сміяна: «Я сам часом думаю, що він ідіот. Власне, я напевно знаю, що він ідіот. Але іноді подивлюся на нього, й у мене волосся ворухнеться – мені здається, що він зовсім не ідіот, що він тільки «ваньку валяє». Але як валяє!»¹.

Фактові українського ідіотизму з погляду московського окупанта письменник надає символічного значення. Цим фактом І. Багрянний утверджує думку, що між українцями та росіянами нічого спільного немає – вони представляють різні світи, які ментально несумісні між собою, як би це не намагалася спростовувати більшовицька пропаганда. Нагнітаючи масовий психоз, більшовики прагнули робити українців ідіотами, щоб мати підстави для репресій. Тим більше, що Петро Сміян наганяв страх на самого Сазонова, котрий, помітивши його здалеку, завбачливо переходив на інший бік вулиці або повертав назад.

Петро Сміян наганяв страх на все начальство міста Наше. Він нікого не бив, не шарпав, не штовхав, а просто стояв і дивився з посмішкою, і того погляду ніхто з представників влади не міг витримати.

Образ-характер Петра Сміяна відіграє надзвичайно важливу роль у композиційній структурі роману. Саме через нього І. Багрянний намагався втілити ідею непереможності українського національного духу. Петро Сміян уособлює тих українців, які твердо стоять на своїй землі, черпають із неї сили, щоби забезпечити волю та незалежність української нації. Своїм спокоєм, твердістю та незворушністю він вселяв віру й упевненість у жителів міста Наше.

У фінальній частині роману І. Багрянний докладно зосередив увагу на перипетіях, пов'язаних із прем'єрою вистави *Маруся Богуславка*. Художній керівник театру Сластьон боявся провалу й ганьби. Він розумів, що хтось спеціально «риє», щоб завалити прем'єру вистави, у яку вкладено стільки праці. Містом ширилися чутки, що «вищі кола партії й НКВД проти *Маруськи* та що «за кожним, хто підходить сьогодні до театру, будуть спеціально стежити невидимі агенти й кожного братимуть на спеціальну замітку»². Урядові організації бойкотували спектакль. Сластьон відчував, що склалася дуже неприємна ситуація, насувалися хмари не тільки на нього, а й на весь театр. Хтось дуже активно працював у спеціально заданім напрямку. Але шляху для відступу не було. Зіткнувшись із Петром Сміяном, який спокійно, врівноважено, без жодної метушні доводив до пуття свої шкідливі до *Марусі Богуславки*, Сластьон засоромився, зник і звелів усім ретельно готуватися до вистави.

Письменник акцентує увагу на тому, наскільки важливий зв'язок національного театру з народом, який може своєю присутністю кардинально змінити ситуацію. Біля сьомої години до театру масово кинулись люди. Усі білети були вмиті розпродані. Без квитків залишилося більше людей, аніж з квитками. Усе це поді-

¹ Там само, с. 151.

² І. Багрянний, *Маруся Богуславка...*, с. 513.

яло на змучених акторів з надзвичайною силою, і вони вийшли до рампи підживлені незбагненною енергетикою. Навіть ті, котрі занепали духом, раптом ожили. Сцена і зал злилися в єдиному екстазі: «Від самого початку перебіг якийсь такий струм, такий повів душевний, що зімкнув тих і тих, залю й сцену, тих, що дивилися, й тих, що зібралися їх потішати, «блязнювати» перед ними... Така іскра пройшла й установила контакт між більшістю людських сердець, що в своїх глибинах таять багато неказаного, але справжнього, усім спільного, надаючи всьому окремого, бажаного їм смислу...»¹.

Дія вистави накладалася на тогочасні події московсько-більшовицького поневолення. Коли Маруся Богуславка звільнила всіх невольників і свого милого з турецької неволі та немилосердної каторги, у залі панувала неймовірна тиша. І навіть тоді, коли Маруся Богуславка, яку зінтерпретувала й осучаснила відважна Ата, наклала на себе руки, зала тільки глибоко зітхнула. А коли відкрилася завіса й вийшли перед рампу всі виконавці: режисер, асистенти, актори – одаліски, спаги, яничари, турки, запорожці, шляхтичі, Маруся Богуславка, мати Ганна, Степан, Софрон, почалося щось несамолюбне. Крики та оплески довго не вщухали.

Це була демонстрація непереможності українського національного духу. Усе це вийшло стихійно, непередбачено, але закономірно. І тепер всі розуміли, що за це буде розплата. Петро Сміян, Ата, Сластьон, директор і всі інші, увесь колектив на ранок чекали арештів, обшуків, слідства, допитів – усього, що в умовах московсько-більшовицького диктату належалося за вияв творчого злету. Та на другий день почалася війна, яка врятувала всіх, хто був причетний до постановки *Марусі Богуславки*, від репресій і переслідувань за те, що вони проявили свій талант, розкрили глибину української душі та її віковічне прагнення до волі.

У романі *Маруся Богуславка* І. Багрянний зобразив складні процеси національного життя українців у передвоєнний період. Письменник показав, як волелюбні українці відстоювали свою національно-культурну ідентичність у тенетах московсько-більшовицького поневолення. Адже більшовики нещадно підрубували під корінь український уклад, намагаючись різними способами нав'язати нові порядки в Україні. Безбожництво, нищення родової пам'яті, руйнування звичаїв та традицій, ігнорування особистості, приниження її честі та гідності відбилися на образах-характерах Ати Дахно, Петра Сміяна, Сластьона, котрі намагалися зберегти себе, коли їм протистояли підступні та жорстокі представники влади – Сазонов, Страменко, Добриня-Романов, Подліпкін. Але незважаючи на величезні зусилля, терор, репресії, знущання над людиною, українці не зламалися, не підкорилися, а вистояли й чекали слушної нагоди для боротьби за право бути господарями на своїй землі.

References

Bagrianyi I., *Zoloty bumeranh ta inshi tvory*, Kyiv, 1999, 679 s. // Багрянний І., *Золотий бумеранг та інші твори*, Київ, 1999, 679 с.

Bagrianyi I., *Marusia Bohuslavka*, [u:] Bagrianyi I. *Vybrani tvory*: u 2 t., Kyiv, 2006, t. 1, 582 s. // Багрянний І., *Маруся Богуславка*, [у:] Багрянний І., *Вибрані твори*: у 2-х т., Київ, 2006, т. 1, 582 с.

¹ Там само, с. 528.

Bagrianyi I., *Publitsystyka. Dopovidi, statii, pamflety, refleksiyi, ese, Second edition*, Kyiv, 2006, 856 s. // Багрянний І., *Публіцистика. Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе*, Друге видання, Київ, 2006, 856 с.

Vlasenko S., „Meni moya Vitchyzna snyt'sia shchonochoi...”, „Holos Ukrainy” 2016, 4 zhovtnia // Власенко С., «Мені моя вітчизна сниться щоночі...», «Голос України» 2016, 4 жовтня.

Shuhai O., *Odysei ukrains'koyi liudyny, abo dzerelo epichnoho myslennia Ivana Bahriano*, [u:] Bahrianyi I. *Vybrani tvory: u 2 t.*, Kyiv, 2006, t. 1, s. 5–78 // Шугай О., *Одісея української людини, або джерело епічного мислення Івана Багряного*, [у:] Багрянний І., *Вибрані твори: у 2-х т.*, Київ, 2006, т. 1, с. 5–78.

Володимир Працьовитий – професор катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-9820-070X

Email: volodymyr.pratsovytyy@lnu.edu.ua

Марта ЗЬОЛА

м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-31.09"196"Гнатюк І.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12576>

ЛІТЕРАТУРНИЙ ФЕНОМЕН ШІСТДЕСЯТНИЦТВА КРІЗЬ СПОГАДИ ІВАНА ГНАТЮКА

Резюме: У статті здійснено спробу розглянути літературний феномен українського шістдесятництва через призму особистісної самосвідомості Івана Гнатюка, мистецьки втіленої у його спогадовій прозі. Увагу зосереджено на своєрідності художньої майстерності автора в ретроспективному відтворенні низки подій і фактів літературного процесу 60-80-х років XX ст. як очевидця та учасника мистецького поступу того часу. Описано окремі фрагменти спогадів письменника-шістдесятника в межах окресленого часового відтинку, котрі вміщені у його прозових книжках. З'ясовано, що спогадова проза І. Гнатюка увиразнює й доповнює колективну творчу біографію українського літературного шістдесятництва і може слугувати матеріалом для розуміння культурно-історичних та ідейно-світоглядних засад носіїв цієї поколінневої ідентичності. Закарбовані у спогадах мемуариста історичні події є безцінними свідченнями літературної та суспільної діяльності окремих представників «знакового покоління», яких художньо інтерпретував автор на індивідуальному письменницькому полотні.

Ключові слова: спогадова проза, шістдесятництво, Іван Гнатюк.

LITERARY PHENOMENON OF THE SIXTIERS THROUGH THE MEMOIRS OF IVAN HNATYUK

Abstract: The article examines the literary phenomenon of the Ukrainian sixtiers through the prism of Ivan Hnatyuk's personal self-awareness, artistically embodied in his memoirs. Attention is focused on the originality of the author's artistic skill in the retrospective reproduction of events and facts of the literary process in the 60s-80s of the 20th century, as an eyewitness and participant in the literary progress of that time. Separate fragments of the memoirs of the sixtiers writer within the defined time frame, contained in his prose books, are described. It was established that Ivan Hnatyuk's memoir prose clarifies and complements the collective artistic biography of the Ukrainian literary sixtiers and can serve as material for understanding the cultural-historical and ideological-worldview foundations of the bearers of this generational identity. The historical events recorded in the memories of the memoirist are invaluable evidence of the literary and social activities of individual representatives of the «significant generation» which were artistically interpreted by the author on an individual writing canvas.

Keywords: memoirs, sixtiers, Ivan Hnatyuk.

Постановка проблеми. Мемуари як жанр спогадової літератури мають свою специфіку. Це прозова нефікційна розповідь автора про реальні історичні, соціальні, культурні та інші події, учасником або свідком котрих він був особисто, та про видатних людей, із котрими його зводила доля. У мемуарному творі автор,

який водночас є наратором, виступає як свідок оповідуваної історії¹. Наше звернення до мемуаристики Івана Гнатюка зумовлене необхідністю переосмислення літературного феномену шістдесятництва крізь парадигму мистецького бачення його представником фрагментів життєтворчості окремих носіїв цього «знакового покоління». **Мета** розвідки – дослідити спогадову прозу І. Гнатюка через призму художнього віддзеркалення ланцюжка подій і явищ літературного процесу 60-80-х років ХХ ст.

При здійсненні наукової розвідки використані **методи** аналізу й узагальнення, що стали основою для розгляду та дослідження мемуаристики І. Гнатюка і дали можливість виявити мистецьку своєрідність автора, його авторську індивідуальність у ретроспективному відтворенні низки подій та обставин досліджуваної доби, а також культурно-історичний метод, що дозволив простежити зв'язки спогадової прози автора з дійсністю, особливості сприйняття й інтерпретації певних подій, дослідити досі невідомі свідчення з життя окремих представників шістдесятництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, у яких розглядаються окремі аспекти творчості І. Гнатюка, слід виокремити статті Надії Колошук (*Моє трагічне покоління*): про андеграунд української літератури у повоєнний період; *Поетичне трикнижжя Івана Гнатюка початку 1990-х років: чому Україна не почула пророка «Нового літочислення»*) та Інни Волянчук (*Мовна метафора та її функції у поетичних творах Івана Гнатюка*). Отже, можемо висувати, що наукових праць із дослідження творчої особистості та літературного набутку І. Гнатюка на сьогодні обмаль, а ті що є, зовсім не стосуються питань розгляду й аналізу спогадової прози письменника-шістдесятника, яка досі залишається неосмисленою. У цьому й полягає **актуальність** пропонованої статті.

Виклад матеріалу. Атмосфера кінця 50-х років ХХ ст. сприяла тому, що на теренах УРСР сформувалася молода генерація митців-шістдесятників, котрі намагалися укріпити національні ідеали та людську гідність. Сплеск творчої свободи, яка ширилася Україною щораз більше, породив когорту митців, імена яких згодом стали гордістю нації. Творчість шістдесятників утверджувалася, головню, як протест супроти духовної нівеляції особистості в тоталітарному суспільстві. Вони стали на оборону індивідуального, морально-духовного виміру, наскрізь протилежного нав'язаним радянським псевдовартостям. Визначальним у їхній творчості було органічне і яскраво виражене національне світосприйняття, утілене в мотивах нескореності духу та святої віри у свободу нації².

Іван Гнатюк – носій поколіннєвої ідентичності шістдесятництва, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка 2000 року за книжку спогадів *Стежки-дороги*. Художній творчий доробок митця вирізняється експресивністю, оригінальністю, національною вкоріненістю. На його мистецькому поетичному та прозовому полотні синтезувалися любов до України, дружини, матері та екзи-

¹ Х. Баган, *Автобіографія, мемуари, щоденник : типологічні відмінності*, Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологія, 2015, № 52, с. 33.

² М. Зьола, *Національно-екзистенційні виміри лірики Івана Гнатюка*, Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія», 2022, № 51, с. 58.

стенціальне осмислення життя, жага свободи, релігійність, націєцентричне світо-сприйняття.

Науковець Олег Рарицький у монографії *Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)* акцентує, що художньо-документальна проза українського шістдесятництва становить один із важливих етапів розвитку національної літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Дослідник зазначає: «В умовах цілковитої ідеологічної блокади сформувався особливий шар письменства, в основу якого закладалися реальні події, котрі, трансформуючись художньо під пером оповідача, документували добу та її характер, віддзеркалювали реакцію діячів руху на тогочасні літературно-мистецькі події, розлого висвітлювали імпліцитне чи експліцитне буття і спосіб екзистенційно-особистісного самовияву представників цього творчого покоління»¹. Так само мемуарна проза І. Гнатюка характеризується послідовним відображенням певних періодів життя автора з чіткими експресивними смисловими акцентами на важливих подіях, що посіли визначальне місце у його долі. Письменник вдається до роздумів над окремими пережитими подіями, їх художнього відображення на власному мистецькому полотні, опису і характеристики людей, з якими йому судилося зустрітися, майстерно вливає у прозове русло власні почуття та міркування щодо певних явищ чи обставин.

Прозові книжки Івана Гнатюка *Стежки-дороги* (1998), *Бездоріжжя* (2002), *Свіжими слідами* (2004) розкривають читачеві авторський духовний всесвіт, багатоплановість сюжетних ліній, синкретизм згустків доль, що зводиться до єдиного авторського твердження: «Коли душа, переповнена болем і гнівом, не може знайти у плині життя якогось рятунку, тут хоч-не-хоч мусиш брати перо й виливати її переживання у слово. Скільки раз воно рятувало мене від найтяжчих душевних потрясінь і життєвих ударів долі!»². Індивідуальний навик протидії тоталітарній системі спонукав шістдесятників протестувати супроти нівеляції особистості, її злиття з колективним загалом і в цьому нерівному опорі їхнім мечем та щитом було Слово: «Вороги краще за нас знали й знають силу нашого слова, зокрема й поетичного, тому так бояться його – більше, ніж гострої зброї»³.

Варто зазначити, що у поетичних творах, і в прозових штрихах І. Гнатюк жодного разу не використав поняття «шістдесятництво», не визначав словесно своєї особистісної приналежності до цієї поколінневої ідентичності. Однак, аналізуючи прозовий та поетичний доробок митця, пересвідчуємося у його тісній духовно-творчій спорідненості з представниками «знакового покоління». Крізь спогадову прозу цього письменника спостерігаємо його безперервне фізичне та ментальне перебування у вирі буремного життя шістдесятництва. Прикметно, що в книжці спогадів *Стежки-дороги* знаходимо поетичний твір під назвою *Трагічне покоління*, котрий, за словами автора, він написав восени 1949 року, і це був його перший вірш, створений у неволі. Заглиблюючись у роздуми над цією поезією, із подивом розуміємо – цей вірш неначе пронизує просторово-часові межі і є суго-

¹ О. Рарицький, *Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)*, Київ : Смолоскип, 2016, с. 7.

² І. Гнатюк, *Бездоріжжя*, Харків : Майдан, 2002, с. 72.

³ І. Гнатюк, *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич : Відродження, 1998, с. 94.

лосним із трагічною долею митців-шістдесятників, зокрема, із фатумом самого автора:

Воно жило і в боротьбі,
І в муках рабського терпіння,
Та не зневірилось в собі –
Моє трагічне покоління...

І часто гоїло синці,
І мліло, кинуте за ґрати,
Але не йшло на манівці –
З німим терпінням на лиці,
Мов у терновому вінці,
Жило – трагічне і завзяте!¹

Людмила Тарнашинська у своїй монографії стверджує: «Шістдесятники потрапили у складну, так би мовити, серединну ситуацію: вони були затиснуті, з одного боку, переконанням, що саме капіталістичний світ несе кризу духовному здоров'ю людини, а з другого – тоталітарною суттю переродженого, як вони вважали, соціалізму, який спрямовував свою потужну ідеологічну машину проти того ж таки вільного розвитку особистості, позбавляючи людину вільного вибору й перетворюючи її на безправний «гвинтик»². Науковиця висувала, що через ці обставини сприйняття саме національного як самобутнього, непроминального бачилося їм «тим фундаментом, на якому можна було зводити «новий світ», наближений до ідеального, де людині гарантовано буде збереження своєї індивідуальності й вільної самореалізації»³. Зазначимо, що шлях до цього, за визначенням Л. Тарнашинської, «нового світу», І. Гнатюк називає «визвольним», таким, що веде до «волі»: «Будь вірний, сину, визвольній меті, / Не зрадь її ні духу, ні імення... // ...Мені не страшно вмерти за свободу / І ти не бійся смерті-забуття, – / Ти народився вільним, і життя / Твоє – це воля рідного народу!»⁴

Боляче давалося І. Гнатюкові усвідомлення того, «як москалі дорешти русифікують і споюють наш недобитий народ та відверто перетворюють Україну в свою без'язику колонію»⁵, та поет був непохитним в осягненні місії свого життя – невтомній праці над рідним Словом: «Я ще з дитинства жив болем свого народу – і нічогісінько не зробив для нього, – згинуті, не залишивши ніякого сліду на нашій святій землі, – я просто не міг»⁶; «...Але віддати життя безборонно, йти – як віл на забій і не залишити після себе найменшого сліду – ні, я не міг піти на таке самогубство»⁷.

¹ Там само, с. 112.

² Л. Тарнашинська, *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти)*, Київ : Смолоскип, 2010, с. 14.

³ Там само, с. 14.

⁴ І. Гнатюк, *Вибрані вірші та поеми*, Львів : Червона калина, 1995, с. 607–608.

⁵ І. Гнатюк, *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич : Відродження, 1998, с. 289.

⁶ Там само, с. 194–195.

⁷ Там само, с. 226.

Науковець Радомир Мокрик у книжці *Бунт проти імперії: українські шістдесятники* зазначає, що в «керованому хаосі» часів «хрущовської відлиги» молоде покоління шістдесятників почало робити перші дорослі кроки та «вибухнуло поезією»: «З початком 1960-х років на літературній сцені з'являлися все нові й нові постаті: Іван Драч, Микола Вінграновський, Ірина Жиленко, Василь Симоненко, Василь Стус»¹. Вони, за його словами, «уже незабаром мали пересвідчитись, що будь-яка свобода думки в радянській культурі має свої межі. Свобода творчості традиційно обмежувалась офіційним каноном – соціалістичним реалізмом»². Схоже твердження черпаємо і з книги спогадів Івана Гнатюка *Стежки-дороги: «Хрущовське потепління дещо послабило цензуру – почали з'являтися вельми цікаві публікації в пресі. Першою заявила про себе поезія»*³. Подальший виклад думок автора йде в руслі згадок про найяскравіші персоналії тієї доби та емоційні інтенції самого мемуариста від «знайомства» з їхніми творами: «Коли я прочитав у «Літературній газеті» поетичну добірку Миколи Вінграновського *З книжки першої, ще неопублікованої*, був так вражений нечуваною сміливістю й художньою майстерністю його поезій, що з місяць ходив просто приголомшений: поява тієї публікації зробила справжній переворот в тодішній літературі... Вслід за Вінграновським у тій же газеті й так само на цілу сторінку Іван Драч опублікував поему *Ніж у сонці*. Голосно заговорили й молоді критики: Іван Дзюба, Євген Сверстюк і особливо Іван Світличний, найсміливіший і найпристрасніший серед них критик-дослідник громадсько-літературного життя в Україні»⁴. Поряд з цим Іван Гнатюк описує й своє становище як письменника та звичайного громадянина в окресленому відтинку часу – невтішне та розпачливо-безнадійне: «А я в той час, забутий людьми та Богом, балансував на гострому лезі життя і смерті: важкі сухоти й невсипуща пильність чекістів та їхніх прислужників загнали мене в глуху безвихідь самотності й переживання»⁵. Незважаючи на такі, вкрай несприятливі для творчості обставини, І. Гнатюк наполегливо працював на літературній ниві – в той час з'явилися друком його три перші збірки поезій: *Паговіння* (1965), *Калина* (1966) та *Повнява* (1968).

«Наприкінці шістдесятих років, – продовжує думку І. Гнатюк, – після так званої «хрущовської відлиги» знову став проявлятися тоталітарний режим компартійної диктатури; письменники, мабуть, першими відчували його, безсилі захистити свої твори від редакторсько-цензурного свавілля»⁶. Автор у спогадах зізнається, що неабиякими зусиллями довелося виборювати можливість виходу збірки його поезій *Жага*, ще раніше кимось перейменованої з *Осмаги*: «Важкими стали мені вже перші кроки по «відкритій зеленій вулиці» у письменницькому видавництві, але *Жага* світ, проте, побачила, хоч і дуже обскубана та покалічена»⁷. Автор також пригадує як, відбуваючи покарання у спецтаборі «Холодний», спі-

¹ Р. Мокрик, *Бунт проти імперії: українські шістдесятники*, Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023, с. 90–91.

² Там само, с. 91.

³ І. Гнатюк, *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич: Відродження, 1998, с. 245.

⁴ І. Гнатюк, *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич: Відродження, 1998, с. 245.

⁵ Там само, с. 245.

⁶ Там само, с. 294.

⁷ Там само, с. 293.

вав українські пісні в карцері разом з побратимом Василем Віртом. Про той випадок потім, перебуваючи на волі, розповів товаришеві – Борисові Харчуку: «...Він відтворив його, здається, в четвертому томі тетралогії *Волинь*, давши моє ім'я головному героєві, але у верстці хтось із літературних чиновників те місце викреслив, – хочеться сподіватися, що верстка того тому збереглася, і колись при перевиданні *Волині* воно буде відновлене, як і багато інших вилучених та покалічених місць тієї великої тетралогії»¹.

Борис Харчук познайомив І. Гнатюка з ірпінцями – Григорієм Кочуром та Дмитром Паламарчуком, котрих разом із Миколою Лукашем їхні друзі називали «ірпінською трійцею»². Пізніше І. Гнатюк у спогадах щемливо описував, як на похороні Володимира Підпалого «побачив Бориса Харчука, що стояв збоку, самотній, – він тоді зазнав нищівної компартійної критики, й письменники боялися прилюдно підходити до нього, щоб не потрапити в чийось високочиновницьку неласку»³.

Нелегка доля очікувала й М. Лукаша: «Після того, як його виключили зі спілки письменників, у нього не стало для прожиття ніяких засобів – ні гонорару, ні посади, ні пенсії... Лукашеві пропонували перекладати за якусь платню іноземні реклами торгівлі, але він, шануючи свою гідність, не згодився на таку принизливу працю, сказавши: «Я перекладач художньої літератури, а не торговельних реклам». Пробували поновити його у Спілці письменників, однак прислужники партійного ЦК вимагали, щоб Лукаш написав покайну заяву, на що він спокійно відповідав тим прислужникам: «Я нікого не вбивав і не маю за що каятися». Дивно, де в його ніжній душі бралася така непохитна мужність і сила принциповості?»⁴. Відтворенням окреслених подій у художній канві мемуарного тексту автор доводить, що М. Лукаш та більшість його побратимів-шістдесятників сповна відчували, як тоталітарний режим нищить волю українців, але зуміли зберегти свободу, що проявилася у можливості робити вибір. Адже свобода – це, передусім, свобода свідомості та вибору духовно-моральної позиції особистості⁵.

Маємо підстави вважати, що саме ці постійні переслідування української творчої інтелігенції 60-х років ХХ ст. лягли в основу вірша І. Гнатюка, художньо вплетеного у його прозову книжку *Бездоріжжя*:

Ніхто не чує чорної зневаги.
Співці – на жебрах, Слово – на хресті.
Правдива слава й честь – у забутті,
А на престолах – блазні та варяги.

Нема народу – слуги суєти
Безкарно правлять оргію зухвалу...

¹ Там само, с. 150.

² Там само, с. 268.

³ Там само, с. 318.

⁴ Там само, с. 370–371.

⁵ М. Збола, *Модуси «Свобода» та «Бог» як маркери художнього синтезу у ліриці Івана Гнатюка екзистенційного мислення Григорія Сковороди*, [у:] *Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів Григорія Сковороди*, Полтава, 2022, с. 159.

О Господи, не дай нас на поталу,
Бодай хоч в душах волю захисти¹.

Перший запис у прозовій книжці *Свіжими слідами*, складовими елементами якої є спогади, есеї та щоденниковий масив, датований 1 січня 1985 року. Ті рядки наповнені чуттєво-емоційною тональністю, жалем за нездійсненими сподіваннями, які «в'януть, сохнуть і осипаються». Поет описує як чекав грудневої книжки журналу «Дніпро» з добіркою своїх віршів, а коли дочекався, побачив, що два з них «зняті», а з решти трьох, серед яких вірш *Пам'яті Володимира Підпалого*, вийняті душі, а слово «Україна» знову замінено на «Батьківщина», від чого створюється враження, що «ми вже не українці, а якісь «батьківщинці»². Зазначений вірш-диптих, під назвою *Пам'яті друга*, вмістився в об'ємну збірку І. Гнатюка 1995 р. *Вибрані вірші та поеми*. Перша частина диптиху *Вечірні сутінки* пронизана відчуттям болю й туги за другом-однодумцем, який «незмінно чув і Україну / Не лише на слові, а й в душі»³: «З другом я у пам'яті стою, / Грію душу спогадами, навіть / Бolem коло нього відтаю»⁴. Чуттєві інтенції віршованого полотна звучать, як сповідь: «Я не б'юся птахом у відчаї – / Розмовляю з ним на самоті: / Як мені його не вистачає, / Вірного, єдиного в житті!»⁵. Натомість друга частина диптиху під назвою *Бабино літо* має дещо іншу емоційну тональність; концепт «смуток» зазнає певної змістової трансформації та набуває цілком протилежного забарвлення, проєктуючи позитивну конотацію на текстове полотно: «Буде смуток бабиного літа / У пожовклім листі – забуття, / Але й буде осінню зігріта / Жилочка воскреслого життя. [...] /...І, як свято, радісно зустріте, / Буде слово, тихе і святе, – / Павутиння бабиного літа / У твоєму слові зацвіте»⁶.

Олег Рарицький зазначає: «Незважаючи на зовнішній тиск, В. Підпалий залишається твердим у протистоянні суспільній і літературній фальші. Під тиском цензурних заборон та обмежень – із суто естетичним підходом – редагує твори відомих нині авторів: Анатолія Бортняка, Івана Гнатюка, Романа Лубківського, Андрія Малишка, Бориса Олійника, Дмитра Павличка...»⁷. Володимир Підпалий, працюючи редактором у видавництві «Радянський письменник», редагував дві збірки свого товариша – Івана Гнатюка: *Повнява* (1968) та *Жага* (1970). «Володимир Підпалий, – згадує Іван Гнатюк у книжці спогадів *Стежки-дороги*, – саме редагував рукопис моєї четвертої книжки *Осмага* й схвалив усі до одного вірші й історичну поему *Запізніле каяття*, сказав, що то буде моя найкраща й найбільша за обсягом збірка»⁸. Цими словами товариш надзвичайно підтримав автора збірки. Однак недремне око компартійної скрупульозності вносить свої правки в поетичну збірку митця: «Але замість сподіваної верстки отримую листа від нього

¹ І. Гнатюк, *Бездоріжжя*, Харків : Майдан, 2002, с. 73.

² І. Гнатюк, *Свіжими слідами: Спогади, есеї*, Харків : Майдан, 2004, с. 3.

³ І. Гнатюк, *Вибрані вірші та поеми*, Львів : Червона калина, 1995, с. 284.

⁴ Там само, с. 283.

⁵ Там само, с. 284.

⁶ Там само, с. 285.

⁷ О. Рарицький, *Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)*, Київ : Смолоскип, 2016, с. 231–232.

⁸ І. Гнатюк, *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич : Відродження, 1998, с. 292.

(Володимира Підпалого), в якому він повідомляє, що «Петренкостепанюки» зняли з мого рукопису сімнадцять віршів і поему та ще й поставили вимогу осучаснити книжку віршами «навіяними сучасними віяннями»¹. Пересвідчуємося, отже, якою невсипущою на той час була цензура: «Моє віршоване слово перепускають через десятки цензурних рогаток, просвічують старентгенами своєї всюдисущої пильності, ще й стежать за кожним моїм кроком і поглядом»².

Після смерті В. Підпалого, за сприяння І. Гнатюка, у журналі «Київ» вийшли друком його листи: «У шостій і сьомій книжці журналу «Київ» за вісімдесят дев'ятий рік були надруковані листи покійного Володимира Підпалого до мене, за які редактор Петро Перебийніс навіть подякував мені, сказавши, що вони викликали неабияке читацьке зацікавлення»³, – згадує І. Гнатюк у книжці *Стежки-дороги*.

Іван Гнатюк описує у своїх мемуарах культурно-мистецькі події за участі шістдесятників, свідком яких був сам. У книжці *Бездоріжжя* автор пригадує, зокрема, нараду поетів-перекладачів, що відбулася 1966 року, організатором якої був Г. Кочур, і захоплено виводить неперевершений інтелектуальний силует перекладача-оратора: «Виголошуючи доповідь, він не мав перед собою жодного листочка, на якому були б занотовані хоч невеличкі її тези... Зал був переповнений і запрошені поети-перекладачі, затамувавши подих, ловили кожне слово промовця, заворожені його дивовижною пам'яттю та ерудицією... Саме на цій нараді Григорій Порфірович піддав нищівній критиці так звану «тарاپуньківщину»...»⁴. Пересвідчуємося, отже, в неперевершених ораторських та організаторських здібностях перекладача, його ерудиції, відвазі, національній укоріненості. Водночас І. Гнатюк оприявнює відомий сценарій, якого неухильно дотримувалася тогочасна влада: «Чи не той виступ з приводу «тарاپуньківщини» і став першопричиною майбутнього його виключення зі Спілки письменників і на довгі роки позбавлення можливості працювати й своєю самовідданою творчістю збагачувати рідну літературу...»⁵.

Григорій Кочур познайомив І. Гнатюка з Ліною Костенко. Поет-мемуарист із невимовним захопленням згадує цю зустріч: «Я жадібно ловив кожне її слово й, мов зачарований, дивився на неї – дивовижну особистість і геніальну поетку; Ліна, запам'яталося, казала, що збирається писати поему про скіфів, яка побачила світ аж через два десятиліття в її першому і поки що єдиному, виданому в нашій країні, *Вибраному*»⁶.

У спогадовій прозі І. Гнатюк дає короткі описові характеристики своїх товаришів-шістдесятників, виводить власний погляд на творчі й особистісні риси постатей на тлі доби. Автор наводить невеликі прозові штрихи й до портрета М. Лукаша: «Досконало володів кількома десятками іноземних мов, був неаби-

¹ Там само, с. 292.

² Там само, с. 289.

³ Там само, с. 383-384.

⁴ І. Гнатюк, *Бездоріжжя*, Харків : Майдан, 2002, с. 113.

⁵ І. Гнатюк, *Бездоріжжя*, Харків : Майдан, 2002, с. 113.

⁶ І. Гнатюк, *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич : Відродження, 1998, с. 308.

яким знавцем світової літератури, музики, історії, – він здавався мені святим проповідником, що навчає мудрості й любові до неї»¹.

Мемуарист згадує і про нездійснений «благородний задум трьох талановитих перекладачів» – видати *Світовий сонетарій*: «Часто з болем Дмитро Паламарчук згадував невиданий *Світовий сонетарій*, про якого розповідав мені й Григорій Кочур...»². На сторінках книги *Бездоріжжя* І. Гнатюк розповідає про намір «ірпінської трійці» видати книгу перекладних сонетів українською мовою: «Поговорили про ту справу з Д. Павличком і доручили йому як одному з пробивних керівників Спілки письменників домовитися з видавництвом про їх видання. Павличко схвалив їхній задум і запевнив їх, що все буде зроблено якнайкраще. Стали вони готувати об'ємний рукопис... І раптом на прилавках книгарень з'являється чимала книга *Світовий сонет* у перекладах самого Павличка. Кинулися ірпінські перекладачі до видавництва з наміром видати підготовлений ними *Світовий сонетарій*, але всюди чули одну й ту саму відповідь: «Та ж *Світовий сонет* щойно виданий у перекладі Павличка, – навіщо знову його видавати?». Таким чином благородний задум трьох талановитих перекладачів, Павличкових приятелів, був ніби живцем похований»³.

Зі щирою прихильністю згадує І. Гнатюк про своє знайомство з письменником, а пізніше – добрим товаришем-однодумцем Володимиром Лучуком: «Наважився поїхати до Львова й самому зайти до редакції «Жовтня». Володимир Лучук, що завідував поезією в ньому і був на п'ять років молодший за мене, прийняв мене так сердечно, наче давнього знайомого чи й друга; показав журнальну верстку, де були надруковані три моїх вірші, і на прощання дав мені з дарчим написом свою першу поетичну збірку *Довір'я*»⁴. Володимир Лучук наповнив виснажені табірними сухотами легені І. Гнатюка свіжим повітрям українського поетичного слова, підтримав його на перших кроках творчого входження в таємницю поезії, дав поштовх до примноження власного мистецького набуtku: «То було щось дивовижне в дотеперішній українській поезії: безпосередні вибухи почуття, самобутні образи, рими, ритміка, – така відвертість душі у всьому, що зразу викликала справжню довіру й зачудування. Ця невеличка книжечка вдихнула нечувану свіжість у нашу запрограмовану державною диктатурою так звану літературу»⁵.

На долю І. Гнатюка випало пережити всіх своїх «довголітніх» друзів-письменників: «Поволеньки пішли один за одним усі три ірпінські перекладачі: Микола Лукаш, Григорій Кочур і Дмитро Паламарчук... То справді була нерозлучна трійця побратимів – талановитих перекладачів-поліглотів, що своєю творчістю збагатили нашу літературу на довгі століття»⁶. Із сумом та властивим йому екзистенційним поривом, І. Гнатюк виливає на аркуш внутрішній біль та скорботну гіркоту невимовної втрати: «Не залишилося в мене серед письменників жод-

¹ Там само, с. 308.

² І. Гнатюк, *Бездоріжжя*, Харків : Майдан, 2002, с. 110.

³ Там само, с. 111.

⁴ І. Гнатюк, *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич : Відродження, 1998, с. 242.

⁵ Там само, с. 242.

⁶ І. Гнатюк, *Бездоріжжя*, Харків : Майдан, 2002, с. 109.

ного з довголітніх друзів, – пішли у вічність: Володимир Підпалий, Борис Харчук, Володимир Лучук, Оксана Сенатович, Григорій Кочур і останній – Дмитро Паламарчук, – покинули мене самотнього у безпросвітному переживанні, покинули, наче в безлюдній пустелі»¹.

Радомир Мокрик у своїй книзі запропонував власний погляд на визначення феномену українського шістдесятництва: «Це передусім клубок відносин талановитих непересічних людей, різних та самотніх. Те, що Ліна Костенко підкреслює саме любов між шістдесятниками, насправді не є художнім перебільшенням...»². Цю любов, закарбовану пером І. Гнатюка на сторінках його прозових книг, зокрема книжки «Бездоріжжя», спостерігаємо в різноманітних формах, утілених у слові: «...Так, я живу їхньою пам'яттю, вони й з потойбічного світу дають мені невичерпну силу жити своїми та їхніми прагненнями й переживаннями, тобто жити за них і за себе»³.

Як бачимо, розповіді І. Гнатюка про пройдене та пережите, вміщені у його прозових книжках, об'єднані передусім потребою художнього осмислення минулого, свідком якого був сам автор, «гнаний вітрами часу і зогріваний світлом рідного сонця»⁴.

Висновки. Спогадову прозу І. Гнатюка можна вважати вагомим естетично-філософським компонентом творчості митця-шістдесятника. Авторіві вдалося повною мірою досягнути творчої реалізації окресленого виду нефікційного письма. Через ретроспективне відтворення низки подій та обставин досліджуваного періоду, мемуарист розкриває невідомі досі свідчення про життя окремих представників українського літературного шістдесятництва, описує історію їхніх взаємин, поділяє їхні прагнення та переживання, суголосні з його особистісно-ментальними поривами. Літературно-історичні події, художньо оприявлені у прозі І. Гнатюка, визначаємо як безцінну письменницьку ілюстрацію мистецької й суспільної діяльності окремих носіїв поколіннєвої ідентичності шістдесятництва, яку мемуарист інтерпретував на художньому полотні. Письменник-шістдесятник вийшов за межі існуючих історичних та просторово-часових обмежень, художньо втілюючи моделі мислення «знакового покоління» у всій можливій повноті та виразності.

References

- Bahan Kh., *Avtobiografiya, memuary, shchodennyk: typolohichni vidminnosti*, Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya: Filolohichna», 2015, № 52, s. 33–35 // Баган Х., *Автобіографія, мемуари, щоденник: типологічні відмінності*, Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна», 2015, № 52, с. 33–35.
- Hnatyuk I., *Bezdzorizhzhya*, Kharkiv : Maydan, 2002, 240 s. // Гнатюк І., *Бездоріжжя*, Харків : Майдан, 2002, 240 с.

¹ Там само, с. 110.

² Р. Мокрик, *Бунт проти імперії: українські шістдесятники*, Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023, с. 110.

³ І. Гнатюк, *Бездоріжжя*, Харків : Майдан, 2002, с. 118.

⁴ І. Гнатюк, *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич : Відродження, 1998, с. 5.

Hnatyuk I., *Vybrani virshi ta poemy*, L'viv : Chervona kalyna, 1995, 670 s. // Гнатюк І., *Вибрані вірші та поеми*, Львів : Червона калина, 1995, 670 с.

Hnatyuk I., *Svizhymy slidamy: Spohady, eseyi*, Kharkiv : Maydan, 2004, 136 s.

// Гнатюк І., *Свіжими слідами: Спогади, есеї*, Харків : Майдан, 2004, 136 с.

Hnatyuk I., *Stezhky-dorohy: Spomyny*, Drohobych : Vidrozdzhennya, 1998, 496 s. // Гнатюк І., *Стежки-дороги: Спомини*, Дрогобич : Відродження, 1998, 496 с.

Ziola M., *Modusy „Svoboda” ta „Boh” yak markery khudozhn'oho syntezu u lirytsi Ivana Hnatyuka ekzystentsiynoho myslennya Hryhoriya Skovorody*, [u:] *Suchasni retseptsii svitohlyadno-tsinnisnykh oriyentyriv Hryhoriya Skovorody*, Poltava, 2022, s. 214–220 // Зьола М., *Модуси «Свобода» та «Бог» як маркери художнього синтезу у ліриці Івана Гнатюка екзистенційного мислення Григорія Сковороди*, [у:] *Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів Григорія Сковороди*, Полтава, 2022, с. 214–220.

Ziola M., *Natsional'no-ekzystentsiyni vymiry liryky Ivana Hnatyuka, Problemy humanitarnykh nauk. Seriya „Filolohiya”*, 2022, № 51, s. 57–63 // Зьола М., *Національно-екзистенційні виміри лірики Івана Гнатюка*, Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія», 2022, № 51, с. 57–63.

Mokryk R., *Bunt proty imperiyi: ukrayins'ki shistdesyatnyky*, Kyiv : A-BA-BA-NA-LA-MA-NA, 2023 // Мокрик Р., *Бунт проти імперії: українські шістдесятники*, Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023.

Raryts'kyi O., *Partytury tekstu i dukhu (Khudozhn'o-dokumental'na proza ukrayins'kykh shistdesyatnykiv)*, Kyiv : Smoloskyp, 2016, 488 s. // Рарицький О., *Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)*, Київ : Смолоскип, 2016, 488 с.

Tarnashyns'ka L., *Ukrayins'ke shistdesyatnytstvo: profili na tli pokolinnya (istoryko-literaturnyi ta poetykal'nyi aspekty)*, Kyiv : Smoloskyp, 2010, 632 s. // Тарнашинська Л., *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти)*, Київ : Смолоскип, 2010, 632 с.

Марта Зьола – аспірантка філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0003-3671-8615

Email: marta_zola@ukr.net

Роман КРОХМАЛЬНИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 82.111.852:007

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12577>

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ У НАУКОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ: МІЖ КОГЕРЕНТНІСТЮ ТА ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЮ

Резюме: У статті – спроба розгляду ознак когерентності художнього образу в умовах явищ інформаційного суспільства. Автор звертає увагу на ті естетичні особливості художнього образу, які набувають багатозначності, особливого типу когерентності, за якого об'єкт перебуває у силових полях взаємовпливів різних мистецьких проєкцій. У центрі уваги – нові можливості для вченого, який у своєму науковому арсеналі застосовуватиме багатопроєкційні методи аналізу всіх можливих зв'язків міжвидового характеру (від когерентності до інтермедіальності). Вивчення національного поетичного коду за умови динамічного поширення художнього образу в алгоритмах інтернет-платформ створює нові виклики і нові питання щодо багатовимірності мистецтва слова в умовах цифрового суспільства, побудованого на засадах мережевої логіки. Висновком стала думка про формування специфічної мережевої естетики, яку можемо простежити у процесах динамічних змін у часі, просторі та інших вимірах когерентності художнього образу.

Ключові слова: інформаційна естетика, літературна комунікація, когерентність образу, мережева логіка, інформаційне суспільство.

ARTISTIC IMAGE IN SCIENTIFIC COMMUNICATION: BETWEEN COHERENCE AND INTERMEDIALITY

Abstract: In the article, an attempt is made to examine the signs of coherence in the artistic image within the context of phenomena in the information society. The author draws attention to the aesthetic characteristics of the artistic image that acquire polysemy, a particular type of coherence in which the object exists in the force fields of various artistic projections. The focus is on new possibilities for the scholar who applies multi-projection methods in their scientific arsenal to analyze all possible connections of inter-species nature (from coherence to intermediality). The study of the national poetic code in the dynamic dissemination of the artistic image through algorithms on internet platforms creates new challenges and questions regarding the multidimensionality of the art of words in the context of a digital society built on the principles of network logic. The conclusion suggests the idea of forming a specific network aesthetics that can be traced in the processes of dynamic changes in time, space, and other dimensions of the coherence of the artistic image.

Keywords: Information Aesthetics, Literary Communication, Coherence of the Image, Network Logic, Information Society

Коло методологічних проблем наукової комунікації в літературознавстві перших десятиліть ХХІ ст. так чи інакше стосується специфіки функціонування художнього образу, його творення, перцепції й рецепції (загалом усіх особливостей його функціонування), стосується всього, що становить виклик класичному («аналоговому») сприйманню літератури як виду мистецтва.

Людина нашого часу мимоволі потрапляє у складні технологічно динамічні умови інформаційного середовища, яке не лише диктує свої алгоритмовані вимоги, але й впливає на багато різних чинників життя, зокрема – і на сприймання художнього образу. Літературознавці звертають увагу на різні аспекти означеного явища, котре часто пов'язують із різними причинами: проблемами читання¹; Ганна Токмань – із дидактичними особливостями²; Анатолій Ситченко звертає увагу на технології³ та патріотичне виховання⁴; Тетяна Бовсунівська – на особливості сучасного розвитку літературознавчої методології та потребу реформування підходів до функціонування закладів вищої освіти⁵. Особливо відзначимо термінологічні особливості літературознавчого дискурсу, які стали предметом окремих дискусій, де автори часто спостерігають створення різних тавтологічних термінів, котрі формують певну «невичерпність»⁶, особливу незавершеність чи й можливість безлічі трактувань того ж явища. Тетяна Бовсунівська наводить низку прикладів терміноодиниць, які, у супереч вимогам до терміна як одиниці наукового мовлення, містять певну неозначену багатозначність («образ, актант, ей-дос, симулякр, ризома, імідж або фрагментованість, інтертекстуальність, сингулярність, фрактальність, інтермедіальність тощо»⁷). Візьмемо до уваги думку вченої про те, що літературознавство нашого часу «вступає на шлях експериментального випробування всіх раніше заявлених систем та кодів, безупинно транс-

¹ Проблема читання в сучасному інформаційному суспільстві: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 вересня 2019 р., м. Київ, Ін-т педагогіки НАПН України; за заг. ред. Т. О. Яценко, Київ : УОВЦ «Оріон», 2019, 122 с.

² Г. Токмань, *Шляхи творчого розвитку викладачів і студентів-філологів*, «Рідна школа» 2012, № 11, с. 38–41. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_11_9; Г. Л. Токмань, *Тарас Шевченко – Євген Плужник – Іван Світличний: діалог текстів*, Теоретична і дидактична філологія. Серія: Філологія (літературознавство, мовознавство), 2019, вип. 30, с. 83–94. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_11_9.

³ А. Ситченко, *Естетичне виховання у контексті технологізованого навчання літератури*, «Українська література в загальноосвітній школі» 2011, № 9, с. 2–4. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2011_9_2.

⁴ А. Ситченко, І. Корнієнко, *Проблема патріотичного виховання в науковому дискурсі*, «Нова педагогічна думка» 2022, № 2, с. 101–104. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2022_2_19.

⁵ Т. В. Бовсунівська, *Екфразис & інтермедіальність*, Літературознавчі студії, 2013, вип. 39 (1), с. 109–115. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_39\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_39(1)_17); Т. В. Бовсунівська, *Типологія прийомів у літературі романтизму*, «Сучасні літературознавчі студії» 2018, вип. 15, с. 21–25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2018_15_5; Т. Бовсунівська, *Когнітологічні зміни історичного шляху літературознавства*, «Питання літературознавства» 2015, вип. 91, с. 110–122. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2015_91_11.

⁶ Т. Бовсунівська вказує на особливості «методики літературознавчого пізнання та термінологізації», яку «можна охарактеризувати як кризовий уже на тій підставі, що різноманітні термінологічні системи описують літературне явище, але не прагнуть його вичерпати». Див.: Т. Бовсунівська, *Когнітологічні зміни історичного шляху літературознавства*, с. 111.

⁷ Т. Бовсунівська, *Когнітологічні зміни історичного шляху літературознавства*, «Питання літературознавства» 2015, вип. 91, с. 111.

формуючись та синкретизуючись з іншими науками в найнесподіваніших композиціях»¹ і є вдалим прекрасним промовистим прикладом не лише методологічної кризи гуманітаристики стосовно художнього образу² в умовах динамічних процесів інформаційного суспільства, але й процесів дефрагментації свідомості сучасного користувача інформаційних потоків і впливу на нього чинників, які творить своєрідна мережева логіка³.

Сучасні реалії сформовані змінами глобального масштабу, котрі відбуваються системно (та не завжди є змога зафіксувати певну їх логіку) на багатьох рівнях та в різних вимірах. Учені фіксують такі прояви цього явища. Наприклад, одна із думок Т. Бовсунівської⁴ стосується особливого «нелінійного мислення», яке не

¹ Там само, с. 111.

² На думку А. Д. Ефленда, утворення імагологічної типології можливе за умови дотримання категоризації, наративізації та схематизації як основоположних принципів такого характеру дослідження. Окрім того, він назвав три провідних підходи до систематизації образності за іменами очільників відповідних напрямків: 1) Дж. Лакоффа й М. Джонсона у галузі когнітивної метафори, 2) дослідження екзистенції ментальних образів у психології Роджера Шефарда та 3) дослідження ментальної образності як перцептивної активності за методою С. Коссліна та Х. Гарднера (згідно з якою «квазіживописні форми ментальної репрезентації називаються образністю»). Не втратила актуальності й теорія когнітивного розриву Л. Фестінгера, яка дає можливість додаткових мотивацій у спробах семантичного окреслення образних структур. Власне, сучасні спроби перелічити та охарактеризувати основні типи психічного образу з їх можливою класифікацією йдуть від *Елементів психофізики* (1860) Г. Т. Фехнера. Певним продовженням цього напрямку стали праці Ф. Маккеллара, Е. Б. Тітченера, Д. О. Хебба, Г. Холта, Ж. Піаже, М. Дж. Хоровітца. Докладніше див.: Т. Бовсунівська, *Когнітологічні зміни історичного шляху літературознавства*, с. 115.

³ Висновок Т. Бовсунівської: «Впорядкування сфери літературознавства можливе сьогодні лише за умови захоплення в поле його впливу інших дисциплін, зокрема тих, які спираються на дослідження психофізіологічних закономірностей у формуванні людської свідомості (зادля надання думці ґрунтовної мотивації). Одним із напрямів встановлення нового літературознавчого гештальту з більш мотивованою термінологічною системою може стати залучення когнітології в усьому її розмаїтті». Див.: Т. Бовсунівська, *Когнітологічні зміни історичного шляху літературознавства*, с. 117.

⁴ «Зміни в галузі людського мислення та, відповідно, поведінкових кліше – глобальні. Якщо раніше «нелінійне» мислення становило виняток, було притаманне лише деяким науковцям, то нині воно стає набутком мас. Наука як спосіб впорядкування хаосу давно втратила свої переваги в боротьбі з наростаючим інформаційним полем. Всесвіт не піддається впорядкуванню, не дає на запити нашого мозку простих і вичерпних відповідей. Уявлення про світ як детермінований хаос, прагнення створити «відкрити» (за У. Еко) систему аналітики цього нового світу підносить на перше місце науки про *cogito* та *psyche*. Оскільки саме ці категорії становлять окреслену завершеність будь-якого нелінійного процесу мислення, їм випадає стати основою у дослідній складовій будь-якої методики пізнання в майбутньому. Закони думки та закони літератури є породженням одного й того самого людського мислення, отже, їхня взаємозумовленість та наскрізна детермінованість мають бути запорукою майбутніх інтелектуальних злетів» Цит. за: Т. Бовсунівська, *Когнітологічні зміни історичного шляху літературознавства*, с. 117.

лише увірвалося у свідоме чи віртуально-свідоме життя, але й робить спробу масового впливу на учасників мистецької комунікації. Алгоритми мережевого мислення намагаються певним чином упорядкувати (або й підпорядкувати) учасників мистецької комунікації, створюють можливість певного керованого або й некерованого впливу на споживача художнього контенту.

Порівняння творів різних видів мистецтва, формування методичних підходів до специфічного аналізу мають тривалу традицію і засвідчують бажання вчених різних поколінь знайти той інструмент, який дасть змогу «виміряти» впливи різнорідних за походженням явищ. Чи й «різнорідних»? Якщо ступити на дорогу розгляду цього питання крізь призму когнітивного його аспекту, отримаємо ще інші, додаткові підстави. Так, Т. Бовсунівська як приклад наводить міркування, які лягли в основу розділу праці Артура Д. Ефленда¹. Сучасний науковий дискурс і має, і ще «не має» (!) усталеного терміна щодо інтермедіальних явищ та, як на це вказує І. Жодані, ще відбувається своєрідний пошук, кристалізація терміноодиниці, найбільш вдалої для об'єкта наукової комунікації². Через це й художньо-образні акценти, отримуючи означення із вказівкою на поєднання різних видів мистецтва, набувають багатозначності, особливого типу когерентності, при якому об'єкт перебуває в силових полях взаємовпливів різних мистецьких проєкцій. Тут маємо справу із тим «невидимим», або прихованим, яке можна хіба реконструювати, залучивши метод, який Микола Лукаш називав «методом тонких кілець»³. Такі методологічні інструменти відкривають шлях до реконструкції на межі мистецьких проєкцій, така «віртуалізація» до того ж залишилась чи не єдиним можливим способом досягти мети естетичного сприймання за таких складних умов.

¹ Книга *Мистецтво й когніція: інтеграція візуальних мистецтв у навчальному плані* Артура Д. Ефленда є зразком використання когнітивного підходу до сфери мистецтв, зокрема 6-й розділ *Образність у когнітивному висвітленні*, повністю присвячений вивченню художніх образів із залученням когнітивних методик.

² «Проаналізувавши походження новоствореної лексики на позначення явища взаємодії та синтезу різних вторинних моделювальних систем, можна дійти висновку, що найбільше слів утворено від кореня «медіа», проте з ним пов'язано і найбільше проблем: велика кількість значень англійського слова «medium» (спосіб, засіб, середовище, умови) вносить певну невизначеність у розуміння терміна, бо часто ми не розуміємо, яке зі значень автор мав на увазі, а визначень науковці намагаються уникати; утворення форми однини, складних іменників, прикметників. Також дослідники взаємодії видів мистецтва люблять запозичувати термінологію з інших сфер людської діяльності (адаптація, креолізація), проте таке перенесення може призвести до плутанини. Оскільки переклад з мови одного виду мистецтва на мову іншого можливий тільки через знаки, які є предметом вивчення семіотики, на нашу думку, оптимальними для називання явища взаємодії вторинних моделювальних систем можуть бути тільки терміни «мульти(полі-)семіотичність» та «інтерсеміотичність». Цит. за: І. М. Жодані, *Взаємодія вторинних моделювальних систем: проблеми терміноутворення*, *Магістеріум. Літературознавчі студії*, 2015, вип. 61, с. 84–85. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_lit_2015_61_11.

³ М. Стріха, *(Не)можливість перекладу*, «Україна Модерна» 2010, № 5 (16), с. 10.

Пожвавлення на полі теорії літератури, яке було відзначено як те, що відбулося завдяки впливу й засвоєнню культурологічних підходів, поява «нових інтерпретаційних методів», багатьох нових «теоретичних шкіл» засвідчує, наприклад, формування окремої галузі (за Тамарою Гундоровою – «літературної антропології»)¹.

Микола Жулинський у вітальному тексті до ювілею славного Андрія Содомори визначає цікаву рису мети фундаментальної діяльності видатного діяча української культури («подвижництва Андрія Содомори»): «Не тільки задля набуття внутрішньої свободи, доброчесності, яка буде несхитною, бо піднесена духом. А передусім заради того, щоб закликати, спонукати читача до серйозного читання й самоосвіти, до морального, духовного самовдосконалення»². Справді, читати тексти і слухати Слово А. Содомори – велика насолода і водночас це велика праця, яка змушує до надзвичайно динамічної когерентності з видатним українським ученим. Звернімо увагу і на міжчасову когерентність різних поколінь, яку, увиразнюючи висловом Івана Франка³, М. Жулинський окреслює як перекладацьке подвижництво, «своєрідну програму духовного й морально-етичного просвітництва», художні образи у перекладах підтримують когерентність поколінь і представників різних націй у міжчасовій і міжнаціональній проєкціях, що становить своєрідне надзавдання для перекладача – сприйняти, зберегти і передати (стати когерентним із образом, його таємницями і створити можливість до когерентності в майбутньому силовому полі іншої літератури чи іншого часу). Своєрідна комунікація між науковим і художнім текстами в рамках одної творчої особистості (на прикладах І. Франка⁴ чи Євгена Маланюка⁵) – теж спе-

¹ Т. Гундорова наголошує: «...Саме завдяки культурологічним студіям теорія літератури здобула нове життя. Вона активно засвоює методи культурної антропології, звернені до аналізу соціокультурних факторів і смислів та історико-суспільних контекстів функціонування літератури. З'являється цілий ряд нових інтерпретаційних методик та напрямків дослідження, складається нова галузь – літературна антропологія. На межі століть активно формуються нові теоретичні школи: нація-як-нарація (Гомі Бгабга), постколоніальна критика (Едвард Саїд), субалтерні студії (Гаятрі Співак), новий історизм (Ерік Гобсбаум), теорії травми (Кеті Карут, Домінік ЛяКапра), студії пам'яті (Аляйда Ассман) та ін. Актуальності набувають постколоніальні студії, гендерні студії, студії пам'яті, травма-студії, медіа-студії та ін.». Див.: Т. Гундорова, *Література на полі медій – медії на полі літератури*, [у:] *Література на полі медій*, Збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ред. Гундорова Т. І., Сиваченко Г. М., Київ, 2018, с. 8.

² М. Жулинський, *Звертав свій дух до того, що вічне: Андрієві Содоморі – 85*, «Слово і час» 2023, № 1 (727), с. 81.

³ Іде мова про «головне значення поезії», яке «розширює нашу індивідуальність», «золотий міст розуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями». Див.: І. Франко, *Передмова (до збірки «Поеми»)* // Франко І., *Зібрання творів*: у 50 т., Київ: Наукова думка, 1976—1986, т. 5, с. 7.

⁴ Алла Швець розглядає інтертекстуальність на прикладах творчої майстерні Івана Франка: «Інтертекстуальність як одна з визначальних прикмет Франкової творчості була зумовлена повсякчасним діалогом письменника з науковими й художніми текстами інших літератур та культурних епох, які наснажували й інтелектуально живили

цифічна форма когерентності, що заслуговує на спеціальне дослідження, яке передбачає розбудову технологій ученого та інструментарію наукової методології.

Алгоритм національного поетичного коду зберігається при цьому в тих самих проєкціях. Так, у поезії М. Кривцова *Моя голова котиться від посадки до посадки*¹ актуалізовано уявну метаморфозу головного героя – воїна ЗСУ, українського поета – у фіалку («скоріше б уже весна / щоб нарешті / розквітнути / фіалкою»). Когерентність цього образу із відомими українськими романтичними текстами (і не тільки) має надзвичайно подібний алгоритм. Відзначимо активну трансляцію дій вихідного образу такої уявної зміни, оскільки автор мимоволі переходить у своїй уяві і в художньому образі поетичного тексту лімінальну зону між реальним і віртуальним простором, мріючи про весну і цвіт фіалки. Серед квітів-художніх образів поетичного світу фіалки не мають надто великого поширення (О. Бойко², розглядаючи світ фольклорної символіки квітів у відомій праці М. Костомарова, вказує на думку вченого про те, що «на образ цієї квітки дуже рідко потрапляємо у піснях. Згадки про неї є лише у галицьких піснях», і зазначає, що ця квітка є «символом дівочої чистоти»³). У тексті М. Кривцова маємо деталізований процес перетворення персонажа, інвертором цього дійства стала уява героя, насажена складною кризовою ситуацією та надзвичайно гострими критичними обставинами з експлікацією супутніх ознак переміни. Оскільки «перисфера [...] обмежує профанний світ людини», «за межі перисфери дія хронотопного

його художнє мислення, інспірували творчі ідеї.» Цит. за: А. І. Швець, «На чужу основу я накладав свої узори»: орієнтальна генеза легенди Івана Франка «Арот і Марот», «Сходознавство» 2022, № 90, с. 208.

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhodoz_2022_90_9.

⁵ «Існує велика ймовірність того, що найпоширеніші у Маланюковій поезії семантичні гнізда були якоюсь мірою ремінісцентними щодо поезії Шевченка, Куліша, Тичини, Рильського (у нього проартикульовано семантику мли, далечі, безмежжя, вічності, вітру, бурі, тиші, блакиті, вогню, заліза), Миколи Зерова, репрезентантів «Празької школи» Юрія Дарагана, Олексі Стефановича, Юрія Липи, а також, можливо, інших поетів, не обов'язково українських (як ось Александра Блока). Інтертекстуальності Маланюкової поезії як діалогу з текстами-донорами сприяла його блискуча літературна пам'ять. Див: Є. К. Нахлік, *Поетика образності Євгена Маланюка*, «Київські полоністичні студії» 2019, т. 35, с. 251. http://nbuv.gov.ua/UJRN/kps_2019_35_33.

¹ «Моя голова котиться / від посадки / до посадки / як перекотиполе / чи м'яч / мої руки відірвані / проростуть фіалками навесні / мої ноги / розтягнуть собаки та коти / моя кров / вифарбує світ у новий червоний / Pantone людська кров / мої кістки / втягнуться в землю / утворять каркас / мій прострелений автомат / заржавіє / Бідненький / мої змінні речі та екіпу / передадуть новобранцям / та скоріше б уже весна / щоб нарешті / Розквітнути / фіалкою» (Максим Кривцов). Цит. за: http://bukvoid.com.ua/library/maksim_krivtsov/moya_golova_kotitsya_vid_posadki_do_posadki.../

² О. Бойко, *Внесок Миколи Костомарова у дослідження фольклорної символіки квітів*, «Міфологія і фольклор» 2015, № 1–2, с. 32. DOI: [http://dx.doi.org/10.30970/myf.2015.1-2%20\(18\).603](http://dx.doi.org/10.30970/myf.2015.1-2%20(18).603).

³ Там само, с. 32.

коду вже не поширюється»¹. Чистота, цнота, призначення нести красу й наполегливо дивувати – такі особливості образу фіалки знаходимо у поетичному тексті Олени Пчілки *Перший вінок*², що відкривав однойменний перший жіночий альманах (1887). Українська поетеса сугестувала в образ фіалки прагнення до прояву себе саме в гурті, проте вберегла здатність образу до когерентного паралелізму з особою, яка є своєрідним «транслятором» краси й чистоти.

Суспільство, у якому, з одного боку, активно розвивається наукова спільнота, на вістрі пера у якої, як правило, фундаментальна класична спадщина, а з іншого боку, активність комунікації спільноти покоління громадян, які зростають у динамічному мережевому просторі, сповненому художніх образів, реалізованих у мультимедіа, по суті, технологічному, інтермедіальному³ середовищі, із допомогою сучасних технологій. Парадоксально, проте технологічно опрацьовані художні образи залишають невеликий простір для розвитку уяви реципієнта, на відміну від традиційних («аналогових») можливостей стимулювання когерентності. Разом із тим, відзначимо певну підсилену «точковість» щодо сугестування когерентності у поетичних текстах нашого часу. Зрештою, це властиве для мистецької комунікації ХХІ ст., коли автор намагається бути більш точним щодо творення образу завдяки його медіа-вмісту, який, зменшуючи кількість варіантів «прочитання», створює напрямну проєкцію для когерентності. Завдяки динаміці розвитку технологій, їхнім виражальним особливостям і формуванню змінених рецептивних параметрів, формується інша (не знаємо чи краща) культура образотворення й культура сприймання художнього образу. Категорія когерентності саме дає змогу це вповні відчувати. У науковому дискурсі знаходимо цікаве поняття «інтермедіальність», яке утверджує залучення різних видів мистецтва до формування природи сучасної естетики образу. Розгортання дослідження цього явища вже має свою історію і своїх дослідників.

¹ Р. Крохмальний, *Метаморфоза і текст (семантична, структуротворча та світоглядна роль переміни художнього образу)*. Монографія, Львів: Вид. центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005, с. 236.

² *Перший Вінок: жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської та Олени Пчілки*, Львів: Друкарня Товариства імені Т. Г. Шевченка, 1887, 464 с.

³ За твердженням Лариси Волошук, «поняття «інтермедіальність» завдячує своєю появою у 1983 році німецькому досліднику А. Ханзен-Льове, який презентував уперше це явище як дослідницьку парадигму. [...] Е. Циховська також зауважує на неочікувану версію, що вирізняється від загальноприйнятої думки щодо піонерства в галузі інтермедіальності А. Ханзена-Льове, яку подає А. Годро в монографії *Від Платона до Люм'єрів: нарація та демонстрація у літературі та кінематографі* (2009). Дослідник віддає першість у використанні терміна «intermediality» Ю.-Е. Мюллеру: «Термін інтермедіальність, я вважаю, був уперше застосований Югеном Ернстом Мюллером у пізні 1980-ті, посилаючись на статтю самого Ю.-Е. Мюллера *Комедія «Тор Нат» та інтермедіальність музичної комедії*». Цит. за: Л. Волошук, *Інтермедіальність як прояв міжмистецької поліфонії у новелах Ольги Кобилянської*, «Синопис: текст, контекст, медіа» 2017, вип. 1(17), с. 52–58. [https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017\(1\)2137](https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017(1)2137).

Вектори початку розвитку інтермедіальних наукових зацікавлень системно сягають кінця XIX століття, а нині ми (за Л. Генералюк¹) перебуваємо в «епосі Visual Studies» («освоєння феномену мультикультуральності, формування наукового інструментарію у сфері інтермедіальних досліджень»)², і сучасні технології цьому лише сприяють, залучаючи щораз нові засоби й можливості щодо інтерпретаційних функцій таких інноваційно скерованих досліджень, творячи умови для формування «літературознавства нового типу, здатного сприймати світ і культуру в їх численних зв'язках та конотаціях»³. Поєднання різних видів мистецтва та їхній вплив – цікавий предмет для вивчення (про вплив явищ музичного мистецтва на художній образ у поетичному тексті знаходимо достатньо прикладів і дискусійних поглядів⁴). Науковці підкреслюють широту можливостей застосування концептуальних підходів до явищ літератури (і, певна річ, до художнього образу) з погляду інтермедіальності⁵. Тому, своєрідна поліфункціональна всеосяжність літературознавчого погляду на художні образи явищ сучасного (і не тільки) мистецтва дає нам підстави для формування гіпотези про відповідну нову систему координат для вченого, який у своєму науковому арсеналі мав би застосовувати багатопроєкційні методи і враховувати при цьому усі можливі зв'язки

¹ Дослідниця зауважила пошуки І. Франка, «погляд на літературу як один із видів мистецтва, порівняльний аналіз, запропонований у розділах *Поезія і малярство* та *Поезія і музика* програмної статті *Із секретів поетичної творчості* (1898–1899), цінні тим, що це був, по суті, старт інтермедіального дискурсу у вітчизняному літературознавстві. Український письменник і науковець предметно аналізував проблему міжвидових взаємовпливів і розглядав літературу у зв'язках із образотворчим мистецтвом, музикою, кінетичними мистецтвами. Він урахував досягнення психофізіології та психології сприйняття, зокрема працю А. Гранта *Фізіологічна естетика* (1877), створив теорію «зміслів» (відчуттів), запропонувавши їх структурування. Див. докладніше: Л. Генералюк, *Шляхи формування інтермедіальних досліджень*, «Слово і Час» 2020, № 3, с. 8.

² Л. Генералюк, *Шляхи формування інтермедіальних досліджень*, с. 6.

³ Цит. за: Л. Генералюк, *Шляхи формування інтермедіальних досліджень*, с. 24.

⁴ Наприклад, праця М. Зубрицької, де авторка вказує на такі особливості: «Музичність літературного тексту розгортає низку відкритих для дискусії питань, зокрема питання її рецептивно-естетичного навантаження, особливо коли йдеться про читання поетичних, драматичних чи прозових творів, у яких музика виступає важливим структурним елементом художньої дійсності. Полемічність цього питання полягає передусім у тому, що музичність тексту передбачає відкриту мережу індивідуальних асоціацій, опертих на суб'єктивний досвід, що ускладнює теоретичне осмислення загального естетичного досвіду» Див.: М. Зубрицька, *Музика – Слово – Уява: рецептивно-естетичне навантаження музичності тексту в «Лісовій пісні» Лесі Українки*, [у:] *Леся Українка і сучасність*, Луцьк: Вежа, 2008, т. 4, кн. 2, с. 12–13.

⁵ Л. Волошук зазначила, що «інтермедіальність дає змогу у літературі показати взаємовпливи інших мистецтв, водночас репрезентує різні види мистецтва в художньому тексті, що сприяє цілісному сприйняттю. Саме завдячуючи інтермедіальності, література стає універсальною мистецькою структурою, що може корелювати з будь-якими мистецькими явищами». Див. докладніше: Л. Волошук, *Інтермедіальність як прояв міжмистецької поліфонії у новелах Ольги Кобилянської*, «Синopsis: текст, контекст, медіа» 2017, вип. 1 (17), с. 57. [https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017\(1\)2137](https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017(1)2137).

міжвидового характеру. У фундаментальних пошуках вимірів особливостей літературної критики (чи «критикознавства») Степан Хороб зупиняє погляд на єдності логіки й методології¹ та висловлює міркування щодо постаті особи критика як «представника актуального мистецтвознавства і суспільної думки у широкому, «універсальному» їх вираженні»². Наголосимо, що динамічне середовище мережевої комунікації створює можливості до практично миттєвої актуалізації у віртуальному просторі зворотної думки читача на те чи інше мистецьке (у нашому випадку – літературне) явище.

Історія як творчий концепт у романах Романа Іваничука крізь призму літературно-критичного погляду Миколи Ільницького – це «історія ідей, формування самосвідомості народу». «Для нього, – наголошує літературознавець, – завжди було важливим передати атмосферу відображуваної епохи, показати, як духовні надбання переходили від покоління до покоління, збагачуючись новими цінностями, що виразно спостерігаємо в циклі романів, починаючи від *Мальв* і закінчуючи *Четвертим виміром*³, а це, звісно, засвідчує комунікацію поколінь, своєрідне перехрестя доль у літературному тексті та уяві реципієнта. Когерентність автора⁴ і його персонажа є підставою для роздумів про можливість специфічно

¹ «У природі критики представлені і наука, і мистецтво, і публіцистика. Але в яких співвідношеннях, у яких ланках дослідження, на яких її етапах? Для з'ясування цього необхідний більш конкретний аналіз методології критичного дослідження. До речі, єдність логіки і методології критичного аналізу підкреслюють і плідно висвітлюють українські сучасні дослідники Роман Гром'як, В'ячеслав Брюховецький, Тарас Салига, Микола Ільницький, Григорій Штонь, наче переймаючи у цьому естафету від своїх попередників Миколи Євшана, Михайла Гнатишака, Леоніда Білецького, Володимира Державина. Головне і найбільш специфічне для критики починається там і тоді, де і коли свої живі враження та переживання критик прагне перевести на рівень раціонального розуміння й осмислення». Цит за: С. І. Хороб, *Критика. Дух часу, дух аналізу чи стан свідомості й душі?!...*, «Прикарпатський вісник НТШ. Слово» 2012, № 2, с. 294. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2012_2_30.

² Цит за: С. І. Хороб, *Критика. Дух часу, дух аналізу чи стан свідомості й душі?!...*, с. 295.

³ Цит за: М. М. Ільницький, *Історія крізь призму духовності: візія Романа Іваничука*, «Слово і Час» 2019, № 5, с. 15. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2019_5_4.

⁴ «Письменник вкладає в уста свого героя болючі роздуми: чи правильно він учинив. Він міг стати відомим ученим, професором, написати низку праць. І що було б корисніше й потрібніше для нащадків: Гулак-учений чи Гулак-мученик? Він, по суті, окреслює ту перспективу, той шлях, які обрав і здійснив М. Костомаров, покаючись. Написав томи художніх творів і історичних досліджень, які принесли йому світове визнання. Та раптом спохоплюється: а приклад стійкості хіба не буде потрібний нащадкам? Письменник зводить своїх героїв на зустрічі після багатьох років. А читача залишає перед дилемою: де та межа, яка відділяє компроміс від зради? А може, те саме болюче питання, яке ставив перед собою і автор роману? У статтях і виступах його не раз з'являлося поняття валленродизму як лінії поведінки його покоління. І чи є на нього однозначна відповідь?» Докладніше див.: М. М. Ільницький, *Історія крізь призму духовності: візія Романа Іваничука*, «Слово і Час» 2019, № 5, с. 20. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2019_5_4.

внутрішньої когерентності, яка формується в межах творення літературного тексту, тому процес такої взаємодії й виринає у пильному критичному дискурсі.

Питання впливу на поетичний образ відомого цікавого явища («синтезу мистецтв») – важливе, досліджуване, але для нашого погляду має додаткове значення для увиразнення актуалізації художнього образу в умовах розгортання явищ мережевої логіки, хоча вчені вказують на особливу специфіку синтетичних проєкцій мистецтва, а відтак і на спеціальні вимоги до дослідників у такому багатовимірному естетичному світі¹.

Міждисциплінарна когерентність наукових проєкцій у літературознавстві не нова², але вплив мережевої логіки й динаміка поширення художнього образу в алгоритмах інтернет-платформ створює нові виклики для дослідників. Інформаційні вихори нашого часу сприяють не лише швидкому осягненню візуалізованих образів, але й загрожують тому традиційному діалогові між особистістю й текстом³, адже комунікативні навички ХХІ ст. призвичаюють реципієнтів до раптового, поверхово миттєвого сприймання художнього образу. Мистецтво слова в умовах цифрового суспільства, побудованого на засадах мережевої логіки, отримує великі можливості для реалізації найскладніших задумів. Водночас і

¹ «Проблема синтезу мистецтв тривалий час перебуває в центрі уваги дослідників. Витоки її теоретичного осмислення йдуть від Аристотеля (*Про мистецтво поезії*) та Леонардо да Вінчі (*Суперечка живописця з поетом, музикантом і скульптором*), цікавила вона Г. Лессінга та Гегеля. І все-таки теорія синтезу мистецтв – найменш розроблена і досліджена галузь. По-перше, перебуваючи «на прикордонні», вона просторово для кожної окремої науки (літературознавство, мистецтвознавство, музикознавство тощо) сприймається як окраїнна, периферійна, а відтак, другорядна. По-друге, для вироблення її чітких критеріїв та наукових дефініцій потрібна обізнаність із суміжними мистецтвами, їх специфікою. При сучасній вузькоспеціальній спрямованості наукових пошуків (і, зрозуміло, підготовки спеціалістів, орієнтованих на певні локальні проблеми) зовсім нелегко знайти «широкопрофільного», полідисциплінарного дослідника». Цит. за: Л. Волошук, *Інтермедіальність як прояв міжмистецької поліфонії у новелах Ольги Кобилянської*, «Синопис: текст, контекст, медіа» 2017, вип. 1(17), с. 52. [https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017\(1\)2137](https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017(1)2137).

² «Інтердисциплінарні студії, зокрема під гаслом «література в системі мистецтв», сьогодні здобувають дедалі більше прихильників. Звернення до єдності мистецтв, до холістичного континууму культури знаменує відхід від парадигми строгої видової диференціації sister arts та секуляризації наукового знання. Культурні взаємовпливи, які спостерігаємо, синтез, міжвидові контакти дедалі більше стимулюють інтеграційні процеси в мистецтві, вони розвиваються й ускладнюються. Збагачується й термінологічний апарат, що обслуговує синкретичні явища». Цит. за: Л. Генералюк, *Екфразис і гіпотипозис: проблеми диференціації*, «Слово і Час» 2013, № 11, с. 59. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2013_11_9.

³ «Читання як елемент структури текстуального досвіду, можна вважати особливим типом сприйняття, що формує умови для конституювання життєвого світу особистості. Тільки реалізація читання як діалогу з текстом уможлиблює його повноцінне розуміння та розкриває простір для варіювання інтерпретацій». Докладніше див.: Е. Гнатюк, *Проблема читання в структурі текстуального досвіду*, Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філософія, 2013, вип. 12, с. 319. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2013_12_32.

літературознавство, набуваючи значного технологічного інструментарію, отримує здатність до специфічно інтелектуального, якісно-кількісного аналізу сучасних естетичних явищ, стає разом із іншими науками в центрі гуманітаристики. Відчуття можливостей масової актуалізації літературних явищ елітарного типу¹ створює ефект не лише транслявання новітньої медіаестетики як платформи соціальної комунікації, але й дає переваги щодо самореалізації особи реципієнта, який живе в умовах мережових особливостей.

Процесуальні особливості цього явища супроводжуються послідовними, системними «фіктивними симулякрами» свободи вибору читача. Якщо ж порівняти швидкість умов читацької когерентності з художнім образом, наприклад, у текстах Григорія Сковороди, Івана Нечуя-Левицького й сучасних авторів, тексти яких транслювані і знані в суспільстві завдяки Instagram і подібним платформам ще задовго до виходу їхніх збірок у якісному прекрасному аналоговому форматі. Прагнення багатьох письменників отримати зворотний зв'язок від читачів у наш час набули не лише динамічно космічних форм своєї реалізації, але й сприяють неймовірній для сприймання когерентності в мережевому просторі. Надзвичайні генологічні спостереження-висновки І. Денисюка про стефаниківську новелу, про виклад у формі «одностороннього діалогу»² (нагадує відчуття лектора та дистанційні інтернет-заняття епохи пандемії без якісного зворотного зв'язку), де когерентність із експлікацією художнього образу досягається *ad hoc*. Традиційні видавничі процеси сприяли своєрідній «кристалізації художнього образу», його утвердженню завдяки підготовчим роботам перед трансляцією, значні часові відтинки (від газетної «півдобы» до часописних тижнів і місяців) розтягували процес сприймання художнього образу та специфічної комунікації між автором і

¹ «Якщо модернізм є віднайденням центром рівноваги у протидії романтизму і реалізму, то мистецтво (а за ним і культура в цілому) мусить змінити свою домінуючу форму. Щоб віліти (вижити) у змаганні з масовим мистецтвом, елітарне мистецтво повинне не пристосовуватися до масових вподобань, а більш впевнено йти по шляху персоналізації. Досягнення нашої епохи, а саме: можливість елітарну літературу робити надбанням великої кількості людей, слід використати для створення більш цілісного і водночас більш персоналізованого культурного поля». Цит. за: М. Моклиця, *Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика*, 2-е вид., доп. і перероб., Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2002, с. 366.

² «Ще не досліджені секрети одного з головних засобів стефаниківської новели – діалога. Вкажемо тільки на той суто його тип викладової форми, який можна б назвати одностороннім діалогом. Це щось таке, як імітація телефонної розмови – голосу лише одного співрозмовника. Зародки такої форми були вже в Куліша, Стороженка, Франка, але там другий персонаж був просто німим слухачем епічної історії, не втручаючись в оповідь, переривану подекуди звертанням до слухача. У Стефаника, як і в Камю, це монтаж вражень співрозмовника, що невпинно напливають ззовні, проходячи через криштал духовності оповідача, вбираючи в себе й репліки другого співрозмовника («Діточа пригода»)). Див. докладніше: І. О. Денисюк, *Майстерність Стефаника-новеліста*. [у:] І. О. Денисюк, *Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн.*, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005, т. 1: Літературознавчі дослідження, кн. 2, с. 110.

читачем, формування зворотного зв'язку і подібних явищ у часі та просторі. Змінився простір для формування когерентності художнього образу: якщо автор тексту аналогового періоду орієнтував перебіг процесів явища виключно на уяву реципієнта, то можливості залучення аудіо- та візуального розширення образів формують цей простір до бажаної авторської проєкції, створюючи особливі динамічні обмеження для трансляції інших можливих вражень.

Звісно, ці питання потребують окремих ретельних масштабних досліджень, але ми вже зараз цілком упевнено можемо ствердити право на існування гіпотези про те, що епоха Гутенберга й епоха Систрома спільно (можливо, по-своєму навіть гармонійно) впливають на сучасні явища української культури та літератури, формують особисті та соціокультурні особливості нашої доби, зберігаючи їх, перевірені часом, блискучі приваби, взаємодоповнюють і розвивають динамічні переваги сучасної цивілізації.

References

- Bovsunivs'ka T. V., *Ekfrazys & intermedial'nist'*, Literaturoznavchi studiyi, 2013, vyp. 39 (1), s. 109–115. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_39\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_39(1)_17) // Бовсунівська Т. В. *Екфразис & інтермедіальність*, Літературознавчі студії, 2013, вип. 39 (1), с. 109–115. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_39\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_39(1)_17).
- Bovsunivs'ka T., *Kognitologichni zminy istorichnoho shlyakhu literaturoznavstva*, Pytannya literaturoznavstva, 2015, vyp. 91, s. 110–122. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2015_91_11 // Бовсунівська Т., *Когнітологічні зміни історичного шляху літературознавства*, Питання літературознавства, 2015, вип. 91, с. 110–122. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2015_91_11.
- Bovsunivs'ka T. V., *Typolohiya pryjomiv u literaturi romantyzmu*, Suchasni literaturoznavchi studiyi, 2018, vyp. 15, s. 21–25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2018_15_5 // Бовсунівська Т. В., *Типологія прийомів у літературі романтизму*, Сучасні літературознавчі студії, 2018, вип. 15, с. 21–25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2018_15_5.
- Boyko O., *Vnesok Mykoly Kostomarova u doslidzhennya fol'klornoï symvoliky kvitiv*, „Mifologiya i fol'klor” 2015, vyp. 1–2 (18). DOI: [http://dx.doi.org/10.30970/myf.2015.1-2%20\(18\).603](http://dx.doi.org/10.30970/myf.2015.1-2%20(18).603) // Бойко О., *Внесок Миколи Костомарова у дослідження фольклорної символіки квітів*, «Міфологія і фольклор» 2015, № 1–2 (18). DOI: [http://dx.doi.org/10.30970/myf.2015.1-2%20\(18\).603](http://dx.doi.org/10.30970/myf.2015.1-2%20(18).603).
- Denysyuk I. O., *Majsternist' Stefanyka-novelista*, [u:] Denysyuk I. O. *Literaturoznavchi ta fol'klorystychni praci*: u 3 t., 4 kn., L'viv: L'vivs'kyi nacional'nyi universytet imeni Ivana Franka, 2005, t. 1: Literaturoznavchi doslidzhennya, kn. 2 // Денисюк І. О., *Майстерність Стефаника-новеліста*, [у:] Денисюк І. О. *Літературознавчі та фольклористичні праці*: у 3 т., 4 кн., Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005, т. 1: Літературознавчі дослідження, кн. 2, с. 105–112.
- Franko I., *Peredmovia [do zbirky „Poemy”]*, [u:] Franko I., *Zibrannya tvoriv: u 50 tomakh*, Kyiv: Naukova dumka, 1976, t. 5, s. 7–8 // Франко І., *Передмова [до збірки «Поєми»]*, [у:] Франко І., *Зібрання творів*: у 50 томах, Київ: Наукова думка, 1976, т. 5, с. 7–8.
- Heneraliuk L., *Ekfrazys i hipotyzys: problemy dyferentsiatsiyi*, „Slovo i Chas” 2013? vyp. 11. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2013_11_9 // Генералюк Л., *Екфразис і гі-*

- потипозис: проблеми диференціації, «Слово і час» 2013, № 11, с. 50-61. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2013_11_9.
- Heneraliuk L., *Shlyakhy formuvannya intermedialnykh doslidzhen'*, „Slovo i Chas” 2020, вип. 3 // Генералюк Л., *Шляхи формування інтермедіальних досліджень*, «Слово і Час» 2020, № 3.
- Hnatyuk E., *Problema chytannya v strukturi tekstual'nogo dosvidu*, Naukovi zapysky Nacional'nogo universytetu „Ostroz'ka akademiya”. Seriya: Filosofiya, 2013, вип. 12. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2013_12_32 // Гнатюк Е., *Проблема читання в структурі текстуального досвіду*, Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філософія, 2013, вип. 12, с. 311–319. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2013_12_32.
- Hundorova T., *Literatura na poli medij – mediyi na poli literatury*, [u:] *Literatura na poli medij: Zbirka naukovykh prats' viddilu teorii literatury ta komparatyvistyky* Instytutu literatury im. T. G. Shevchenka NAN Ukrainy, Red. Hundorova T. I., Syvachenko H. M., Kyiv, 2018 // Гундорова Т., *Література на полі медієв – медієв на полі літератури*, [у:] *Література на полі медієв: Збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*, Ред.: Гундорова Т. І., Сиваченко Г. М., Київ, 2018.
- Pl'nyts'kyi M. M., *Istoriya kriz' pryzmu dukhovnosti: viziya Romana Ivanychuka*, „Slovo i chas” 2019, N 5. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2019_5_4 // Ільницький М. М., *Історія криз призми духовності: візія Романа Іваничука*, «Слово і Час» 2019, № 5, с. 14–20. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2019_5_4.
- Khorob S. I., *Krytyka. Dukh chasu, dukh analizu chy stan svidomosti y dushi?!..*, „Prykarpats'kyj visnyk NTSh. Slovo” 2012. вип. 2, с. 288–296. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2012_2_30 // Хороб С. І., *Критика. Дух часу, дух аналізу чи стан свідомості й душі?!..*, «Прикарпатський вісник НТШ. Слово» 2012, № 2, с. 288–296. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2012_2_30.
- Krokhmal'nyi R., *Metamorfoza i tekst (semantychna, strukturotvorcha ta svitoglyadna rol' pereminy khudozhn'ogo obrazu)*. Monografiya, L'viv : Vydavnychiy centr L'vis'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Franka, 2005 // Крохмальний Р., *Метаморфоза і текст (семантична, структуротворча та світоглядна роль переміни художнього образу): Монографія*, Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005.
- Kryvtsov M., *Moia holova kotytsia vid posadky do posadky...* [u:] http://bukvoid.com.ua/library/maksim_krivtsov/moya_golova_kotitsya_vid_posadki_d_o_posadki... // Кривцов М., *Моя голова котиться від посадки до посадки...* [у:] http://bukvoid.com.ua/library/maksim_krivtsov/moya_golova_kotitsya_vid_posadki_d_o_posadki.../
- Moklytsia M. V., *Modernizm yak struktura. Filosofiya. Psykholohiya. Poetyka*, vyd. 2, dop. i pererob., Luts'k : RVV „Vezha” Volyns'kogo derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrayinky, 2002, 389 s. // Моклиця М. В., *Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика*, 2-е вид., доп. і перероб., Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2002, 389 с.
- Nakhlik Ye. K., *Poetyka obraznosti Yevhena Malanyuka*, Kyiv's'ki polonistychni studiyyi, 2019, t. 35, s. 243–251. http://nbuv.gov.ua/UJRN/kps_2019_35_33 // Нахлік Є. К., *Поетика образності Євгена Маланюка*, Київські полоністичні студії, 2019, т. 35, с. 243–251. http://nbuv.gov.ua/UJRN/kps_2019_35_33.

Pershyi Vinok: Zhinochyi almanac, vydanyi koshtom i zakhodom Nataliyi Kobryns'koyi ta Oleny Pchilky, L'viv : drukarnya Tovarystva imeni T. H. Shevchenka, 1887, 464 s.
// *Перший Вінок: Жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської та Олени Пчілки*, Львів : Друкарня Товариства імені Т. Г. Шевченка, 1887, 464 с.

Problema chytannia v suchasnomu informacynomu suspil'stvi: Materialy I Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi konferenciyi, 12 veresnya 2019 r., Kyiv, In-t pedagogiky NAPN Ukrainy; za zag. red. T. O. Yacenko, Kyiv : UOVCh «Orion», 2019, 122 s.
// *Проблема читання в сучасному інформаційному суспільстві*: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 вересня 2019 р., м. Київ, Ін-т педагогіки НАПН України; за заг. ред. Т. О. Яценко, Київ : УОВЦ «Оріон», 2019, 122 с.

Shvets' A. I., „Na chuzhu osnovu ya nakladav svoyi uzory”: oriyental'na geneza legendy Ivana Franka „Arot i Marot”, „Skhodoznavstvo” 2022, vyp. 90, s. 207–230.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhodoz_2022_90_9 // Швець А. І., «На чужу основу я накладав свої узори»: орієнтальна генеза легенди Івана Франка «Арот і Марот», «Сходознавство» 2022, № 90, с. 207–230.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhodoz_2022_90_9.

Strikha M., (Ne)mozhlyvist' perekladu, „Ukrayina Moderna” 2010, vyp. 5 (16) // Стріха М., (Не)можливість перекладу, «Україна Модерна» 2010, № 5 (16).

Sytchenko A., Estetychne vykhovannya u konteksti tekhnologizovanogo navchannya literatury, „Ukrayins'ka literatura v zagalnoosvitnij shkoli” 2011, vyp. 9, s. 2–4.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2011_9_2 // Ситченко А., Естетичне виховання у контексті технологізованого навчання літератури, «Українська література в загальноосвітній школі» 2011, № 9, с. 2–4.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2011_9_2.

Sytchenko A., Korniyenko I., Problema patriotychnogo vykhovannya v naukovomu dyskursi, „Nova pedagogichna dumka” 2022, vyp. 26 s. 101–104.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2022_2_19 // Ситченко А., Корнієнко І., Проблема патріотичного виховання в науковому дискурсі, «Нова педагогічна думка» 2022, № 2, с. 101–104.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2022_2_19.

Tokman' H. L., Taras Shevchenko – Yevgen Pluzhnyk – Ivan Svitlychnyi: dialoh tekstiv, Teoretychna i dydaktychna filologiya. Seriya: Filologiya (literaturoznavstvo, movoznavstvo), 2019, vyp. 30, s. 83–94.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_11_9 // Токмань Г. Л., Тарас Шевченко – Євген Плужник – Іван Світличний: діалог текстів, Теоретична і дидактична філологія. Серія: Філологія (літературознавство, мовознавство), 2019, вип. 30, с. 83–94.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_11_9.

Tokman' H., Shlyakhy tvorchoho rozvytku vykladachiv i studentiv-filologiv, „Ridna shkola” 2012, vyp. 11, s. 38–41.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_11_9 // Токмань Г., Шляхи творчого розвитку викладачів і студентів-філологів, «Рідна школа» 2012, № 11, с. 38–41.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_11_9.

Voloshuk L., Intermedial'nist' yak proyav mizhmystets'koyi polifoniyi u novelakh Ol'gy Kobylyans'koyi, „Synopsys: tekst, kontekst, media” 2017, vyp. 1 (17), s. 52–58.
[https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017\(1\)2137](https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017(1)2137) // Волошук Л., Інтермедіальність як прояв міжмистецької поліфонії у новелах Ольги Кобилянської, «Синopsis: текст, контекст, медіа» 2017, вип. 1(17), с. 52–58.
[https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017\(1\)2137](https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017(1)2137).

Zhodani I. M., *Vzayemodiya vtorynnykh modeliuval'nykh system: problemy terminotvorennia*, Magisterium. Literaturoznavchi studiï, 2015, вип. 61 // Жодані І. М., *Взаємодія вторинних моделювальних систем: проблеми термінотворення*, Магістеріум. Літературознавчі студії, 2015, вип. 61. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_lit_2015_61_11.

Zhulyns'kyi M., *Zvertav sviy dukh do toho, shcho vichne: Andriyevi Sodomori – 85*, „Slovo i Chas” 2023, вип. 1 (727) // Жулинський М., *Звертав свій дух до того, що вічне: Андрієві Содоморі – 85*, «Слово і Час» 2023, № 1 (727).

Zubryts'ka M., *Muzyka – Slovo – Uyava: receptyvno-estetychne navantazhenniamuzychnosti tekstu v «Lisoviy pisni» Lesi Ukrayinky*, [u:] Lesya Ukrayinka i suchasnist', Luts'k : Vezha 2008, т. 4, кн. 2 // Зубрицька М., *Музика – Слово – Уява: рецептивно-естетичне навантаження музичності тексту в «Лісовій пісні» Лесі Українки*, [у:] Леся Українка і сучасність, Луцьк : Вежа, 2008, т. 4, кн. 2, с. 11–23.

Роман Крохмальний – декан філологічного факультету, доцент катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-5993-9632

Email: roman.krokhmalnyy@lnu.edu.ua

Ірина ТЕРЕХОВА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-31"1870".091Стороженко О.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12578>

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРІШНИКА В РОМАНІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА *МАРКО ПРОКЛЯТИЙ*

Резюме. У статті досліджено художні принципи моделювання образу грішника в романі О. Стороженка *Марко Проклятий*, де значну роль відіграє гіперболізація в портретотворенні героя. Використані також елементи фантастичного (зв'язок грішника з царством померлих, його подорож в ірреальний потойбічний світ, змагання з інфернальними персонажами, щотижневе вмирання й подальше відродження). У романі *Марко Проклятий* з'ясовано, що долю грішника визначає інцест, котрий породжує знищення власного родового дерева. Визначальним також є батьківське прокляття, що зумовлює вічні мандри героя. Важливий композиційний елемент у розкритті образу Марка Проклятого – сповідь, завдяки якій герой-убивця оголює свої душевні тайни. У дослідженні проаналізовано також художні паралелі між історико-фантастичним романом *Марко Проклятий* О. Стороженка та повістю готичного зразка *Страшна помста* М. Гоголя; також на прикладах роману Е. Сю *Агасфер* (1844–1845) та оповідання П. Куліша *Потомки українського гайдамацтва* (1868) розглянуто тему безсмертя й «нечистих» грошей, що руйнують людське життя.

Ключові слова: легенда, романтизм, проза, образ грішника, Стороженко.

FEATURES OF THE ARTISTIC MODELING OF THE IMAGE OF THE EVILDOER IN THE NOVEL BY OLEKSA STOROJHENKO *MARKO THE CURSED*

Abstract. The article examines the artistic principles of modeling the image of a evildoer in O. Storozhenko's novel *Marko the Cursed*, where hyperbolization plays a significant role in the portrayal of the hero, elements of the fantastic are also used (the evildoer's connection with the kingdom of the dead, his journey to the unreal afterlife, competition with infernal characters, weekly dying and subsequent rebirth). In O. Storozhenko's novel *Marko the Cursed*, it is revealed that the fate of a sinner is determined by incest, which causes the destruction of one's own family tree. The parental curse, which causes the eternal wanderings of the hero, is also decisive. An important compositional element in revealing the image of Marko the Cursed is the confession, thanks to which the murderous hero reveals his inner secrets. The research also revealed artistic parallels between the historical-fantasy novel *Marko Cursed* by O. Storozhenko and the Gothic novel *The Terrible Revenge* by M. Gogol, as well as examples of the novel by E. Sue *Agasfer* (1844–1845) and P. Kulish's story *Descendants of Ukrainian Gaydamaks* (1868) the topic of immortality and «unclean» money that destroys human life is considered.

Keywords: legend, romanticism, prose, the image of a evildoer, Storozhenko.

Марко Проклятий – це результат тридцятирічної праці Олексі Стороженка в царині збирання й систематизації українського фольклору. Об'єктом вивчення письменника є народна легенда про вічного мандрівника Марка Проклятого. Сам автор у листі до В. Білого від 13 грудня 1873 р. так описує враження від роботи над твором: «...Повість ця у формі поеми, названа *Марко Проклятий* – знедоле-

ний мандрівник, якого через гріхи не приймає ані земля, ані пекло. [...] Отже, в усному переказі народу має існувати і легенда про пригоди Марка, і ось 30 років шукав я і зібрав шматки роздробленої легенди і дещо зібрав. Кожен народ має свого мандрівника. [...] І, здається, наш Марко перевершить всіх мандрівників. Щоб надати більшої жвавості та різноманітності поемі, я пов'язав її з війною 1648 року (повстання Хмельницького)»¹. Зазначимо, що такий письменницький вибір був цілком очевидним, «оскільки багатющі скарби народних легенд, переказів, фантастичних і героїчних казок були суголосні основним параметрам романтичного мислення, а тому українські романтики їх органічно переосмислювали»².

Окрім О. Стороженка, до опрацювання жанру легенди в українській літературі зверталися й інші письменники-романтики: Євген Гребінка (*Страшний звір*, 1835; *Місяць і сонце*, 1837), Пантелеймон Куліш (*Про те, від чого в містечку Воронежі висох Пішевіці став*, 1840; *Огнений змій*, 1841; *Коваль Захарко*, 1843; *Потомки українського гайдамацтва*, 1868; *Ориця*, 1857), Марко Вовчок (*Маруся*, 1874), Микола Костомаров (*Кудеяр*, 1875) тощо. Активне використання народних легенд в українському романтичному дискурсі спричинене ще й тим, що «надприродні явища, гіперболізм у вчинках людей, надмірна жорстокість, хоробрість, страждання і т.д., що їх в епічному тоні подає народня легенда, набирає у романтиків характеру надмірності кольоритної, витворюються в літературу «таємниці і жаху»³.

Слід зазначити, що інкорпорування легенди в жанрову систему української літератури – досить своєрідне явище, на чому наголошував дослідник Агапій Шамрай: «Різниця між народньою легендою чи переказом і романтичним відтворенням ірраціонального в тому, що в фантастичних жанрах романтиків зникає той примітивний реалізм, що характеризує народню творчість, набираючи у романтиків своєрідного кольориту «чудесности» і мальовничости»⁴.

На думку Сергія Єфремова, якщо б роман *Марко Проклятий* автор завершив, то за «широкою малюнку й пластикою» він міг би «бути найкращим з усього, що нашому письменству дав Стороженко»⁵. У свою чергу А. Шамрай, оцінюючи творчий доробок О. Стороженка, зауважив, що цього письменника можна по праву вважати як «єдиного викінченого нашого романтика в прозі»⁶.

Нової інтерпретації роман *Марко Проклятий* набув наприкінці 80-х років ХХ ст. Зокрема, у 1988 році з'являються монографії Євгена Нахліка *Українська романтична проза 20–60-х років ХІХ ст.* та А. Кравченка *Художня умовність в*

¹ О. Стороженко, *Марко Проклятий: Повість. Оповідання*, Київ : Дніпро, 1989, с. 563

² В. Івашків, *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*, Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009, с. 32.

³ А. Шамрай, *Українські оповідання Олекси Стороженка*, [у:] Стороженко О. *Том перший. Українські оповідання*, Харків – Одеса : Державне видавництво України, 1930, с. 37–38.

⁴ Там само, с. 37.

⁵ С. Єфремов, *Історія українського письменства*, Київ : Femina, 1995, с. 403.

⁶ А. Шамрай, *Українські оповідання ...*, с. 37.

радянській прозі, де твір О. Стороженка проаналізовано в контексті жанрових ознак химерної прози.

Згодом дослідженню роману *Марко Проклятий* присвячено цілу низку окремих статей. Так, В. Балушок виявив архаїчні витoki образу грішника Марка Проклятого; Н. Поліщук виділила міфоритуальні матриці у цьому творі; літературознавиця О. Пойда розглянула роман *Марко Проклятий* О. Стороженка в ракурсі осягнення теми гріха та довічної спокути в жанрових межах готичного роману; Н. Павлюк з'ясувала проблему екзистенційно-онтологічного виміру в контексті поетикальної парадигми роману, проаналізувавши темпоральні концепти «мить» та «вічність» на означення екзистенції головного персонажа; дослідниця С. Решетука визначила прозовий твір О. Стороженка як роман-експеримент, розглянувши в ньому міфологічний аспект на основі порівняння із західноєвропейськими художніми творами.

Мета дослідження – з'ясування особливостей художнього моделювання образу грішника в романі О. Стороженка *Марко Проклятий*.

Зазначена мета вимагає вирішення таких завдань:

- визначити особливості інтерпретації легенди про грішника Агасфера в західноєвропейській та українській романтичній літературі;
- виявити художні паралелі між романом *Марко Проклятий* О. Стороженка та повістю *Страшна помста* М. Гоголя;
- дослідити художні принципи моделювання образу Марка Проклятого в однойменному творі О. Стороженка;
- виокремити засоби індивідуалізації образу грішника в романі автора;
- проаналізувати роман *Марко Проклятий* О. Стороженка в контексті розвитку української романтичної прози.

У статті використано численні **методи** дослідження, зокрема описовий, порівняльний, методи аналізу й синтезу, біографічний.

Незавершений роман О. Стороженка *Марко Проклятий*, створений на основі народних легенд, посідає особливе місце в українській романтичній літературі. За своїм змістом твір – історично-фантастичний. Тут витвір народної фантазії поєднано з історизмом – змалюванням народного повстання на Лубенщині під час визвольної боротьби 1648–1654 рр. Із цього приводу Олексій Гончар слушно писав: «Жанрово-стильова структура твору пов'язана з традиціями західноєвропейського готичного роману («роману жахів», «чорного роману») другої половини XVIII – початку XIX ст., з його схильністю до надприродного і страхітливого, та пізнішого історичного роману, де долі реальних історичних, а також вигаданих героїв вплітаються в реальні історичні події»¹.

За художніми параметрами роман також специфічний: «...Його найістотніша художня особливість в тому, що він є оригінальним експериментом фольклорно-міфологічного («химерного», як би ми тепер сказали) історичного роману, який

¹ *Історія української літератури XIX століття*: у 3 кн., За ред. М. Яценка, кн. 2, Київ : Либідь, 1996, с. 202.

полонить уяву читача незвичайними, барвисто змальованими сценами...»¹. Важливим у цьому творі є національний компонент, що надає інтерпретації легенди про вічного грішника особливого значення. Так, дослідник Ф. Якубський слушно зазначав, що О. Стороженко «...ставив собі велике завдання – дати національний український твір, дати квінтесенцію національно-українського в такій мірі, в якій він тільки був спроможний це зробити»².

Ключем до розуміння змісту роману О. Стороженка є його епіграф, узятий із народної приказки: «Товчеться, як Марко по пеклу»³. Про генезу цього вислову веде мову Є. Онацький: «...Вираз виник із легенд про жида Малха, перетвореного в Марка, що вдарив Христа і за те присуджений був ходити десь під землею навкруги стовпа. Виникла ця легенда, як здається в Італії, а звідти перекинулася й до нас»⁴. Отже, як бачимо, епіграф фольклорного походження постає своєрідним маркером мандрівного життя персонажа.

В основу роману О. Стороженка покладено фольклорну інтерпретацію образу Агасфера (Вічного жида), який, за стародавньою легендою, був проклятий Богом і тому отримав довічне покарання – безсмертя. У західноєвропейській літературі інкорпорування легенди про Агасфера в художню творчість втілювали Й. Гете, П. Шеллі, Дж. Кроулі, Е. Кіне та ін. Продовжувачем цієї традиції став Е. Сю, роман якого *Агасфер* (1844–1845) заслуговує на особливу увагу. У цьому творі Агасфер постає вічним грішником-мандрівником, що кається у злочині. Скитаючись світом, він усвідомлює сутність людського милосердя та власним прикладом намагається довести християнську догму любові до ближнього.

Сюжетною основою роману є історія про те, що через вісімнадцять століть шестеро нащадків Агасфера опиняються в Парижі, з метою віднайдення таємничих скарбів свого предка. Вічний грішник тут постає як спостерігач інтриг між родиною Реннепонів і орденом єзуїтів. У свою чергу Агасфер намагається допомогти спадкоємцям. Однак вони гинуть у боротьбі за скарби, тим самим спокутуючи гріхи Вічного жида.

В українській літературі тему безсмертя та «нечистих» грошей, що руйнують людське життя, апробував П. Куліш в оповіданні *Потомки українського гайдамацтва* (1868). У художню тканину твору введено образ козаків-невмираків, які стережуть підводні запорозькі скарби, призначені для майбутніх поколінь. Особливо ілюстративним є образ козака-характерника Байди, магічний портрет якого здатний оживати у непередбачуваних ситуаціях: «...Визирав намальований запорожець, такий самий, як можна бачити скрізь по Вкраїні, тільки робота малярська була не проста: фарби сяли і двиготіли проти полом'я, мов живий козарлюга перед очима в мене грівся коло багаття. [...] Коли ж і йде в хату оттакий, як ви бачите на дверях, козарлюга. Не поздоровкавшись і не зглянувши на нас, скинув

¹ Є. Нахлік, *Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст.*, Київ : Наукова думка, 1988, с. 142.

² Ф. Якубський, Ол. Стороженко та його повість «Марко Проклятий», [у:] Стороженко О., *Марко Проклятий. Історична повість*, Київ : Сяйво, 1927, с. 17.

³ О. Стороженко, *Марко Проклятий ...*, с. 307.

⁴ Є. Онацький, *Марко Проклятий*, [в:] *Українська мала енциклопедія (Літери Ле-Ме)*, кн. 7, т. 4, Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАП Церкви в Аргентині, 1960, с. 917.

додолу бурку і зоставсь у червоному жупані...»¹. Козак-невмирака допомагає головному героєві оповідання Харкові Дундуку вирішувати складні життєві ситуації, однак багатство, яке він пропонує, виявляється згубним. Байда повертає собі гроші назад, тим самим даючи селянинові важливий життєвий урок: «Ти думаєш, я стану ними користуватись? От яка мені з них користь! – та й швидко-нув мішок у Дніпро. – Я тільки хотів тебе, дурня, розважити. Нетружені гроші до добра чоловіка не доводять»². Сам образ невмираки Байди у творі наділений рисами тасмичності і справляє незабутнє враження: «А запорожець сховав у кишеню гроші і сів на коня. Тим часом закрутило так вітром, що всім пісок позасипав очі. Дніпро спершу почорнів, потім посивів; водою бурхало під саму хату. Люде вжахнулись; а запорожець так і кинувсь у піняві хвилі. Сивого коня його не видно було за піною; сам він спершу бовванів у кармазинах, далі й його стало не видно»³. Отже, як бачимо, в оповіданні Куліша *Потомки українського гайдамацтва* образ безсмертного грішника позначений ще й національними рисами, про що слушно наголосив Василь Івашків: «Прикметною рисою ранніх творів П. Куліша є яскраво виражене акцентування на українському національному колориті. Йдеться не тільки про певні зовнішні атрибути [...], а й введення у тканину художніх творів певних ознак національної ментальності українця»⁴.

За два роки після видання оповідання *Потомки українського гайдамацтва* у журналі «Правда» з'являються перші розділи роману О. Стороженка *Марко Проклятий*, у якому, власне, продовжена Кулішева тема безсмертя та гріховності, закорінена у національний ґрунт.

У художньому моделюванні фольклорного образу Марка Проклятого в романі О. Стороженка важливу роль відіграють особливості портретотворення. На початку твору грішник Марко має дещо екзотичний вигляд, що є цілком очевидним, оскільки чужоземний колорит приваблював українських романтиків своєю новизною: «З виду й з одежі не гевал, не бурлака, а щось не просте: татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився, як у кібця, а довгі сиві вуса аж до грудей доставали. На плечах у його був накинута чорна подоланська кобеня і в верзунах, як обуваються в Карпатських горах гуцули. Не видно було при йому ніякої броні, тільки в руці держав він ціпок і біля боку лежала торба»⁵. У поданому описі Марка одразу дається взнаки така художня деталь, як торба, – це непідйомна ноша, яку вигнанець тримає за плечима під час своїх довготривалих мандрів. На початку твору ця торба видається занадто тяжкою, проте в кінці стає легшою, що свідчить про очищення совісті злочинця.

Зазначимо, що образ торби досить популярний в українських народних казках і переказах, де вона служить одним із засобів творення чарівного дійства. Проте Маркова торба є доказом кари, туди знесено тяжкі гріхи пекельного злочинця – відсічені голови матері та сестри, застигла міміка яких виразно передавала останні хвилини їхнього життя. Голова матері в закарбованому грізному

¹ П. Куліш, *Твори*: в 2 т., Т. 1: *Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади*, упоряд. і приміт. Є. Нахліка, Київ: Наукова думка, 1994, с. 228–229.

² Там само, с. 230.

³ Там само, с. 224.

⁴ В. Івашків, *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ...*, с. 33.

⁵ О. Стороженко, *Марко Проклятий...*, с. 308–309.

погляді виражала прокляття: «...нахмурились, незакриті очі грізно дивились, рот розкрився, страшно було глянуть на вид старої: здавалось, буцім вона в останній час кого проклинала»¹. Голова вбитої Маркової сестри свідчила про занепашену дівочу честь, уособленням чого стала «довга коса, чорна, як гайворон», що «позлипалась запеклою кров'ю»², яка різко контрастувала із вродою самої дівчини: «Очі були трошки прищурені, а устонька, як терен синій, одкриті, і зубки, неначе перли нанизані, біліли й блищали»³. Зазначимо, що в тексті роману відсутні натяки на почуття вбивці-грішника.

Образ Марка Проклятого – динамічний. Це зумовлено передусім його постійними мандрями. Особливий акцент автор робить на змалюванні ходи героя: «Широко ступав Марко, здавалось, і ваги ніякої не було у його плечах, тільки видко було, як жили напружились на шиї і руках, а ноги грузли в землю аж по самісінькі кісточки»⁴; «Широко ступав він, неначе ведмідь-бортняк продирався між заростю, ламав віти, виривав кущі з корінням і прокладав за собою стежку товариству»⁵ тощо.

У романі О. Стороженка зовнішність Марка виразно гіперболізована. Він наділений неймовірною фізичною силою: «плечі й груди, як башта, кулаки, як дві довбешки»⁶. Гіперболізована також жорстокість демонологічного персонажа, що проявляється у виразі обличчя, особливо погляді: «очі кров'ю поналивались»⁷, «зрачки позакочувались йому під лоба, і блищали одні білки»⁸, «дрібні краплі крові і поту текли по його виду, а з очей не пробивалась ні одна сльозинка»⁹, «страшно горіли вирлоокі очі, неначе холодна жеретія обвилась і здавила йому серце»¹⁰.

У сюжетобудові роману про грішника Марка Проклятого вбачається типологічна подібність із повістю М. Гоголя *Страшна помста* (1831–1832). Вплив автора *Вечорів на хуторі біля Диканьки* на творчість О. Стороженка був досить потужним, що й зумовило численні творчі алюзії. Із цього приводу А. Шамрай слушно зазначав: «Обидва письменники нагромаджують у своїх творах всі страхиття народніх легенд (типи страшних злочинців, воскресіння, мертвяків, чарівників і т. д.), щоб створити напоєний страшною кольоритністю образ, що вражає своєю колосальністю читача»¹¹. Образ гоголівського чаклуна і Марка Проклятого – це образи грішників, яких досі не бачило людство. Свого часу М. Ільницький

¹ Там само, с. 311.

² Там само с. 311.

³ Там само, с. 311.

⁴ Там само, с. 319.

⁵ Там само, с. 362.

⁶ Там само, с. 312.

⁷ Там само, с. 312.

⁸ Там само, с. 317.

⁹ Там само, с. 318.

¹⁰ Там само, с. 309.

¹¹ А. Шамрай, *Українські оповідання ...*, с. 38.

слухно акцентував на тому, що «зло» в Марка є «запрограмованим»¹. У чаклуна зі *Страшної помсти* М. Гоголя агресія та тяга до зла також є вродженими.

Однією з особливостей художнього образотворення грішників у творах М. Гоголя та О. Стороженка є причетність героя-злодія до світу померлих. Так, після кожного злочину чаклуна з могил піднімалися мерці, аби сповістити людей про скоєння тяжкого гріха. Марко Проклятий теж відчуває такий взаємозв'язок з небіжчиками: йому постійно являються померлі сестра та матір із благанням про душевний порятунок: «Нема нам спочинку, не буде й тобі! Рятуй себе, рятуй і нас!»².

І гоголівський чаклун, і Стороженків Марко Проклятий – герої, наділені фантастичними рисами. Зокрема, гоголівський чародій здатний подорожувати в часі та просторі. Грішник Марко так само здійснює переміщення в ірреальну площину – потрапляє в потойбічний світ. Перебування в пеклі не викликає в нього страху. Герой бореться з чортами, думає про визволення рідних. Саме в пеклі відбувається моральна трансформація Марка Проклятого. Здатність відчувати біль за подальшу долю своєї країни дає йому змогу очиститися від гріха самому та відродитися духовно.

Вираженням фантастичності образу вічного грішника в романі О. Стороженка є його щотижневе вмирання і подальше відродження. Така циклічність переходу життя в смерть стає виявом філософського осмислення буття – плінності всього суцього і незворотності людських дій.

Дуже важливим композиційним елементом, який допомагає розкрити образ грішника Марка Проклятого, є сповідь. Переповідаючи життєву історію подорожньому козакові Кобзі, він немов оголює свої душевні таїни: «Так ото бачиш, козаче, яка моя доля; почала мене мати на війні, де кров чоловіча річками текла, породила на світ, як звіряку, в пустині, і вигодувала, як вовчєня, кров'ю од живої тварі... Так не дивуйся, що я не вдався у других людей і що доля моя чортова, а не чоловіча...»³. Зазначимо, що в повісті М. Гоголя такий композиційний прийом відсутній.

Розповідаючи про життя, Марко себе характеризує так: «...Всі ж од розумної голови казали, що нема на світі й звіра лютішого від мене, і не брехали вони; однак ти од щирого серця сказав святу правду; на усьому світі нема нещасливішої тварі, як я!.. Од мене все одцуралось: і небо, і земля, і саме пекло!.. Мене прокляла мати, прокляв і батько з того світу – я Каїн!..»⁴.

Долю грішника у романі О. Стороженка вирішує батьківське прокляття, через яке Марко стає вічним мандрівником. Тут можна провести паралель із раннім романом П. Куліша *Михайло Чарнишенко* (1857). Старий Чарниш проклинає свого сина Михайла, через що він приречений на постійні блукання. Після смерті тіло грішного сина так і не прийняла земля, воно лишилося нетлінним. Лише сила батьківського прощення змогла перетворити мерця в прах.

¹ М. Ільницький, *Людина в історії* (Сучасний український історичний роман), Київ : Дніпро, 1989, с. 191.

² О. Стороженко, *Марко Проклятий...*, с. 316.

³ Там само, с. 322.

⁴ Там само, с. 311–312.

Цікаво, що в романі О. Стороженка прокляття батька увиразнюється готичним пейзажем: «Опівночі була велика страхота: кругом хати загув страшенний вітер; на горищі ревіло і тріщало, неначе дах зривало з хати; кругом стін скребло, у комині гуло, вікна дзирчали, у хаті усе ходором заходило, і з долівки, неначе з води, вирнув, вийшов мій батько»¹.

Дію грішника в аналізованих творах М. Гоголя та О. Стороженка визначає інцест, що зумовлює знищення власного родового дерева. Чаклун (у Гоголя) хотів оволодіти своєю донькою, тому зарізав її та власного онука. Марко, покохавши рідну сестру, вбив дівчину та їхню спільну дитину. Варто сказати, що таке втілення гріховності як інцест, має місце і в українському фольклорі, на що вказує дослідник Руслан Марків: «Явище інцесту як порушення екзогамії, тобто заборони на шлюбні і любовні стосунки в межах ендегамної групи, знайшло втілення в українських народних баладах про кохання брата і сестри, що тягло за собою неминуче покарання»².

Марко хоче позбутися батьківського прокляття та вимолити прощення у Бога. Тому він допомагає нужденним, будує монастирі й церкви. Однак полегшення так і не настає: «...В мою залізну душу і кам'яне серце не западало ще жалю до мого ближнього і на макове зернятко!»³. Вирішальною для проклятого грішника стає зустріч з пустельником в Карпатських горах, який дає йому таку духовну настанову: «Одпущення гріхів і нагороду од господи той тільки добуде, хто сполня його святий закон і волю не з користі і благ майбутньої життя, а на втіху і велику радість своїй душі й серцю: хто, як сказав спаситель, возлюбить ближнього, як себе самого»⁴. Отже, зазначає дослідниця С. Решетука, «у цьому образі закладена християнська дидактика», адже «така «чортова доля», як називає своє життя Марко, – не тільки покарання, а й випробування, що його людина повинна пройти гідно»⁵.

У сюжеті *Страшної помсти* М. Гоголя наявний також епізод, як у горах чаклун просить схимника про відмолювання своєї душі. Однак у спасінні йому відмовлено, оскільки скоєні гріхи були дуже тяжкими. Чаклун, не врятувавши себе від покарання, здійснює ще один гріх – убиває схимника.

На відміну від М. Гоголя, О. Стороженко вдається до трансформації образу грішника: негативний персонаж враз набуває позитивних рис. Це відбувається тоді, коли Марко опиняється на дубі та, люто караючи ворогів, визволяє козаків-бранців. Варто зауважити, що символічним є образ самого дуба, який «за деякими переказами, легендами був першодеревом світу (прадуб)»⁶; цей образ українського фольклору «символізує незламний народний дух, він є символом витримки, стійкості, мужності, непорушності родових традицій»⁷. Опинившись на дере-

¹ Там само, с. 326.

² Р. Марків, *Фольклор і література: форми діалогу (фольклоризм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття)*, Львів : ПАІС, 2013, с. 104.

³ О. Стороженко, *Марко Проклятий...*, с. 326–327.

⁴ Там само, с. 326.

⁵ С. Решетука, *Марко Проклятий* – роман-експеримент (міфологічний аспект), «Слово і Час» 2006, № 9, с. 38.

⁶ О. Кононенко, *Українська міфологія. Символіка*, Харків : Фоліо, 2017, с. 71.

⁷ Там само, с. 71.

ві, місці катувань і жорстокої смерті, грішник Марко стає ближчим до свого спасіння: «Якось похмуро виглядав той дуб: був він дуже товстий, дуплуватий, а верхи повсихали, і кора на їх пооблуплювалась, тільки посередині широко розкинулись віти, і крізь суху неопалую листву пробивались молоді порослі. Знизу сажені дві заввишки, неначе ведмежа лапа, вихопилась суха скорочена гілляка. На оцій-то гілляці, розказували, повісився жид, а теперечки на ній вішали і мордували козаків. Увесь дуб закуривсь і почорнів од диму, кругом цівки розкидались головешки і де-не-де темними плямами червоніла на траві запеклая кров»¹. Марко Проклятий спокутує свої гріхи завдяки відданості громадській справі. Здобуваючи авторитет серед січового козацтва, він вирушає в нові мандри задля допомоги іншим. Зазначимо, що гоголівський чаклун не здатний до морального переродження. Він до останнього лишається підвладний згубній силі гріха, що, зокрема, і визначає новаторство О. Стороженка-прозаїка.

Отже, у фольклорно-міфологічному романі *Марко Проклятий* цікаво подано образ Агасфера, у моделюванні якого важливу роль відіграють особливості письменницького портретотворення, де домінує прийом гіперболізації. Визначальне у створенні такого образу грішника – використання фантастичних елементів, художня функція яких полягає в наведенні жаху на реципієнта.

Одним із засобів індивідуалізації героя-злодія Марка є його відчуженість від соціуму. Досить увиразнено в цьому творі батьківське прокляття, що прирікає грішника на безсмертя та довічні мандри.

Образ грішника у фіналі роману О. Стороженка *Марко Проклятий* зазнає відповідної трансформації: із пекельного злочинця він перетворюється на людину, яка чітко усвідомлює своє становище й роль у суспільстві.

References

- Yefremov S., *Istoriia ukrainskoho pysmenstva*, Kyiv : Femina, 1995 // Єфремов С., *Історія українського письменства*, Київ : Femina, 1995.
- Ivashkiv V., *Khudozhnia, literaturoznavcha i folklorystychna paradyhma rannoyi tvorchosty Panteleimona Kulisha*, Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2009 // Івашків В., *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*, Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009.
- Plnys't'kyi M., *Liudyna v istorii (Suchasnyi ukrainskyi istorychnyi roman)*, Kyiv : Dnipro, 1989 // Ільницький М., *Людина в історії (Сучасний український історичний роман)*, Київ : Дніпро, 1989.
- Istoriia ukrainskoi literatury XIX stolittia*, u 3 kn., za red. M. Yatsenka, kn. 2, Kyiv : Lybid, 1996 // *Історія української літератури XIX століття*, у 3 кн., за ред. М. Яценка, кн. 2, Київ : Либідь, 1996.
- Копоненко О., *Ukrains'ka mifolohiia. Symvolika*, Kharkiv : Folio, 2017 // Кононенко О., *Українська міфологія. Символіка*, Харків : Фоліо, 2017.
- Kulish P. *Tvory: v 2 t, T. 1: Prozovi tvory. Poetychni tvory. Perespivy ta pereklady, uporiad. i prymit. Ye. K. Nakhlika*, Kyiv : Naukova dumka, 1994 // Куліш П. *Твори: в 2 т, Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади, упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка*, Київ : Наукова думка, 1994.

¹ О. Стороженко, *Марко Проклятий...*, с. 360.

Markiv R., *Folklor i literatura: formy dialohu (folklorizm v ukrains'kii literaturi kintsia XIX – pochatku XX stolittia)*, Lviv : PAIS, 2013 // Марків Р., *Фольклор і література: форми діалогу (фольклоризм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття)*, Львів : ПАІС, 2013.

Nakhlik Ye., *Ukrains'ka romantychna proza 20–60-kh rokiv XIX st.*, Kyiv : Naukova dumka, 1988 // Нахлік Є., *Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст.*, Київ : Наукова думка, 1988.

Onatskyi Ye., *Marko Prokliaty, [v:] Ukrainska mala entsyklopediia. (Litery Le-Me)*, kn. 7, t. 4, Buenos-Aires : Nakladom Administratury UAP Tserkvy v Argentini, 1960 // Онацький Є., *Марко Проклятий, [в:] Українська мала енциклопедія. (Літери Ле-Ме)*, kn. 7, т. 4, Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАП Церкви в Аргентині, 1960.

Reshetukha S., *Marko Prokliaty – roman-eksperiment (mifologichnyi aspekt)*, «Slovo i Chas» 2006, № 9 // Решетуха С., *Марко Проклятий – роман-експеримент (міфологічний аспект)*, «Слово і Час» 2006, № 9.

Storozhenko O., *Marko Prokliaty: Povist'. Opovidannia*, Kyiv : Dnipro, 1989 // Стороженко О., *Марко Проклятий: Повість. Оповідання*, Київ : Дніпро, 1989.

Shamrai A., *Ukrainski opovidannia Oleksy Storozhenka, [u:] Storozhenko O. Tom pershyi. Ukrainski opovidannia*, Kharkiv–Odesa : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930 // Шамрай А., *Українські оповідання Олексі Стороженка, [у:] Стороженко О. Том перший. Українські оповідання*, Харків–Одеса : Державне видавництво України, 1930.

Yakubskyi F., *Ol. Storozhenko ta yoho povist «Marko Prokliaty»*, [u:] Storozhenko O., *Marko Prokliaty. Istorychna povist*, Kyiv : Siaivo, 1927 // Якубський Ф., *Ол. Стороженко та його повість «Марко Проклятий»*, [у:] Стороженко О., *Марко Проклятий. Історична повість*, Київ : Сяйво, 1927.

Ірина Терехова – докторантка катедри української фольклористики імені академіка Філарета Коллеси Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-5630-5175

Email: lakshinska@gmail.com

Оксана ШУМЕЙКО

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 398.332.416:001.891Возняк М.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12579>

РІЗДВЯНИЙ ФОЛЬКЛОР У ДОСЛІДЖЕННЯХ МИХАЙЛА ВОЗНЯКА

Резюме. У статті досліджено різдвяний фольклор, передусім вертепне дійство та жанри, які його супроводжують – коляди та колядки. Йдеться про те, що попри наявність багатьох праць такого плану, студії Михайла Возняка не втратили своєї актуальності. *Об'єктом* дослідження є наукові розвідки М. Возняка, *предметом* – особливості його аналізу різдвяного фольклору. Відтак *мета* статті – проаналізувати внесок академіка М. Возняка в дослідженні заявленої теми, підкреслити новаторство вченого у характеристиці образів, функцій, мотивів різдвяної народної поезії. *Методологія дослідження* базується на теоретичному осмисленні різдвяного фольклору, його аналізі, систематизації й узагальненні, який фахово здійснив М. Возняк. Стаття спрямована на те, щоб належним чином розкрити результати фольклористичної діяльності дослідника в царині різдвяного фольклору, а це зокрема дасть змогу у майбутньому порівняти вертепні дійства доби М. Возняка і нашого часу.

Ключові слова: різдвяний фольклор, вертепна обрядовість, Михайло Возняк, жанри, образи.

CHRISTMAS FOLKLORE IN THE RESEARCH OF MYKHAILO WOZNYAK

Abstract. The article deals with Christmas folklore, in particular, nativity scenes and genres that accompany it - carols and carols. Today there are many works on this, but the heritage of Mykhailo Wozniak is even more relevant. The object of research was a series of studies by M. Wozniak, the subject of which was Christmas folklore. Therefore, the purpose of the proposed article is to highlight the study of Christmas rituals in the interpretation of Academician M. Wozniak, in particular images, functions, motives, etc. The research methodology is based on the theoretical understanding of Christmas folklore, its analysis, systematization and generalization, which was professionally carried out by M. Wozniak. The article is aimed at properly revealing the results of the researcher's folkloristic activity in the realm of Christmas folklore, and this will allow in the future to compare the nativity scenes of M. Wozniak's time and our time.

Keywords: Christmas folklore, nativity ritual, Mykhailo Wozniak, genres, images.

Одним із провідних жанрів українського різдвяного фольклору є вертеп, феномен якого вивчало багато дослідників, зокрема Андрій Вовчак¹, Людмила

¹ А. Вовчак, *Народний ляльковий вертеп («бетлейка») в околицях Хирова на Старо-самбірщині Львівської області*, [у:] Родина Колессів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси), Збірник наукових праць та матеріалів, Львів, 2013, с. 306–309.

Герус¹, Марія Папіш², Володимир Перетц³, Микола Сулим⁴, Йосип Федас⁵, Іван Франко⁶ та ін.

Не обійшов вертепної драми своєю увагою й Михайло Возняк. Науковець, зокрема, вважав, що вертеп у певному сенсі замінив інтермедії, які виконували у шкільних різдвяних драмах і котрі через московські утиски українського шкільництва та книгодрукування не змогли «розвинутися в оригінальну національну комедію, яка б черпала матеріал із усної словесности, багатої драматичними темами»⁷. Підтвердженням цього, на думку вченого, є очевидна спільність мотивів у вертепі й різдвяних драмах та інтермедіях. Як приклад, М. Возняк навів різдвяну драму Дмитра Туптала, у якій подано розмову двох пастухів, яким з'явився янгол і сповістив, що «Той, котрий є пастухом для всіх пастухів, очікує вас, пастухів»⁸. Відтак вони роздумують над тим, як уславити Христа: мотив поклоніння й возвеличення народження Ісуса Христа, як відомо, притаманний численним колядам.

Думаю, варто коротко нагадати про генезу вертепу. Так, автор спеціальної монографії про вертеп Й. Федас уважав, що існує принаймні дві гіпотези її генези: «...вертепна драма – скорочений варіант шкільної драми, яка опустилася в народ і прижилася. [...] Прихильники іншої гіпотези виводять вертеп з католицького світу»⁹. На думку вченого, кожне з цих припущень має свої суттєві недоліки, адже «вертеп – це не лише драма»¹⁰, а відтак ці гіпотези «не витримують перевірки матеріалом».

Цікавою є й етимологія слова «вертеп». На думку Богдана Жеплинського, є дві версії походження. «Перша – від назви печери, в якій народився Ісус Христос, друга – від слова «вертіти» – обертати, зважаючи на те, що в лялькових вертеп-

¹Л. Герус, *Шопка в українській християнській традиції: генеза, історія, символіка*, «Народознавчі зошити» 2017, № 3 (135), с. 579–595.

²М. Папіш, *Еволюція образної системи української різдвяної драми. Три царі – від біблійних мудреців до провідників українського народу*, «Народознавчі зошити» 2022, № 6 (168), Львів, 2022, с. 1449–1461

³В. Перетц, *Кукольный театр на Руси (Исторический очерк)*, [у:] Ежегодник императорских театров. Приложения, кн. 1, Санкт-Петербург, 1895, с. 85–185.

⁴М. Сулима, *Український вертеп*, [у:] Вертеп у драматургії, прозі та поезії XIX–XX ст.: Збірник, упоряд. М. Сулима, Київ : Дніпро, 2010.

⁵Й. Федас, *Феномен українського вертепу*, [в:] Етнічна історія народів Європи, Київ, 2002, вип 13, с. 34–37.

⁶І. Франко, *До історії українського вертепу XVIII в.*, [у:] І. Франко, Зібрання творів: у 50 т., Київ : Наукова думка, 1982, т. 36, с. 170–375.

⁷М. Возняк, *Історія української літератури*, Т. 3: Віки XVI–XVIII, ч. 2 (з 54 ілюстраціями), Львів : Просвіта, 1924, с. 250.

⁸М. Возняк, *Початки української комедії (1619–1819)*, Львів : Вид. «Всесвіт. б-ки», 1919 (обкл. 1920), с. 139.

⁹Й. Федас, *Феномен українського вертепу*, [у:] Етнічна історія народів Європи, Київ, 2002, с. 36.

¹⁰Там само, с. 36.

них дійствах ляльки, а в живому вертепі персонажі – крутяться, «вертяться» і зірки-«звізди», з якими в живих вертепах виступають звідарі»¹.

Вертеп як особлива форма народного театру має давньослов'янські витoki. Про це свідчить, зокрема, і запозичення термінів «шопка» (польське – szopka), «бетлегем» (угор. – betlehem) для позначення вертепу. Михайло Возняк наголошував, що нашому вертепові відповідає власне польська шопка, на відміну від «польських ясельок, де ляльки нерухомі й утворюють якийсь малюнок»². Однак вертеп на наших землях набув нового звучання і став одним із видів фольклорного театру.

Академік М. Возняк також зазначав, що вертеп як окремий вид лялькових вистав вперше з'явився в Західній Європі у XVI ст., звідти мігрував у Польщу, а далі – наприкінці XVII ст. в Україну, доказом чого «є те, що вертеп українського походження вже в половині XVIII ст. був відомий у Сибірі, куди занесли його єпископи Українці»³. Такої ж думки був І. Франко: «Майже рівночасно з містерією страстей Христових дійшов до нас відгук іншої західноукраїнської містерії – рождественської. Се був вертеп»⁴.

Звісно, український вертеп мав власні особливості, адже, як відомо, вертепи, лялькові чи живі, мають у своєму змісті та структурі ознаки, притаманні певній місцевості. Вертеп був варіативним, адже при передачі з уст в уста відбувалися зміни, що виразно відчувалися з плином часу – зберігався лише «скелет». Йосип Федас слушно зауважив, що вертепові притаманна мозаїчність, яка полягає як у складі персонажів (біблійні персонажі, демонічні істоти та ін.), так і в їхніх емоційних станах (радість з приводу народження Христа; плач за дітьми, яких знищили тощо)⁵.

Щодо черговості виникнення, то М. Возняк стверджував, що спершу виник ляльковий, а потім з'явився і живий вертеп. Відомо, що ляльковий вертеп створювався для розваги без прив'язки до релігії. На думку науковця, його батьківщиною був Єгипет. Аналогічної думки був І. Франко: «Зібрані і розсліджені в новіших часах факти показали повну незалежність лялькового театру від живого і далеко більшу давність лялькового»⁶, однак покликаючись на Пішеля та Рема розглядав і іншу версію місця виникнення вертепу: «уважають Індію властивою

¹Б. Жеплинський, *Вертеп ляльковий*, [у:] *Українська фольклористика. Словник-довідник*, Уклад. і заг. редакція Михайла Чернопиского, Тернопіль : Підручники і посібники, 2008, с. 44.

²М. Возняк, *Давньоукраїнська поезія різдвяних свят: коляди і вертеп*, «Народна творчість та етнографія» 2003, № 1–2, с. 8.

³М. Возняк, *Початки української комедії (1619–1819)*, Львів : Вид. «Всесвіт. б-ки», 1919 (обкл. 1920), с. 143.

⁴І. Франко, *До історії українського вертепу XVIII в. ...*, с. 300.

⁵Й. Федас, *Феномен українського вертепу*, [в:] *Етнічна історія народів Європи*, Київ, 2002, с. 36.

⁶І. Франко, *До історії українського вертепу XVIII в. ...*, с. 170.

вітчиною лялькового театру»¹. Таку ж інформацію знаходимо й у сучасного дослідника Анатолія Новикова².

Із плином часу функція вертепу змінилася: він набув форми різдвяної вистави. Ось як виглядала вертепна скринька в описі М. Возняка: «...Великий, два аршини з вершком високий і півтора аршина широкий деревляний короб, зроблений із тонких дощочок і картону. Короб поділений на два поверхи. Горішній поверх уявляв із себе Вифлеєм. Тут відбувалися тільки духовні події, зв'язані з Різдом, сцени з янголами, трьома магами, пастухами й т. д. В долішнім поверсі стояв по середині трон Ірода, а збоку висів дзвінок, у який дзвонив паламарь. Підлога виклеєна хутром, щоб не було видно щілин, які розходилися на всі боки й по яких виконавець виводив ляльки на сцену та виводив їх, куди треба було, тримаючи за дріт, на який їх настромлено. Виконавець, схований за задньою стіною короба, говорив за ляльки різними голосами відповідно до роль дієвих осіб. Крім того бував при виставі за сценою ще хор, що співав молитви й духовні канти, а також музика з скрипкою, під яку співали й танцювали ляльки»³. Дійовими особами вертепного дійства були: три царі, Ірод, янгол, чорт, жид, смерть, циган, пан, пані, паламар, жінка з дитиною, Аарон, Давид, селянин, солдат, козак.

Основні функції вертепу – розважальна та сакральна, основний мотив – сповістити і прославити Христа, Його народження тощо. Академік М. Возняк, покликаючись на митрополита Євгенія, зазначав, що «в часі Різдвяних свят добірні студенти й ученики ходили по домах з звіздами, з вертепом або райком; виставляли ляльками Різдво або Воскресіння Христа»⁴. Про народну любов до вертепних вистав свідчить і те, що традиція відвідувати домівки із вертепом зберігається до сьогодні. Разом із вертепом носили ще здебільшого шестикутну «звізду – ліхтарню з грубого, перемашеного паперу, від якого йде шість великих рогів або променів на всі боки; сама ліхтарня укріплена на високій жердці непорушно, а проміні при помочи бльоку та протягнутого від цього шнура вертяться довкола своєї осі»⁵ та колядували. Однією з таких коляд була:

Ангели, співайте,
честь Богу отдайте.
І ми с пастирми спішімо,
уклонне Бога приймімо...⁶

Однією із найстарших коляд вважають *Предвічний, родися предліти*, знайдену в збірці українських коляд «на кількох аркушах рукописної «Тріоди» в Національному музеї у Львові у 1661–1680 рр. з припискою «Тіє пѣсні набожніє внесениє в богоспасаємий град Старую Сол и начертає мие многогрѣшним Теодо-

¹ Там само, с. 170.

² А. Новиков, *З історії українського вертепу*, [у:] Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: збірник наукових праць, 2017, № 8, с. 244.

³ М. Возняк, *Історія української літератури*, Том 3: Віки XVI–XVIII, ч. 2 (з 54 ілюстраціями), Львів : Просвіта, 1924, с. 252.

⁴ М. Возняк, *Початки української комедії(1619–1819)*, Львів : Вид. «Всесвіт. б-ки», 1919 (обкл. 1920), с. 251.

⁵ Там само, с. 142.

⁶ М. Возняк, *Історія української літератури*, Том 3 ..., с. 252.

ром Рясновским, родичом з Дунаєва спод Рогатина»¹. Науковець також зауважив: «... Вона [збірка. – О. Ш.] свідчить, що від початку існували на українському ґрунті побіч себе тексти набожних пісень у церковнослов'янській і зближеній до народньої мови, що поширення набожної пісні йшло на українському ґрунті з заходу на схід і що коляди популяризувалися при помочи ходження зо звідною і з вертепом»². Наводимо приклад однієї із найдавніших коляд:

Король з Емпѣру к нам приходить,
Богъ от Дѣвы гди ся родит:
з небес ступив,
до нас ступивъ
на земніє крас...³

Популярними як тоді, так і сьогодні були й інші відомі коляди: *Бог предвічний, Нова радість стала, яка не була* тощо. Іван Франко, як і М. Возняк, уважав такі пісні колядами наївного типу, що «мають за основу головню оповідання євангельське, а скелет епічний [...]». Простота композиції і тону і zarazом тепле чуття – ось головні характеристики тих пісень»⁴. Прикладом іншого типу – коляди з перевагою догматичної рефлексії, які спершу співали у церкві – слугує *Небо і земля нині торжествують*. Такі пісні, на думку Василя Івашківа, «загалом не так популярні в народному середовищі передусім через малозрозумілу для простих людей мову»⁵, однак згадана коляда є винятком.

Академік М. Возняк уважав, що «коляда, основана в цілості на апокрифічній легенді, зливалася з старшою від неї колядкою»⁶. Наприклад, легенда про втечу Діви Марії з Дитятком із Єгипту і зустріч її з орачем, що сів пшеницю. Дослідник слушно зауважив, що у колядах, зокрема *Бог предвічний*, спостерігаємо триумф убогості. Адже не царі першими приходять до Дитятка, а убогі вівчарі. Це свідчить про рівність суспільства. Те, що в коляді змальовано просте українське життя, а «перенесення віфлеємського сценарію в Україну, в її сільський світ із його звичаями й обставинами, почуваннями та способом мовлення надає нашим колядам високої літературної цінності»⁷.

Існували також і коляди, які учасники вертепного дійства видозмінювали і пародіювали, щоби розважити слухачів, привернути увагу й отримати якомога більше платні. Наприклад:

Нова радість стала,
що хліба не стало,
а ви тес, люде, знайте,

¹ М. Возняк, *Давньоукраїнська поезія різдвяних свят: коляди і вертеп*, «Народна творчість та етнографія» 2003, № 1–2, с. 5.

² М. Возняк, *Історія української літератури*. Том 3 ..., с. 314.

³ Там само, с. 314.

⁴ І. Франко, *Наші коляди*, [в:] І. Франко, Зібрання творів: у 50 т., т. 28, с. 32.

⁵ В. Івашків, *Українські коляди Почаївського Богоявленського монастиря (1790/1791) – від давнини до сучасності*, „Slavia Orientalis” 2021 (Краків), т. LXX, № 4, с. 717.

⁶ М. Возняк, *Історія української літератури*, Т. 3 ..., с. 314.

⁷ М. Возняк, *Давньоукраїнська поезія різдвяних свят: коляди і вертеп*, «Народна творчість та етнографія» 2003, № 1–2, с. 6.

пиріжечків нам давайте¹.

Різдвяні дійства організовували, аби уславити народження Христа. Тому складали різноманітні вірші, однак ці мотиви, безперечно, були не лише у літературі, а й у фольклорі, нерідко представлені як сновидіння.

Досліджуючи лицарський епос, науковець звернув особливу увагу на народні *колядки*, які визначав як «святкові пісні-величання, звернені колись деколи до якогось поганського бога, пізніше до князя, через що ці обрядові пісні прийняли виразний епічний характер»². Він зацітував для прикладу одну з них:

Ой славен, явен красний Н.

А чим же ти та прославився?

Що із вечора коня осідлав,

а вже к світові під Царівград став³.

У колядці йдеться про те, що воякові, аби той «покорився», пропонують різні дари («коня в наряді», «полумисок злата»). Однак він згодився лише на третій раз, коли запропонували «панну в коморі»:

Він панну узяв та подякував,

подякував й шапочку зняв

шапочку зняв ще й поклонився

і поклонився, і покорився⁴.

Це доволі відомий мотив задобрити вояка, накликати мир, що використовується у різноманітних піснях. Також автор провів аналогію цієї колядки з оповіданням про похід Святослава Ігоровича на греків, вважаючи, що це споріднені тексти.

Академік М. Возняк описав і колядку про те, «як рано йшли молодці з церкви й раду радили». На таку ж натрапляємо і в відомому виданні Володимира Гнатюка в «Етнографічному збірнику» *Йшли молодці рано з церкви*⁵. Як стверджував науковець, «ця колядка попередила повстання державного ладу на Україні або й сучасна йому. Цікава риса в ній та, що дружина виростає з громади, яка на раді обговорює похід і сама наймається на військову службу»⁶.

Іншого типу колядки, які досліджував учений, славлять провідника дружини, який постає хоробрим, статним; або ж оспівують «поділ добичі між провідником і дружиною по повороті з походу»⁷.

Дуже коротко науковець описав і *Колядки з мітичною основою*. Він зауважив, що їхні залишки збереглися лише «в глухих кутах Наддністрянської України по обох боках Карпат». В основі цих колядок є оповіді про створення світу. Такі колядки, на його думку, є найдавнішими.

¹ М. Возняк, *Історія української літератури*, Том 3 ..., с. 286.

² Там само, с. 217.

³ Там само, с. 217–218.

⁴ Там само, с. 217.

⁵ *Колядки і щедрівки*, т. II, Зібрав Володимир Гнатюк, [в:] Етнографічний збірник, Львів, 1914, т. XXXVI, с. 125.

⁶ М. Возняк, *Історія української літератури*, Т. 1. До кінця XV віку (з 53 ілюстраціями), Львів: Просвіта, 1920, с. 219.

⁷ Там само, с. 219.

Останній тип колядок, про які читаємо у М. Возняка (тут учений покликається на Михайла Драгоманова) – це *Колядки з литовських часів*, яких небагато. Ось одна з них:

Павлечко коника сідлає,
Павлечко з дворика зізжає:
Павлечка батенько питає:
– Що ти, сину, гадаєш,
на що коня сідлаєш?
Куди з двора зізжаєш,
синочку мій?
– Таточку мій!
Що тобі до сього?
Осідлаю коня вороного
та поїду до царя
добиватись лицарства;
хоч лицарства не добуєш,
так я ума наберуш,
таточку мій¹.

Висновки. Провідними жанрами різдвяного фольклору є вертеп та колядки, а їхніми визначальними мотивами є величання Христа, уявлення про три світи (небо – земля – потойбічний світ (зокрема пекло): Ісус прийшов на землю, щоб урятувати людство; ангел відправляє чорта у пекло). Цікавою є й палітра персонажів у вертепі. Оскільки вертепні вистави завжди пов'язані із використанням коляд чи колядок, частину з яких дослідив М. Возняк, вони урешті, виконують подібну функцію, тому можемо говорити про різдвяний фольклор як цілісне явище. На теренах України, зокрема в її західній частині, найбільше побутовувал ляльковий театр, однак останнім часом переважає «живий» вертеп, зміст якого виразно пов'язаний із актуальними темами сьогодення.

References

- Fedas Y., *Fenomen ukraïnskoho vertepu*, [v:] Etnichna istoriia narodiv Yevropy, Kyiv, 2002, vup. 13, s. 34–37. // Федас Й., *Феномен українського вертепу*, [в:] Етнічна історія народів Європи, Київ, 2002, вип. 13, с. 34–37.
- Franko I. *Nashi koliady*, [u:] Franko I., Zibrannia tvoriv: u 50 t., Kyiv : Naukova dumka, 1982, t. 28. // Франко І. *Наші коляди*, [у:] Франко І., Зібрання творів: у 50 т., Київ : Наукова думка, 1982, т. 28.
- Franko I., *Do istorii ukraïnskoho vertepu XVIII v.*, [u:] Franko I., Zibrannia tvoriv: u 50 t., Kyiv : Naukova dumka, 1982, t. 36, s. 170–375. // Франко І., *До історії українського вертепу XVIII в.*, [у:] Франко І., Зібрання творів: у 50 т., Київ : Наукова думка, 1982, т. 36, с. 170–375.
- Herus L., *Shopka v ukraïnskii khrystyianskii tradytsii: geneza, istoriia, symbolika*, «Narodoznavchi zoshyty» 2017, № 3 (135), s. 579–595. // Герус Л., *Шопка в українській*

¹ М. Возняк, *Історія української літератури*, Т. 1. До кінця XV віку (з 53 ілюстраціями) ..., с. 220.

християнській традиції: генеза, історія, символіка, «Народознавчі зошити» 2017, № 3 (135), с. 579–595.

Ivashkiv V., *Ukrainski koliady Pochaivskoho Bohohlasnyka (1790/1791) – vid davnyyny do suchasnosti*, „Slavia Orientalis” 2021, t. LXX, № 4, s. 705–727. // Івашків В., *Українські коляди Почаївського Богогласника (1790/1791) – від давнини до сучасності*, „Slavia Orientalis” 2021, т. LXX, № 4, с. 705–727.

Koliadky i shchedrivky, t. II, Zibrav Volodymyr Hnatiuk, [v:] Etnohrafichniy zbirnyk, Lviv, 1914, t. XXXVI. // *Колядки і щедрівки*, т. II, Зібрав Володимир Гнатюк, [в:] Етнографічний збірник, Львів, 1914, т. XXXVI.

Novykov A., *Z istorii ukrainskoho verteru*, [u:] Literatury svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist : zbirnyk naukovykh prats, 2017, № 8, s. 243–250. // Новиков А., *З історії українського вертепу*, [у:] Літератури світу: поетика, ментальність і духовність : збірник наукових праць, 2017, № 8, с. 243–250.

Papish M., *Evoliutsiia obraznoi systemy ukrainskoi rizdvianoï dramy. Try tsari – vid bibliinykh mudretsiv do providnykiv ukrainskoho narodu*, «Narodoznnavchi zoshytu» 2022, № 6 (168), Lviv, 2022, s. 1449–1461. // Папіш М., *Еволюція образної системи української різдвяної драми. Три царі – від біблійних мудреців до провідників українського народу*, «Народознавчі зошити» 2022, № 6 (168), Львів, 2022, с. 1449–1461.

Peretts V., *Kukolnyi teatr na Rusy (Ystorycheskyi ocherk)*, [u:] Ezhehodnyk ymperatorskykh teatrov. Prylozheniya, kn. 1, Sankt-Peterburh, 1895, s. 85–185. // Перетц В., *Кукольный театр на Руси (Исторический очерк)*, [у:] Ежегодник императорских театров. Приложения, kn. 1, Санкт-Петербург, 1895, с. 85–185.

Sulyma M., *Ukrainskyi verter. Vertep u dramaturhii, prozi ta poezii XIX–XX st.*: zbirnyk, uporiad. M. Sulyma, Kyiv : Dnipro, 2010, 608 s. // Сулима М., *Український вертеп. Вертеп у драматургії, прозі та поезії XIX–XX ст.*: збірник, упоряд. М. Сулима, Київ : Дніпро, 2010, 608 с.

Vovchak A., *Narodnyi lialkovyï verter («betleika») v okolytsiakh Khyrova na Starosambirshchyni Lvivskoi oblasti*, [u:] Rodyna Kolessiv – spadkoiemnist naukovomystetskykh tradytsii (z nahody 140-richchia vid dnia narodzhennia akademika Filareta Kolessy). Zbirnyk naukovykh prats ta materialiv, Lviv, 2013, s. 306–309. // Вовчак А., *Народний ляльковий вертеп («бетлейка») в околицях Хирова на Старосамбірщині Львівської області*, [у:] Родина Колесів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси). Збірник наукових праць та матеріалів, Львів, 2013, с. 306–309.

Vozniak M., *Davnoukrainska poeziia rizdvianikh sviat: koliady i verter*, «Narodna tvor-chist ta etnografii» 2003, № 1–2, s. 5–9. // Возняк М., *Давньоукраїнська поезія різдвяних свят: коляди і вертеп*, «Народна творчість та етнографія» 2003, № 1–2, с. 5–9.

Vozniak M., *Istoriia ukrainskoi literatury. Tom 1. Do kintsia XV viku (z 53 iliustratsiiamy)*, Lviv : Prosvita, 1920, 351 s. // Возняк М., *Історія української літератури. Том 1. До кінця XV віку (з 53 ілюстраціями)*, Львів : Просвіта, 1920, 351 с.

Vozniak M., *Istoriia ukrainskoi literatury. Tom 3: Viku XVI–XVIII, ch. 2 (z 54 iliustratsiiamy)*, Lviv : Prosvita, 1924, 571 s. // Возняк М., *Історія української літератури. Том 3: Віки XVI–XVIII, ч. 2 (з 54 ілюстраціями)*, Львів : Просвіта, 1924, 571 с.

Vozniak M., *Pochatky ukrainskoi komedii (1619–1819)*, Lviv : Vyd. «Vsesvit. b-ky», 1919 (obkl. 1920), 256 s. // Возняк М., *Початки української комедії (1619–1819)*, Львів : Вид. «Всесвіт. б-ки», 1919 (обкл. 1920), 256 с.

Zheplynskyi B., *Vertep lialkovyï*, [u:] Ukrainska folklorystyka. Slovyk-dovidnyk, Ukladannia i zahalna redaktsiia Mykhaila Chornopyskoho, Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 2008, s. 43–46. // Жеплинський Б., *Вертеп ляльковий*, [у:] Українська фоль-

клористика. Словник-довідник, Укладання і загальна редакція Михайла Чернопиского, Тернопіль : Підручники і посібники, 2008, с. 43–46.

Оксана Шумейко – старша лаборантка катедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси, аспірантка катедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0001-6706-6440

Email: oksana.kobasiar@lnu.edu.ua

ПРЕЗЕНТАЦІЇ. РЕЦЕНЗІЇ

Світлана МАЦЕНКА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-32"2018".09Жулинський М.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12594>

ІНТЕРМЕДІАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ РОМАНУ МИКОЛИ ЖУЛИНСЬКОГО

(За матеріалами наукового семінару «Довкола акордеона»)

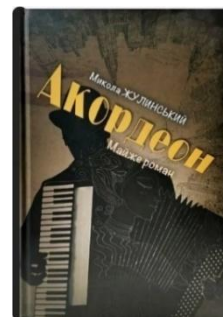

заступниця директора з наукової роботи Інститут Івана Франка НАН України Алла Швець.

Роман *Акордеон* Миколи Жулинського, який вийшов друком 2018 р. у видавництві «Український пріоритет», а 2019 р. у видавництві «Піраміда», став предметом ґрунтовного осмислення на міжінституційному науковому семінарі, який провели науковці-філологи Львівського університету, Платформи інтермедіальних досліджень та Інституту Івана

20 грудня 2022 року у Львівському національному університеті імені Івана Франка відбулося обговорення роману Миколи Жулинського *Акордеон*. Інтермедіальне прочитання твору ініціювала Платформа інтермедіальних досліджень спільно з Інститутом Івана Франка НАН України та філологічним факультетом ЛНУ імені Івана Франка. Почесним гостем засідання був автор роману – доктор філологічних наук, академік НАН України, директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України та письменник Микола Жулинський.

Модерували розмову докторка філологічних наук, професорка катедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка, голова Платформи інтермедіальних досліджень Світлана Маценка та докторка філологічних наук,

Франка НАН України. Ініціювали обговорення роману з інтермедіальної перспективи Платформа інтермедіальних досліджень – об'єднання літературознавців, котрі поглиблено вивчають інтермедіальні феномени, аналізують визначні взірці інтермедіального мистецтва, зокрема взаємодії літератури з музикою та живописом, презентують новітні літературні й літературознавчі публікації на тему інтермедіальності та сприяють організації наукових і мистецьких форумів. Позаяк центральним символом роману є акордеон, а його наскрізним мотивом – музика, то твір буквально призначений для прочитання з позицій теорії інтермедіальності. Водночас він містить широку палітру загальнолюдських проблем, тісно пов'язаних із біографічним матеріалом, спонукає до роздумів щодо сучасного розвитку романного жанру, порушує питання специфіки художньої творчості письменника-літературознавця, надає підстави для контекстуалізації окремих образів і мотивів у світовій літературі й культурі.

Унікальний досвід обговорення художнього твору в колі науковців, котрі працюють в різних сферах літературознавства і котрі в живому діалозі витворювали дискурс *Акордеону*, супроводжуваний грою на акордеоні у виконанні магістра факультету культури і мистецтв Мар'яна Лисюка, видається плідною новітною формою осмислення літературного тексту. Візуалізувала цей дискурс картина *Ескіз до вечірнього концерту* відомого львівського художника Віктора Москалюка.

Ідея написання роману *Акордеон*, за словами М. Жулинського, тісно пов'язана з історією його батька: «Ця книжечка народилася тому, що я не знав свого батька, не пам'ятав його. Його забрали з нашого села під час облави німці разом з польською поліцією, коли виловлювали членів ОУН. Мені тоді було неповних три роки, і з того часу батька я не знав. Він дав про себе знати аж у 1971 році. Відтоді я неодноразово відвідував його в США і все розпитував про його життя. В основу *Акордеона* покладена доля батька, але, безперечно, є у творі й багато домислу. Хоча ці події, про які я розповідаю, справді сталися з ним». Свій художній намір автор окреслив так: «Я писав не просто про батька, а про людину, яка була від природи обдарована, вміла співати, хотіла займатися музикою. У нього була така колосальна внутрішня туга через те, що він не зміг себе реалізувати. Я хотів розповісти про долю людини у світовій історії, про те, як вона не може в тій історії нічого змінити, вона стає її жертвою, і через це пропадає така унікальна особистість, яка природою була запланована на якесь значне, зовсім інше життя».

Голова Платформи інтермедіальних досліджень, професорка Світлана Маценка визначила *Акордеон* як «музичний роман», указавши на споріднені його визначення, такі як «музична притча про акордеон», «містично-метафоричний роман, пройнятий музикою», «музично-поетичний роман, в якому прозопоезія і кольоромузика звучить чи не в кожному розділі твору». Важливими маркерами музичності роману дослідниця назвала його паратекстуальні складові, а саме: оригінальні дизайни обкладинок обох видань: першого, яке

Йозеф Чапек. «Акордеоніст», 1919.

оформив відомий книжковий ілюстратор Олександр Харук, у центрі зображення якого акордеоніст, а з міхів інструмента витворюється жіночий контур не то музики, не то долі, не то душі, заакцентовуючи увагу на центральному мотиві спорідненості музики й містики в романі; другого, втіленого аквареллю «Даная у сні» видатного художника Івана Остафійчука, якого з автором роману тісно поєднує прагнення осмислити існування людини в непізнаній реальності буття.

Центральною тезою дослідниці є те, що з інтермедіального погляду роман потрібно сприймати як музичну п'єсу. На підтвердження цієї думки науковиця звернула увагу: на назву твору, яка увиразнює, що тут звучить акордеон, звуками якого семантизується історія батька; на назви розділів, які містять музичні терміни на позначення манери вираження і сприймання; на згаданого відомого італійського акордеоніста, віртуоза й композитора Гвідо П'єтро Дієро (1886–1950), виконання якого можна послухати на грамплатівках і сучасних аудіоплатформах; на умовну організацію романного матеріалу як прелюдії, частини-спогаду, кульмінації й фіналу; на наявність вербальної музики, а також пов'язаних із грою на акордеоні тілесного вираження й емоційності сприйняття; на ефекти звучності тексту і його перформативності; на мотивне плетиво роману, метафоризацію звуку, музики, анропоморфізацію акордеону, музичність мови. Тож «майже роман» організований як музична п'єса. Це має значення передусім для його сприйняття: актуалізується чуттєве й емоційне сприйняття, відчутними є радість, туга, смуток, одержимість, крайнє загострення відчуттів, аж до долання межі між реальним та абсолютним.

Дослідниця роману *Акордеон*, авторка статті *Музика болю й радості в «Акордеоні»* Миколи Жулинського («Слово і Час» 2020, № 4), докторка філологічних наук, професорка Лариса Горболіс відзначила, що особливо цікаво було читати твір автора-літературознавця, який глибоко розуміє літературний процес, знає, яким має бути художній твір, щоби зацікавити сучасного читача. Музика у творі звучить ефектно й ефективно. Найперше заголовки твору прозоро транслює наявність музики в романі. Назви розділів — зовнішні фіксатори музики в тексті, що виконують роль своєрідного обрамлення, а у внутрішній організації тексту музика й акордеон заявлені в емоційно-чуттєвій сфері головного й другорядних героїв і корелюються з їхніми долями. Помітна своєрідна «рівновіддаленість» усіх частин роману стосовно акордеона, «систематичне» апелювання автора до музики в різних варіантах.

Первинно автор презентує героя, маркуючи музикою, у пролозі, що складається умовно з двох настроєво протилежних частин. Широка музична палітра роману М. Жулинського *Акордеон* представлена різноманітно: грою акордеона, оркестру, органа; назвами пісень (*Ой на горі та й жєнці жєнуть; Стоїть*

явір над водою, на яр похилився; Заповіт; Там, де Ятрань круто в'ється тощо); згадками про відомих українських співаків (Борис Гмиря, Михайло Гришко, Оксана Петрусенко) та музичні колективи (капела бандуристів, хорова капела «Трембіта»); фрагментами пісень (народних і тих, що їх склав протагоніст). Так упродовж твору увиразнюється образ головного героя – уважного, із розвинутим музичним слухом та естетичним смаком, мрійливого, чутливого слухача, співака й творця пісні. Чутливий до краси герой за допомогою акордеона й музики досвідно, апелюючи до своїх внутрішніх структур, самотужки виробляє (не підозрюючи цього) культуру подолання травми. Замордованого й знесиленого не-людськими умовами життя і праці, виснаженого голодом героя рятує в концтаборі музика, що жила в його несвідомих структурах і була суголосною з музикою з батьківщини, із волі. Музика тамувала біль в'язня, допомагала не втратити інтерес до життя, морально не знесилитися, не втратити свою ідентичність. Художньо-інформативна щільність представленої в романі музики та ключова роль акордеона увиразнюють ліричні й драматичні струмені твору, трагічні й оптимістичні сторінки життя головного героя.

Доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України Євген Нахлік звернув увагу на внутрішню інтригу роману *Акордеон*, що дозволило буквально «поглинути» його, прочитати на одному подихові з великим захопленням, а вже потім замислитися над захованими у творі глибинними змістами, як-от: людська психологія, її вираження, містичність розповіді, а також приховані сенси: що стоїть за звуками акордеона і таким сильним потягом батька до нього? як організовано діалог між схильним до містики батьком і його раціоналістичним сином? тощо. Книжка надзвичайно життєва і зворушлива, вона наділена сильною сугестією, текст буквально поглинає читача. Тут відчутно два потоки: із одного боку, жива реалістична основа, а з іншого – міфологізм. Це своєрідна дихотомія фізики й духу, пластичної реальності, дуже добре відчуті, з усіма її трагічними моментами, і водночас пориву до висот духу, до чогось кращого, святкового, урочистого, естетичного. Акордеон у романі — багатозначний символ. Передусім – це символ мистецтва, потягу до естетики, наголошення на контрасті музики й буденності, людського життя на виживання. А тоді акордеон загостріює контраст музики і трагізму людського життя в часи катаклізмів, воєнних випробувань, перебування в концтаборі. Ця книжка є підтвердженням тези: мистецтво рятує життя. Наскрізний образ акордеона й музики – це образ вітальності, життєвих і мистецьких сил, пориву до мистецтва, його відчуття, які справді рятують реальне людське життя. Стилїстика цієї книжки може бути предметом окремого мовознавчого аналізу. Справді, речення дуже короткі, влучні, сенсовні, тут ловиш кожну фразу, бо вона містка. Варто сказати, що це книжка не про, а книжка від: від імені батька і від імені сина. Монологи, діалоги і невластива пряма мова використані доцільно. Ідеться про постійне самовираження героїв. Дуже вдало знайдена стилістична манера, коли йдеться не про героїв, а оповідь ведеться від їхнього імені. Влучним є й використання місцевої народної говірки, що дає змогу відчути живих людей. Великий здобуток цієї книжки у тому, що вона справді розповідає не тільки про долю батька, але й про загальнолюдські цінності. Тут фактично прочитується доля людини до війни, під час війни, в еміграції, людини, яка пройшла табори, зазнала митарств. Тож ця книжка має глибоке пізнавальне значення.

За можливість ознайомитися із чудовою книжкою щиро подякувала докторка філологічних наук, професорка Ірина Роздольська, яка назвала *Акордеон* М. Жулинського романом-новелою. Це твір про самотню людину, яка зберегла здатність звучати впродовж усього-усього свого непростого життя. На старості літ, далеко від дому, вже на порозі вічності, вона може чути музику й виконувати її.

Професор Михайло Гнатюк наголосив, що саме І. Франко започаткував аналіз взаємодії мистецтв як важливої галузі літературознавства. Він наголосив своєрідність творчості літературознавця-письменника, тему еміграції в українській літературі і пов'язану з нею складність висловити себе, привабливість образу акордеона. Роман *Акордеон*, на його думку, є радше містичним романом, дуже доброю спробою проаналізувати багато речей, які стосуються різних мистецтв і нашого буття.

За «світло і тепло в романі» висловив подяку авторові доктор філологічних наук професор Святослав Пилипчук. Він пригадав епізод роману – зустріч і розмова проповідника Прокопчука з батьком, коли вони говорять досить довго, але при спілкуванні не згадують про свою зустріч в Україні. Тільки наприкінці, коли батько запитує Прокопчука, чи той пам'ятає його, він каже: так, пам'ятаю, ваш голос унікальний, його неможливо забути. Таким незабутнім і унікальним голо-сом в українській літературі для професора С. Пилипчука після прочитання *Моєї Другої світової* і *Акордеону* є голос академіка-письменника М. Жулинського. Від поєднання літературознавця і белетриста в особі автора роман *Акордеон* лише став кращим. Літературознавець тут присутній не тільки на пропедевтичному рівні, коли дізнаємося про жанрове означення цього твору – «майже роман». За проблематикою і комплексом осягнення проблем – це справжній роман, позаяк твір містить велику кількість важливих життєвих історій не лише однієї особистості, але й усієї країни, етносу, нації. Це й повстанська боротьба, і концтабори, і життя під окупацією, і людина, яка опиняється самотньою у старості – таких проблем у творі багато. Вони окреслені дуже лаконічно, але й дуже концептуально. Відповідно, це додає глибини роману. На прикладі роману *Акордеон* спостерігаємо новелізацію твору. Дуже лаконічно, телеграфічним стилем заторкнуто і проаналізовано величезний комплекс проблем, причому таким легким, доступним і колоритним стилем, який викликає надзвичайно велику симпатію. Цей твір залишає післясмак, він тримає читача і тримає так, «як рука тієї жінки в аеропорту, яка все життя укладала асфальт».

Дивовижне враження від книжки *Акордеон* висловила і докторка філологічних наук професорка Наталія Торкут. Вона наголосила на тому, наскільки органічно «майже роман» уписується у світовому традицію, адже розробка теми музики й містики не є новою для світової літератури. Можемо згадати новелу Е. Т. А. Гофмана *Дон Жуан*, і дуже подібну в якихось моментах до цього роману *Сонату Диявола* Шарля Нодьє, і реальну історію з Джузеппе Тартіні, музикантом-скрипалем і композитором XVIII ст., який переживав подібний досвід, що зафіксований у легендах. Літературознавиця наголосила на тому, що українська версія цієї теми абсолютно унікальна, не вторинна і це цікавий матеріал для порівняльного дослідження. Наталія Торкут наголосила, що музична стихія в романі не вичерпується акордеоном, його музикою акордеону і її сприйняттям. Важливу роль відіграють тут також голос і тексти пісень. Варто звернути увагу на те, наскільки пісня не є канонічною версією, наскільки пісенний текст інтимізує

автор, тобто батько, який його виконує, якою важливою є стихія української музики, що звучить на платівках, і конкуренція, як змагання з Б. Гмирею, теж надзвичайно важлива. Бо герой одночасно вписується у декілька традицій, у тому числі у ту, яка віддалена від нього і панує на материковій Україні. Якщо ми будемо аналізувати цей текст як читачі, то дивуватимемося тією аурую, яка створюється поєднанням містичного і реалістичного. Ми будемо повертатися у дивовижну лабораторію пам'яті і відчуватимемо майже фізично, як вона працює. Якщо ми будемо дивитися на цей текст як дослідники, то кожного разу відкриватимемо нові й нові грані, починаючи від унікальності українського почерку чи неповторності українського голосу... Але тут також є багато речей, про які варто писати окремі дослідження: це дивовижні хвилі гумору, розмірковування і спілкування з котами тощо. Професорка Н. Торкут висловила вдячність Миколі Григоровичу за можливість долучитися до чужого біографічного досвіду, до досвіду пам'яті, який виявляється дуже важливим і який працює, тут і особливо сьогодні, в Україні у час війни.

Із задоволенням прочитав роман *Акордеон* і доктор філологічних наук професор Володимир Працьовитий. Акордеон, – наголосив науковець, – це справжній символ української культури, який колись уважали буржуазним інструментом, а тепер він постав у центрі роману. Із цим пов'язана вся інтрига, бо цікаво, що з тим акордеоном нарешті відбудеться. Акордеон засвідчує прагнення українців до культури, до пошуку в ній свого місця. Не тільки в Україні, але й у діаспорі українці зверталися до пісні, до музики, тому акордеон має й ширше значення. Урешті бачимо, що акордеон не приніс щастя героєві, бо він фактично був украдений, тож важливою є ідея, що ніколи українець чужим добром не доробиться. Вражаючими є картини України і картини діаспори в романі – ці образи дуже зримі, деталізовані. Загалом роман ширий, проймає душу, приносить естетичну насолоду, радість і відчуття справжнього мистецтва.

Доктор філологічних наук, професор Василь Івашків згадав про іншу унікальну книгу М. Жулинського *Із забуття в безсмертя*, позаяк вона засвідчила не тільки науковий і науково-публіцистичний талант автора, але і його художній талант, бо статті про Пантелеймона Куліша та інших авторів написані в динамічній, белетризованій дослідницько-оповідній манері. Літературознавець теж звернув увагу на невеликий обсяг *Акордеона*, згадавши, як П. Куліш писав про Тараса Шевченка, що невеличка книжечка з його писань буде, але вдесятеро більше можна про них написати. Він також пригадав телевізійну програму за участю М. Жулинського, у якій науковець розповідав про зустріч із своїм батьком, про те як той приїхав із Америки і вийшов із літака з магнітофоном. Мотив музичного інструмента, який грає сам, учений проілюстрував на прикладі ранньої повісті П. Куліша *Огнений змій*, у якій бандура, коли помер бандурист, грала сама чи то на ній грала його душа. Тож ідеться про вічний образ, мандрівний мотив, який може переходити із твору у твір й отримувати нові смисли.

Своїми враженнями про роман *Акордеон* поділився і доктор педагогічних наук професор Володимир Микитюк. Він відзначив образ сільського філософа, мудрагеля, людини, яка знає своє коріння, талановитого майстра. Науковець також наголосив на мовному колориті роману.

Докторка філологічних наук Алла Швець виділила як найважливішу в романі проблему людини, яка у смеркальному часі ревізує перейдений шлях, свою дорогу виживання, те, як батько намагається осмислити грані своєї віри. Його віра

зазнала еволюції, на схилку літ він усвідомлює істину власної богообраності – «мене Бог пильнував» – і Бог його чогось оберіг; оберіг, мабуть, для того, щоби там, на чужині, він міг хвалитися своїм сусідам тим, що «я знайшов свій рід», хоча за лаштунками цієї істини було те, що цей рід був розкиданий. Це рід покоління війни... Але сини все ж приїздили до батька. Дуже зворушливо, що батько зумів передати свій віталізм, уміння жити, емоційний інтелект наступному поколінню. А ще Бог пильнував його й оберіг для того, щоб увічнити маленький криптонім, який батько мріяв викарбувати на своїх запонках як майбутній акордеоніст-артист. Він казав, що можна й одне «Ж», як наш герб, три роги зверху і три роги знизу, як не повернеш – тризуб; хай знають, що цей артист із України. Ми маємо батькове увічнення в образі нашого велегранного артиста з України, із Києва. Ця літера «Ж», справді, дуже-дуже містка. Батькова істина наскрізна в романі *Акордеон* і дуже актуальна для України в сьогочассі. Бо батько заповідав: «Ми маємо самі собі, ми, люди, сотворити на землі царство Боже. Ми його сотворимо після нашої перемоги і творимо в наших серцях, наших думках, нашою сутністю».

Як сказав на завершення декан філологічного факультету Роман Крохмальний, найважливіше – «людське життя, яке бурлить крізь художній образ».

Думками про роман М. Жулинського у форматі повідомлень поділилися також дослідниці інтермедіальності Оксана Левицька та Наталія Мочернюк.

Співзасновниця Платформи інтермедіальних досліджень, літературознавиця Оксана Левицька зазначила, що роман М. Жулинського – своєрідне явище в українській літературі саме з погляду музичності літературного твору, тож увага

до *Акордеона* на Платформі давноочікувана й методологічно виправдана. Музика в романі прочитується і на внутрішньому, і на зовнішньому рівнях: акордеон як центральний персонаж роману зумовлює подієву канву, ключові епізоди твору, мотивує вчинки героїв, тримає інтригу, а музична складова твору структурує роман, ритмізує оповідь і задає певний ритм його прочитання для реципієнта. Цей музичний інструмент автор огортає містикою, незбагненим таємничим ореолом, наділяє складним символізмом, а подекуди навіть сакральним змістом. Крім того, роман дуже суголосний сучасним рефлексіям українців щодо нашої драматичної історії всього XX століття, тож його актуальність сьогодні тільки посилюється.

Членкиня Платформи інтермедіальних досліджень, докторка філологічних наук Наталія Мочернюк зауважила, що роман *Акордеон* напрочуд продуктивний (навіть ідеальний) матеріал для інтермедіального дослідження в аспекті літературно-музичної взаємодії. Надійний прототип зі складним досвідом, талант перевтілення автора, який делегує розповідь героям, «нестерильна» мова, щедра на поліський діалект, органічні діалоги в підсумку створили своєрідну логосферу,

що викликає читацьку довіру, спонукаючи до роздумів. В обговоренні твору акцентували на задумі автора створити образ людини, яка прагнула до творчої самореалізації. Водночас цей твір про український народ і українців, яким випало так багато випробувань і страждань на історичну долю. Принципи інтермедіальної поетики зумовлюють ефект пульсації життя в романі, його правдивості й нештучності.

Отже, обговорення роману *Акордеон* М. Жулинського засвідчило появу в новітній українській літературі непересічного «майже роману», «роману про музику», «новелізованого роману», у дуже особливий спосіб попри малий обсяг наповненого важливою проблематикою Людини в історичному та культурному контексті ХХ ст. Цей роман є яскравим прикладом взаємодії літературного слова, музики і співу. Автор майстерно працює зі звуком, покликається на пісенну культуру, залучає медійність програвача, грамплатівок і касет. Ціла низка пов'язаних із музикою мотивів, розроблених у світовій літературі, знайшла тут своє оригінальне втілення: музика і містика, музика в концтаборах, музичні інструменти як шифри звучних асоціацій, антропоморфізація музичних інструментів, голос тексту як атрибут його медійності.

Розмова відбувалася у форматі присутності наживо у Дзеркальній залі Львівського університету та із залученням віртуального зв'язку в форматі відеоконференції. Запис події можна переглянути на ютуб-каналі Навчального телерадіоцентру Львівського університету.

Світлана Маценка – професорка катедри німецької філології Львівського університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0003-1373-2887

Email: svitlana.macenska@lnu.edu.ua

Ірина КОЧАН

Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 811.161.2'27

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12595>

ПОМІТНЕ НАДБАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ

(Олександра Сербенська, *Голос і звуки рідної мови*, Львів. Видавництво
«Апріорі», 2020, 280 с.)

Резюме: Українська мова, яка значно розширила сфери свого функціонування останнім часом, потребує якісних підручників, посібників, популяризаційної літератури, щоб не лише зацікавити суспільство і спонукати його громадян до серйозного ознайомлення з мовою держави, в якій народився й живеш, а й вивчити її. Аналізована праця дає в руки фахівцям унікальний матеріал, зібраний з наукових і літературних джерел, про звукове багатство рідної мови, його особливості, неповторність, привабливість.

У центрі уваги автора – звукове мовлення, його феномен, символізм, семантика, особливості наголошування, співвіднесення з буквами. У книзі розкрито не одну таємницю усного літературного мовлення, уведено цілу низку фразових термінів і слів (словосполук), які усебіч характеризують українську мову.

Цікавим є погляд на звукове спілкування (комунікацію), яке передбачає деякі види мовленнєвої діяльності: говоріння – слухання – мовчання. Саме останньому виду як особливій комунікативній одиниці вперше приділено належну увагу.

Ключові слова: усне мовлення, голос, звук і буква, їхня символіка, семантика.

Abstract: The Ukrainian language, which has significantly expanded the scope of its functioning recently, needs high-quality textbooks, manuals, and popularization literature in order not only to interest society and encourage its citizens to seriously familiarize themselves with and study the language of the country in which you were born and live, but also to put it in the hands of specialists unique material, collected from scientific and literary sources, about the sound richness of the native language, its features, uniqueness, attractiveness.

The focus of the author's attention is sound speech, its phenomenon, symbolism, semantics, peculiarities of emphasis, correlation with letters. The book reveals more than one secret of oral literary speech, introduces a whole series of professional terms and words (phrases) that characterize the Ukrainian language in every way.

It is interesting to look at sound communication (communication), which involves some types of speech activity - speaking - listening - silence. It was the last type as a special communicative unit that received special attention for the first time.

Key words: oral speech, voice, sound and letter, their symbolism, semantics.

Воєнний час змусив усіх замислитися про значення державної мови на теренах України. Адже не секрет, що населення промислових міст Східної та Південної України надавало перевагу чужій мові – мові «міжнаціонального спілкування» в СРСР, яка була провідною у веденні документообігу, викладанні основних дисциплін у закладах вищої освіти, спілкуванні в побуті. Тобто майже всі

важливі сфери державно-політичного життя в Україні віками були в повному розпорядженні мови чужинців.

Саме цю мову та її носіїв «приперлися» захищати «брати» зі Сходу, і наш народ нарешті прозрів від тісних «обіймів старшого брата». Багато хто опам'ятався і відразу ж перейшов на українську, а дехто навіть узявся за ретельне її вивчення. Сьогодні на передній край вийшло питання усного мовлення – тобто спілкування в соціумі – «живе» мовлення, яке у кожній із мов світу має свої особливості.

Саме красі, мелодійності, барвистості українського усного мовлення присвячено книжку професорки Олександри Сербенської *Голос і звуки рідної мови*, що побачила світ 2020 року у львівському видавництві «Апріорі». У передньому слові сама авторка зазначила: «Нашу добу назвали «Царством мовлення». Назва вишукана і приємно доброзвучна. Вона зобов'язує нас, активних творців цієї доби, примножувати багатство царства, дбати про його красу і берегти його, плекати вокальний організм, що його витворив наш народ упродовж своєї еволюції...» (с. 13)¹.

Книжка О. Сербенської має дві частини: *Наше мовлене слово. Роздуми. Шкіци. Есеї та Виточуємо майстерність. Практичні завдання. Вправи. Тести. Таблиці. Теми рефератів, есеїв*, тобто теоретичну і практичну. І кожна з них складається з окремих розділів, тем практичних занять та 7 додатків.

Теоретична частина містить 6 розділів із філософськими назвами: *Людський голос як феномен культури; Слухати – чути – мовчати як важливі елементи теорії і практики спілкування; Звуковий символізм: сучасний погляд; Основні параметри милозвучності української мови; Словесний наголос в українській мові; Причинок до теми «Звуки рідної мови і літера»*. Кожен із них має окремі підтеми, викладені доступно, цікаво, повчально.

Покликаючись на праці видатних фонологів та фонетистів, Олександра Антонівна наводить цитати з їхніх наукових і публіцистичних праць. Так, розглядаючи особливості українського голосу, вона доводить, що «голос – це наше обличчя: по ньому пізнаємо його носія, коли не маємо з ним візуального контакту. Це щось живе, рухливе, змінне на протигау букв...» (с. 24). У цьому викладі ми поповнюємо свій термінний запас такими лексемами як: *фонаційна діяльність, тренований слух, м'язова пам'ять, вібраційні відчуття, звуковий універсум, поведінковий текст* тощо.

Окрема увага приділена радіо- та телеголосу, носіями яких були Ігор Помєранцев, Дмитро Хоркін (про них та їхні вимоги до голосу професії розповідає авторка тексту). Такі постаті стають героями художніх творів (роману О. Забужко *Музей покинутих секретів*). Цікавим є й екскурс у трактування голосу з боку представників різних спільнот: індусів, африканців, українців...

У другому розділі розглянуто феномен звуку, звукове середовище суспільства, у якому наша доба витворила низку слів та висловів на позначення явищ, пов'язаних зі звуком: *аудіосфера, фоносфера, соносфера, звукофера, звуковий пейзаж, звуковий ландшафт, звукове довкілля, звукове поле, звукове забруднення*

¹ Тут і надалі, покликаючись на рецензовану книгу, після цитат зазначаємо лише сторінку видання.

тощо. Авторка пропонує і свій вислів – *звуковий образ Держави*. Професорка постулює, що з'ясувати сутність звукової мови потрібно на міждисциплінарному рівні, узявши до уваги відповідні положення біології, психології, соціології, логіки, лінгвістики, а також теорії етносу, культурної антропології, загальної семіотики. «Оскільки звук ми сприймаємо слухом, де відбувається процес декодування сказаного, слухати можна уважно, розсіяно, вибірково, фільтруючи інформацію. Але чути здатні не всі... Є люди, які позбавлені цього дару, тому обмежені у повноцінному сприйнятті світу, бо чути – це здатність, подарована людині природою (с. 67).

До комунікативних одиниць зараховують і мовчання, яке семантично не окреслене. Однак воно увійшло в усі мови світу. Цей комунікативний стан дослідниця розглянула крізь призму фразеологічних одиниць та паремій. Народні вислови образно відтворюють стан людини, коли вона втрачає здатність говорити через хвилювання, розгубленість, тривогу, переляк. «Слово обертається найнесподіванішими вчинками навіть тоді, коли його немає, а є ... мовчання. Там, де потрібне гостре, пряме, чесне слово, іноді ми бачимо ганебне мовчання. Це найогидніший вчинок...» (В. Сухомлинський). Свої думки й коментарі О. Сербенська супроводжує численними цитатами з української класичної літератури (Т. Шевченко, Л. Костенко, В. Стус, В. Симоненко), а також міркуваннями відомих науковців світу.

У третьому розділі йдеться про звуковий символізм. Авторка намагається з'ясувати значення звуків. Так, **А**, на її думку, – це звук голосіння, надмірного страждання; **М** – болісний звук глухонімого, стогін затриманої, здавленої муки; **О** – стогін захоплення; **У** – музика шумів, вигукування жаху (с. 80). Виявляє авторка й іншомовні зукосполучення: **фр, аж, сл**. «Можна помітити навіть цікаві ходи: певний звук, добираючи собі супутників, надає перевагу одним звукам, іншим меншу...» (с. 81). У багатьох мовах, навіть неспоріднених, наявні однакові зукосполучення, подібні своїм значенням, наголошує мовознавиця. Тому вона докладно характеризує праці В. Левицького, І. Качуровського, М. Кочергана, Й. Кавади та ін., у яких ішлося про звуковий символізм. Ці автори оперували термінами: *зукосимволічний комплекс, символічний потенціал мовного звука, семантико-фонетична єдність, фоносемантичні кореляції* тощо (с. 84). Звернено увагу на групування звуків і з огляду на подібність їхніх значень. У поле зору професорки потрапили звукові комплекси на початку слів: **кр, стр, ст, ти, бу, ба**, і вона запропонувала виробити методику вивчення таких явищ в одній мові, а згодом – у споріднених (с. 97). Завершують розділ фоносемантичні етюди.

У четвертому розділі описано основні параметри милозвучності української мови. *Милозвучність, наспівність, мелодійність* – характерні якості української національної мови. Вони мають синоніми: *евфонія, доброзвучність, мова з великими музикальними можливостями, мова наспівна, голосна, звуково вишукана, музикально граціозна, фонетична краса, чар мелодики* (с. 114). У наступному параграфі продовжено мову про повнозвучні вимови, *гучність, вокалічність, плавність* мови, що досягається паралельними формами, униканням збігу важких для вимови приголосних, *вокалічною гармонією*.

Зупинилася авторка книжки і на складоподілі, навела його основні правила, а також ретельно описала твердість/м'якість приголосних української мови.

Наступний розділ присвячено словесному наголосу в українській мові та типовим помилкам в наголошуванні слів; запропоновано способи їх усунення, на-

ведено словничок складних випадків наголошування дієслів, іменників, прикметників, займенників, числівників, прислівників, які вона уклала разом із доцентом Марією Білоус. Цей словник може слугувати студентам, фахівцям і навіть викладачам для удосконалення власного мовлення.

Шостий розділ охопив *Причинок до теми «Звуки рідної мови і літера»*, куди увійшли питання спільного й відмінного в усному і писемному мовленні. Передусім це дві *різні знакові системи*. Перша сприймається аудіально, а друга – візуально. «Поле експресії фонічних звуків ... здатність виявляти почуття, стиmulювати почуттєву сферу слухача, миттєво схоплювати це за допомогою голосу (с. 172). Обидві форми мовлення пов'язані зі внутрішнім мовленням, що є проявом особливої психічної діяльності людини. Вони відрізняються між собою матеріально, фізично: в усному – *звуки, інтонація, ритмомелодика, манера говоріння*; у писемному – одиниці інших знаків: *літери, ієрогліфи, пунктуаційні знаки*, кожен з яких має свої сфери застосування.

У цьому ж розділі О. Сербенська занурилася в таємницю кириличної азбуки й подала цікаву інформацію про те, як солунські брати Кирило й Мефодій творили слов'янську писемність. У книзі подано кириличну азбуку і прокоментовано значення кожної букви.

У практичній частині книжки містяться завдання, вправи, тести, таблиці. Вона охопила 14 тем: 1. Вчимося правильно дихати. 2. Чи все знаємо про свій голос? 3. Поставити дихання, поліпшити звучання голосу. 4. Наше вміння слухати і здатність чути. 5. Виробляємо стратегію мовчання. Пізнаємо його семантику. 6. Інтонація – важливий компонент живого слова. 7. Вивчаємо інтонаційні особливості теле- і радіомовлення. 8. Пізнаємо засади звуко символізму та фоносемантики. 9. Доведений до автоматизму фонетичний складоподіл зробить мовлення звучнішим і приємнішим. 10. Закріплюємо знання про тверді та пом'якшені приголосні звуки української літературної мови. 11. Поглиблюємо знання про співвідношення між буквами й звуками. Норми вимови. 12. Зберігаємо вимову дзвінких приголосних – самобутню ознаку української літературної мови. 13. Опановуємо ортоепічні норми. Поліпшуємо артикуляційну базу. 14. Як усунути хибі в наголошенні слів?

Тобто, як бачимо, практична частина тісно переплетена з теоретичною і слугує доброю базою закріплення теоретичного матеріалу. Наприклад, 6 тема побудована так: спочатку йдуть завдання (їх 15!). Серед них: 1. Опрацюйте літературу до теми: а) Складіть список опрацьованої літератури; б) Зреферуйте дві-три праці. 2. а) Уважно прочитайте визначення терміна *інтонація*, що його подає *Українська мова. Енциклопедія*; б) Розкрийте зміст виділених висловів. Ілюструйте прикладами власного досвіду; в) Складіть Словник термінів, що стосуються цієї теми... У наступних завданнях подано тексти на зразок: «У наведених фрагментах *Молитви про мудрість* митрополита Андрея Шептицького зробіть спробу: а) визначити тон, природний для виголошення цієї молитви; б) у різній тональності вимовляйте слово *дай*, яке в молитві повторюється багато разів». Також запропоновано поезію Л. Костенко *Крила, Галицько-руські народні приповідки* тощо.

У 7-ій темі після завдань подано таблицю інтонаційних параметрів в різних видах теле- і радіомовлення, де чітко виділено інформаційне, аналітичне й художньо-публіцистичне мовлення, а також компоненти інтонації: 1. Мелодика. 2. Ритм. 3. Тема. 4. Тембр голосу. 5. Паузи. 6. Логічний наголос. 7. Фразовий

наголос. 8. Емфатичний наголос. І кожен пункт докладно прописаний, прокоментований.

У кінці книжки вміщено 7 додатків – карток спостережень за елементами мовлення, невербальним спілкуванням, знаками для партитури тексту, транскрибування артикуляційними класифікаціями голосних і приголосних. І наостанок – таблиця кириличної азбуки.

Отже, поза всяким сумнівом, аналізоване видання достойне високої фахової оцінки, оскільки авторка переборола стереотипне уявлення про звук і показала сучасне розуміння цього феномену, звернула увагу на явище звукового символізму, увела в обіг чимало вузькофахових термінів: *голос, аспекти голосу, звук, звуковий універсум, феномен звуку, милозвучність, параметри милозвучності, мелодика голосу, радіомова*, розкрила чимало таємниць букв, буквосполучень, азбуки. Увесь матеріал подано цікаво, доступно, нестандартно. Ця книжка обов'язково зацікавить філологів, викладачів, студентів, учнів та й усіх, хто хоче вдосконалити своє усне мовлення, збагатити себе знаннями з *фонетики, фонології* і не тільки.

Приємної мандрівки всім сторінками цієї книжки!

Ірина Кочан – завідувачка катедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-5709-2933

Email: iryna.kochan@lnu.edu.ua

Ірина СУС

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК {821.161.2-057.4Возний Т.:378.4(477.83-25)ЛНУ}(082)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12596>

ТЕОДОЗІЙ ВОЗНИЙ – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ, ПРОФЕСОР ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

**(Збірник наукових праць на пошану професора Теодозія Михайловича
Возного, Львів : Растр-7, 600 с.; фото)**

У 2022 р. колектив кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка підготував до друку чергове видання із серії «Постаті мовознавчої науки» – *Збірник наукових праць на пошану доктора філологічних наук професора Теодозія Михайловича Возного*.

Постать Теодозія Возного (1928–1992), українського мовознавця, славіста, доктора філологічних наук, професора, посідає чільне місце в історії філологічного факультету Львівського університету. Праці в Університеті вчений присвятив 46 років свого життя, пройшовши шлях від асистента кафедри української мови до завідувача кафедри загального мовознавства. Усю свою діяльність Т. Возний спрямовував на підготовку фахівців, які «вміють науково мислити, збирати й узагальнювати лінгвістичний матеріал, поєднувати дар педагога з даром дослідника».¹ Основна сфера наукових зацікавлень ученого – дієслівний словотвір української мови в порівнянні з іншими слов'янськими мовами, а також українська ономастика, термінознавство, практична діалектологія та педолінгвістика.

У *Збірнику* вміщено дослідження лінгвістичної спадщини Т. Возного, наукові розвідки професора, а також його колег та учнів, спогади про вченого і світліни з його особистого архіву.

Першу частину книги складають статті Зоряни Мацюк, Ірини Ощипко й Таміли Панько, у яких описані здобутки Т. Возного як педагога й науковця, одного з творців Львівської дериватологічної школи.

У розділі книги *Із наукового доробку* представлена бібліографія праць (1955–1992) і статті Т. Возного, у яких, зокрема, висвітлені проблеми: дієслівного словотвору в східнослов'янських та південнослов'янських мовах, у художній прозі І. Франка та в говірці села Бітлі Турківського району Львівської області; української лексики в лікарських порадицях XVIII ст.; процес формування системи фонем і розвиток лексико-семантичної структури прикметників у дитячій мові.

¹ Т. Панько, *Проблематика наукової спадщини Т.М. Возного*, [у:] *Збірник наукових праць на пошану професора Теодозія Михайловича Возного*, Львів : Растр-7, 2022, с. 14.

Розділ *Мовознавчі студії* містить дослідження, виконані колегами та учнями професора Т. Возного. У студіях з історії мовознавства Г. Тимошик, І. Фаріон, Н. Глібчук, О. Костів та Г. Кутня розглянули лінгвістичні праці отця Івана Жуківського, Святослава Караванського та викладачів катедри української мови Львівського університету; у дослідженнях мови художніх текстів З. Терлак, В. Грещук і В. Грещук, І. Боросовська проаналізували діалектну й застарілу лексику у творах І. Франка, епітетну характеристику персонажів у новелах Василя Стефаника, мовну стилізацію викладу в історичній белетристиці Юрія Винничука; у розвідках з лексикології І. Кочан, І. Процик та В. Пілецький дослідили динаміку семантики слів із компонентами макро- і мікро-, деривати нульової суфіксації в загальноживаній і терміній лексиці та фізичні терміни; у дослідженні з фонетики Л. Асїїв з'ясувала способи збереження особливостей звукової системи української мови в сучасних умовах; у студіях з ономастики О. Мосур, З. Купчинська, М. Висоцька розглянули мікротопоніми Самбірського циркулу, Желехова та його околиць, ойконіми на -івка.

У Збірнику вміщено також спогади людей, яким випала честь співпрацювати з Т. Возним. Андрій Содомора згадав розповіді професора про нелегке дитинство, юність і шлях в царину українського мовознавства. Василь Грещук та Лев Полюга поділилися враженнями про легкість у спілкуванні з колишнім колегою й учителем; Марія Білоус – про незабутні студентські мандрівки з Теодозієм Михайловичем; М. Гнатюк та З. Купчинська – про чуйність і доброзичливість викладача у ставленні до колег і студентів; З. Бичко, Л. Гонтарук, І. Кочан, О. Кровицька, З. Мацюк – про Т. Возного як старанного педагога й доброго наставника для молодих науковців.

Завершує видання підбірка світлин із Теодозієм Михайловичем – у рідному селі Желехові, у родинному колі, в аудиторії Львівського університету, зі студентами-філологами в Криворівні, у Жаб'єму (Верховині), у меморіальному музеї Марка Черемшини в Снятині 1967 р., із колегами з катедри української мови І. Ощипко, Л. Полюгою, В. Черняк, на науковому симпозиумі в Ужгороді 1982 р. із відомими вченими І. Матвієм та П. Гриценком.

Вихід у світ *Збірника наукових праць на пошану Т. М. Возного* сприятиме збереженню й популяризації лінгвістичної спадщини професора та пам'яті про нього для наступних поколінь філологів-україністів.

Ірина Сус – доцентка катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0001-8442-5927

Email: sus.iryana@lnu.edu.ua

Юрій ГОРБЛЯНСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-1 "2022".09Гордон О.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12597>

«МОЖЕ СТАТИСЬ: ПОЛІТ ТВІЙ УВІЧНИТЬ ЦЕ МІСТО»: про поезію Олександра Гордона (за збіркою *Метафори любові та війни*)

А небо викрадає наші вірші,
Немов, крім нас, нема поетів більше! (О. Гордон)

Напродиво повноголосо пропонує читачеві Олександр Гордон свій відточений до філіграні лірико-медитативний мелос у збірці *Метафори любові та війни* (Харків : Майдан, 2022, 136 с.). Поетова впевненість зрозуміла, адже це вже його 35-та книга. Варто зважити й на те, що їй передувала підсумкова, ювілейна (до 60-річчя від дня народження) збірка *Площа Поезії* (Харків : Майдан, 2021), куди увійшло десять циклів-«книг», які на високому естетичному рівні репрезентували його добірне ліричне слово.

Прикметно, що відпочатково процес читання нової книги О. Гордона заронує в темрявні закутки свідомості тривожне відчуття, начебто перечитуєш умисно зібрані жужмом під однією палітуркою найбільш досконалі, ледь не антологічні тексти маститого класика-літератора. Але, щойно відгетькаєшся від хибного першовраження, як стихійна повинь майстерно оркестрованого інтелектуалізованого ліризму текстів поступово починає заповнювати духовне єство читача. А коли ж урешті оговтуєшся від нав'язливого шумовиння відлунь хаотичного читачького досвіду, тоді самозабутньо занурюєшся в інтенсивний діалог із відверто непростим і, без сумніву, своєрідним поетичним світом.

Перше, що впадає в вічі, це системно продумана, якщо коректно так висловитися, концептуальна структурованість книги: передмова, сім розділів (ліричне «семикнижжя»), післяслово й вибрана бібліографія творчого доробку автора. Вступне слово професора-філолога Юрія Ковбасенка та синтетичний огляд (післяслово) стадій творчого зростання поета Марти Левицької, вміщені у книзі, мають чітку мету – зацікавити й упевнити потенційного реципієнта у поважній відповідальності акту освоєння чергової поетичної книги О. Гордона. Окремі передмовні та післямовні тези, незважаючи на їхню істотну інформативність та безсумнівну об'єктивність, мають виразно панегіричну тональність із суперлятивними акцентами, відвертими захвалюваннями, що зазвичай (і здебільшого!) може насторожити, відлякати, вихолодити читацьку цікавість до самих текстів. Але, на щастя автора, ті похвальні пересади не стають фатальною ложкою дьогтю до смаковитого меду його поетичного слова. Відомо ж бо, що більшість читачької аудиторії злегковажить «рекламними» розважаннями й відразу ж упірно в ліричну стихію віршів, адже саме в них можна почути справжній голос поета. Сприяє зацікавленню книгою й естетична оздоба обкладинки, на авантитулі якої

поміщена репродукція картини видатного німецького живописця-експресіоніста Франца Марка *Боротьба форм* (1912), а на звороті – фото автора з низкою характерних автоцитат. Отож розпочнімо й собі безпосередню розмову з уміщеними в збірці текстами.

Мозаїку семи розділів збірки *Метафори любові та війни*, справді, наче укладали з найдобрішої смальти, зі зразкових ліричних текстів, причому в ауру заявлених у титулі макротем «любові» та «війни» автор вплітає й найбільш характерні для нього «сюжети», яким присвятив майже сорокарічні творчі пошуки: України як «метафори світу», а також метафоричні образи Львова, поезії, верлібру й перекладу. Назви кожного циклу, а також численні першорядки й заголовки віршів містять слово «метафора», що таким способом фокусує увагу читача на свідомій концептуалізації книги. Інтелектуалізм як наскрізний настрій і своєрідний інструмент творення художнього світу домінує в книзі. Із-поза мерехтливо-го, рясно розбарвленого світу графічних знаків ліричної збірки поскрізь виглядає обличчя осмислювача-мрійника, пристрасного творця і тлумача «метафорики» миготливих миттєвих прозрінь і вічних істин, урбаніста-життєлюбця з неповторною егофілософією, для якого «власні вірші – чуттєві небесні думки, переписані долею, ніжністю, серцем» [с. 18]¹. Свою непросту гру зі словом-кодом «метафора» поет розпросторує крізь плетиво улюблених ліричних «сюжетів», у яких не боїться самоповторень чи ремінісцентних відлунь-перегуків із іншими митцями. Дуже часто це слово поет апробує то як анафору [*Метафори майбутнього*, с. 19], то як провідний, лейтмотивний акорд, то як важливий елемент ускладнення ритмомелодики, контекстуальний нюанс художнього образу, цілої картини тощо.

У першому циклі *Україна – метафора світу* лірик здійснює своєрідний культурологічно-історіософський променад численними місцями (здебільшого містами) України та світу, у яких чи то сам безпосередньо бував і принагідно «зафіксував» ті чи інші переживання, чи то вряди-годи замандрував уявою в місцини, де можна відчутти подих вічності, щоби помедитувати «над долею кожного слова, що безсмертя народу своєму несе» [*Перемога поезії...*, с. 16] і «зрезюмувати» для себе дещо пафосний, хоча й наївний висновок: «Боже! Як нам далеко до неба! Може, вірші туди допливуть?» [диптих *Тоledo*, с. 17]. Географія поетових історіософських або культурологічних мандрівок містами й місцинами, справді, досить-таки широка: Київ, Ірпінь, Чернігів, Юзівка, Маріуполь, Харків, Черкаси, Полтава, Батурин, Чигирин, Холодний Яр, Золотоноша, Канів, Умань («Софіївка»), Почаїв, Січ, Кубань, Крим (Причорномор'я), Феодосія, Віченца, Тоledo, Мадрид... Постає питання: пощо ліричному героєві оті паломництва метафоризованими місцями? Дослухаймося до самозізнань: для О. Гордона як поета з виразним урбаністичним світосприйняттям «Усі міста – метафори краси / Звеличених епохами народів», в яких людство читає «їхні голоси / І їхньої любові щирий подив» [с. 7]. Інколи поет надмірно «захоплюється» грою в метафоричні асоціації – і, буває, (дещо претензійно) навіть урівнює себе то до Шевченка [«Стою, мов Шевченко, над Львовом в задумі, Вдивляюся в неба живу течію...», с. 14], то до Рільке («Із Києва я плив у Кременчук, Як Рільке; зупинявся у Черка-

¹ Тут і надалі, покликаючись на поезії з останньої книги О. Гордона, після цитат зазначаємо назву тексту і сторінку.

сах, А потім їздив у Золотоношу, Де тиша золота вплелась в поезії – Зійшла на мене, наче долі дух...» [с. 22], то до Овідія, а то й узагалі проголошує себе поетом-сином «синьоокої України» «з віщим словом Орфея-пророка» [с. 23]. І все-таки в патетиці лірико-імпресіоністичних зізнань та в номенклатурі різних міст і місцевостей для поета найсвятіша рідна земля – Україна, яка постає як «метафора світу», «метафора долі», «молитва до світу». «Наче тиші безсмертна графіка, Україна – до серця метафора» [с. 6], – зізнається поет. Зазначимо, однак, що «ерудиція» віршів О. Гордона не притлумлює безпосередності ліричного вислову, а навпаки – значно збагачує, витончує їхню естетичну природу.

Інколи, щоправда, пристрасне захоплення красою міста в асоціативному переплетенні з інтимним мотивом зіштовхує поета до витворення курйозних, дивоглядних пасажів: «...Згадую міста замріяне диво... Ти в цьому місті – як вічність, вродлива!» [див.: *Місто Палладіо – тиха Віченца*, с. 14]. Напрошується логічне запитання, чи привабливо прозвучить для красуні заокличена (!) врода, яку порівняли з вічністю, тобто з ветхою старушенцією?..

У другому циклі – *Метафори Львова* – рідне місто для лірика асоціюється з вічністю, безсмертям, «світом, повним тиші снів і забаганок», якому хочеться зізнатися в невичасній, безмежній любові, тужливо кинути поглядом крізь перспективу «заримованих серцем кроків» і перепитати: «Що залишиться по мені, Крім поезій на кожній вулиці?..» [с. 25]. «Урбаністичний духом оптиміст», О. Гордон готовий ледь не всі свої вірші присвячувати Львову – «місту екзотики», «місту кохання». Адже лише в рідному місті, у метафоричній уяві митця, «натхнення закоханих – віршами квітне», «шикуються у горизонт віків / Живі легенди правди і любові», «доля танцює за давнених вальси», бо саме тут, уважає він, можна звести «храм Поезії, Пам'яті, Духа, Любові». «Кожне місто насправді – великий поет. І народжує також великих поетів, Бо без них і воно, наче аналіфabet, Тільки звужений простір фальшивих аскетів» [с. 26], – «синтезує» поет своє розуміння феномену міста взагалі і Львова зокрема, або ж «філософію міста – як вчення краси...»

До речі, у другому циклі поміщена в'язанка віршів, які поет окреслив як «квадрат квадратів»; для них характерна химерна гра словом – багаторазова зміна послідовності поєднання одних і тих самих слів у рядках, що породжує нові змістові сенси, зміщення нюансів, акцентів. На мій погляд, ці «квадрати квадратів» є стихійним або ж і свідомим виявом нео- чи постнеобарокового художнього мислення, своєрідною реанімацією «многoppeминительного» вірша-«протеуса» («котрий кілька десятків разів перемінитися может»), форму якого, зокрема, апробував наприкінці XVII ст. у збірці «оздобних штучок» Млеко Іван Величковський. Проілюструю своє спостереження текстами, аби пересвідчитися в подібності їхньої поетичної природи.

Вірш О. Гордона: «Я люблю рідний Львів в сивині вечорів... / Тихий світ, ніжний день, сонця сон і печаль. / Я молю віщих дів... Світ мені заповів / Віршів мить – для людей, а для скронь – сиву даль. // Рідний Львів в сивині вечорів я люблю... / Ніжний день, сонця сон і печаль – тихий світ / Віщих дів світ мені заповів... Я молю... Для людей... / А для скронь – сиву даль: віршів мить... // В сивині вечорів я люблю рідний Львів. / Сонця сон і печаль – тихий світ, ніжний день – / Світ мені заповів... Я молю віщих дів... / А для скронь – сива даль... Віршів мить – для людей! // Вечори я люблю: рідний Львів в сивині... / І печаль –

тихий світ... Ніжний день – сонця сон / Заповів... Я молю віщих дів... Світ мені – / Сива даль... Віршів мить – для людей і для скронь...» [с. 37].

В Івана Величковського читаємо: «Яко ниву рясно плоди украшають, / Тако діву красно роди ублажають. // Ниву рясно плоди украшають яко, / Діву красно роди ублажають тако. // Рясно плоди украшають ниву, / Красно роди ублажають тако діву. // Плоди украшають яко ниву рясно, / Роди ублажають тако діву красно...»¹.

Як бачимо, поетична розбудова текстів подібна, хоча вони відрізняються строфою (катрен // дистих) та ритмомелодикою. Отож можна припустити, що сучасний поет-ерудит задля оновлення й розширення естетичних можливостей наполегливо відшукує «перла многоцінній» в дещо призабутому реквізиті давніх поетичних традицій... «Література – то велика фабрика вірців»², – стверджував в естетико-філософській «розмові» *Про брехню* Чеслав Мілош. І те, що естетична гра зі словом у Величковського та Гордона структурована цілком аналогічно, дає підстави вести мову не так про наслідування, як радше про творчу спадкоємність українських поетичних традицій (у книзі *Метафори любові та війни* надруковано щонайменше п'ять «протеусів», які є безсумнівними Meisterwerk-ами).

Наступні два поетичні цикли (*Метафори любові* та *Метафори війни*) творять своєрідний тематично-настрійний фокус книги. Правда, до честі автора книги, навіть за трагічних обставин воєнного лихоліття мелодія інтимних зізнань більш нюансована розмаїтими образно-поетичними знахідками, аніж воєнна тема, яка одверто пригнічує душу лірика-інтелектуала. До того ж, якщо мотив війни в поезіях інших циклів «виказує» себе хіба вряди-годи, головню на рівні мікрообразів, або наче побіжних, неістотних, проте нав'язливих і прикрих, болісних вкраплень, то любовні акорди поскрізь відлунують у ліриці О. Гордона на зразок постійно повторюваної, у багатьох варіаціях, домінантної теми музичного твору.

Інтимна тема у збірці звучить то як боязкий, обережний спогадовий жест про пережиті почуття, про дещо абстрактно сконструйований одвічний ідеал – «невидиме щастя – творіння терпких почуттів» (де Вона (!) – «неначе мрія золота», «мов небо, – завше молодію! / Натхненна, ніжна, рідна... і свята» освячує життя собою; де «серед тихих рядків і невидимих літер» ліричний герой патетично заявляє: «Я цілую тебе кожен день перед вічністю... / Ти – «безсмертна закохана», всім невідома. / Ти – моя: ще з далекої тиші античності, / Ти для мене небесного щастя мадонна» [с. 43] або ж напрямці зізнається: «Я працюю для тебе високо в небі...»); то – дуже часто – як сповнений неповторною пластичністю й елегантною чутливістю еротизм «абрикосових ночей» (де є й такі ліричні фантазії: після «усіх століть» чекання «Ти обернешся в звіра... І теплою плоттю / Відігрієш мої відчайдушні уста. / Я піду на твій подих, на запах, на дотик, / На твій погляд – туди, де чарує краса / Праісторії душ і дрімучих інстинктів, / Давніх звичаїв зваблення і забуття...», щоби спізнати «усю насолоду сваволі...» [с. 45]; «А я тону... Любові повен човен / В п'янкій поезії твоїх оголень» [с. 65]. Зрештою, ліричний герой часто й, либонь, одверто зізнається, що знайшов для себе прихисток у мис-

¹ Цит за: *Українська література XVII ст.*, Київ : Наукова думка, 1987, с. 327–328.

² Див: Мілош Ч., *Велике князівство літератури. Вибрані есеї*, Київ : Дух і Літера, 2011, с. 370

тестві слова передусім завдяки Їй: «Хоч я закоханий у небо / І в ночі кольорові, / Насправді, я лише для тебе / Живу у слові!» [с. 49]. До речі, мотив життя в поезії як долю, фатум О. Гордон неоднораз осплює в численних ліричних пасажах про служіння мистецтву як любові: «Лікує Бог поезією нас, / Любов'ю надихаючи до злетів» [с. 52].

У збірці натрапляємо й на безсумнівні шедеври інтимної лірики про неймовірні «легенди любові в гарячому серці», як, скажімо, «Морський романс» із майстерно закільцьованими строфами. Проте іноді, наче покрадьки, пронизує думка, що О. Гордонові краще вдаються не так цілі тексти, як окремі колоритно зоркестровані строфи або рядки (промовисті приклади – геніальна простота першого («Звідки ніжність твоїх очей?...») й передостаннього рядків («Я кохання тобі несу...») в украй метафорично складному вірші [див.: с. 44], а також чотирирядкова мініатюра: «В надрах віршів – смуток наших тіл... / Слово – як дарунок щастя з неба... / Я його привласнити хотів, / А знайшов лише любов до Тебе!...» [с. 48]. Тобто може видатися, нібито в його текстах ефектно розпочатий ліричний акорд часто переливається у дещо тривіальний розвиток домінантного мотиву та легко-важно-незугарне викінчення. Словом, після численних довершених фрагментів може устійнитися враження про О. Гордона як поета, який не завжди відповідає відповідально випрацьовує форму своїх віршів. Однак після уважного перечитування його текстів переконалися, що це враження хибне: поет дуже вимогливий до естетики свого ліричного голосу, він глибоко усвідомлює оту крайню відповідальність за поетичне покликання. Для нього кожне слово – це вчинок, який маркує факт глибокого усвідомлення, що «на віршах твоїх виростатиме людство» [с. 79]. Поет не приховує свого самопосвятного фанатизму, адже навіть в очах коханої його ліричний герой здатен розгледіти «шалену пристрасть віршів». Те, що автор збірки свідомий високої місії поета, посвідчує його неспростовно фанатичний пістет, божественне замилювання стихією поезії: «Вірші падають із небес, / Наче мрії у наші думи... / Потім твердо несуть свій хрест / На землі розіп'ятим сумом» [с. 89].

Трагічний катаклізм часу – жорстока повномасштабна війна росії проти України – теж залишив істотні сліди в мелосі О. Гордона. Знаючи, що «на війні вірші пишуться кров'ю», лірик дещо наївно, але завзято «переконали», що слова як «бійці в бронжилетах духа» – безсмертні (бо ж, мовляв, ніколи «слів високе сходження ніхто не переміг!»), що «перемогти епоху / можна лише творчістю, / яка перемагає час!», що «всі війни переможуть лиш поети!», що тільки поети та їхнє слово здатні врятувати людство від руїн. Чи не тому, що в пору воєнного лихоліття краще затамувати голос, зберігати тишу й мовчки поглинати свавільно-мерехтливий хаос трагічних повідомлень із передової та з місць чергових злочинних терактів на українській землі, поетові наче бракує часу на ритмомелодійні співи. Мабуть тому тема війни у збірці проартикульована не так заримованими силабо-тонічними строфами, як прозаїзованим верлібровим словом, яке часто набирає форми дуже лаконічної, експромтно-спонтанної мініатюри чи афоризму на зразок: «Кожна війна завершується / поезією перемоги, / а кожна епоха – / це поезія тиранів, / зачитана до дірок / пересіченими читачами / через відсутність смаку / до будь-якої / поезії...» [с. 71] – безапеляційно окреслює поет своє розуміння головної причини всіх воєн.

Медитації про відповідальність за поетичне покликання, коли поезія постає в монолітній сув'язі з красою світу та почуттям любові, зібрані в п'ятому циклі

Метафори поезії. Із глибоко амбівалентним усвідомленням того, що «Кожне серце – лиш любові твір. / Кожен з нас – лише любові жертва» [с. 87], поет висновує й химерну фатальність свого дару: «Так боляче й смертно / озвуться слова / в твоїй заримованій долі. / Написана навіть / найменша строфа – / це клітка нової неволі. // Ти – раб своїх істин, / аскет вільних дум, / ув'язнений даром поета. / Життя – тільки вічність, / Життя – тільки сум / за подихом творчого злету. // І кожна з твоїх / завіршованих драм, / фарбованих долею літер, / стікатиме кров'ю / за давнених ран – на вітер, / на вітер, / на вітер... [с. 88]. Дещо фатальним, нав'язливим акордом звучить завершальний триразовий повтор «на вітер», майстерно порубаний на три рядки, наче на три розпачливі зойки. Незважаючи на усвідомлення фатальної приреченості місії поета, О. Гордон дуже часто розмірковує про «дива поезії», про художнє слово – «мовчазний трепет душі», авторитетно переконуючи себе і світ, що, мовляв, своїм поетичним словом він «записує... красу» у вічність. У шанобливому ставленні до мови як «метафори любові», де «кожне слово – поцілунок» і кожен вірш – «немов любовний лист», поет також висловлює свою безмежну любов до мистецтва, творчості, натхненного оздоблювання повсякдення у цвітастий, багатозначний одяг метафоричного слова.

Це підтверджує, зокрема, наступний розділ – *Метафори верлібра* (правильніше – верлібру). Верлібри О. Гордона – це наче своєрідні мікротрактати неспростовних, часто заокличених (!), тез у дефінітивно-експлікативному або метафорично згущеному оформленні, які легко можна сприймати за мікроесе, афористичні міркування чи метафоричні інтелектуальні загадки-ребуси, які автор здебільшого сам і експлікує, витлумачує, як-от: «Бог надає нам / можливість заслужити / щасливе земне життя, / вічну любов, / легку смерть / і важке безсмертя. / Кожен обирає своє» [с. 96]; «Проза – минуле, / драма – сучасне, / поезія – майбутнє. / Ми виростаємо з минулого, / мандруємо сьогоднішнім, / а мріємо про майбутнє» [с. 97]; «Поезії судилася самотність / мільйонів підручників. / Поетам призначена доля / мільйонів самотніх...» [с. 96]. Можливо, саме тому його вільні вірші здебільшого мініатюри, які своїм лаконізмом споріднені з логіко-інтелектуальними конструктами, максимами, короткими повчальними синтетичними судженнями, що з часом можуть набувати ореолу крилатих висловів або фразеологізмів. Читач відразу ж виловлює оті майстерно заокреслені афористичні окрушини чи їхні фрагменти, які, наче новітнє мудрослів'я, наштовхують на роздуми і немовбито призначені для запам'ятовування: «Вірші – це перелітні птахи наших душ / із життя у смерть / та – в безсмертя» [с. 98]; «Народ без поезії – / сліпий на власну совість» [с. 99]; «Поезія – це хвороба закоханих у життя...» [с. 99]; «... поезія / нікуди не зникає: / вона лише переходить / у твою красу» [с. 100]. Форма верлібру для лірика – це окрема нагода для концентрації думки, яка увінчується синтезованим висновком. Але, зрештою, як і в більшості попередніх розділів книги, філософські прозріння лірика у верлібрах поєднуються з лейтмотивними для нього мотивами – поезія як любов/кохання і любов як поезія: «Мої нічні вірші / ще сповнені запахом / твоїх мрій, / жагою тіла / і ароматом слів, / що залишились / невимовленими / на твоїх устах, / бо мій поцілунок / завчасно / поставив крапку / на поезії ночі» [с. 99].

До речі, у *Диптиху духовності* із верлібрового розділу проявилася ще одна важлива риса поетичного мислення О. Гордона – його тяжіння до дифузії різних мистецьких стихій, злиття образно-асоціативних «хвиль» музики, живопису,

архітектури, слова. Лірик пробує малювати словом, наче архітектор, конструювати цілі метафоричні ліричні міста, заповнювати вірші звуковими ефектами, омузичувати просторинь слова: «1. З висоти слова / безсмертна поезія – / архітектура. 2. З висоти сонця / уся архітектура – / поезія» [с. 101]. Цей феномен у сучасній літературній науці називають синтезом мистецтв або інтермедіальністю. І справді, у численних віршах збірки відстежуємо такі схрещення, накладання мистецьких стихій, своєрідну полімистецьку культурософію, гру образними асоціаціями із різних мистецьких контекстів, що звучить як «тиха музика див і метафор». Так, зразком «живопису у слові», коли «вірші до музики радісно туляться» і виграють «магією вічних полотен Ерделі», є вірш *З твоєї краси слова виростають*: «Слова – патріоти твоєї краси. / Вони виростають з країни безсмертя. / Їх, наче з небес, у життя принесли, / Змішали із фарбами снів на мольберті. [...] З твоєї краси виростають слова. / Я трепетність їхню вкладаю у століття. / Ти навіть із віршів виходиш жива / На світлі полотна любові до літер» [с. 47]. Внаслідок асоціативного зближення засобів і прийомів різних мистецтв в О. Гордона постають не лише окремі рядки чи строфи, а й цілі вірші: «Слово тріпоче у музиці серця відвертій, / Немов поцілунок небес на устах» [с. 54]; «Без твоєї краси – не житиму, / Ти – мій пам'ятник за життя! / Ти – моїх почуттів правителька. / Я – лиш скульптор із майбуття... // Архітектор земному світові, / Піднебесному – вічний пророк... / Я – до скону тебе любитиму / У звеличених храмах строф. // Я підношу тебе очима / І виліплюю з теплих слів... / Ти – любові моєї вітчизна, / Ти стоїш на межі світів!» [с. 55]. Поет, наче зумисно, шукає збагаченої асоціативної експресії в межисвітті різних мистецтв – і завдяки цьому вибудовує згущені, колоритні метафоричні світи.

Зазначимо також, що для О. Гордона як поета-ерудита дуже характерні експлікативні, або дефінітивні, вірші, які структурно нагадують наукові визначення, інтелектуально закроєні міркування-судження на зразок: «Україна – це...», «Любов – це...», «Вірші – це...» тощо. Такий «дефінітивний» або «дискурсивний» ліризм виказує в поетові людину, яка перебуває в перманентному світоглядному пошуку і яка все й усюди намагається для себе та світу пояснити й укласти в формулу новоосвоєні істини життя. Прикметно, що «дефінітивні» конструкції є однією з безсумнівних домінант поетичного голосу автора збірки *Метафори любові та війни*. Це, звісно, маркує в віршах логіко-інтелектуальний фермент, виказує виразно дидактичний патос, у якому «ерудиція», логіка можуть приглушувати ліризм. Однак, як відомо, такий спосіб розбудови поетичної фрази характерний і для багатьох інших знаних сучасних українських поетів, причому без жодної шкоди для їхньої мистецької репутації.

Багато що можуть про поета «розповісти» й улюблені («ключові») слова чи акцентована пріоритетність розділових знаків. Так, у поезії О. Гордона панують тире, три крапки та знак оклику, які «інформують» читача про часте застосування прийому затамовування голосу, умовчання, недомовленості, а водночас про патетику, пафосність. І справді, його рясно метафоризована поезія багата на уривчастість і недомовки, ритмічні паузи, зупинки, апелятивні акценти, пафосні вигуки, зізнання, захоплення. До його улюблених слів-поетизмів належать: запевітний, віщий, краса, життя, безсмертя, безсмертний, вічність, вічний, небо, небесний, Бог, святість, душа, серце, молитва, любов, кохання, ніч, тиша, мрія, сон/сни, ніжність, Львів, місто, слово, поезія, творчість, метафора, вірші... Ліричний герой поезії О. Гордона «декларує», що «слів високе сходження ніхто не

переміг», можливо, саме тому поет прагне апробувати у поетичному тексті увесь конотативний ресурс улюблених лексем, які приховують неокраї світи символічного змісту. Слова й цілі пасажі в його поезії, як правило, не площинні, однозначненні, а відлунюють різними контекстами, ремінісценціями, затаєними цитатами, алюзіями, інколи пародіюванням чужого мовлення, позначені аурую інтертекстуальності. Це цілком органічне для поета, для якого мова поета, «засновника тисячі учень» і «літописця серця», – це скомплікована система відлунь різних голосів: «Поезія насамперед – затаєм! – / Непреможна спадкоємність мови» [с. 74]. У цілому ж мова його віршів позначена виразним індивідуальним тембром, який він наполегливо плекав, виформовував упродовж понад тридцяти років творчих пошуків. Лірика О. Гордона – багата і строфічною будовою (дуже неповторні його вірші в формі англійського сонета (4+4+4+2) та їхні прикінцеві дворядкові «сонетні ключі»), і ритмомелодійною оздобою (див. вірш «Я буду берег моря берегти...», с. 22), і розмаїтими стилістичними засобами. Усе це запевняє, що автор збірки *Метафори любові та війни* – безсумнівний маестро сучасного українського художнього слова. У цьому, зокрема, переконуємося після прочитання останнього, сьомого, розділу книги – *Метафори перекладу*, до якого увійшли переклади двох сонетів французького поета XVI ст. Жоакена дю Белле та тридцять три вірші Поля Верлена. Хотілося би більш докладно спинитися на безсумнівній оригінальності його перекладів, бодай порівняти їх з інтерпретаціями тих самих текстів видатних майстрів українського поетичного перекладу – Максима Рильського, Миколи Лукаша, Григорія Кочура... Але про це нам переконливо «оповість» широковідомий верленівський шедевр *Осінь пісня*, яка через специфіку поетичної фактури майже не надається для перекладу на інші мови. Версія О. Гордона: «Цей довгий схлип / В осінню глиб / До скрипки зник. / У серця рань / Мене не зрань. / Нудний мій вік. // Душа стражда. / Мов біль бліда, / Вже часу тінь. / Пливають думки / В сумні віки. / У далечинь. // Мене крізь ніч / Вітри сторіч / Під плач небес, / Мов лист женуть, / Така їх<ня> суть. / Такий мій хрест» [с. 106]. Версія М. Лукаша: «Ячать хлипки, / Хрипкі скрипки / Листопада... / Їх тужний хлип / У серця глиб / Просто пада. // Від їх плачу / Я весь тремчу / І ридаю, / Як дні ясні, / Немов у сні, / Пригадаю. // Кудись іду / У даль бліду, / З гір в долину, / Мов жовклий лист / Під вітру свист – / В безвість лину» [гляди: Верлен П. Лірика. Київ: Дніпро, 1968. С. 51]. Версія Г. Кочура: «Неголосні / Млосні пісні / Струн осінніх / Серце тобі / Топлять в журбі / В голо- сіннях. // Блідну, коли / Чую з імлі – / Б'є годинник: / Линуть думки / В давні роки / Мрій дитинних. // Вийду надвір – / Вихровий вир / В полі млистім / Крутить, жене, / Носить мене / З жовклим листям» [гляди: Верлен П. Лірика. Київ: Дніпро, 1968. С. 52]. Якщо уважно прислухатися (!) до перекладів, то зауважимо: М. Лукаш перешиває звуковий склад тексту – для створення ефекту тужливої настроєвості – приглушено-дзвінками відлуннями (панівні звуки або співзвуччя – глухі ч, т, х, с, к, п та хл, хр, ст, гл, тр, сн у перших двох строфах, а в останній додаються до ансамблю виразні дзвінки б, л, д, ж, р...), тоді як у Г. Кочура дещо інший репертуар зацентрованих звуків, особливо поєднання дзвінкого з глухим або дзвінкого з дзвінким: сн, стр, хр, кр, дн, мл, мр, причому у першій і останніх строфах домінує пронизливо зажурений посвист звука «с». Цікаво й те, що М. Лукаш надає перевагу комі й крапці, а для Г. Кочура для посилення експресії знадобилися крапка, тире, двокрапка. На тлі перекладів визнаних майстрів українського художнього перекладу *Осінь пісня* в інтерпретації

О. Гордона теж позначена неповторними барвами; у нього цілковито панують крапка, короткі експресивні речення, порівняльні звороти й по-своєму інтонований ансамбль звуків. У версії автора збірки *Метафори любові та війни* не відчувається й найдрібнішого натяку на наслідування метрів-попередників. Отож-бо, як і *Осінь пісня*, його перекладна творчість позначена безсумнівною майстерністю, яку рано чи пізно належно, високо оцінять і колеги-поети, і перекладознавці, і читачі.

Словом, найновішою книгою віршів *Метафори любові та війни* О. Гордон уже вкотре підтвердив репутацію поета з власним колом тем і мотивів, зі своєрідним поетикальним інструментарієм, а також те, що він лірик, який органічно живе й розбудовує своє неповторне буття в магичній країні метафоричного слова. Нехай він і надалі так само завзято засобами метафоризованих прозрінь відкриває для себе й усього світу істину про те, як «слово тріпоче у музиці серця відвертій» і як «лікує Бог поезією нас, любов'ю надихаючи до злетів».

Липень-жовтень 2023 р.

Юрій Горблянський – доцент катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0009-0005-5740-1918

Email: yuriy.horblianskyi@lnu.edu.ua

ЗМІСТ

<i>Ярослава Сазонова</i> СВІТ СМИСЛІВ ФЛОРІЯ СЕРГІЙОВИЧА БАЦЕВИЧА	4
--	---

<i>Роман Крохмальний, Соломія Бук, Світлана Григорук</i> БАГАТОВИМІРНІСТЬ ЯК КРЕДО У НАУЦІ ТА ЖИТТІ.....	7
---	---

Бібліографічний покажчик наукових праць доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Флорія Сергійовича Бацевича (2015–2023 рр.)	21
---	----

МОВОЗНАВСТВО

<i>Тетяна Висоцька</i> СЛОВОЗМІНА ЗАПОЗИЧЕНИХ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI – XVII ст.....	28
---	----

<i>Зоряна Купчинська</i> УКРАЇНСЬКА АНТРОПОНІМІЯ XVII ст. У МАЛОВІДОМОМУ ТУРЕЦЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДЖЕРЕЛІ. V.	44
---	----

<i>Уляна Добосевич</i> РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ГРЕКО–КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVIII СТ. В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВАСИЛЯ ЩУРАТА	61
---	----

<i>Ірина Кузьма</i> З НИЗИН ДО ВЕРШИН: НАУКОВИЙ ШЛЯХ ІВАНА КОВАЛИКА.....	79
--	----

<i>Галина Мацюк</i> ЛЕКСИЧНА БАЗА ВІЙСЬКОВИХ ПСЕВДОНІМІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗАХИСНИКІВ: ДИНАМІКА ЗМІН.....	93
---	----

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Євген Нахлік, Ореста Баса

ІВАН ФРАНКО Й ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА:
ЛІТЕРАТУРНІ ВЗАЄМИНИ
В ГЕНЕРАЦІЙНИХ І ГЕНДЕРНИХ КООРДИНАТАХ 108

Микола Легкий

«СЕ МИ, ТВОЇ НЕВИСПІВАНІ СПІВИ...», АБО ПРО НЕНАПИСАНІ,
НЕЗАВЕРШЕНІ ТА НЕОПУБЛІКОВАНІ ХУДОЖНІ ТВОРИ
ІВАНА ФРАНКА 150

Наталя Тихолоз

ТАРАС ФРАНКО І ФІЛОЛОГІЧНИЙ МЕТОД В УКРАЇНСЬКОМУ
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ (ДОВКОЛА «ЛИСА МИКИТИ»)..... 170

Микола Крупач

ФРОНТОВІ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ ТА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1917–1921 РОКІВ..... 184

Орися Легка

ПСИХОДУХОВА СИЛЬВЕТА МИХАЙЛА ДРАЙ-ХМАРИ
НА СТОРІНКАХ «ЗАПИСОК НТШ» 202

Марія Люклян

ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ ГАРМОНІЇ/ДИСГАРМОНІЇ З ПРИРОДОЮ
У ЗБІРЦІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА *ГІРСЬКІ АКВАРЕЛІ* 213

Володимир Працьовитий

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОБРАЗІВ-ХАРАКТЕРІВ
У РОМАНІ *МАРУСЯ БОГУСЛАВКА* ІВАНА БАГРЯНОГО..... 225

Марта Зьола

ЛІТЕРАТУРНИЙ ФЕНОМЕН ШІСТДЕСЯТНИЦТВА КРІЗЬ СПОГАДИ
ІВАНА ГНАТЮКА 236

Роман Крохмальний

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ У НАУКОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ:
МІЖ КОГЕРЕНТНІСТЮ ТА ІНТЕРМЕДІАЛЬНОСТЮ..... 247

Ірина Терехова

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРІШНИКА В
РОМАНІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА *МАРКО ПРОКЛЯТИЙ* 262

Оксана Шумейко

РІЗДВЯНИЙ ФОЛЬКЛОР У ДОСЛІДЖЕННЯХ МИХАЙЛА ВОЗНЯКА..... 272

ПРЕЗЕНТАЦІЇ. РЕЦЕНЗІЇ

Світлана Маценка

ІНТЕРМЕДІАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ РОМАНУ
МИКОЛИ ЖУЛИНСЬКОГО 281

Ірина Кочан

ПОМІТНЕ НАДБАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ 289

Ірина Сус

ТЕОДОЗІЙ ВОЗНИЙ – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ,
ПРОФЕСОР ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ 294

Юрій Горблянський

«МОЖЕ СТАТИСЬ: ПОЛІТ ТВІЙ УВІЧНИТЬ ЦЕ МІСТО»:
про поезію Олександра Гордона..... 296

CONTENTS

<i>Yaroslava Sazonova</i> THE WORLD OF MEANING OF FRORIY SERHIYOVYCH BACEVYCH	4
--	---

<i>Роман Крохмальний, Соломія Бук, Світлана Григорук</i> MULTIDIMENSIONALITY AS A CREDO IN SCIENCE AND LIFE	7
--	---

Biobibliographic index of scientific works of Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of General Linguistics of the Ivan Franko National University of Lviv Floriy Serhiyovych Batsevych (2015–2023).....	21
--	----

LINGUISTICS

<i>Tetiana Vysotska</i> DECLINATION OF BORROWED MASCULINE NOUNS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XVI – XVII CENTURIES.	28
---	----

<i>Zoriana Kupchynska</i> UKRAINIAN ANTHROPONYMS OF THE 17TH CENTURY IN A LITTLE-KNOWN TURKISH HISTORICAL SOURCE. V.	44
---	----

<i>Uliana Dobosevych</i> THE ROLE OF THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CLERGY IN ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE XVIIIth CENTURY IN VASYL SHCHURAT'S INTERPRETATION.....	61
---	----

<i>Iryna Kuz'ma</i> FROM LOW TO TOP: THE SCIENTIFIC PATH OF IVAN KOVALYK.....	79
--	----

<i>Halyna Matsiuk</i> LEXICAL DATABASE OF THE UKRAINIAN DEFENDERS' MILITARY PSEUDONYMS: DYNAMICS OF CHANGES	93
---	----

LITERATURE AND FOLKLORISTICS

Euhen Nakhlik, Oresta Basa

IVAN FRANKO, OLHA KOBYLIANSKA: LITERARY RELATIONS
IN GENERATIONAL AND GENDER COORDINATES 108

Mykola Lehkyi

„THIS IS US, YOUR UNSUNG SONGS...”, OR ON THE UNWRITTEN,
UNFINISHED AND UNPUBLISHED WORKS BY IVAN FRANKO 150

Natalia Tykholoz

TARAS FRANKO AND THE PHILOLOGICAL METHOD
IN UKRAINIAN LITERARY CRITICISM (ABOUT "LYS MYKYTA") 170

Mykola Krupach

THE FRONT POEMS OF VOLODYMYR SOSIURA AND YEVHEN
MALANIUK DURING THE WAR OF NATIONAL LIBERATION
IN 1917–1921 184

Orysia Lehka

PSYCHO-SPIRITUAL SILHOUETTE OF MYKHAILO DRAI-KHMARA
ON THE PAGES OF „NOTES OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY”... 202

Maria Liuklian

INCARNATION OF THE IDEA OF HARMONY/DISHARMONY
WITH NATURE IN HNAT HOTKEVYCH'S COLLECTION
MOUNTAIN WATERCOLORS..... 213

Volodymyr Pratsovytyi

THE NATIONAL IDENTITY OF THE CHARACTER-SKETECHS
IN THE NOVEL *MARUSYA BOHUSLAVKA* 225

Marta Zola

LITERARY PHENOMENON OF THE SIXTIES THROUGH THE MEMOIRS
OF IVAN HNATYUK..... 236

Roman Krokhmalnyi

ARTISTIC IMAGE IN SCIENTIFIC COMMUNICATION:
BETWEEN COHERENCE AND INTERMEDIALITY 247

Iryna Terekhova

FEATURES OF THE ARTISTIC MODELING OF THE IMAGE OF THE EVILDOER IN THE NOVEL BY OLEKSA STOROJHENKO <i>MARKO THE CURSED</i>	262
---	-----

Oksana Shumeiko

CHRISTMAS FOLKLORE IN THE RESEARCH OF MYKHAILO WOZNYAK	272
---	-----

PRESENTATIONS. REVIEWS

Svitlana Macenka

INTERMEDIATE READING OF THE NOVEL BY MYKOLA ZHULYNSKYI.....	281
--	-----

Iryna Kochan

A NOTABLE ACQUISITION OF MODERN UKRAINIAN LINGUISTICS	289
---	-----

Iryna Sus

THEODOSIY VOSNYI – OUTSTANDING SCIENTIST, PROFESSOR OF LVIV UNIVERSITY	294
---	-----

Yurii Horblianskyi

„IT MAY HAPPEN: YOUR FLIGHT WILL IMMERSE THIS CITY”: on the poetry of Oleksandr Hordun.....	295
--	-----